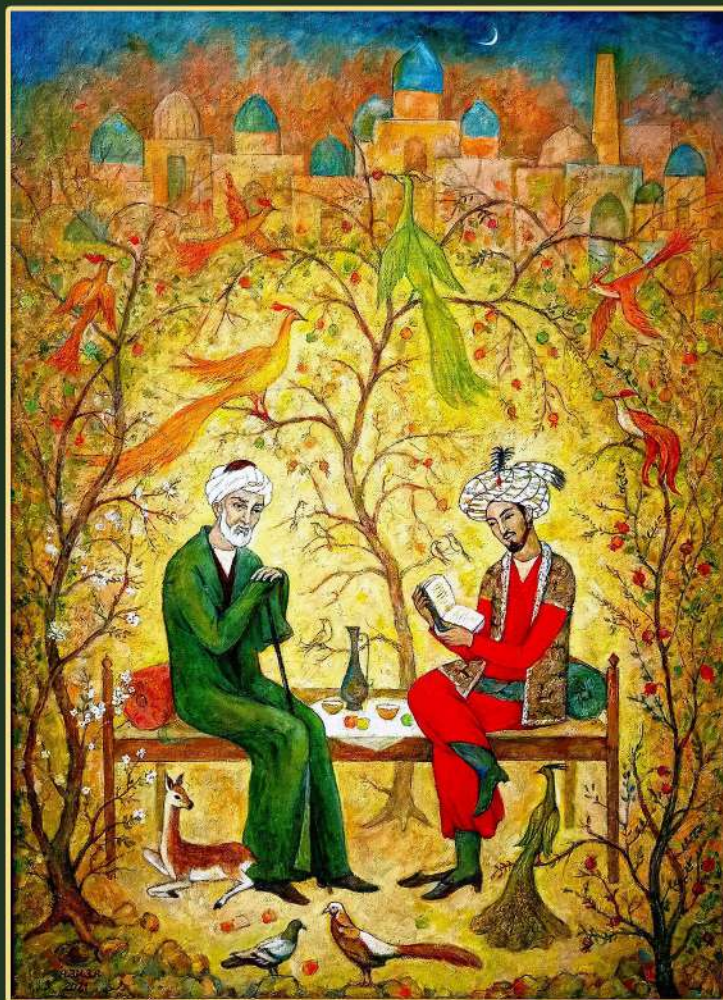

ULUG'BEK MAMATOV

**O'ZBEKISTON MADANIYATIDA
TARIXIY JANRDAGI TASVIRIY
SAN'AT ASARLARI**
(XX asr ikkinchi yarmi – XXI asr boshlari)

**O‘ZBEKISTON BADIY AKADEMIYASI
KAMOLIDDIN BEHZOD NOMIDAGI
MILLIY RASSOMLIK VA DIZAYN INSTITUTI**

ULUG‘BEK MAMATOV

**O‘ZBEKISTON MADANIYATIDA
TARIXIY JANRDAGI TASVIRIY
SAN‘AT ASARLARI
(XX asr ikkinchi yarmi – XXI asr boshlari)**

TASHKENT–2021

UDC: 572(075.8)
KBK: 75:008(09)(575.1)
M 25

M 25   Ulug‘bek Mamatov. O‘zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san‘at asarlari (XX asr ikkinchi yarmi – XXI asr boshlari) – T.: « Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi », 2021. 184 b.

ISBN 978–9943–7437–0–0

Monografiyada O‘zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san‘at asarlari (XX asr ikkinchi yarmi – XXI asr boshlari) tadqiq etildi. Bu asarlar madaniyatshunoslik, tarix, falsafa va san‘atshunoslik nuqtai nazaridan fanlararo tahlilga tortildi. Kitob tasviriy san‘at bilan qiziquvchi keng kitobxonlar ommasiga mo‘ljallangan.

Mas‘ul muharrir:

N.Jo‘rayev – siyosiy fanlar doktori, professor.

Tarjimon va matn muharriri:

X.Ismoilov – filologiya fanlari nomzodi, dosent.

Taqrizchilar:

N.Karimov – O‘zR FA akademigi, filologiya fanlari doktori, professor. O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan fan arbobi, Beruniy nomidagi Davlat mukofoti sovrindori, Qatag‘on qurbonlari xotira muzeyi yetakchi mutaxassisi;

A.Mirzayev – O‘zbekiston va Rossiya Badiiy akademiyalari akademigi, O‘zbekiston xalq rassomi, Davlat mukofoti sovrindori, professor.

Monografiya ustida ishlash va uni nashr qilish jarayonida qo‘llab turgan va yordamini ayamagan azizlar va qadri ustoz taqrizchilarga o‘z minnatdorchiligimni bildiraman. **S.Abdullaev** – O‘zbekiston Badiiy akademiyasi akademigi, professor; **E.Rtveladze** - O‘zR FA akademigi, tarix fanlari doktori, professor; **A.Mavrulov** – tarix fanlari doktori, professor; **Q.Inoyatov** – tarix fanlari doktori, professor; **N.Shermuhamedova** – falsafa fanlari doktori, professor; **M.Xolmuxamedov** – To‘ron akademiyasi akademigi; **S.Bulatov** – pedagogika fanlari doktori, professor; **H.Boltaboev** – filologiya fanlari doktori, professor; **A.Egamberdiev** – san‘atshunoslik fanlari doktori.

UDC: 572(075.8)
KBK: 75:008(09)(575.1)

**Muqovada “Suhbat” rasmi.
Muallif Aziza Mamatova.**

ISBN 978–9943–7437–0–0

© U.Mamatov, 2021;
© “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2021.

MUNDARIJA

Kirish	4

I bob. XX asr ikkinchi yarmida yaratilgan tarixiy janrdagi O‘zbekiston tasviriy san’ati asarlari

1.1. Tarixiy janrdagi O‘zbekiston tasviriy san’ati rivoji.....	9
1.2. Dastgohli rangtasvir tarixiy asarlari tadqiqi.....	14
1.3. Mahobatli-bezak rangtasviri va haykaltaroshlik asarlari.....	27

II bob. XX asr ikkinchi yarmida O‘zbekistonda taniqli rassomlar yaratgan tarixiy shaxslar portretlari

2.1. Buyuk shoir Alisher Navoi va shoira Mohlaroyim Nodirabegim portretlari.....	48
2.2. Tasviriy san’at ustalari tomonidan yaratilgan kinoarboblar portretlari.....	59
2.3. Tasviriy san’at ustalari tomonidan yaratilgan tarixiy shaxslar portretlari.....	67

III bob. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida O‘zbekiston madaniyatida Amir Temur va temuriylar obrazi

3.1. Amir Temur va temuriylar portretlari tarixiy-badiiy tadqiqi.....	92
3.2. Tasviriy san’atning tarixiy janridagi asarlarda aks ettirilgan Amir Temur va temuriylar davri.....	107
3.3. Tasviriy san’atda Amir Temur va temuriylar davridagi buyuk shaxslar obrazlari.....	122

VI bob. O‘zbekiston tarixining unutilgan sahifalaridan buyuk shaxslar obrazlari

4.1. Mustaqillik davrida yaratilgan olimlar va harbiy qo‘mondonlar obrazlari.....	134
4.2. Jadidlar obrazlari tahlili.....	142
4.3. Tasviriy san’atning tarixiy janridagi asarlarning yoshlar ma’naviy tarbiyasiga ta’siri.....	159

Xulosa	169
Foydalanilgan adabiyotlar	174
Ilovalar	179

KIRISH

“O‘zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san’at asarlari (XX asr ikkinchi yarmi – XXI asr boshlari)” monografiyasida madaniyatimizda noyob hodisa bo‘lib qolgan mashhur asarlar tadqiq qilinadi. Bular tarixiy mazmunga ega bo‘lgan va O‘zbekiston tasviriy san’ati ustalari yaratgan asarlardir. Ularning chuqur g‘oyaviy mazmuni va badiiy estetik xususiyatlari tomoshabinlar tomonidan ijobiy idrok etilyapti. Madaniyat ommaviy va yig‘noq xususiyatga ega bo‘ladi. Uning tasviriy san’at sohasidagi ifodaviy shakli jamoatchilik tomonidan san’at asarini idrok etilishining vaqt jihatdan davomiyligi bilan belgilanadi. Tasviriy san’atning tarixiy janridagi asarlardan iborat madaniyat ob’ektlarini idrok etilishi unga bo‘lgan tomoshabining nigoh tashlashi bilangina emas, balki ularni qiyosiy anglashiga asoslanadi. Aynan shu yo‘l bilan madaniyatning turli ko‘rinishlari jamlanganda ularni ifodalashning oliy shakli hisoblangan san’at asari ajralib turadi. Bunday holatdan tasviriy san’atning tarixiy janrlaridagi asarlar ham istisno emas. Eng yaxshi asarlar haqida gap ketganda, ularda, ko‘pincha, muallifning shaxsiy qarashlari aks etganligini yodda tutishimiz zarur. Ammo madaniyat voqeligi aynan shundan iborat. U doim odamlarning xususiy qarashlari va hayotga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq bo‘ladi. Fan me‘yorlari va qoidalari mualliflarga ularning fikriga ko‘ra muhim bo‘lgan ob’ektlarni nazariy tadqiq qilish erkinligini beradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni ta’kidlash lozimki, “Ilmiy ishda qaysidir holatlarini tushirib qoldirish, ijod xususiyatlariga asosiy e’tiborni qaratish, hayotiy vaziyatlarni esa ularga ilova sifatida bog‘lab qo‘yish mumkin, ammo bularning barchasi muallifning ishi va huquqi hisoblanadi. Ehtimol rassom haqidagi barcha ma’lumotlar qiziqarli bo‘lgan bunday ishlar va mualliflar uning muhim saqllovchilari va yetkazuvchilari hisoblanishi ham mumkin”¹. Yuqorida aytilgan fikrlarga qo‘shimcha sifatida shuni ta’kidlash mumkinki, “Rassomlarni olamdagi tiniq, sof suvda yashaydigan baliqlarning noyob turiga o‘xshatish mumkin. Ular hayotdagi yaxillikka qarshi chiqadilar va shu bilan o‘zlarini ijodkor ekanligini namoyon qiladilar. Tasviriy san’at ustalarining ba’zilarini moddiy manfaatdorlik, ba’zilarini shuhrat, uchinchilarini esa ongning va hayotning o‘rganilmagan tomonlari qiziqtiradi, mana shuning uchun rassomlarning uchinchi toifasi biz uchun qadrlil hisoblanadi.

Negaki aynan izlanishdan ba’zan atrof borliqdan keskin farq qiluvchi o‘z olamini yaratish, ijod qilishga, izlanishga rag‘bat uyg‘onadi. Hissiyotlardan yaratilgan, rassom yaratgan ajoyib olamdan san’at asari vujudga keladi. Eng avvalo u rassomning erkin idrokidan, o‘zini betakror shaxs ekanligini anglashidan vujudga keladi”². Ma’lum tarixiy davrlarga xos bo‘lgan tarixiy janrdagi voqelikka aylangan ba’zi tasviriy san’at asarlarini muqobillari bilan solishtirgan holda yanada ajoyib durdonalarini ko‘rsatish mumkin. Bulardan tasviriy san’at ustalari Ne‘mat Qo‘ziboyev 1980 yili ishlagan Abu Ali ibn Sino va Furqat portretlarini; Abdulhaq Abdullayev 1981 yili ishlagan Alisher Navoiy portretini; Javlon Umarbekov shu yili ishlagan “Ongli inson” asarini; 1983 yili Bahodir Jalolov

¹ Маматов У. The history of one life. // Gisap: Culturology, Sports and Art History. №5, 2015.

² Эгамбердыев А. Мир творчества. Как зарождается искусство живописи. // Вечерний Ташкент. 2017.

yaratgan “Raqsning tug‘ilishi” devoriy suratidan Mukarrama Turg‘unboyeva portretini ko‘rsatish mumkin. “Madaniyatda noyob hodisa bo‘lib qolgan tarixiy janrdagi tasviriy san‘at asarlari ularda aks ettirilgan voqelik to‘laligicha ham tarixiy, ham ahloqiy-madaniy bo‘lgani uchun xuddi egizak asarlari kabi tasavvur beradi”³.

XX asrda tasviriy san‘at asarlari yaratishning yangi tamoyillari shakllandi. Ular ko‘p hollarda akademik an‘analarida ishlangan avvalgi tasviriy san‘at asarlaridan ajralib turadi. Eng avvalo, asrlar davomida tasviriy san‘at asarlari yaratishning o‘rnashib qolgan badiiy usulari saqlanib qoldi. Badiiy amaliyotda rioya qilinishi lozim bo‘lgan qonunlar mavjud bo‘ldi. XIX - XX asrlar o‘rtasida keskin burilish ro‘y berdi. Ilmiy texnik taraqqiyot va ijtimoiy sharoitlarni o‘zgarishi o‘rta asrlar klassikasini, shuningdek XIX tasviriy san‘atning stilistik yo‘nalishlarini o‘z ichiga olgan, ilgari tarixda ishlab chiqilgan estetik me‘yorlar va badiiy tamoyillarni buzib tashladi. O‘zgarayotgan hayot voqeligini hisobga olib yaratilgan tasviriy amaliyotning nazariy va amaliy bazasining mavjudligi muhim shart hisoblanadi.

III asrda O‘zbekistonning janubidagi Baqtriya davlatida tasviriy san‘at yetakchi o‘rin egallagan badiiy madaniyat mavjud bo‘lgan edi. Bu davrda rangtasvir va haykaltaroshlik jadal rivojlandi. Afrosiyob, Dalvarzintepa, Xolchayon va boshqa tarixiy joylarda olib borilgan qazishma ishlar paytidagi topilmalar bu san‘at haqida tasavvur beradi. O‘zbekistonning janubini o‘z ichiga olgan Kushon imperiyasida shohlar, malikalar, shahzodalar, elchilar va boshqalar aks ettirilgan tasviriy san‘at asarlari topilgan. “Kushon davri mahobatli haykaltaroshligi cheksiz hokimiyatga ega bo‘lgan hukmdor obrazini yaratishga qaratilgan. Mahalliy badiiy madaniyat genezisi xususiyatlarini aks ettiruvchi avlodlar san‘atini (mohiyatan saroy san‘ati) paydo bo‘lishi bu davr madaniyati va davlatning o‘zaro aloqalari xususiyatlaridan biri bo‘lib qoldi”⁴. Yuqoridagi fikr shuni tasdiqlaydiki, O‘zbekiston tasviriy san‘ati tarixiy janri ibtidosi eramizning birinchi asrlaridan boshlangan uzoq tarixga ega.

XIX asr oxiridan tasviriy san‘atga maktablarning akademik an‘analaridan, ularning kartina yaratishdagi sanamchilik mavzulariga murojaatidan farqlanib turadi. XIX asr ikkinchi yarmi Yevropa va Rossiya rassomlari plener rangtasvirini egallay boshladilar. Sezan, Mone, Renuar, Van Gog, Gogen kabi rassomlar jahon madaniyati durdonasi bo‘lib qolgan san‘at asarlari yaratdilar. Rossiyada I.Repin, V.Serov, K.Korovin, M.Vrubel kabi rassomlar rangtasvirida yuksak cho‘qqilarga erishdilar. Ulardan ko‘pchiligi o‘z asarlarida xalq hayoti va uning tarixidan sahnalar aks ettirdilar. Klassik san‘atining o‘zi esa muzeylarda tasviriy san‘at shaklda va akademik badiiy shaklida, shuningdek o‘z asarlarini realistik yo‘nalishda yaratgan mualliflar yashashda davom etdi. Tarixiy janrdagi asarlarda kompozitsiya tuzishning akademik usullarni qo‘llashning umumiy tamoyillari O‘zbekistonning mashhur tasviriy san‘ati ustalarining ijodida yetakchi yo‘nalish bo‘lib qolaverdi. Ular ommaviy aloqalar tizimiga, badiiy rejalar estetikasiga kiritilgan. Rossiya imperiyasining O‘rta Osiyoni bosib olish bilan bog‘liq bosqinchilik yurishida rus armiyasi bilan birga Vereshchagin, Dudin, Bure, Kozakov singari rassomlar ham ishtirok etgan edi, ular harbiy-siyosiy va ilmiy-etnografik ekspeditsiyalarda qatnashdilar. Ba’zi rassomlar o‘z asarlarida Turkiston xalqi hayotidan sahnalar aks ettirdilar. “O‘rta Osiyoning XIX asr oxiri va XX asr boshlari davomidagi tasviriy san‘atining genezisi va yangi shakllarining rivoji

³ Морган Т. Factor of personal harmonious development within the structure of the global society progress. 2014 г.

⁴ Хакимов А.А. Искусство Узбекистана: история и современность // Институт искусствознания, АН РУз. – Т.: «San‘at». 2010. с. 17.

noyob tarixiy-madaniy fenomen bo‘lib qoldi. Muqim, asriy, estetik an’anaga ega bo‘lgan o‘lkada global madaniy o‘zgarishlar ro‘y berdi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistonni bosib olish jarayonida o‘lkadagi yetakchi shaharlarga yangi tasviriy san’at kirib kela boshladi va estetikaning yevropacha shakllarini targ‘ib qiluvchi kichikroq mahalliy markazlarini tashkil qildi”⁵.

Turkistonni Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yangicha shakl-shamoyildagi san’at turlari shakllandi, u voqelikni yevropacha klassik maktablar, xususan rus badiiy akademik maktabi talqini tamoyiliga asoslangan edi. XX asr ikkinchi yarmi tasviriy san’ati O‘zbekiston tasviriy san’atlari bosqichidan biri hisoblangan davrda vujudga keldi va rivojlandi. U avvalgi asrlar tasviriy san’atidan tubdan farq qildi. Yevropaga xos bo‘lgan rangtasvir, grafika va haykaltaroshlik singari tasviriy san’at shakllari paydo bo‘ldi. Rassomlar uyushmasi tarkibida tasviriy san’atning turli yo‘nalishlari bo‘yicha o‘ntacha seksiya faoliyat ko‘rsatdi. Reja asosida ko‘rgazmalar tashkil etildi. Ularda rangtasvir, haykaltaroshlik, kitob grafikasi, kulolchilik, plakat janridagi asarlari namoyish etildi. Milliy maktablarning miniatyura yaratish an’anaviy usularini egalash tendensiyasi Ch.Axmarov, B.Jalolov, O.Xabibulin singari tasviriy san’at ustalarining mahobatli devoriy suratlarida o‘z aksini topdi. Muzeylar va galereyalarda M.Nabiyev, Q.Nosirov, V.Jmakin, V.Viko singari rassomlar ishlagan tasviriy san’atning tarixiy janridagi asarlar namoyish etildi. Ta’kidlash joizki, ba’zi asarlar qizil armiyaning bosmachilar ustidan qozongan g‘alabasiga bag‘ishlangan edi. Yarim asr o‘tganidan so‘ng ilmiy-tarixiy tadqiqotlar natijasida o‘zbek xalqining bosmachi deb atalgan qismi o‘tgan asrning 1918-1921-yillarida o‘z Vatani ozodligi uchun kurashganlar sifatida tan olindi. XX asrning ikkinchi yarmida tasviriy san’atdagi sotsialistik realizm siyosati va aqidalariga nisbatan salbiy munosabatga qaramasdan, “nafaqat milliy, balki butunjahon tarixidan o‘rin olgan haqqoniy ravishda mashhur bo‘lgan arxitektorlar, rassomlar, aktyorlar, rejissyorlar va kompozitorlarimizning ijodiy daholigi yorqin namoyon bo‘ldi”⁶.

Mustaqillik yillari “Tarixning unutilgan sahifalaridan” O‘zbekiston xalqining ko‘pgina buyuk vakillari tabarruk nomlari yuzaga chiqdi. Amir Temur va temuriylar, o‘tgan asrda yashab ijod qilgan fan va madaniyat arboblari va ma’rifatparvar jadidlar haqidagi haqiqat yuzaga chiqdi. Uzoq yillar ular unutilgan edi. Bugungi kunda ularning shaxsiyati va ishlari mamlakatimiz xalqi tomonidan haqqoniy baholandi. “Menimcha, barcha kashfiyot va ilmiy yutuqlar haqli ravishda jamoatchilik mulki bo‘lib qolishi kerak – bu olimlar faoliyatining eng muhim tomonidir, u nafaqat ilmiy, balki katta siyosiy ahamiyatga ham egadir. Mamlakat fuqarolari, ayniqsa yoshlar juda muhim voqealarga boy bo‘lgan o‘z tarixini bilishi lozim. Shuningdek, bu qadimiy zamin qaytarib bergan buyuk olimlar va mutafakkirlar bebaho ilmiy merosini saqlab qolish va rivojlantirish, ularning jahon taraqqiyotiga qo‘shgan hissalar bilan g‘ururlanish, ilm va tafakkur sohasida ular erishgan yutuqlardan o‘z mamlakati kelajagini qurishda foydalanish zarur bo‘ladi”⁷.

Monografiyada O‘zbekiston madaniyatidagi tarixiy janrdagi tasviriy san’at asarlarini madaniyatshunoslik, tarix, falsafa va san’atshunoslik nuqtai nazaridan fanlararo o‘rganildi. Mazkur ish ommabop, zamondoshlarimizga tushunarli tilda yozildi. Qadimgi Ellada Afina maktabining olimlari o‘z asarlarini shunday tilda yozganligi tufayli jahondagi ko‘pgina mamlakatlar xalqlarining madaniyatini va fanini rivojlanishiga turtki

⁵ Хакимов А.А. Искусство Узбекистана: история и современность.

⁶ Хакимов А.А. Искусство Узбекистана: история и современность.

⁷ Ртвеладзе Э.В. О наследниках великих цивилизаций. Узбекистан на Великом Шёлковом Пути.

bergan edi. Lao-tszi va Konfutsiy asarlarida bayon qilgan ilmiy tushunchalar barchaga tushunarli bo‘lgani uchun ularni Xitoy, Yaponiya va Koreya yoshlari maktabdayoq o‘qib o‘rganganlar. Hozirgi kunlarda bu mamlakatlar nihoyatda rivojlanib ketgan. O‘rta asrlarda O‘rta Osiyo mutafakkirlari Imom al Buxoriy “Hadis”larini, Amir Temur “Tuzuklari”ni, Alisher Navoiy “Xamsa”sini ana shunday zamondoshlari uchun tushunarli til bilan talqin etdilar. Aynan shuning uchun ham bu asarlar ko‘p asrlar davomida xalqimiz ma’naviy hayotidan katta o‘rin egallab kelyapti. Xalqimiz bu intellektual-axloqiy madaniyat yodgorliklarni yaratgan shaxslar nomini hamisha yodida saqlaydi va qadrlaydi. Hozirgi davrda ham O‘zbekistonning V.Zohidov, H.Sulaymonov, R.Toqtosh, S.Shermuhamedov, G.Pugachenkova, shu kunlarda E.Rtveladze, N.Karimov, A.Hakimov, D.Alimova, E. va N.Ahmedovalar singari olimlar ilmiy tadqiqotlari natijalarini tushunarli tilda talqin etmoqdalar.

Tarix va madaniyat saboqlari alohida e’tibor berish lozim bo‘lgan milliy ong va vatanparvarlik tuyg‘ulari bilan bog‘liq. Bu saboqlar orqali tomoshabin o‘zini millat vakili sifatida anglaydi, o‘z madaniyati, o‘z xalqining axloqiy va ma’naviy-estetik qadriyatlarini va boshqa mamlakat madaniyatini hurmat qila boshlaydi. Tarixiy janrdagi tasviriy san’at asarlarini yaratish muammosi tarixiy shaxslar va voqealarni sifatli aks ettirishdan iborat bo‘ladi. Tasviriy san’at ustalarining badiiy madaniyati, kasbiy mahorati, sezgisi asarlarning g‘oyaviy tematik mazmuni sifatli aks ettirilishida ko‘rinadi. Tarixiy janrdagi tasviriy san’at asarlarining badiiy tili katta kuchga ega bo‘ladi, tomoshabin ongi va qalbiga chuqur ta’sir qiladi. Ular komil insonni estetik va ma’naviy tarbiyalashning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Hujjatlilik, aniqlik va ma’lumotlarning haqqoniyligi O‘zbekiston madaniyatidagi tarixiy janrlardagi tasviriy san’at asarlarining o‘ziga xos xususiyatlaridan biridir.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida o‘zbek tasviriy san’at ustalari tomonidan bu janrda yaratilgan asarlar chuqur psixologizmi va go‘zalligi bilan ajralib turadi. Ularning yuksak iqtidorlari tufayli tasviriy san’atda yuqori badiiyatli asarlar yaratildi. “Haqqoniy tarix insoniy ideallarning odatlarini emotsional moyillik, axloqiy qoidalarni ishlab chiqadi, ular bir millatga mansub odamlarni bir-biriga, tabiatga va tashqi olamga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Bu an’ana avloddan-avlodga rivojlanib boradi, xalqning barcha ma’naviy va moddiy madaniyati yodgorliklarida aks etadi”⁸.

1991 yildan hozirgi kunimizgacha yirik Respublika ko‘rgazmalarida kuzatilgan O‘zbekiston madaniyatidagi milliy maktab tasviriy san’atining farqi rassomlarning tarixiy madaniy hodisa sifatidagi milliy etik an’analarga bo‘lgan e’tiborida ko‘rinadi. 1991 yildan boshlab qisqa vaqt ichida O‘rta Osiyoda dastlabki uyg‘onish davridagi ilmiy va madaniy noyob xodisa vakillari bo‘lgan Muhammad al Xorazmiy, Ahmad al Farg‘oniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy singari O‘rta Osiyo olim mutafakkirlarning obrazini aks ettiruvchi asarlar yaratildi. Fan va madaniyat vakillari bo‘lgan bu allomalar madaniyat va taraqqiyotlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi va ta’siriga ulkan hissa qo‘shdilar. Shuningdek Amir Temur va temuriylar davri vakillarining obrazlari yaratildi. Bular sarkardalar, hukmdorlar, olimlar, yozuvchilar va shoirlarning portretlari edi. Xuddi shu davrda tasviriy san’at ustalari ma’rifat sohasiga katta hissa qo‘shgan ma’rifatparvar jadidlar portretlarini ishladilar, bu bilan o‘zbek xalqining ma’naviy va intellektual takomillashuviga turtki berdilar.

---

⁸ Морозов А. Некоторые тенденции развития станковой живописи. – М.: Советский художник, 1973. с.11.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida xalqimizning madaniy va ma'naviy qadriyatlariga, shuningdek yurtimiz madaniyatida noyob xodisa hisoblangan tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlariga bo'lgan munosabat o'zgardi. Mamlakatda ular bilan chuqur tanishtirish asnosida hayotga ma'naviy-axloqiy munosabatni tarbiyalashga katta e'tibor berilmoqda. Yozuvchi Lev Tolstoy o'zining "San'at haqidagi risola" asarida shunday yozadi: "Taraqqiyoti va ma'lumotidan qat'i nazar san'at odamlarga ta'sir qiladi, kartinalar, obrazlar, tovushlarning go'zalligi har qanday odamni maftun qiladi". O'rta asrlarda yashagan fransuz olimi Maren Marsen "Italiyaning buyuk o'g'loni" deb atagan faylasuf Tommazo Kampanella o'zining "Quyosh shahri" deb atagan asarida shunday yozadi: "Devorlarda Italiya tarixidan yosh avlod uchun ko'rgazmali namuna vazifasini o'taydigan buyuk voqealarni aks ettiruvchi devoriy suratlar chizilgan edi, ular yoshlarda fuqarolik hissini uyg'otardi, insoniy madaniyatning ma'naviy va estetik qadriyatlarini ularning ongiga singdirardi". O'zbekiston madaniyatidagi tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari bilan yosh avlodni maktabda o'qib yurgan paytlaridayoq tanishtirish kerak.

Shu ma'noda XVIII asr fransuz ma'rifatparvari Jan Jak Russo ko'plab qimmatli maslahatlar bergan edi. "Emil" deb nomlangan birinchi ikki kitobida u yoshlarning ma'naviy taraqqiyotiga sezdirmay ta'sir qilishni maslahat beradi, ularning erkinligini kamsitmay va ularni majbur qilmay hamda shu bilan birga og'ishmay va talabchanlik bilan tarixiy asarlar bilan tanishishlariga rahbarlik qilishni uqtiradi. Faqat taraqqiy etgan, ma'lumotli, madaniyatli xalq erkinlikka, o'z yurtini rivojlantirishga bo'lgan huquqini himoya qila oladi. Badiiy-estetik vositalar orqali barkamol insonni tarbiyalash tarixiy janrdagi tasvir san'at asarlarining bosh vazifasi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning ta'biri bilan aytganda, "Agar biz O'zbekistonimizni dunyoga tarannum etmoqchi, uning qadimiy tarixi va yorug' kelajagini ulug'lamoqchi, uni avlodlar xotirasida boqiy saqlamoqchi bo'lsak, avvalambor buyuk yozuvchilarni, buyuk shoirlarni, buyuk ijodkorlarni tarbiyalashimiz kerak"⁹.

---

⁹ Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. - Т.: "Маънавият". 2008. 140 б.

I bob
XX ASR IKKINCHI YARMIDA YARATILGAN
TARIXIY JANRDAGI O‘ZBEKISTON
TASVIRIY SAN‘ATI ASARLARI

1.1. Tarixiy janrdagi O‘zbekiston tasviriy san‘ati rivoji

O‘rta asrlar miniatyurasi milliy maktablarining mavjud xususiyatlarini tasviriy san‘at ustalari tomonidan chuqurroq o‘rganishga intilish XX asr ikkinchi yarmidagi tarixiy janrdagi O‘zbekiston tasviriy san‘ati taraqqiyotining muhim tamoyillaridan biri bo‘lib qoldi. Ushbu janrdagi yo‘nalish xalq badiiy an‘analariga bo‘lgan qiziqish, uning ifodasi mazmuni va, ayniqsa, shaklini aholining tasviriy merosi bilan boyitishga bo‘lgan intilish tufayli vujudga keldi. XX asrning ikkinchi yarmigacha bo‘lgan davrdagi tasviriy san‘atning barcha turlaridagi tamoyillarning o‘xshashligi taraqqiyot birligini aks ettirdi, u yosh iqtidorlarni ochishga ham, o‘ziga xos maktab sifatidagi tasviriy san‘at umumiy o‘zbek maktabini shakllanishiga ham yordam berdi. O‘zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyidagi kolleksiyalardan tarixiy janrdagi ko‘plab asarlarda ana shu tamoyillardan biri namoyon bo‘ldi.

O‘zbekistondagi milliy maktab doirasida tasviriy san‘atning boshqa turlari kabi tarixiy janr ham XX asrning ikkinchi yarmida jadal rivojlandi. Milliy maktabning o‘ziga xosligini qandaydir umumiy xususiyatlarga taqab bo‘lmaydi. U bu xususiyatlarning betakrorligida namoyon bo‘ladi, ularning har biri alohida olingan holatda ham umuminsoniy mulk hisoblanadi. O‘zbekistonda bu davrlarda yaratilgan tarixiy janrdagi tasviriy san‘at asarlari tomoshabin ko‘z oldida fikrlar, hissiyotlar va shakl-shamoyil, usullarning ko‘pqirrali ranginligini namoyon qiladi. Zero, bunda ularning o‘ziga xosligi tashqi ko‘rinishlaridagina emas, balki rassom ongining chuqur qatlamlarida va uning xalqining madaniy tajribasida vujudga keladi. XX asr ikkinchi yarmidagi milliy tasviriy san‘at maktabining muhim farqlaridan biri O‘zbekistondagi yirik respublika ko‘rgazmalarida kuzatildi, rassomning tarixiy voqelik sifatidagi milliy estetik an‘analarga e‘tiborida ko‘rindi. Haqqoniy tarix urf-odatlarini, jo‘shqin maylni, insoniy timsollarning axloqiy qonunlarini belgilab beradi, ular bir millatga mansub insonlarning bir-biriga, tabiatiga va tashqi olamga bo‘lgan munosabatini ko‘rsatadi. Bu an‘ana avloddan-avlodga o‘tib boraveradi, xalqning ma‘naviy va moddiy madaniyatining barcha yodgorliklarida o‘z aksini topadi.

Rassom shaxs sifatida shakllanib borgani sayin o‘z xalqi an‘analari, hayot tarzini o‘zida singdirib boraveradi. Har bir katta tasviriy san‘at asarlari uchun dolzarb bo‘lgan milliy etik o‘z-o‘zini anglash muammosining murakkabligi shunda. O‘tgan asrning boshlari va ikkinchi yarmida O‘rta Osiyoga, xususan O‘zbekistonga olib kelingan yevropacha klassik tasviriy maktab tili o‘zbek tasviriy san‘at maktablari, xususan o‘rta asrlar miniatyuralari milliy badiiy an‘analari bilan uyg‘unlashib ketdi. Olamni badiiy aks ettirish tilining bu uyg‘unlashuvi ijodiy izlanishlar va tarixiy janrdagi tasviriy san‘at asarini yaratish jarayonida tarixiy mavzulardagi devoriy suratlar va rangtasvir asarlarida o‘z aksini topdi. Taniqli sanat ustalari Malik Nabiyev, Chingiz Axmarov, Rahim Ahmedov, Abdulhaq Abdullayev, Ne‘mat Qo‘ziboyev, Ro‘zi Choriyev,

Sa'dulla Abdullayev, Javlon Umarbekov, Bahodir Jalolov kabilar o'z asarlarini shunday yaratdilar va yaratmoqdalar. Ular yaratgan asarlar O'zbekiston va xorijdagi ko'plab muzeylar, galereyalar, davlat muassasalarida namoyish etilmoqda. 1939 yili Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyini tashkil etilishi bu davr tasviriy san'ati rivojidagi asosiy omillardan biri bo'ldi. Muzey buyuk shoir tavalludiga 500 yil to'lishi munosabati bilan tashkil etildi.

“1958 yili muzey O'zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi Til va adabiyot Instituti qoshida tashkil etildi. 1967 yili 18 noyabrda O'zSSR Ministrlar soveti Qarori bilan muzey O'zbekiston fanlar akademiyasi ilmiy-oqartuv muassasasi maqomiga ega bo'ldi. 1976 yili Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi qoshida qo'lyozmalar Instituti tashkil etildi. 1989 yil 13 sentyabrda muzey ilmiy-madaniy muassasa bo'lib qoldi”¹⁰.

Alisher Navoiy tavalludining 525 yilligi bayrami. Toshkent, Navoiy ko'chasi. 1968 yil.

O'zbekiston madaniyatida ma'naviy-moddiy voqea bo'lib qolgan adabiyot muzeyi va qo'lyozmalar Institutini tashkil etilishi eng avvalo yirik olim, adabiyotshunos Hamid Sulaymonov (1911-1979) nomi bilan bog'liq. O'tgan asrning 1930 yillarida u yozuvchi Said Ahmad va boshqa O'zbekiston

ziyolilari qatorida qatag'on qilindi. 1940 yillar oxiri va 1950 yillar boshlarida Hamid Sulaymonov ozodlikka chiqqach, butun hayotini buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiyning ijodiy merosini o'rganishga bag'ishladi.

Ta'kidlash joizki, o'zbek ziyolilari va nafaqat o'zbek, balki boshqa kasbdagi ko'plab mashhur shaxslarning o'limiga sabab bo'lgan qatag'onning fojeaviy oqibatlariga qaramasdan, “San'at xalqnikidir” shiori sovet hokimiyatining madaniyatdagi bosh shiori hisoblanar edi. Toshkent viloyati ijroiya komitetining ko'rkam binosi urushdan keyin Alisher Navoiy nomidagi muzeyga berilgan edi. Unga Hamid Sulaymonov direktor etib tayinlandi. Muzeyga noyob qo'lyozmalar, Alisher Navoiy hayoti haqidagi kitoblar, tarixiy va XX asr ikkinchi yarmi xalq hayotiga bag'ishlangan tasviriy san'at asarlari oqib keldi, yarim asr o'tgach ularning barchasi ham tarixiy asarlarga aylandi. Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi 1968 yili rasman ochildi, unga xalq oqib keldi. Ochilishida ko'plab xorijiy, boshqa Respublikalardan, O'zbekiston Respublikasining barcha viloyatlaridan kelgan ko'plab mehmonlar ishtirok etdi. Muzeyni ochilishi buyuk shoir tavalludiga 525 yil to'lishiga bag'ishlandi. Muzeyning ochilishi olimlar, adabiyotchilar va rassomlarni buyuk shoir hayoti sahifalari haqida yangidan-yangi asarlar yaratishga ilhomlantirdi. Umuman jamiyatda va uzoq xorijda ham buyuk shoir Alisher Navoiy haqida eshitmagan odam kam topiladi. Muzey rasman

¹⁰ Государственный музей литературы имени Алишера Навои. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Государственный_музей_литературы_имени_Алишера_Навои

ochilganidan keyin uning direktori ko'p marotaba xorijga xizmat safariga borib keldi. Xizmat safaridan u Kamoliddin Behzod va uning shogirdlari miniatyura asarlaridan, qo'lyozmalardan, litografiyalardan nusxalar, Alisher Navoiy davriga tegishli bo'lgan tasviriy va amaliy san'at asarlaridan fotonusxalar olib keldi.

Filologiya fanlari doktori, professor Hamid Sulaymonov turmush o'rtog'i Fozila Sulaymonova bilan. Foto Z.Ashrabova arxividan.

Ko'p yillar davomida muzeyda badiiy ekspert komissiyasi ishladi. Shuni ta'kidlash lozimki, Alisher Navoiy nomidagi muzeyda saqlanayotgan XX asrning ikkinchi yarmida yaratilgan tarixiy janrdagi ko'pgina tasviriy san'at asarlari yuksak badiiy saviyaga ega. Bu asarlar saviyasi Hamid Sulaymonov, Rahim Ahmedov, Chingiz Ahmarov, Ne'mat Qo'ziboyev singari mashhur olimlar va rassomlar a'zo bo'lgan martabali ekspert komissiyasi tomonidan ko'p bora muhokama qilingan edi, negaki muzey direktori o'sha davrdagi eng yetuk Navoiyshunoslar, shuningdek, tasviriy san'atning barcha turlari ustalaridan iborat eng yaxshi mutaxassislarini yig'gan edi.

Institut xodimlaridan iborat ilmiy ekspeditsiya Leningradda. Foto Z.Ashrabova arxividan.

Yarim asrdan keyin ularning sotib olingan eksponatlarning sifati haqidagi fikrlari o'z tasdig'ini topdi. Muzeyda tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlarining ko'plab turlari yig'ilgan edi. Bular rangtasvir, grafika, devoriy suratlar, haykaltaroshlik, gobelen kabilardan iborat bo'lgan edi. Ulardan ko'pchiligi sotib olingan bo'lib, Chingiz Ahmarovning devoriy surat-

lari esa Hamid Sulaymonov hayotligi chog'ida ishlangan edi. Muzeyda 17 mingdan ortiq san'at asari va 65 ming litografik kitoblar saqlanadi. Ular muzeyning to'rt qavatida namoyishga qo'yilgan va XV-XX asrlar madaniyati va san'atini aks ettiradi. Ikkinchi qavatda Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Mirzo Bobur davrlari haqida hikoya qiluvchi zallar bor. O'zbek klassik adabiyoti, rus va Yevropa adabiyoti, jadid ma'rifatparvarlar obrazlarini aks ettiruvchi tasviriy san'at asarlari, litografiyalar uchinchi qavatdagi zallarda joylashgan. Muzeyda mingdan ortiq qo'lyozmalar asrab-avaylab saqlanayotgan fond bor.

Shuningdek muzeyning ikkinchi qavatida Alisher Navoiy davrini aks ettiruvchi tarixiy janrdagi asarlar namoyishga qo'yilgan. Ular Alisher Navoiyning ijodiga, adabiy merosiga, qo'lyozma nusxalariga, haykallari va rangtasvir portretlari, shoirning hayotidan hikoya qiluvchi tasviriy san'at asarlariga bag'ishlangan.

O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi eksponatlari.

Tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlaridan iborat boy kolleksiya ziyolilar va talabalar e'tiborini tortadi. O'sha yillari tarbiya va ta'lim tizimida zakovat va ijodning roli oshgan edi. "Ijod faqat ma'lum ijtimoiy muhitda bo'lishi mumkin. Faqat ma'lum muhitdagina kashfiyotlarga, ulardan jamoatchilik hayotida foydalanishga qiziqish bo'lishi mumkin, ijtimoiy muhitning o'zi

esa madaniyatning noyob hodisalaridan biri hisoblanadi"¹¹. Aynan shu qulay muhit tufayli bu yillarda Alisher Navoiyning ijod namunalarini yangi nashrlari va unga bag'ishlangan ijodiy va badiiy asarlar ko'plab yaratildi.

O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.

Muzeylar, ko'rgazma zallari va ma'rifiy tashkilotlar o'nlab yillar davomida keng tomoshabinlar ommasini estetik tarbiyalash tajribasini orttirdilar. San'at va tomoshabinlar o'rtasida haqiqiy muloqotni chuqurlashtirish va kengaytirishga yordam beruvchi ish shakllari zarur bo'ldi. Masalan XX asr ikkinchi yarmida Davlat san'at muzeyini rassom Somiq Abdullayev va yetakchi

san'atshunos mutaxassislar tomonidan mahorat bilan boshqarilganligi tufayli muzeyga tomoshabinlar jalb etish uchun ko'p ishlar qilindi. Bu maskan Respublikaning turli burchaklaridan kelgan xalq ommasi ko'p tashrif buyuradigan muzey bo'lib qoldi, bu yerga ko'plab xorijiy mehmonlar kelib, tarixiy mavzudagi ko'plab rangtasvir asarlari bo'lgan muzey eksponatlari bilan tanishayaptilar. Tasviriy san'atning tarixiy janri XX asrning ikkinchi yarmida tasviriy san'at tizimiga zamon mafkurasining tazyiqiga qaramay, san'at ustalari tomonidan yaratilgan asarlar tufayli katta o'rin tutdi.

Muzey rivojining har bir bosqichi mazmuniy teranlik va ifodaviy vositalar boyligini yangilash va izlanishlar omili bo'lib xizmat qildi, o'z davrining yetakchi yo'li va shakl-shamoyili tamoyillarini ifodaladi. O'sha davrlarda yaratilgan tarixiy janrdagi

¹¹ Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001. с. 46.

asarlar ezgulik g'oyalari bilan yo'g'rilgan hayot tufayli vujudga keldi. Bu g'oyalarga xurmat O'zbekistonda davlatchilik qurilishida ko'p xizmat qilgan va madaniyatimizning ma'naviy va moddiy boyligini yaratgan olimlar, yozuvchilar va boshqa barcha kasb egalariga ehtirom sanaladi. "Har qanday davlat bu butun jamiyatni yaratish natijasidir. Yaratuvchanlikni esa ijodiy tafakkur va mehnatsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Odamlar turlicha bo'lganligi tufayli o'z shaxsiyatiga xos va xilma-xil fikrlaydi va harakat qiladi. Shu sababli taraqqiy etgan, ilg'or davlatni shakllantirish uzoq davom etadigan, ijodiy jarayon hisoblanadi. U ko'plab odamlarning yaratuvchanlik faoliyatini qamrab oladi. Ular umumiy maqsad uchun o'z halovatidan kechg'alar"¹².

Bularning barchasida O'zbekiston tasviriy san'ati tarixiy janrdagi asarlariga xos bo'lgan ma'lum xalqona tarbiyaviy yo'nalish jamlangan. U o'z navbatida tabiatiga, xalqni ma'naviy tarbiyalashdek o'z ijtimoiy vazifasini bajarishga intildi. Bu jarayon tasviriy san'at tanqidi va uni ommalashtirish bilan shug'ullanayotgan gumanitar sohalar mutaxassislari oldiga yangi vazifalar qo'ydi. Tasviriy san'at tarixiy janri taraqqiyoti manfaati yuzasidan tasviriy san'at ustalarining barcha ijodiy izlanishlarini madaniyatshunoslik va san'atshunoslik nuqtai nazaridan aks ettiruvchi va anglovchi joriy badiiy amaliyotni mufassal tahlil qilish talab etiladi. Bevosita tomoshabinlar ommasiga qaratilgan targ'ibot ishlari nihoyatda muhimdir. Bunda muzeylarda, badiiy galereyalar va ko'rgazma zallarida ishlayotgan mutaxassislar tajribasiga ehtiyoj ortaveradi. Yangi g'oyalar, mavzular, hayot talablari asosida ifodaviy usullar kabilar bilan boyib, yangilanib borayotgan tasviriy san'at tarixiy janrlaridagi asarlar tomoshabinlarda ko'plab savollarni uyg'otmoqda. Omma va tasviriy san'at tarixiy janrlari o'rtasidagi muloqot samarali bo'lishi kerak. Ammo, shuni unutmash kerakki, tasviriy san'atdagi ijodiy tafakkurning jonli harakati nafaqat ijodkorlar, balki ijod namunalari tomoshabinlari orasida ham o'z ustida ma'naviy ishlar olib borishni talab qiladi.

---

¹² Морган Т. Cultural and historical development of the society as the dynamic expression of the self-learning human existence. 2016 г.

1.2. Dastgohli rangtasvir tarixiy asarlari tadqiqi

Ushbu bobning ikkinchi faslida XX asrning ikkinchi yarmida tasviriy san'at ustalari tomonidan yaratilgan mashhur tarixiy asarlarini vujudga kelish jarayonlari tadqiq etiladi. Fanlararo tadqiqot madaniyat va san'at nazariyalarining analitik uslubi metodlari sintezida olib boriladi. Tarixiy asarlarning ma'naviy asoslari (g'oyasi, syujeti, mavzusi), ularni anglashning mafkurasi va falsafasi, shuningdek tarixiy asarlarni bezakdor yuza va xajmiy-makoniyl uslublar bilan yaratilishi o'rganiladi.

R.Ahmedov. "Shoira Saida Zunnunova va yozuvchi Said Ahmad". 1978 yil.

Rahim Ahmedov. Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida saqlanayotgan va moybo'yoqda 1978 yili ishlangan, shoira Saida Zunnunova va yozuvchi Said Ahmad suhbatini tasvirlangan surat O'zbekiston xalq rassomi Rahim Ahmedovning ajoyib asarlaridan biri hisoblanadi. Bu ikki iqtidorli insonlarning muhabbati va do'stligi haqidagi asardir. Asar tasvirlangan qahramonlarning qalban va haqqoniy munosabatlari aks ettirilganligi bilan tomoshabin e'tiborini tortadi. Yam-yashil daraxtlarda ham, xuddi tabiat kabi uyg'onayotgan erta tongning sof havosi sezilib turadi. Ertalabki shabodada deraza o'rtasiga buklamlab yig'ib qo'yilgan oq parda xilpirab turibdi.

Yozuvchi o'zining turmush o'rtog'i va safdoshiga yangi hikoya syujeti bo'lsa kerak, qandaydir qiziqarli voqea haqida berilib gapirib beryapti. Shoira boshini qo'llariga qo'yib, o'z do'stining hikoyasini diqqat bilan tinglayapti. Asar shoirona yorqin va go'zal ishlangan. Asar voqeasi insonlar tez orada yorqin kelajak bo'lishiga chin dildan ishonib yurgan XX asrning saksoninchi yillarida O'zbekiston Yozuvchilar ijod uyida bo'lib o'tyapti. Bu ularning ko'ngillariga ishonch solib hayotini yorqinlashtirgan edi. Bor-yo'g'i ikki o'n yillikdan so'ng, bu ishonch toshga urilgan shishadek chil-chil sinadi, ertalabki tumandek tarqab ketadi.

Tez orada shoira bu dunyoni tark etadi, Said Ahmad esa yana uzoq yillar bu joyda yakka o'zi yashaydi, ba'zangina u yoq bu yoqqa chiqib keladi. Ajoyib iqtidorli va nigohi o'tkir rassom Rahim Ahmedov ana shu ikki adibning baxtli lahzalaridan birini o'zining betakror asarida aks ettira oldi. Ijodkorning quyidagi fikrlari buni isbotlab turadi: "Mening uchun rangtasvir - bu poeziyadir, manzara - bu musiqa, poeziya va rangtasvirni uyg'unlashtiradi. Men she'riyatni juda yaxshi ko'raman. Yoshligimda hatto she'rlar ham yozganman"¹³.

¹³ Памяти мастера. // art San'at. Выпуск №1, 01.01.2012.

Sa'dullo Abdullayev. "Rassom yaxshi kasbiy tayyorgarlikni o'tadi. U P.P.Benkov nomidagi rassomlik bilim yurtida o'qidi, u yerda B.I.Tokmindan tahsil oldi, so'ngra I.Ye.Repin nomidagi rangtasvir, haykaltaroshlik va arxitektura Institutida oliy ma'lumot oldi. S.Abdullayev Leningradda teatr bezagi rangtasviri ustozlari A.I.Segaldan mahorat sirlarini o'rgandi. Keyinchalik garchi u teatrdan ishlamagan bo'lsa-da, o'z ustozidan ko'p narsani o'rgandi, shu bilan birga, u makoniy tafakkurlash va kompozitsion to'xtamlarni mizansahnalash-tirish ko'nikmalarini hosil qildi"¹⁴.

Rassom yoshligida Alisher Navoiyning lirikasini o'rgandi. P.P.Benkov nomidagi rassomlik bilim yurtidagi diplom ishini shoirning "Layli va Majnun" dostoni mavzusi asosida himoya qildi. S.Abdullayev o'z ijodiy faoliyatini Leningraddagi I.Ye.Repin nomidagi rangtasvir, haykaltaroshlik va arxitektura institutini tamomlaboq boshlagan edi. Toshkentga kelgach, u o'z zamondoshlari haqida asarlar yarata boshladi. Uning e'tiborini yosh arxitektorlar, aktyorlar, Alisher Navoiy teatri yonida o'z bolalari bilan sayr qilib yurgan yosh onalar tortdi. Shu yillari S.Abdullayev fan va san'at sohalari vakillari haqida ham asarlar yaratdi. Keyinchalik bu mavzu uning e'tiborini tortmay qo'ydi. Bu ma'naviy qadriyatlarga qayta baho berilayotgan o'tgan asrning 80-90-yillarida ro'y berdi. Bu yillar barcha ijodkorlar uchun katta o'zgarishlar yili bo'ldi.

S.Abdullayev.

"Yosh arxitektorlar". 1976 yil.

70-90-yillarida S.Abdullayevning ijodida shoirona talqin etilgan zamonaviy shahar mavzusi asosiy o'rin egallaydi. 1976 yili ishlangan "Yosh arxitektorlar" asarida bo'lajak arxitektura inshooti loyihasini muhokama qilayotgan yoshlar aks ettirilgan, ular ochiq deraza yonida turganliklari uchun uning ortida poytaxtning hiyobonlari, ko'chalari, ko'p qavatli uylari, ko'kalamzorlari ko'zga tashlanadi. Yoshlar o'sha davr modasida kiyingan. Stol ustida turgan binoning kichikroq modeli hozirgi XXI asrda qurilayotgan binolarni

yodga soladi. Bunda rassomning kelajakni ko'ra olish xususiyatini sezish mumkin. Kompozitsiyada tus dog'lari va shakllarining umumiy mutanosibligi kuzatiladi. Asardagi ranglar nozik did bilan tanlangan. Surat uslubi lo'nda, arxitektorlar kiyimlarida mahalliy ranglardan foydalanilgan. Suratdagi barcha jihatlar uyg'unlashgan va 70-80-yillar ruhini beradi. Bu surat 1977 yili Moskvadagi yoshlar ko'rgazmasida namoyish etildi va tomoshabinlar e'tiborini tortdi.

¹⁴ Лаковская Л.В. Династия Художников. [Эл.ресурс]. Режим доступа: <http://art-blog.uz/archives/19439>

S.Abdullayev. “Toshkent oqshomi”. 1974 yil.

1974 yili yaratilgan “Toshkent oqshomi” asarida jazirama kundan so‘ng oqshomgi salqinda shahar bo‘ylab sayrga chiqib, anhor bo‘yidagi o‘rindiqlarda o‘tirgan qizlar tasvirlangan. Kompozitsiyadagi qomatlar va anhor bo‘ylamasiga joylashtirilgan, asar iliq ranglar bilan birga sovuq ranglarda ishlangan, o‘ng tomonda chetda turgan qiz kiyimi iliq rangda

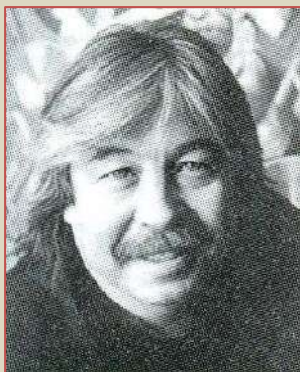
tasvirlangan. Qiz kiyimidagi rang, surat ranglarini mutanosiblashtirgan va yoz oqshomining iliqlik hissini beradi. Qizning butun qiyofasi va harakatlari shakl-shamoyili XX asr ikkinchi yarmi ruhiga mos keladi.

“Shuni qoniqish bilan ta’kidlash lozimki, rassomning asarlari madaniyatimiz tarixiga kirib bordi, san’atda ularning o‘z o‘rni bor. Uning o‘zi ham o‘z ishini yuksak mahorat bilan bajarmoqda. Bu moda ortidan quvmaydigan shaxs. U nihoyatda iqtidorli va teran insondir. Uning asarlari mayin shakl-shamoyili, rang va yorug‘lik uyg‘unligi bilan ajralib turadi. Rassomning barcha qahramonlari nafaqat olamni kuzatadi, balki bir-biri bilan uyg‘unlashib ketadi. Yuqoridagilarning barchasini uning kartinalarida ochiq oydin ko‘rish mumkin.

Rassomning barcha asarlarini birgalikda qaralsa, rassomning qalbi aniq ko‘rinadi. Barcha asarlarida poytaxtimiz Toshkentga bo‘lgan muhabbati ufurib turadi. Uning asarlari nafaqat nihoyatda uyg‘un, balki teran milliy hamdir. S.Abdullayevning qahramonlari aynan mamlakatimiz fuqarolaridir. Bu nafaqat qishloq, balki shahar odamlari tasvirlangan asarlarga ham tegishli. Uning qadri shunda, rassomning asarlari boshqa hech kimmikiga o‘xshamaydi. Surat pastidagi yozuvni o‘qimasdanoq asar S.Abdullayevga tegishli ekanligi darhol bilinadi, negaki ijodkor o‘zining shakl-shamoyil lisoniga va rangtasvirda o‘z uslubiga ega”¹⁵.

Rassom S.Abdullayev asarlari kompozitsiyasi sodda va tushunarli, ularda davr va odamlarni aniq ko‘rish mumkin. Asar qahramonlari kayfiyati ham, ranglar ham, shakl-shamoyil holatlar orqali beriladi. Uning asarlari katta obrazli poetik mazmunga ega va bu rassom ijodini “rangtasvir artistizmi maktabi” sifatida talqin etish mumkin, bu esa ijtimoiy, estetik ma’nodagi muhim voqelik hisoblanadi. Bu rassom ijodida go‘zallik haqidagi tasavvur shakllangan. U rassomning ongida mustahkam estetik qatlamni tashkil etadi. Rassom dunyoqarashi va shaxsiy qarashlari shakllangan yorqin inson hisoblanadi. Uning asarlari haqida gap ketganda teran tafakkur, qarashlar madaniyati va yuksak mahorati ta’kidlanadi.

¹⁵ Борис Б. Академик Сагдулла Абдуллаев подготовил к своему юбилею персональную выставку. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.kultura.uz/view_3_r_5391.html

Javlon Umarbekov. Rassom 1968 yili “Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy yoshligi” asarini ishladi, u O‘zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida saqlanadi. Rassom o‘zigagina xos bo‘lgan ijod uslubiga, shakllangan dunyoqarashga va san‘at vazifalariga shaxsiy qarashiga ega. “1968 yili Moskva VGIK talabasi ekanligidayoq u “Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy yoshligi” asarini ko‘rgazmaga qo‘ygan edi. Bu asar muallifining mahorati, o‘ziga xos uslubi ko‘pchilikning yodida qoldi”¹⁶, - deb yozgan edi san‘atshunos akademik Nigora

Ahmedova.

J.Umarbekov. “Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy yoshligi”. 1968.

“XX asr 60-yillar oxiri 70-yillar boshlarida J.Umarbekov sharq miniatyuralari janrini o‘rgandi va o‘zining ongiga joylab oldi va “Husayn Boyqaro va Alisher Navoiyning yoshligi” singari asarlarida undan keng foydalanib yorqin obrazlar va rangin ko‘rinishlar yaratdi. Muallif o‘zi yoqtirgan ranglar va tuslardan nihoyatda ustalik bilan foydalandi. Rassomlik maktabining mohirlik mahorati va uning rang-tus tanlash malakasi benihoya uyg‘unlashib ketdi. Uning asarlari rang-tuslarga nihoyatda boy, qalb erkinligining xilma-xilligi ramzi bo‘lib qoldi”¹⁷.

Asarda suhbat qurib o‘tirgan ikki o‘smir qiyofasi aks ettirilgan. Yosh Alisher chap qo‘lida kitob ushlab turibdi va o‘z she‘rlarini Hirotning bo‘lajak hukmdori Husayn Boyqaroga o‘qib beryapti. Husayn bezakdor shahzoda kiyimida, u hurmat yuzasidan chap qo‘lini ko‘kragiga qo‘yib Alisherni diqqat bilan tinglayapti. Alisher tillarang to‘n kiygan, boshida qizil qalpoq. Derazaning u yog‘ida ikkita ot ko‘rinib turibdi. Asar bezakdor yuza usulida ishlangan. Asarda muallifning Hirot miniatyura maktabi an‘analariga murojaati ko‘rinib turibdi, shunga qaramasdan u qiyofalarni anatomik jihatdan aniq ifodalagan, bu uning akademik, realistik ta‘lim olganligidan darak beradi. Ulkan sof, mahalliy ranglar asarga bayramonalik baxshida etadi, tomoshabinlarga esa ezgulik ulashadi. Ma‘lumki, bu ikki iqtidorli tarixiy shaxslarning do‘stligi butun umr davom etdi va ular uchun samarali bo‘ldi.

¹⁶ Ахмедова Н.Р. Исполнилось 70 лет одному из ведущих художников страны, академику Академии художеств Узбекистана Джавлону Умарбекову. [Эл.ре]. Реж.доступа: http://kultura.uz/view_8_r_7288.html

¹⁷ Эгамбердиев А. Созидательная сила таланта. // Вечерний Ташкент. 2017.

Bu asarning davomi sifatida shu 1968 yili rassom **Ne'mat Qo'ziboyev** ishlagan “Alisher Navoiy va Sulton Husayn Boyqaro” asarini keltirish mumkin. J.Umarbekovning “Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy yoshligi” asaridan farqli, N.Qo'ziboyevning qahramonlari yetuk ijodkor sifatida tasvirlangan. Asar uchun nozik, ma'nodor ranglar tanlangan. Surat an'anaviy klassik maktab usulida chizilgan, bu obrazlarning milliylikini ifodalashga halaqit bermagan, suratdagi ichki muhit va O'rta Osiyo tabiatini ranginligi ishonchli berilgan.

N.Qo'ziboyev. “Alisher Navoiy va Sulton Husayn Boyqaro”. 1968 yil.

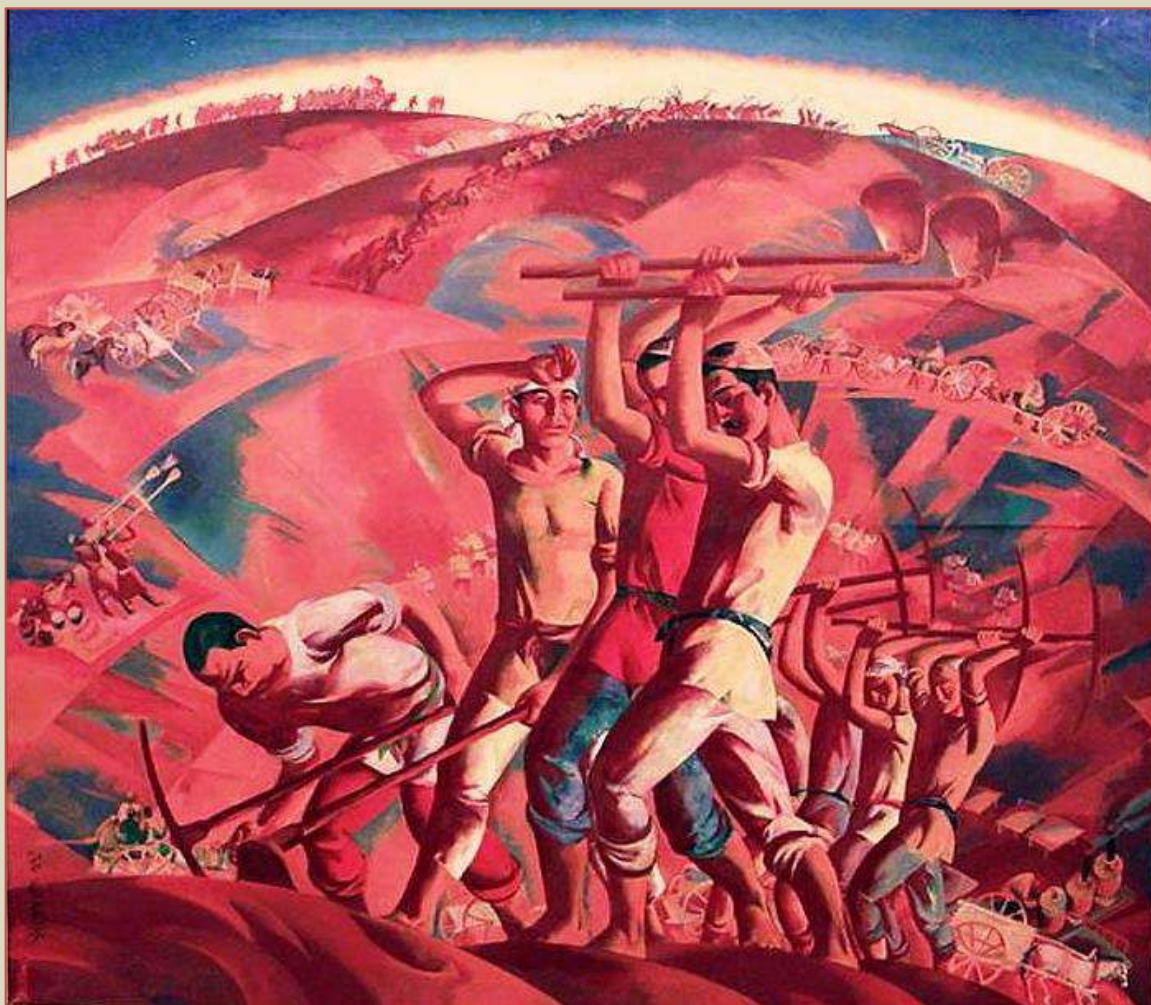
1977 yili J.Umarbekov “Katta suv” nomli dastlabki e'tiborga molik asarini ishladi, bu o'zbek xalqi mehnatiga madhiya bo'lib qoldi. “Quyosh xuddi yerga olov purkayotgandek. Hamma yoqda odam. Qurilish shovqiniga karnay ovozlari uyg'unlashib ketgan, go'yo mehnatkashlar harakatiga ohang berib turgandek. Oldingi planda oftobda toblangan yigitlar ketmon va metin bilan yer qaziyaptilar. Odamlar harakati bir-biriga mos. Ularning yuzlari mehnat ko'tarinkiligi bilan bo'g'riqqan. Yaqin atrofda samovarlar qaynayapti, charchagan odamlarni bir piyola choy bilan dam olishga chorlayapti. “Men bunday asar yaratishni burchim deb hisobladim, - deydi J.Umarbekov, - garchi bu mavzuda ko'plab taniqli rassomlar asar yaratgan bo'lsa ham, men ham o'z hissamni qo'shmoqchi bo'ldim. Suv uchun kurash O'rta Osiyo xalqlarining azaliy muammosi hisoblanadi. Yangi o'zlashtirilgan yerlarga suv kerak, agar suv berilsa behisob bug'doy, paxta va boshqa meva-chevalar olish mumkin”¹⁸.

O'zbekiston xalqi qisqa vaqt ichida mashhur katta Farg'ona kanalini qurib, ko'p joylarni obi-hayot bilan ta'minladi. Surat qaynoq kunlar ramzi bo'lib qolgan olov ranglarda ishlandi, odamlar bu yerda xormay-tolmay ishlar edi. Bu fidoiy, qahramonlik mehnati edi. Bu mehnat simfoniyasi asarda yorqin ko'rinadi, metin va ketmon bilan

¹⁸ Джалалова Д. Умарбеков Джавлон. [Эл.ресурс]. Режим доступа: <http://babanata.ru/?p=18008.html>

qurollangan kishilarning jadal harakatlari tasvirlandi. O‘zbek xalqining o‘zining qahramonona mehnati bilan O‘zbekiston tarixida yangi sahifa ochdi. XX asrning 30-40-yillarida hali qudratli texnikalar bo‘lgan emas, faqat kishilarning katta tashabbuskorlik xohishi bilan katta suv keladigan kanal qurildi.

J.Umarbekov. “Katta suv”. 1977 yil.

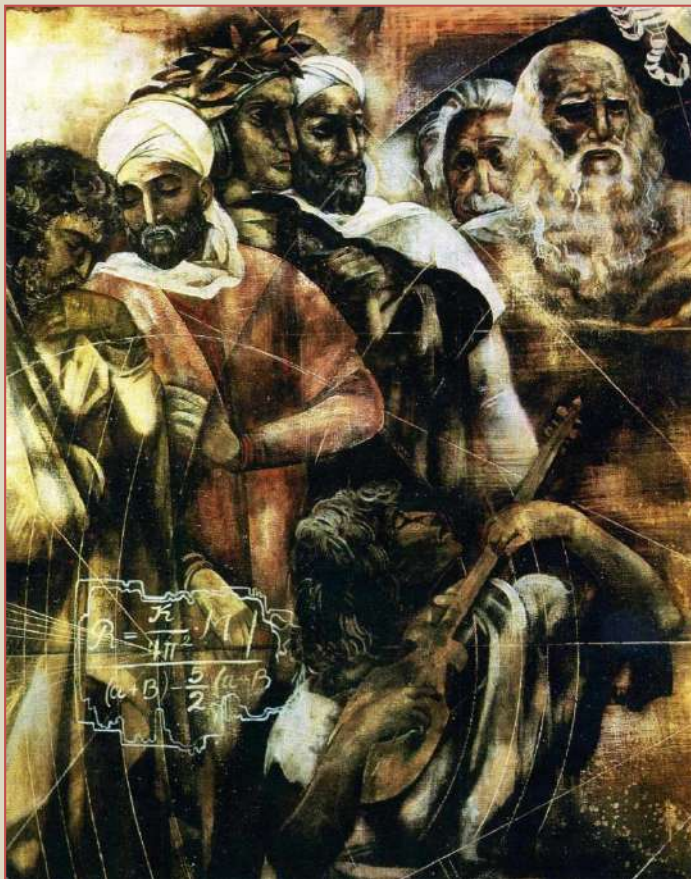
Zarurat xalqni qo‘l mehnati bilan ushbu kanal barpo qilishga undadi. Bu asarni meksikalik rassom Diyego Ribeyraning asarlari bilan qiyoslasa bo‘ladi, u o‘zining ko‘plab devoriy suratlari va kartinalarida kampesinos-dehqonlarning og‘ir jismoniy mehnatini kuylagan. Surat chizish uslubi yorug‘lik dog‘larining butunligi, asar qahramonlari qomatlarining burchaksimon egilganligi va ularning jadal harakatlarida ham o‘xshashlikni sezish mumkin. Javlon Umarbekov har bir shaxsni o‘ziga xos tasvirlash ustasi hisoblanadi. Uning har bir asarida muallifning o‘ziga xos bo‘lgan qaynoq xislat va mahorati, g‘oyaviy-ijodiy intilishlari o‘z aksini topdi.

“**Ongli inson**”¹⁹. 1980 yili ishlangan J.Umarbekovning “Ongli inson” surati ana shu davrlardagi asarlaridan biri hisoblanadi. Asar O‘zbekiston Davlat san’at muzeyida saqlanadi. Bu suratda o‘tmishda yashab o‘tgan fan va madaniyat buyuk arboblari tasvirlangan. Bu yerda shoir Alisher Navoiy va qadimgi yunon faylasufi Arastu, hamda XX asr olimi Albert Eynshteyn yonma-yon tasvirlangan. Abu Ali ibn Sino va Abu Rayhon Beruniyning yonida rus ximigi Dmitriy Mendeleyev tasvirga olingan.

¹⁹ Маматов У. Размышление о картине художника Джавлона Умарбекова «Человек Разумный».

Rassom Aziza Mamatova shunday xotirlaydi: “I.Ye.Repin nomidagi Leningrad rassomlik institutining 3-4-kurslarida o‘qib yurganda men, Sa’dulla Abdullayev, Bahodir Jalolov uchchovimiz Javlonning taklifiga ko‘ra u tahsil olayotgan institutining yotoqxonasiga, Moskvaga bordik. Moskvadagi V.I.Surikov nomli rassomlik institutida tahsil olayotgan hamyurtlarimiz Alisher Mirzayev, Shuhrat Abdurashidov va Otaxon Hamdamov (ikkinchi jahon urushida halok bo‘lgan iqtidorli rassom Hamdamiyning jiyani) ham kelgan ekan. Otaxon Hamdamov bilan Toshkentda rassomlik bilim yurtida birga o‘qigan edik. Biz Javlon o‘qiyotgan Butunittifoq Davlat Kinematografiya instituti (BDKI) yotoqxonasida uchrashdik. O‘sha paytda u “Ongli inson” asarining dastlabki eskizlarini bizga ko‘rsatgan edi.

J.Umarbekov. “Ongli inson”.

1980 yil. Lavha.

2012 yil 5 oktabrdagi intervyuda rassom shunday degan edi: “Ongli inson” asari buyuk olim Abu Ali ibn Sino yubileyiga bag‘ishlab chizilgan. Dastlabki paytda Alisher Navoiy, Husayn Boyqaro, Abu Ali ibn Sino, Amir Temur, Mirzo Bobur singari Movaraunnaxrning mashhur kishilari haqida mahobatli asar yaratish g‘oyasi paydo bo‘lgan.

Birinchi bo‘lib Abu Ali ibn Sino suratini ishlashni niyat qildim. Dastlab nimadan boshlashni bilmadim. Portretini yaratsammikan yoki hayot faoliyatini aks ettiruvchi surat chizsammikan, deb o‘yladim. Negaki u jahondagi qomusiy olimlardan biri bo‘lgan edi-da. Uni qiyoslash mumkin bo‘lgan mashhur

olimlar ro‘yxatini tuzishga to‘g‘ri keldi. Katta ro‘yxat paydo bo‘ldi. Ularning qiyofasini bir asarga sig‘dirib bo‘lmas edi. Shuning uchun ro‘yxatdagilardan Abu Ali ibn Sino bilan suratda yonma-yon turishi mumkin bo‘lgan buyuklarni tanlab olishga qaror qildim. O‘ziga xos tasviriy san‘at asari yaratishga qaror qildim. Abu Ali ibn Sino butun hayoti davomida sayohat qildi, o‘zining e‘tiqodiga mos keladigan odamni uzoq qidirdi va nihoyat, Xorazmdagi Ma‘mun akademiyasiga kelib Abu Rayhon Beruniy bilan tanishdi. So‘ngra surat kompozitsiyasi topildi, buyuk olim tomonidan haqiqatni izlanishi syujet asosini tashkil etdi. Asar mohiyatini tasviriy til orqali ochishdek qiyinchilik oldinda turar edi. Bekorga xalqda haqiqat ochiqda bo‘ladi, degan gap yurmaydi. Bunga Italiya Uyg‘onish davri rassomi Sandro Botichellining “Veneraning tug‘ilishi” asaridagi Venera obrazi shunday haqiqat ramzi bo‘lib qoldi. Obrazli qilib aytadigan bo‘lsam, men “Venerani o‘z asarimga taklif qildim”. Ko‘pchilik bu ramzni tushunmadi va mendan nima uchun Botichelli Venerasini asarimga olib kirganligimni so‘rashdi. Men uni haqiqat ramzi sifatida o‘z asarimga kiritganligimni aytdim”.

Shu bilan asarda kompozitsiya markazi paydo bo‘ldi va rassom buyuk shaxslar obrazini bu haqiqat atrofida joylashtirdi. Keyingi suhbatda J.Umarbekov o‘z asari haqidagi suhbatda shunday degan edi: “Chapdan o‘ngga, birinchi qatorda men ham rassom, ham shoir bo‘lgan va juda murakkab hayot yo‘lini bosib o‘tgan Kamoliddin Behzodni tasvirladim. Yonida antik davr mutafakkirlaridan biri Arastuni tasvirladim, u Iskandar Zulkarnaynning ustozini bo‘lib, unga Sharqqa yo‘l ko‘rsatgan edi. Arastuning yonida “Xamsa”dek ulkan asarni yaratgan buyuk o‘zbek shoiri Alisher Navoiy tasvirlangan, uning yonida unga teng keladigan “Ilohiy komediya” asarini yozgan Dante Aligeri turibdi. Leonardo da Vinchi obrazi uning avtoportretidan ishlangan, u haqiqat-Venera yonida turibdi.

J.Umarbekov. “Ongli inson”.

1980 yil. Lavha.

Shu yerda o‘sha paytda noma‘lum bo‘lgan, G‘arbda, okean ortida joylashgan Amerika qit‘asi borligini ma‘lum qilgan Abu Rayhon Beruniy tasviri turibdi. Jahonga nisbiylik formulasini bergan, fundamental fanlarga katta hissa qo‘shgan olim Albert Eynshteyn ham shu yerda”. Olimlar guruhidan nariroqda ushbu suratni chizishga g‘oya bergan Abu Ali ibn Sino o‘yga cho‘mgan holda o‘tiribdi. Uning qomati Italiya Uyg‘onish davrining buyuk rassomi, tasviriy san‘at ustasi Mikelanjelo Buonarroti yaratgan, chuqur o‘yga tolib o‘tirgan payg‘ambar Iyeremiya

obrazini takrorlanganligi Javlon Umarbekov asari qadriga putur yetkazmaydi. U qo‘lida inson kalla suyagi chanog‘ini ushlab o‘tiribdi va o‘z-o‘ziga biz kimmiz, qayerdan kelganmiz, qayerga boramiz degan savol beryapti. Uning qulog‘iga yolg‘on ramzi bo‘lgan obraz shivirlayapti. O‘ng tomondagi chetda hayotning o‘tkinchiligini eslatsa-da, uning quvonchlarini ruboiylarida kuylab o‘tgan Umar Hayyom tasvirlangan. Umar Hayyomning orqasida matematik va astronom, oyga uchishni orzu qilgan va koinotni zabt etishga ulkan hissa qo‘shgan ulug‘ rus olimi Konstantin Eduardovich Siolkovskiy ko‘rinib turibdi.

Asar kompozitsiyasini izlash davomida ko‘plab eskizlar chizildi, so‘ngra ular yordamida surat hozirgi ko‘rinishini oldi. Unga rassom doira chiziqlar kiritdi, yuqoridagi markazga oy taqvimini ishlandi, tasvir doira bo‘ylab atom formulasi, inson embrioni va o‘simliklarning genetik kodi bilan boyitildi. Ular yerdagi hayotning ramzi hisoblanadi va fizika, genetika, biologiya kabi fanlar bilan bog‘liq. Shuningdek rassom

inson tafakkuri rivoji ramzi bo'lib qolgan, uning koinotga qo'ygan qadamini ifodalovchi odamni tasvirlagan. Shu bilan birga suratda u Abu Rayhon Beruniy Hindistonda kashf qilgan o'nlik kasr formulasini yozib qo'ydi. Asarning oltin kesishuv markazida inson qo'li bilan yaratilgan narsalargina saqlanib qoldi, hayot esa vaqtlar mobaynida qumdek oqib ketadi, degan ma'noda qum soat tasvirlangan. Qum soat Veneraning o'ng oyog'i yonida turibdi. Shu asnoda asarning barcha qismlari yagona bir ma'noga bo'ysundirildi va u tugal holatga keltirildi.

Tomoshabinni tafakkurlashga undash va asar mohiyati haqida o'z taxminlarini ilgari surishga imkon berish muallifning asosiy maqsadi bo'ldi. Aynan shu rassomning bosh vazifasi bo'ldi. Surat tillarang-jigarrang bo'yoqlar bilan chizildi va faqat Abu Ali ibn Sinoning libosiga inglizcha qizil bo'yoq ishlatildi. Shu bilan rassom tomoshabin e'tiborini olim obraziga tortadi. Asarda tus va rang uyg'unligiga erishilgan. Asar levkasda ishlangan, uning asosi o'zaro mustahkam birlashtirilgan va mato tortilgan ikkita bir xildagi shitdan iborat. 1980-yillar boshida olim A.Kamenskiy o'zining "Hujjatli romantizm" nomli maqolasida shunday yozgan edi: "Jahon madaniyatining umumdavri asta-sekin tiklanayotgandek go'yo, u hozir hech qanday chegarani tan olmayotgandek va qachonlardir yaratilgan voqelik bugun haqqoniylik hisoblanayotgandek. Shu ma'noda J.Umarbekov yaratgan "Ongli inson" asari g'oyasi teran va ta'sirchan hisoblanadi"²⁰. Haqiqatni, ezgu maqsadni izlash, kundalik tinimsiz ijodiy mehnat O'zbekiston tasviriy san'ati ustasi rassom J.Umarbekovning hayoti mazmuniga aylanib qoldi. Asardagi "vaqt o'lchovi" borgan sayin kompozitsiya stilistikasidan, obrazlarning ichki va tashqi xronologiyasidan chiqib, davrning keng ijtimoiy va ma'naviy muammosiga yaqinlashib boraverdi. Shu munosabat bilan vujudga kelgan mavzu to'xtamlarining aniq variantlari ko'p va xilma-xildir... Xuddi shu nuqtai nazarga bag'ishlangan asarlar ko'plab yaratildi.

Obrazlar tor shaxsiy hissiyotlar doirasida yaratilgan 70-yillar boshlaridagi suratlardan farqli "Ongli inson" keng qamrovli muammoni - tarixiy taraqqiyotdagi ongli izlanishlar va kashfiyotlarni qamrab olgan. Rassom asarining davriy tarkibi ham ana shunga qurilgan. Unda zamonaviy hayot haqida hech qanday belgi yo'q. Ammo turli davrlardan olingan personajlar tarixga bugungi nuqtai nazardan birlashtirilgan. Ularni birlashtirib turgan hududning o'zi bizning davrimiz, bizning dunyoqarashimizdir"²¹. "Ongli inson" asarining gumanistik g'oyasi Sharq va G'arbning asrlar qa'riga singib ketgan aloqasini ta'kidlaydi. Abu Ali ibn Sinoning zamondoshi faylasuf Al Kindiy shunday yozgan edi: "Biz o'zimizdan ancha yiroq bo'lgan qabilalar va xalqlardan, bizga chegaradosh bo'lmagan mamlakatlardan, umuman qayoqdan bo'lsa ham yetib kelgan haqiqatni ma'qullashdan va qabul qilishdan uyalmasligimiz kerak... Haqiqat har kimni alqalaydi"²².

Aziza Mamatova²³. "Men 1974 yili "Mexanizator qizlar" asarimni chiza boshladim. Asar O'zbekiston xalq shoiri To'rob To'laning she'ri taassuroti ostida vujudga keldi. Zamiraxon, Anorxon va Ma'rifatxonlarning jasorati va qahramonligi, ichki va tashqi go'zalligi shoirga o'xshab meni ham maftun etdi. Asarda o'z hayoti va

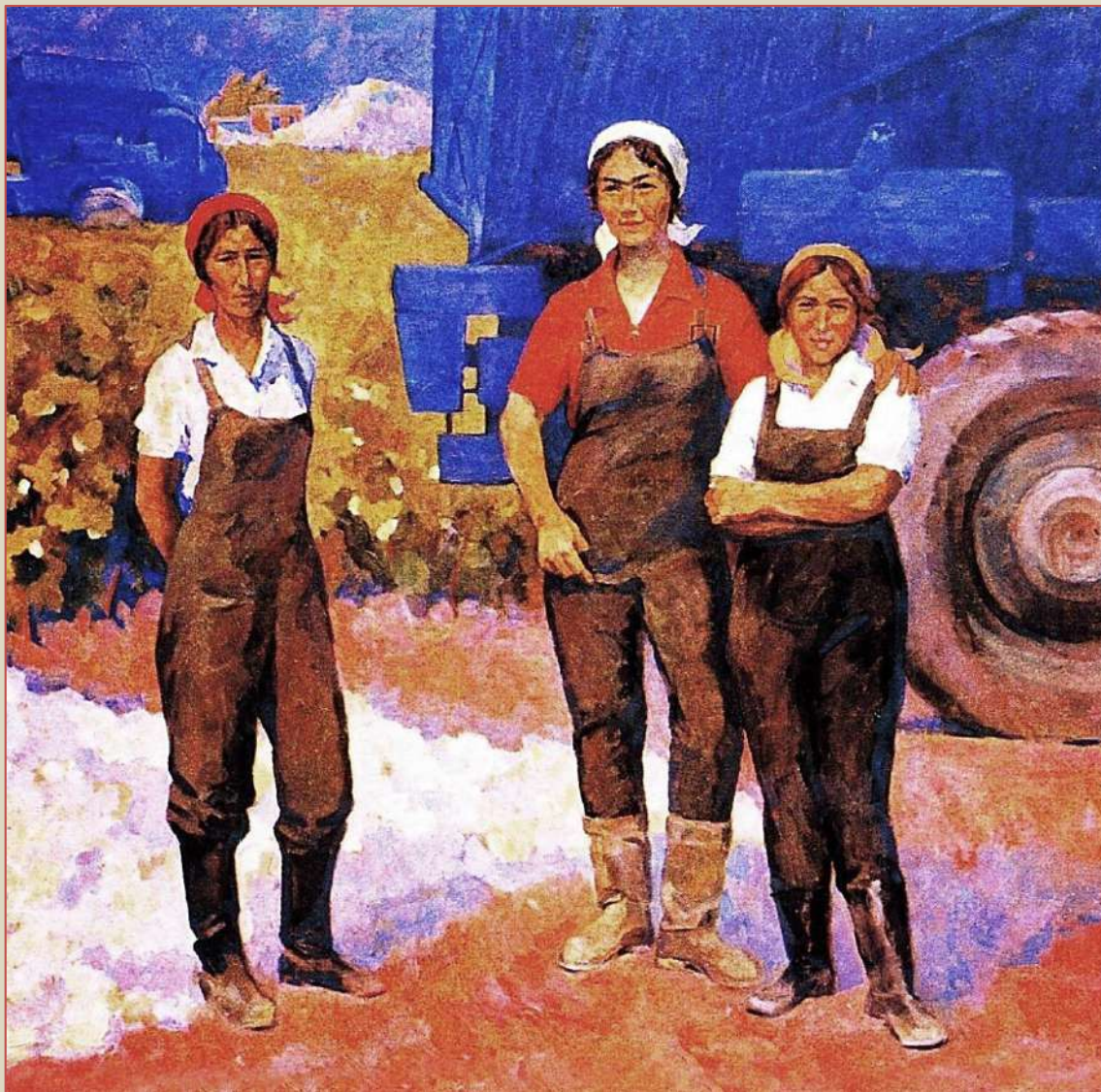
²⁰ Каменский А.А. Документальный романтизм. // Творчество. №10, 1982. с. 21.

²¹ Каменский А.А. Умарбеков Джавлон. [Эл.ресурс]. Режим доступа: <http://babanata.ru/?p=18008> html

²² Роузенталь Ф. Торжество знания. - М.: «Наука», 1978. с. 342.

²³ Маматов У. История одной жизни. // GISAP: Culturology, Sports and Art History. №5, 2014.

mehnatini paxta yetishtirish va uni “Zangori kemalarda” terib olishga bag‘ishlagan uch qiz obrazi tasvirlandi. Ular o‘z sharafli mehnatlari bilan O‘zbekiston tarixiga o‘z nomlarini yozib qo‘ydilar. Yangi 1968 yil s‘ezdiga SSSR rahbariyati kommunizm qurishning yetti yillik rejasini ishlab chiqdi, shundan keyin xalq yorqin kelajakda yashay boshlaydi, deya va’da berildi.

A.Mamatova. “Mexanizator qizlar”.
1974 yil.

Butun mamlakat bo‘ylab targ‘ibot kompaniyasi boshlab yuborildi, xalqni o‘zining kommunistik mehnati bilan bu yorqin kelajakni yaqinlashtirishga da‘vat etildi. O‘zbekiston qishloqlaridagi qizlarni paxtani qo‘lda terayotgan hamqishloqlarining og‘ir mehnatini yengillashtirish uchun paxta terish mashinalarini boshqarishga da‘vat etildi. Ko‘p joylarda mexanizatorlar kurslari ochildi. Kurslarni tugatgandan so‘ng qizlarga kombenzon va kirza etiklar berildi va ular paxta terish mashinalarini boshqardilar. Shoir Turob To‘la yozgan “Popning popuk qizlari” qo‘shig‘i butun O‘zbekistonda mashhur bo‘lib ketdi, uni radio va televideniya taniqli qo‘shiqchilar ijro etdilar. O‘z mehnatiga “Mehnat qahramoni” degan unvonga sazovor bo‘lgan Tursunoy Oxunova mexanizatorlar hayotining yorqin qiyofasi bo‘lib qoldi.

Mavsum davomida u 400 tonna paxta terdi. Natijada 40 yoshga kirgan chog'idayoq onkologik dardga chalindi. A.Mamatova: "Mana shu reklama kompaniyasi tufayli men 1973 yil kuzida Namangan viloyati Pop tumaniga borib mashhur qo'shiq qahramonlari bilan tanishish va ular haqida asar yaratishga qaror qildim. Ko'z oldimda cheksiz paxta maydonlari namoyon bo'ldi, bu maydonlardagi g'o'zalarga mashinada paxta terishni osonlashtirish uchun ularning bargini to'kish maqsadida kichikroq samolyotlarda zaharli dorilar (defoliyantlar) sepilgan edi. Shu dalalarda yosh qizlar (19-20 yoshda) mashinani boshqarib paxta terayotgan edi. Idoraga kelib, bu yerdagi navbatchiga men O'zbekiston xalq yozuvchisi Odil Yoqubov tomonidan sovxoz rahbari nomiga yozilgan xatni berdim. Bu xatni menga sovxozga ketishimdan avval u yerdagi rahbariyatga taqdim etish uchun bergan edi. Suratda markazda tasvirlangan Anorxon ismli qiz sovxoz direktorining yordamchilaridan biri edi. Uni idoraga chaqirishib menga hamrohlikni topshirishdi. Xatning mazmunini Anorxon menga gapirib berdi, uning aytishicha men O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi va rassomlar uyushmasi tomonidan mexanizator qizlar xaqida asar chizish uchun material to'plashga yuborishgani va eng muhimi meni Toshkentga o'z vaqtida eson-omon qaytarib yuborishlari to'g'risida yozilgan edi. Men bu paytda asarim qahramonlaridan biroz kattaroq 25 yoshda edim.

Paxta terish mavsumi paytida dalalarda ishlash jadvali qat'iy belgilab qo'yilar edi. Ertalab soat 5 da qizlar mashinalarga o'tirardi va ishni kechki soat 6-7 da tamomlardi. Erta tongdan tun qorong'usigacha ishlashar edi. Ularning ko'tarinki kayfiyati, o'zining og'ir mehnati bilan mamlakatning yorqin kelajagini yaqinlashtirayotganligiga ishonchi meni hayratga solardi va bularning barchasi ularni asarda asrlarga muhrlab qo'yishga arzirdi. Ular o'zgacha go'zal edi! Turob To'laga o'xshab meni ham ularning tashqi va ichki go'zalligi, shonli mehnati va o'z mehnati va Vatanga sodiqligi bilan asir etgan edi. Men ular bilan do'st bo'lib qoldim. Kuz davomidagi paxta mavsumida men ularni diqqat bilan kuzatdim. Ularning har birining o'ziga xos xarakteri bor edi, ularning shaxsiy va kundalik hayoti, o'zlarini tutishiga e'tibor berdim.

Anorxon bilan xayrlashish qiyin bo'ldi. U o'zining shalldiroq motosiklida qizlar mehnat qilayotgan rayon chegarasigacha olib chiqib qo'ydi, "U yog'iga o'zingiz ketaverasiz, Qo'qon-Toshkent avtobusiga o'tirasiz va u bilan poytaxtga yetib olasiz, biz esa rayon chegarasidan chiqishimiz mumkin emas", - dedi. Biz quchoqlashib xayrlashdik, Anorxon motasiklga o'tiriboq tezlikni oshirdi va qishloq yo'lini changini ko'tarib tez haydab ketdi. Dekabrda men Leningrad shaxriga ketdim, u yerda oliy o'quv yurtlari pedagoglari malakasini oshirish kurslarida o'qishni davom ettirdim. "Mexanizator qizlar" asariga ishlangan tasviriy materialni o'zim bilan olib ketgan edim. U yerda professorlar Mixail Mixaylovich Devyatov va Boris Mixaylovich Lavrenko rahbarligidagi rassomlik ustaxonasida bu asarni chizdim.

Asar xajmi 160x140 bo'ldi, u moybo'yoq bilan ishlandi. Asar kompozitsiyasi murakkab emas. Kombenzon kiygan uch qiz paxta terish mashinasi yonida tomoshabinga qarab turibdi. Lekin ularning har birida qanchalik hissiyot va iliqlik seziladi. Chapda turgan Zamiraxon nozik ozg'in gavdali, qarashlari jiddiy va o'ychan. Anorxonning yuzida yorqin tabassum, uzoqlarga tikilib turibdi. Uning chap qo'li pishiq qomatli Ma'rifatxonning yelkasiga qo'yilgan. Ma'rifatxonning yuzida ham yoqimli tabassum. Men ularni shunday eslab qoldim va tasvirladim.

Deyarli yarim asrdan keyin buyuk shoir Alisher Navoiy tavalludiga 575 yil to'lishi munosabati bilan o'tkazilayotgan ilmiy anjuman tanaffusi paytida o'rta yoshlardagi odam yonimga keldi va olimman deb o'zini tanishtirdi. U shunday dedi: "Aziza opa, men "Mexanizator qizlar" asaringizga tasviriy material yig'gan joydan kelganman. U bilan bo'lgan suhbatdan ma'lum bo'ldiki, suratda tasvirlangan qizlar keyinchalik uzoq kasal bo'lganlar. Bu mamlakatimizda "rivojlangan sotsializm" payti edi. "Mexanizator qizlar" O'zbekistonning 70-90-yillar tarixiy davri yoshlarining yorqin vakillari bo'lgan edi. Keyingi yillarda rassom qishloq ayollari haqida turkum asar yaratishda davom etdi.

A.Mamatova. "Saxovat". 1986 yil.

1986 yili, hozir Davlat san'at muzeyida saqlanayotgan "Saxovat" asari yaratildi. Bu asar, ayollar haqidagi hayotiy tasavvurlar, kuzatishlar va fikrlarning natijasi bo'lib qoldi. Rassom qahramonlari portretlari Qo'qon shahri yaqinidagi Yov qishlog'i qizlaridan olingan. Ularning obrazlari o'zlarining mehnatsevarligi bilan yaratilgan ona yer tuhfasini, to'kin hosilni o'z yelkalarida ko'tarib olgan qishloq ayollarining ichki ruhini namoyon qiladi. Qizil anor daraxti fonida markazda bola ko'tarib olgan ona tasvirlangan. Bu asarda, bu olamdagi mehnat va onalik - hayotning boshi va davomi kuylanadi. Asar ustida ishlayotib rassom jahon madaniyati tasviriy san'at tarixidagi go'zal ayollar obrazini yodga oldi. Rassom o'z asarlari bilan imkon qadar qo'proq odam tanishishi uchun ko'rgazmani ixtisoslashgan badiiy zallar va galereyalardan tortib, o'quv-ishlab chiqarish muassasalarigacha bo'lgan tashkilotlarda tez-tez o'tkazib turdi. Bu rassom uchun anchayin axloqiy qo'llash, keyingi ishlari uchun ijobiy turtki vazifasini o'tadi.

A.Mamatova. “Suhbat”. 1980 yil.

“1977 yili, Toshkentdagi “Ilhom” ijodiy yoshlar eksperimental teatri klubini tantanali ochilish marosimi bo‘lib o‘tdi va u o‘sha paytdayoq asarlarim e’tirof etildi. Bu yerda rassomlar, artistlar, musiqachilar yig‘ilishib san’at rivoji yo‘llari haqida suhbatlashishar, yangi spektaklni muhokama qilishar, yosh kompozitor asarini tinglashar, yosh rassom asarlari yonida tortishishar edi. Bunday

uchrashuv va suhbatlar yoshlarni ma’naviy boyitar, ularning dunyoqarashini kengaytirar, didini tarbiyalar, yangi asarlar ustida ishlashga ilhomlantirar edi. 1977 yili 5 fevralida “Ilhom” klubi zallarida rassom Aziza Mamatovaning ijodiy ishlari birinchi ko‘rgazmasi o‘tkazildi. Yosh zamondoshimiz uning asarlari mavzusi bo‘lib qoldi. Rassom uni ish va qisqa dam olish paytida, fikrlash va suhbat lahzalarida tasvirlagan. Ijodkor portreti chizilayotgan zamondoshlarining xos xususiyatlarini talqin etishga intildi, shuning uchun obrazlar anchayin salmoqdor va ifodali chiqdi”²⁴.

A.Mamatova: “1977 yili O‘zbekistonning yosh olimlari haqida asarlar chiza boshladim, ular ham zakovatli, ham chiroyli edilar. Olimlar ham fizika, ham lirika bilan mashg‘ul edilar, shuning uchun bu mavzuni dolzarb ekanligini his qildim. Bu 1980-90-yillarda tafakkurlar qaynayotgan, hayotda ko‘p narsalar haqida o‘ylash kerak bulgan vaqtlar edi.” 1980 yili ishlangan “Suhbat” asarida biofizik Bek Toshmuhammedov, radiobiolog Azim Turdiyev va bioximiklar maktabi rahbari Jahongir Hamidovlar tasvirlandi. Asarda tomoshabin qiziqarli ilmiy loyiha haqida bosh qotirayotgan va muhokama qilayotgan yosh olimlarni ko‘radi. Bek Toshmuhammedov O‘zbekiston biofiziklari maktabi asoschisi va raxbari edi. U va maktab a‘zolari, o‘tgan asrning 70-80-yillarida Toshkent shahrida bir necha marotaba simpoziumlar o‘tkazdilar. Bu tadbirlarga Leningrad va Moskva shaharlaridan olimlar taklif etilgan edi. Mashhur biolog A.Spirin o‘z shogirdlari bilan kelgan edi. Odatda simpoziumlar tabiat qo‘ynida, Toshkent yaqinidagi chiroyli go‘shalardan birida o‘tkazilar edi. Mana shu uchrashuvlar tasviriy asar yaratishga turtki berdi.

²⁴ На полотнах – Современник. // Комсомольская правда. 1977.

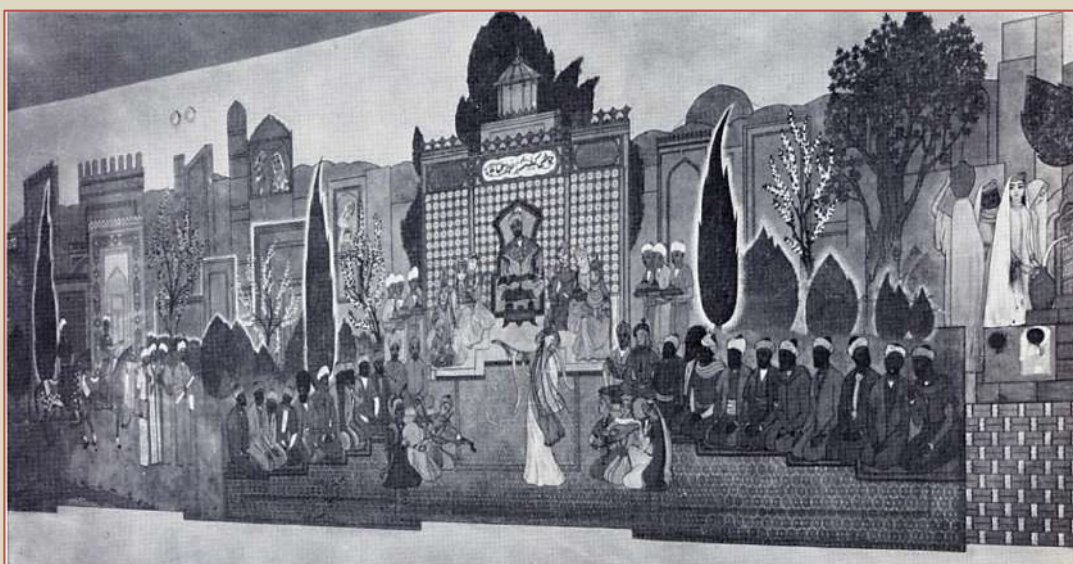
1.3. Mahobatli-bezak rangtasviri va haykaltaroshlik asarlari

XX asrning ikkinchi yarmi tasviriy san'at ustalarining haykaltaroshlik va mahobatli-bezak rangtasviri asarlarini yaratish sohasidagi faoliyati nihoyatda samarali bo'ldi. Chingiz Axmarov, Anvar Ahmedov, Ozod Xabibullin, Abduqodir Salaxuddinov, Ilhom Jabborov, Arnold va Viktor Gan, Anvar Rahmatullayev, Bahodir Jalolov kabi tasviriy san'at ustalari tasviriy san'atning tarixiy janrida ko'plab asarlar yaratdilar.

Chingiz Axmarov. “Chingiz Axmarov 1912 yili Uraldagi kichikroq Troitsk shaharchasida ko'p bolali Axmarovlar oilasida dunyoga keldi. 1927 yili u Permdagi rassomlik bilim yurtiga o'qishga kirdi... Keyinchalik rassom talabalik yillarini shunday eslaydi: rassomlik bilim yurti menga san'at asoslarini o'rgatdi, hayotga yo'lladi. Ammo Samarqandda men rassom sifatida haqqoniy ravishda shakllandim!”²⁵.

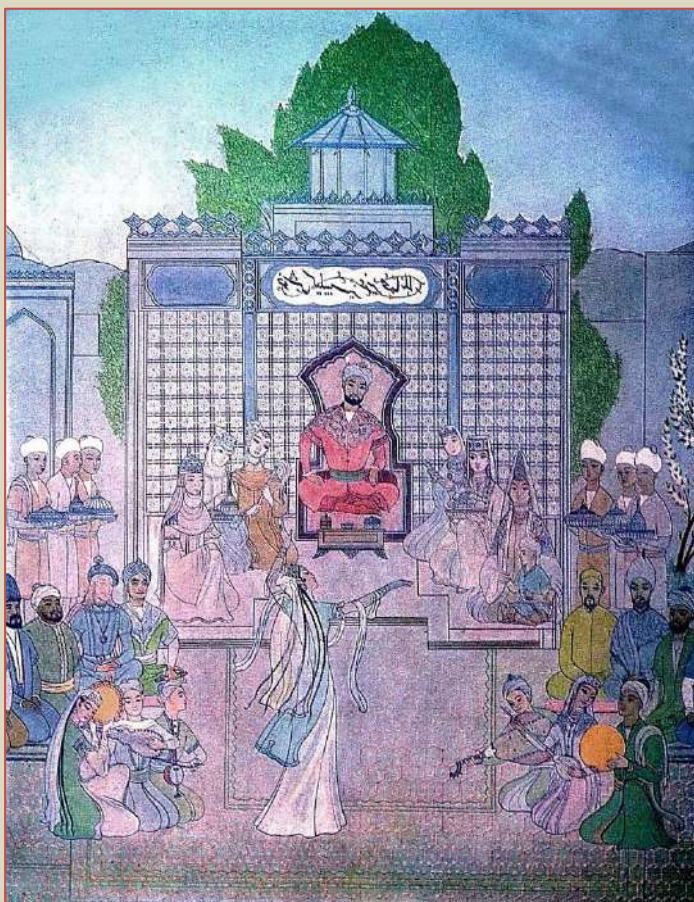

Samarqand shahrida Ch.Axmarov ijod sohasiga dastlabki mustaqil qadamlarini qo'ydi. Bu yerda rassom mahobatli rangtasvir ustasi V.Savin rahbarligida mahobatli rangtasvir bilan shug'ullandi. VXUTYEMAS (Oliy badiiy texnik ustaxonalar) bitiruvchisi V.Savin respublika shahar va qishloqlari bo'ylab kezib yurgan iqtidorli yosh rassomlarni o'z atrofiga to'pladi. Aynan shu paytda u o'zini mahobatli rangtasvirga bag'ishlashga qaror qildi. Rassomni bu sohaning keng qamrovligi, go'zalligi va globaligi maftun etdi, negaki unda o'zining hayot falsafasi haqidagi teran tushunchasini, insonning go'zalligi va qalbini ulkan makonda tasvir orqali ifodalashning imkoni bo'ladi. “1935 yili u Moskvaga boradi, u yerda mashhur grafikachi rassom V.Favorskiy bilan uchra-shadi va o'z ishlarini unga ko'rsatadi. V.Favorskiy materiallarni diqqat va qiziqish bilan o'rgandi, so'ngra shunday dedi: “O'rtoq, siz rassomlik institutining ikkinchi kursidan boshlab o'qisangiz bo'laverar ekan”.

Ch.Axmarov. “Hukmdor Mirzo Ulug'bekning xorijiy mehmonlar sharafiga uyushtirilgan qabuli”. 1970 yil.

²⁵ Исхакова М. Рыцарь восточной дамы.

**Ch.Axmarov. “Hukmdor Mirzo Ulug’bekning xorijiy mehmonlar sharafiga uyushtirgan qabuli”.
1970 yil. Lavha.**

Ch.Axmarov xorijiy san’at tarixi bilimdoni I.Grabar rahbarligidagi va taniqli rangtasvir ustalari V.Favorskiy, F.Shemyakin kabilar talabalarga saboq berayotgan mahobatli rangtasvir fakultetiga o’qishga kirdi. I.Grabar o’z darslarida talabalarga Uyg’onish davrining Rafael, Mikelanjelo, Veroneze kabi taniqli rassomlari haqida hayrat va hayajon bilan hikoya qilib berar edi. Iqtidorli mahobatli rangtasvir ustasi N.Chernishov qadimgi Rusning taniqli rassomlari Feofan Grek va Andrey Rublyovlarning sanamchilik san’ati sirlari bilan tanishtirdi. Rassom L.Bruni ularga zamonaviy mahobatli rangtasvir ustalarining

“sirlarini” ochib berdi”²⁶.

“Hukmdor Mirzo Ulug’bekning xorijiy mehmonlar sharafiga uyushtirilgan qabuli” nomli devoriy surat 1970-90-yillar davri tarixiy mahobatli rangtasvir asarlariga misol bo’la oladi. 1970 yili tasviriy san’at ustasi Ch.Axmarov bu devoriy suratni Samarqand shahridagi “Yulduz” kafesiga ishlab berdi. San’atkor o’rta asrlar miniatyura maktabi an’analariga, mavzuiy va kompozitsion muammolarga tayanib ajoyib asar yarata oldi. Asar ranglaridagi uyg’unlik, tabiat go’zalligi va asar kompozitsiyasi to’qimasiga singdirib yuborilgan sopol plitkalarini katta yutuq sifatida baholash mumkin. Amir Temur va temuriylar davri tarixiy mavzularidagi ko’pgina suratlar uchun Islom olamida IX asrda vujudga kelgan arxitektura fon vazifasini o’tadi.

Bu Samarqand, Shahrisabz, Hirot shaharlaridagi masjid va madrasalar, saroylar va ularning intererlari, karvonsaroylar va gavjum bozorlardagi rastalar, peshtoqli binolar, ularning sopol plitkalardan iborat bezaklari va mayolikalar hamda bino peshtoqlariga yozilgan Qur’ondan suralardir. Bu shaharlarda bo’lgan odamlar doim ularda o’rta asrlar ruhini sezib turadi. Binolar asosan pishiq g’ishtdan qurilgan, bu ularni ko’p asrlar davomida saqlanib qolishini ta’minladi. Ularning tomlari zumrad va feruza rangidagi gumbazlar bilan yopilgan. O’z asarlarida takomilning eng cho’qqilariga erishgan mashhur miniatyurachi rassomlar Kamoliddin Behzod, Mahmud Muzahhib va ularning shogirdlari yaratgan miniatyuralar o’rta asrlar badiiy madaniyatining eng muhim boyligi bo’lib qoldi. Bunday asarlar tomoshabinni ham estetik, ham ma’naviy tarbiyalaydi, uni ma’rifatli qiladi. Tasviriy san’at ustasi Ch.Axmarovning barcha asarlari o’zbek xalqining etikasi va madaniyati bilan yo’g’rilgan.

²⁶ Исхакова М. Рыцарь восточной дамы.

Ch.Axmarov. “Hukmron Mirzo Ulug‘bekning xorijiy mehmonlar sharafiga uyushtirgan qabuli”. 1970 yil. Lavha.

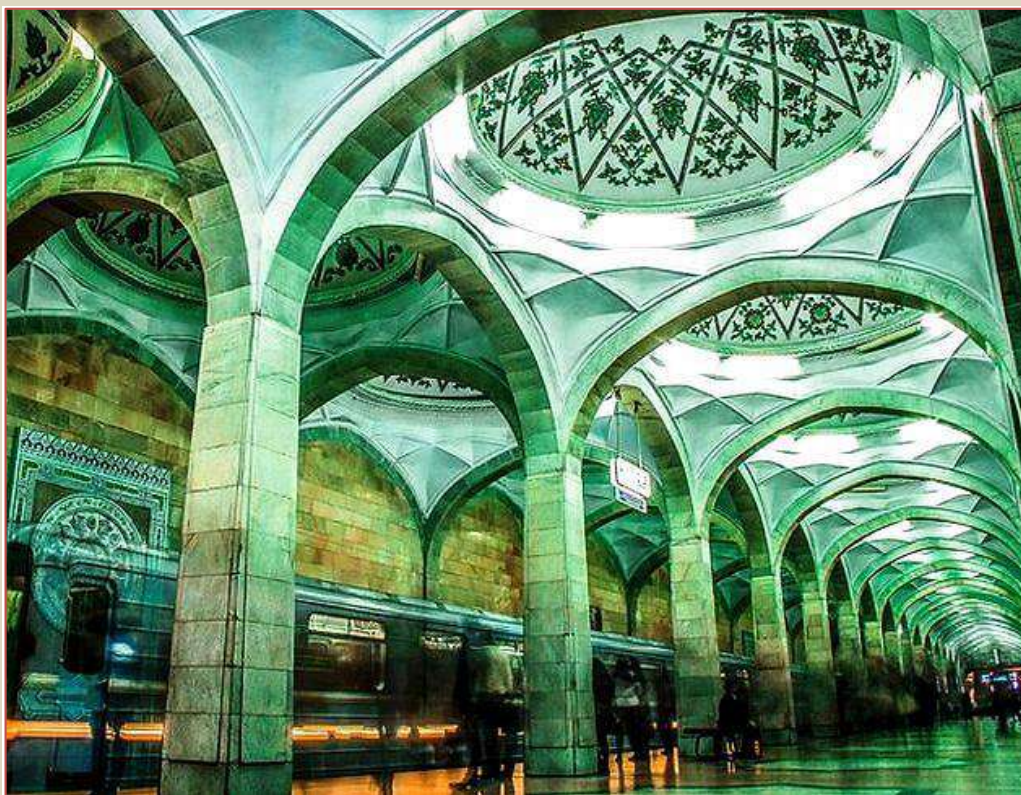
Bu san‘atkorning barcha asarlarida O‘zbekiston madaniyatining alohida axloqiy muhiti, mentaliteti, qadimgi va hamisha navqiron bo‘lgan madaniyati his qilinadi. U shunday degan edi: “Men hech qachon o‘z asarlarimni miniatyuraga o‘xshatib ishlashni maqsad qilgan emasman. Lekin ajoyib badiiy maktab yaratgan buyuk miniatyurachi rassomlarning asarlarini yaxshi ko‘raman va doim o‘rganaman. Miniatyura san‘atida tasvirlanayotgan voqealar, odamlar, tabiat go‘zalligi, ranglar uyg‘unligi, rassom hislarining haqqoniyligi bilan meni hayratga soladi. U men uchun cheksiz boylik hisoblanadi, mening ilhomim va maktabimdir. U men uchun italyan rassomlari Jotto va Mozachcho san‘ati bilan barobardir”²⁷.

Samarqand shahridagi “Yulduz” kafesidagi Ch.Axmarovning devoriy surati tomoshabinni turli mamlakatlardan kelgan mehmonlar obrazlarining xilma-xilligi, turli liboslari va bosh kiyimlari bilan hayratga solishi mumkin. Rassom kuzatgan sahnalarni bugungi hayotda ham ko‘rish mumkin. Yosh qizlar va ayollar ko‘zalari bilan buloq suvi yonida to‘planishgan, yoshi katta ayol ularni kuzatayapti. Hukmdor Mirzo Ulug‘bek taxtining o‘ng va chap tomonida o‘tirgan erkaklar yosh raqqosaning harakatlarini jonli muhokama qilayapti. Bu turli hayotiy sahnalar tasviri e‘tiborni uzoq jalb qilishi mumkin. Fondagi binolarning me‘moriy ansambli bu sahnalarni birlashtirgan. Nurli va bahorgi oqshom holatini ajoyib tarzda ifodalab qo‘ygan yaxlit kumushrang muhit devordagi tasvirning yaxlitligini ta‘minlagan. Toshkent shahridagi metroning ko‘pgina bekatlarida ko‘plab tarixiy tasviriy san‘at asarlari ishlangan.

²⁷ Умаров А.Р. Чингиз Ахмаров. – Т.: «Литературы и искусства», 1979. с. 21.

“XX asr O‘zbekiston arxitekturasi xazinasiga anchagina ajoyib va qiziqarli yodgorliklarni olib kirdi. Dunyoga eng chiroyli inshoot sifatida dong‘i ketgan, yurtimizning haqqoniy faxri hisoblanib qolgan Toshkent metropolitenini o‘tgan asrning muhim ijod mahsulidan biri deyish mumkin. Metro ishga tushgandan buyon biz unga o‘rganib qoldik, ammo u odatiy transport inshooti bo‘lib qolganligiga qaramay, o‘zining avvalgi sexrli san‘at asari maqomini yo‘qotgan emas. Toshkent metropoliteni bekatlarini loyihalashtirishda mashhur arxitektorlar, mahobatchi rassomlar, haykaltaroshlar ishtirok etdilar, ular har bir bekatning betakror arxitektura-badiiy obrazini yaratishga harakat qildilar”²⁸.

K.Yenikeyev fotosi. “Alisher Navoiy” nomidagi metro bekati. 1984 yil.

1984 yilda ochilgan Alisher Navoiy metro bekati eng mukammal bezatilgan inshoot hisoblanadi. U “Xamsa” asari dostonlari mavzusi asosida ishlangan, yetti go‘zal obrazlari aks ettirilgan sopol pannolari bilan katta taassurot uyg‘otadi. Bu metro bekatida inson o‘rta asrlar Sharqining ajoyib saroylaridan birida bo‘layotgandek bayramona kayfiyatga ega bo‘ladi. Buyuk shoir dostonlarining qahramonlari bo‘lgan qizlar va yigitlarning go‘zal qiyofalari har tomondan o‘rab turadi, bu ko‘proq panno va devoiy surat asosini tashkil etuvchi eskiz ishlagan tasviriy san‘at ustalari Ch.Axmarov, I.Qayumov va A.Shaymurodovlarning xizmati deyishi mumkin. Ularning iqtidori bilan bu bekatga keluvchilar his qilayotgan bayram muhiti yaratilgan. Bekatning barcha bezaklarida muloyim och feruza ranglar ishlatilgan. Devordagi suratlar va pannolarda tasvirlangan obrazlar xuddi to‘lqinsimon, oquvchan va nur sochayotgan chiziqlardan iboratdek tasavvur beradi va ulardan musiqa oqib chiqayotgandek tuyuladi. Bu bekatning bezatilishi o‘sha davrlar O‘zbekiston tasviriy san‘ati va arxitekturasidagi ulkan yutuqlardan biri deyish mumkin.

²⁸ Хикматуллаева К. Художественное оформление Ташкентского метрополитена. // Звезда Востока. №1, 2014.

“Metropolitan bekatini bezashda milliy arxitektura bezagi xususiyatlarini hisobga olib, o‘ziga xos badiiy to‘xtamlar izlashga alohida e‘tibor berildi, shuning uchun bu stansiya o‘z dizayni bilan e‘tiborni tortadi va estetik zavq bag‘ishlaydi. Har bir bekat o‘zigagina xos bo‘lgan obrazli-ifodaviy xususiyati bilan ajralib turadi. Birorta bekat bezagi bir-birini takrorlamaydi. Arxitektura, mahobatli san‘at, dizayn va estetikalarning haqiqiy sintezi “Alisher Navoiy”, “Kosmonavtlar”, “Pushkin”, “Mustaqillik maydoni” kabi bekatlar bezagida badiiylikning yuksak darajasiga erishishga imkon berdi. Bu bekatlar ajoyib go‘zalligi, betakror obrazlari, milliy koloriti, arxitektura kompozitsiyalarining go‘zalligi bilan ajralib turadi”²⁹.

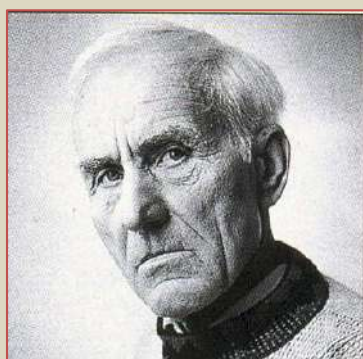
**“Alisher Navoiy” nomidagi metro bekat. 1984 yil.
Sopol pannodan lavha.**

Komil Yenikeevning mualliflik foto loyihasi vatanparvarlik tuyg‘usini uyg‘otadi. U 2016 yili Toshkent metrosini suratga olib chiqdi. Loyihaning o‘zi ham “Toshkent metrosi” deb nomlandi. Badiiy foto ustasi shunday degan edi: “Men shunday loyihani amalga oshirish imkoniyatini qidirdim, lekin buni men ko‘p pul yoki shuhrat keltirishi uchun qilmadim, men Toshkentimni sevaman, men uning betakror go‘zalligi, jozibasini, o‘z uslubini sevaman. Bu bilan men ko‘rgan go‘zalliklarni odamlar ham ko‘rsin deyman, buning uchun uzoqlarga borishga ham tayyorman, bu meniki. Tabiiyki, metro shaharning ajralmas qismlaridan biri hisoblanadi. Toshkent metrosi – bu odamlarni “A” nuqtadan “B” nuqtaga olib borib qo‘yyuvchi yer osti yo‘ligina emas, bu yana o‘z go‘zalligi bilan hayratga soluvchi bekatlardir, ularning har birining o‘z qalbi bor... Endi insonlarning har birida qandaydir yaqinlik va qadrdonlik paydo bo‘ldi, sizga yaqin bo‘lgan bekatning surati bor, u yerda kimnidir kutgan bo‘lishingiz mumkin, u yerdan har kuni vagonga o‘tirib o‘qishga borgandirsiz yoki shunchaki yoqib qolgan bekat bo‘ladi, endi har birimiz nigohtashlab “Bu – bizning Metromiz” deyishimiz mumkin”³⁰.

²⁹ Хикматуллаева К. Художественное оформление Ташкентского метрополитена. // Звезда Востока. №1, 2014.

³⁰ Красота Ташкентского метро. Режим доступа: <http://www.fresher.ru/2016/02/15/krasota-tashkentskogo-metro/>

Arnold Pavlovich Gan (1928-2000) va **Viktor Pavlovich Gan** (1947) “Kosmonavtlar” metro bekatidagi medalonlar mualliflari hisoblanadi. Arnold Pavlovich Gan mahobatchi-rassom, rangtasvirchi, suratlash. O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi. 1943-1948 yillari A.Volkov va V.Ufimsev

qo‘lida P.P.Benkov nomidagi RRBYu (Respublika badiiy rassomlik yurti), so‘ngra V.Muxin nomidagi LVXPU (Leningrad oliy badiiy sanoat bilim yurti)da 1948-1954 yillari o‘qidi. Ye.Balashova, Deyneka, V.Muxina, V.Favorskiylar uning o‘qituvchilari bo‘lgan edi. 1955-1962 yillari RRBYu dars berdi. Toshkent shahrining birinchi bosh rassomi bo‘lgan.

K.Yenikeyev fotosi. “Kosmonavtlar” metro bekat. 1984 yil.

Viktor Pavlovich Gan – mahobatchi-rassom, rangtasvirchi, vitrajchi, B.I.Tokmin rahbarligida 1966 yili P.P.Benkov nomidagi RRBYu ni tamomlagan. So‘ngra 1974 yili V.Muxina nomidagi LVXPU ni tamomladi. “Aka-ukalar hamkorlikda O‘zbekistondagi ko‘plab mahobatli ob’ektlarning mozaikasi, freskalari, devoriy suratlari, bo‘rtma tasvirlari, “Kosmonavtlar” metro bekatida bezakdor plafonlar, Alisher Navoiy nomidagi san’at saroyi foyesini bezatishda, “Samarqand Darvoza” choyxonasining bo‘rtma tasvirlarini, Urganchdagi Drama teatrining 400 kv/m foyesi devoriy bezagini ishlagan”³¹.

³¹ История семьи Ган. Режим доступа: <http://sebezh.borda.ru/?1-2-0-00000090-000-0-0-1302331802>

1970-1990 yillari Toshkentdagi metro qurilishi jarayonida metropolitenning ko'pgina bekatlarida devoriy surat, haykaltaroshlik, gorelef, tarixiy mavzulardagi mahobatli-bezak san'ati turlari bo'yicha asarlar yaratildi. "Kosmonavtlar" metro bekatlari uslubi butunlay boshqacha. Bekat ko'p ustunli zal va yer osti yo'li bilan birlashtirilgan ikkita vestibuldan iborat. Koinot mavzusida arxitekturaviy-badiiy bezagi berilgan. Zal intereri buyuk astronom Mirzo Ulug'bek, afsonaviy Ikar, birinchi kosmonavt Yu.Gagarin va boshqalar tasviri tushirilgan badiiy sopol bilan bezatilgan. Shift quyma shisha yulduzlar bilan bezatilgan. Vestibyullar intereri metall bilan qoplangan, ko'zgular granit va marmar bilan bezatilgan, materiallar kosmonavtika mavzusiga mos keladi, bekat bezakchilari kosmik kema muhitini yarata olganlar, u o'zgachaligi va betakrorligi bilan ajralib turadi"³².

K.Yenikeyev fotosi. A. va B.Ganlarning "Yuriy Gagarin" medaloni. 1984 yil.

Masalan, "Kosmonavtlar" metro bekatida "Ong, Olam, Insoniyat" mavzusida sovuq rangda "Enkaustika" usulida devoriy surat kompozitsiyasi chizilgan. U sopol ustasi I.Kedrin ishlagan havorang doira sopol plitkalar ichiga olingan. Birinchi medalonda Yerning birinchi kosmonavti Yuriy Gagarin tasvirlangan. U 1934 yili martda Gjatsk (hozirgi Gagarin) rayonida tug'ilgan. Xalq uni nihoyatda yaxshi ko'rar edi. Kosmonavt kamtar va maftunkor, SSSR va xorijda nihoyatda mashhur odam bo'lgan edi.

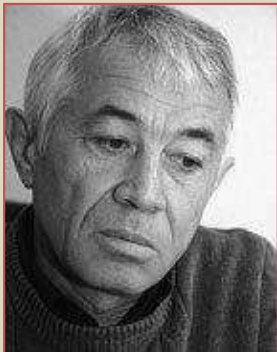

Qaysi mamlakatga bormasin uni hayajon va hurmat bilan kutib olishardi. Rassomlar Arnold va Viktor Gan kosmonavtni parvoz paytidagi holatini ko'rsata olgan. Yuriy Gagarin qo'lini ko'tarib butun yer shari aholisiga salom yo'llayapti. Kompozitsiyada planeta yuzasidagi kraterlar va buramalari bilan tasvirlangan. Portret nihoyatda mahorat bilan jonli ishlangan. Valentina Tereshkovaning portreti bekatning navbatdagi portreti hisoblanadi. U 1937 yili 6 martda RSFSR dagi viloyat markazida Katta Maslennikovo qishlog'ida tug'ilgan. Birinchi ayol-kosmonavt kosmik kema ichida tasvirlangan, qo'llarida oq romashka gullaridan dasta ushlab turibdi, bu portretning lirikligini ta'minlagan.

Valetina Tereshkova katta qo'lqop va skafandrdan iborat kosmonavtlarning qo'pol kiyimida bo'lsa ham, portretida nazokatli ko'rinadi. Sergey Korolyov portreti ishonarli chiqqan. U 1906 yili Jitomirda tug'ilgan. Balog'atga yetgach, u raketa texnikasi konstruktori-olim bo'ldi. S.Korolyov amaliy kosmonavtika tashkilotchisi va rahbari, asoschisi bo'lgan edi. XX asrda kosmik raketasozligi va kemasozligi bo'yicha yirik olim bo'lgan edi. Medalonda u bir qo'lida chizmalar o'rami va boshqasida sirkul bilan tasvirlangan. U koinotdagi kosmonavtlarni ko'rsatayotgan ekran monitoriga diqqat bilan qarab turibdi. Bu asar yarim asrdan keyin tarixiy shaxslarga aylangan va anchayin vaqt Yerdan uzoqda bo'lishga majbur bo'lgan kosmonavtlarning og'ir mehnatiga madhiya bo'lib qoldi.

³² Хикматуллаева К. Художественное оформление Ташкентского метрополитена. // Звезда Востока. №1, 2014.

Medallardan birida uchdan bir qism xajmda Amir Temurning nabirasi, ulug' astronom, olim Mirzo Ulug'bek tasvirlangan (1394-1449). Uning ko'zlari jiddiy, chuqur o'yga tolган. Bir qo'lida u astronomik uskuna ushlab turibdi, boshqasida yulduz kuzatuvlari yozilgan kitobni varaqlayapti. Umuman olganda uning obrazida donolik va koinot haqidagi bilimlar namoyon bo'ladi, ularni olim ilmiy meros sifatida insoniyatga qoldirdi.

Ozod Xabibullin. Mahobatli rangtasvir san'ati sohasida ijod qilayotgan tasviriy san'at ustalaridan biri hisoblanadi. "U O'rta Osiyo an'analarida fantastik realizm rangtasviri yo'nalishlarida ijod qiladi. Mozaika, devoriy surat, shamotdan bo'rtma, badiiy metall, haykaltaroshlik sohalarida asarlar yaratdi. Toshkentdagi mahobatli ishlar muallifi hisoblanadi. O'zbekistonda u Toshkent metro bekatlarini bezatdi, Toshkentdagi fanlar akademiyasi binosi intererida "Sharqning buyuk olimlari" devoriy suratini ishladi, O'zbekiston matbuot markazi uchun "Jonli Sayyora" asarini yaratdi, Konservatoriya binosi zallari uchun "San'at turlari" devoriy suratini ishlab berdi. U 1949 yili Buxoro viloyati G'ijduvon shahrida tug'ildi. 1973 yili A.Ostrovskiy nomidagi Toshkent teatr va rassomlik san'ati instituti, Chingiz Axmarov ustaxonasida o'qidi"³³.

O.Xabibullin. "Yozuvchi Oybek". 1984 yil.

O.Xabibullin Oybek nomidagi metro bekatiga 1984 yili buyuk o'zbek klassigi, yozuvchi va shoir Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek qiyofasi aks ettirilgan gorelef ishlab berdi. U platformaga tushadigan zinaning yon tomoniga o'rnatildi, u Oybek asarlari mavzusidagi kitob sahifalari ko'rinishida bezatildi. Ulardan birida yozuvchining o'zi tasvirlandi. Gorelef yuksak mahorat bilan ishlangan, tasviriy san'at ustasi O.Xabibullin yozuvchi obrazini chuqur anglab aks ettirganligi ko'rinib turadi. Yozuvchi qomati kitob sahifasini aks ettiruvchi kompozitsiya markaziga joylashtirilgan, chap va o'ngda keksalar o'tirgan choyxona, charxpalakli eski shahar va yangi

³³ Мой дом. Озад Хабибуллин. Режим доступа: <http://rinfom.ru/kartiny/104-zhivopis/791-ozad-khabibullin>

shahar obrazi joylashtirilgan. Oldingi planda 90-yillargacha har yili paxta plani oshirib borilgan g'oz to'plari, orqa planda esa zamonaviy shaharning baland qavatli binolari tasvirlangan.

Yozuvchining qomati tasviriy san'atda "vint" deb ataladigan jadal harakatda tasvirlangan. Uning yelkari, gavdasi va oyoq tizzalari o'nga burilgan va ularga yelkalar, tirsaklar, tizzalar buklamlari ishlangan, sharfi hilpiraydi, yengil plashi chetlaridagi girdoblarda ham shiddatli shamol harakati ifodalangan. Mag'rur ko'tarilgan boshi chapga qaragan. Jasurlik aks etgan yuzining jiddiy qiyofasi o'z qahramonlarining hayotini kuzatyapti. Lablari qimtilgan, qosh-qovoqlari biroz uyulgan qiyofasi mardonavorlik tasavvurini uyg'otadi. U barqaror fe'l-atvorli, sof ahloqli va kuchli irodali inson bo'lgan edi. Gorelef syujeti buyuk yozuvchi qomati yordamida o'tmish va kelajakning uzviy aloqasini aks ettirgan. Oybek o'z ijodi davomida "Qutlug' qon" va "Alisher Navoiy" romanlarida o'tmish davrni aks ettirdi, shuningdek uning ko'pgina asarlari yangi davrga bag'ishlandi, xususan "Chimyon daftari" asaridagi lirik she'rlarida zamondoshlarimiz obrazlari yaratilgan.

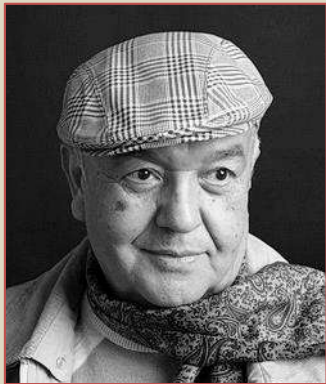
O.Xabibullin. "Qutlug' qon". 1984 yil.

Zinadan tushish joyidagi bo'ylama devorga gorelef ishlangan bo'lsa, metro bekatining qarama-qarshi tomonida rassom O.Xabibullin tomonidan yozuvchining "Qutlug' qon" asaridan sahna yuksak mahorat bilan ishlangan. U 1905-1907 yillari Jizzaxda boshlanib butun mamlakatni qamrab olgan xalq qo'zg'olonlariga bag'ishlanadi. Bosqinchi hokimiyat va mahalliy ezuvchi boylar zulmiga qarshi bosh ko'targan xalq Yo'lchi obrazida aks ettirildi, u old planda qo'llari kishanlangan, tiz cho'ktirilgan, lekin bo'yin egmagan qiyofada namoyon bo'ladi. Yelkasida ketmon tutgan dehqon xalqni qo'zg'alishga undayapti. Dehqonning orqasida erlari mardikorlikka olib ketilgan ayollar ma'yus turibdi. Ularning erlari Rossiyadan Turkistonga olib boruvchi temir yo'l qurgan edi. Yo'lchining yonida ozodlik uchun kurashayotgan qo'zg'olonchi xalq ortidan borishga qaror qilgan yosh ayol paranjisini olovga tashlayapti.

Tasvir jo'shqinlik va haqqoniy yaratilgan. Kompozitsiya markazidagi qo'zg'olonchi xalq sahnasining ikki yonida gorelefning oltin kesishuvi bo'ylab shahar

ko‘rinishlari tasvirlangan. Chapda gumbazli madrasa, masjid kabilardan iborat qadimgi binolar bilan eski shahar tasvirlangan. Chapda barchaga tanish bo‘lgan Toshkent kuranti binosi, zavod va fabrikalar tasvirlangan yangi shahar. Parchaning yangi shahar qismi old planida paxtalari ochilgan g‘o‘za tupi ko‘rinadi. Oybek metrosi bekati zinadan pastga tushayotgan yo‘lovchilar bir lahzaga to‘xtab bu goreleflar bilan tanishuvi mumkin. Ular O‘zbekiston tarixining fojiali sahifalari haqida hikoya qilgan yozuvchi asarlari bo‘yicha ishlangan. San‘atkor O.Xabibullin Oybek ijodini chuqur angladi va buyuk yozuvchi aks ettirgan davrni o‘z asarida haqqoniy tasvirlab berdi.

Bahodir Jalolov³⁴. “1948 yili Toshkentda tug‘ildi. 1968 yili u P.P.Benkov nomidagi Respublika rassomlik bilim yurtini tamomladi. 1968-1974 yillari I.Ye.Repin nomidagi Leningrad rangtasvir, haykaltaroshlik va arxitektura institutida o‘qidi. O‘qishni tugatgach, u pedagogik faoliyat bilan shug‘ullandi, O‘zbekiston va undan tashqarida mahobatli asarlar yaratdi, mamlakatimiz va xorijda bo‘lib o‘tayotgan badiiy ko‘rgazmalarda faol ishtirok etyapti”³⁵. Tasviriy san‘at ustasi Bahodir Jalolov 1970-1991 yillari samarali ishladi. Bu davrda

u tarixiy mavzularda ishlagan devoriy suratlar turli arxitektura inshootlarining intererini bezatib turibdi. U arxitektor S.Sutyagin bilan hamkorlikda O‘zbekiston va xorijdagi bir qator teatrlar, kinokonsert zallari va maktablarida devoriy suratlar ishladi. Arxitektor Sutyagin shunday degan edi: “Davrimizning eng iqtidorli rassomlaridan biri Bahodir Jalolov bilan anchadan buyon do‘stmiz va birga ishlayapmiz. Ko‘pgina yosh rassomlar kabi uni ham menga Chingiz Axmarov tavsiya etgan edi. “Bahor” konsert zalining foyesini qayta qurishda men Bahodirni uning inter’erida devoriy surat ishlab berishga ko‘ndirdim”³⁶.

1981 yili “Bahor” kinokonsert zalida tasviriy sanat ustasi Bahodir Jalolov mashhur xalq raqslari ijrochisi Mukarrama Turg‘unboyevaga bag‘ishlab “Raqsning tug‘ilishi” nomli devoriy surat ishladi. Asar nomi konsert zali nomiga uyg‘unlashib ketdi. “Bahor” raqs ansambli tashkilotchisi Mukarrama Turg‘unboyeva XX asrning ikkinchi yarmida mashhurlik shohsupasiga ko‘tarildi, u Farg‘ona vodiysining Qo‘qon shahrida tug‘ilib o‘sdi.

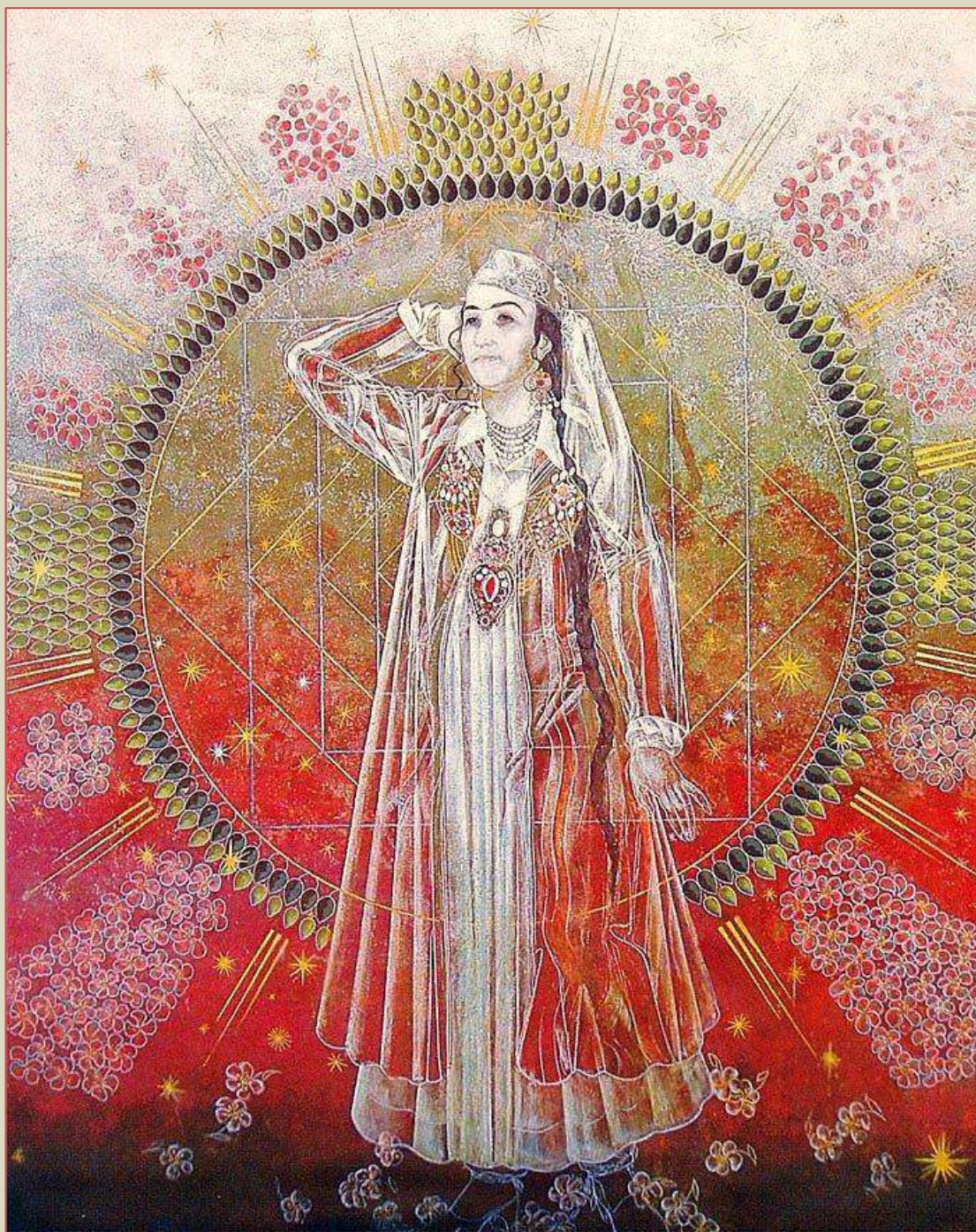
U tabiatan katta iqtidor, aql egasi va mehnatsevar bo‘lgan. Uning bolaligi va yoshligi XX asr birinchi yarmi sovet hokimiyatining dastlabki yillariga to‘g‘ri keldi. O‘sha davrlarda u ijodiy hayotini boshladi. U tez orada katta Farg‘ona kanalining quruvchilari va mehnatkashlariga dam olish paytlarida berilgan konsertlarda raqs nomerlari bilan chiqish qilib xalqning e‘tibori va muhabbatiga sazovor bo‘ldi. Tomoshabinlarga ayniqsa, uning xalq sevgan qadimiy “Tanovar” qo‘shig‘i asosidagi shu nomdagi raqsi juda yoqar edi. U eng yaxshi yozuvchilar va artistlar bilan birga Moskvada o‘tkazilgan madaniyat va san‘at festivallariga bir necha marotaba borgan edi. Bu bilan ansambl repertuariga ko‘plab jahon raqslari kiritilgan edi.

³⁴ Маматов У. О произведениях монументально-декоративной живописи, созданных мастером изобразительного искусства Баходыром Джалаловым. / Сборник научных статей: Ўзбекистон замонавий санъати: Бадий санъат талқини, ривожланиш тамойиллари. МРДИ, 2017. с. 281.

³⁵ Юсупходжаева Ш. Народный художник Узбекистана Баходир Джалалов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://artgalleryuz.blogspot.com/2016/04/blog-post_26.html

³⁶ Шулепина Н. Серго Сутягин: Люблю летать в облаках.

B.Jalolov. “Mukarrama Turg’unboyeva”. 1981 yil.

Ansaml asoschisi va xoreografiya ansaml a’zolari bilan birga ko‘plab xorijiy mamlakatlarga borgan edi, bu bilan jamoa juda mashhur bo‘lib ketgandi. Faqat katta iqtidorga, irodaga va kuchga ega bo‘lgan odamgina ko‘psonli va iqtidorli qizlarni bir jamoa qilib birlashtirishi va ansaml tashkil qilishi mumkin edi. XX asr ikkinchi yarmida bu ansaml O‘zbekiston madaniyatida noyob xodisa bo‘lib qoldi. Mukarrama Turg’unboyeva devoriy suratda Farg‘ona vodiysi uchun xos bo‘lgan beqasamdan tikilgan xalq libosida tasvirlangan. Ko‘kragida “Zebigardon”, quloqlarida “Oyna zirak”. Shu libosda u “Tanovar” xalq raqsini ijro etgan edi. Raqqosa qizlarni raqsga chorlayotgan ilhom parisi sifatida tasvirlangan. O‘ng qo‘li boshiga ko‘tarilgan, chap qo‘li panjalari ko‘rinmas musiqa taktlarini tanlayapti. Uning yuzi ulug‘vor va ko‘zlari ichki nur bilan porlayapti.

Agar asarga diqqat bilan nazar solinsa, chiziqlar ko‘rinishida geometrik shakllarni anglash mumkin. San’atkor raqqosani doira markazida ifodalagan. Uning ichida ikkita kvadratdan sakkiz burchakli yulduz, oktagramma hosil qilingan. Qadimgi sanamshunoslikda doira borliqning butun global sohalarini o‘rab oladi. Umuman olganda kvadrat Yerning, moddiy dunyoning, olam tomonlarining ramzi hisoblanadi, doira esa osmoniy va ruhiy sohani o‘z ichiga oladi. Oktagramma olam va uyg‘onishni anglatuvchi muvozanat, tartib va yaratuvchilik belgisidir. Sakkiz nurda cheksizlik ramzi yashiringan. Shunga ko‘ra yulduzlar olam quvvatini tinimsiz aylanib turishiga ishora qiladi. Gullar va o‘simlik shakllarida tasvirlangan gardish quyoshning jadal va hayotbaxsh quvvatini anglatadi. “Raqsnig tug‘ilishi” devoriy suratida tabiat qish uyqusidan uyg‘onayotgan, havo, quyosh nurlari, suvdagi akslardan chaqnayotgan va daraxtlar gullayotgan bahorning umumiy holati tasvirlangan. San’atkor “Ustoz”ning da’vatini eshitib unga tomon intilayotgan raqqosalarning ko‘p qomatli guruhini aks ettirgan.

**B. Jalolov. “Raqsnig tug‘ilishi”.
1981 yil. Lavha.**

Ular ilhom parisi, bahor elchisi sifatida tasvirlangan. Ularning harakatlari yengil, nazokatli va yoshlik, go‘zallik va umid kabi xislarni ifodalaydi. Qizlarning yuzlari, qo‘llarining harakatlari, qomatlari holati nazokatli va ohangdor chiziqlar bilan ifodalangan. Bu tutib bo‘lmaydigan, har yerda hozir, jadal va hamma joyda oquvchi musiqa kabidir. Yaxshilab o‘ylangan kompozitsiya, chiziq-

lar va shakllar madaniyati tasvirdagi uyg‘unlikni ta’minlagan. San’atkor bunda inson va tabiat uyg‘unlashib ketadigan lahzalik hissiyotlar holatini ifodalagandir. To‘xtatib bo‘lmaydigan vaqt lahzasi hayotni his qilishni sezdiruvchi aniq qobiliyatga ega bo‘ladi, u ma’naviy va estetik omil sifatida tomoshabinga ta’sir qiladi.

Devoriy suratning umumiy ko‘rinishi iliq rangda ishlangan. Unda ingliz qizili, tillarang-pushti va qaymoqrang, feruza yashil ranglardan foydalanilgan. Chizish uslubi shveysariyalik rassom Gans Ernining ijodiy asarlarini yodga soladi, bu rassom zamonaviy yevropalik san’atkorlar ijodi bilan tanish ekanligidan darak beradi. Markazda raqs tushayotgan qizlarning ilhom parisi qomati Sandro Botichellining “Veneraning tug‘ilishi” asaridagi Veneraga yopqich tashlayotgan farishtalar qomatiga o‘xshaydi. Bu rassomning Uyg‘onish davri san’atkorlari ijodiga murojaat qilganligini ko‘rsatadi. O‘sha davrlar rassomlarining mahobatli asarlaridan farqli o‘laroq bu asarda san’atkorning devoriy surati havoilyligi va lirikligi bilan ajralib turadi. Bahodir Jalolov o‘zbek xalqi hayotidagi xoreografik san’atning bu sahifasini ona yurti madaniyati tarixini chuqur bilgan holda, yuksak kasb mahorati va cheksiz muhabbati bilan tasvirladi.

Arxitektor S.Sutyagin shunday xotirlaydi: “1986 yili men uni Qo‘qon teatriga “O‘zbek teatrining taraqqiyot tarixi” devoriy suratini, Adabiyot muzeyiga kompozitsiyalar yaratishga taklif etdim. ...biz – arxitektorlar, muhandislar, rassomlar, xalq ustalari o‘z ishimizni qilib bo‘ldik. Unda nafaqat Jalolovning devoriy surati va Kiselyovning haykali, balki A.Kedrinning sopoli, I.Lipeyening vitraji, A.Domereckasning ajoyib qandillari bor”³⁷.

B.Jalolov. “Musiqali dramatik teatr foyesidagi devoriy surat”. 1987 yil.

1986 yili Qo‘qon shahri aholisi hayotida katta madaniy hodisa ro‘y berdi, ya’ni Musiqali dramatik teatr binosi qurildi. Qo‘qon shahri faxriylaridan biri Rustam Usmonovning xotirasidan: “Shahrimizga Musiqali dramatik teatrga devoriy surat ishlash uchun mashhur rassom Bahodir Jalolov keldi. Shu kuni shahar faxriylari to‘plandik va san’atkorning oyog‘i ostiga qo‘y so‘ydik. Quyosh o‘z nurini sohib turgan kun edi. Rassom bilan uchrashuv xalq bayramiga aylanib ketdi. Rassom devoriy surat ustida ishlayotganda teatr binosiga aholi tez-tez kelib turdi. Ular ba’zan bir o‘zi, ba’zan esa ko‘pchilik bo‘lib kelar edi. Rassom ulardan qoralama nusxa olib qolar edi va devoriy suratga ko‘chirar edi. Bu suratda ko‘pgina shaharlik hamyurtlarimiz qiyofasi aks etib qoldi. 1987 yili devoriy surat tayyor bo‘ldi”.

“O‘zbek teatri taraqqiyoti tarixi”dan chap tomondagi “Navro‘z bayrami” devoriy surati e’tiborni tortadi. U yuza-bezak uslubida chizildi. San’atkor Turon va Eron hududidagi o‘rta asrlar miniatyura maktablari asarlarini o‘rgandi, shuningdek Sandro Botichelli, Rafael Santi va Tepollo singari Italiya Uyg‘onish davri rassomlari ijodi bilan ham tanish edi. Devoriy suratda, qomatlar harakatida va umumiy rangda u olgan bilimlar yaxshi ko‘rinadi.

³⁷ Шулепина Н. Серго Сутягин: Люблю летать в облаках.

**B.Jalolov. “Navro‘z bayrami”. 1987 yil.
Devoriy suratdan lavha.**

Masalan, kompozitsiya markazidagi raqs tushayotgan qizlar harakati Sandro Botichellining “Bahor” devoriy suratidagi uch qizlar harakatini eslatadi. Devoriy suratda rassomga tanish qiyofalar, muallifning zamondoshlarini ko‘rish mumkin. Old tomonda o‘tirib gullayotgan novdaga tikilib turgan yon tomondan chizilgan erkak qiyofasi rassom Tohir Mirjalilovdan olingan. Bu tanish qiyofalar devoriy suratni jonlantiradi va tomoshabin o‘z qadrdon xalqi, do‘stlari orasida yurgandek muhit yaratiladi. Raqs tushayotgan qizlardan iborat kompozitsiya o‘ng va chapida tomoshabinlar va o‘rta asrlar milliy musiqa asboblari chalib o‘tirgan musiqachilar tasvirlangan. Qo‘llarida albom tutib o‘tirgan rassom

musiqachilarni tasvirlayapti. Tomoshabinlar orasida qo‘g‘irchoqboz ham ko‘rinadi. Qadimdan Parg‘onaning (hozirgi Farg‘ona vodiysi) barcha maydonlarida qo‘g‘irchoqbozlar xalqqa o‘z tomoshalarini ko‘rsatardi. Erkaklar va ayollar o‘rta asrlarga xos kiyimlar va bosh kiyimlarini kiyib olgan.

**B.Jalolov. “O‘zbek teatri taraqqiyoti tarixi”. 1987 yil.
Devoriy surat lavhasi.**

Ayniqsa bu panjara ortida ot minib turgan qizlarda yaxshi ko‘rinadi. Chizish uslubiga ko‘ra daraxtlar shakllari, uchayotgan va marmardan ishlangan hovuzchada suzib yurgan o‘rdaklar (ular Sharqda oila qurish, baxt va sodiqlik ramzi hisoblanadi) Hirot (Sharq) miniatyura maktabi tasvirlarini yodga soladi. Devoriy surat och, yorqin bo‘yoqlarda chizilgan va bayramona kayfiyat uyg‘otadi. Bahorgi tabiat holati, gullayotgan daraxtlar va bayram sahnasi fonidagi kumushrang tog‘ cho‘qqilari ana shu kayfiyatga erishtiradi. “Islimiy” o‘simlik bezaklari orasida farishtalar obrazi tushirilgan mayolika bilan bezatilgan bino peshtoqi yonida turgan odamlar gul bezakli matolardan tikilgan milliy kiyimlar kiygan. San’atkor o‘z devoriy suratlarini va odam tasvirlarini tahliliy to‘g‘ri, anatomik savodli ishlagan, o‘z qahramonlarining psixologik holatini chuqur va to‘g‘ri tasvirlaydi.

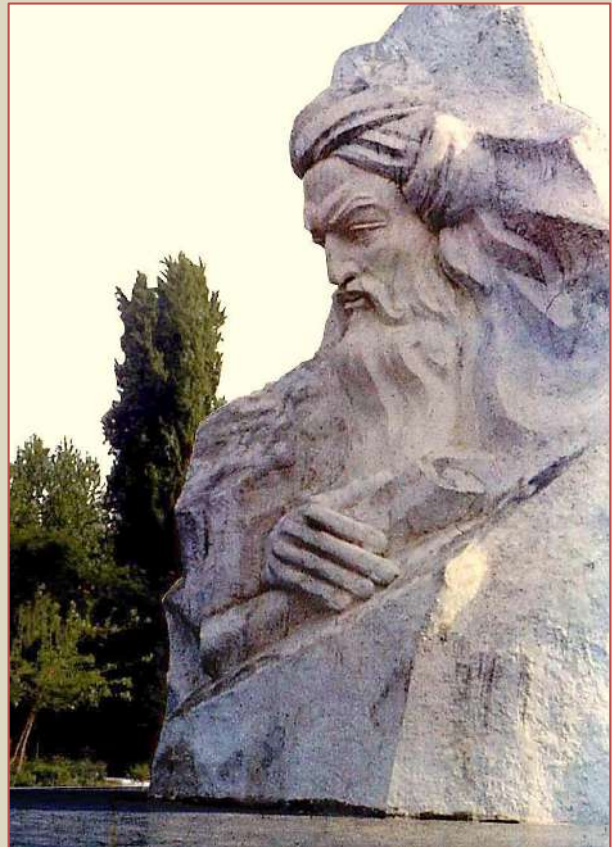
“Rassom tarixiy, madaniy merosga alohida e‘tibor beradi. Bir necha o‘n yilliklar davomida bu mavzuni rivojlantiradi. 1987 yili Qo‘qon shahri musiqali dramatik teatri intererida novatorlik mahorati bilan ajralib turadigan, ranglari bilan maftun etadigan asar yaratdi. Rassom uni “O‘zbek teatri taraqqiyoti tarixi” deb nomladi. U uzun devorda joylashgan o‘ymakor eshik ssenografiyasidan unumli foydalandi. Devoriy surat dramaturgiyasi o‘zgaruvchan mizansahnaga xos. Ularda voqealar va hayoliy, antiqa va tantanali tarixiy obrazlar tasvirlandi. Ular xarakterlarning psixologik teranligi va nazokatligini uyg‘unlashtiradi. Bu asar rassomning o‘tgan asrning 90-yillardagi yaratilgan jozibali va nafis devoriy kompozitsiyalaridan biridir”³⁸.

A.Rahmatullayev, R.Nemirovskiy, G.Reva.

“Al Xorazmiy”. 1983 yil.

1970-1990-yillari yurtimiz va jahon madaniyati tarixiga ulkan hissa qo‘shgan shoirlar, olimlarning obrazlarini aks ettiruvchi mahobatli bezakdor haykaltaroshlik tez rivojlandi. Bular Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoiy, Al Xorazmiy singari buyuk mutafakkirlarning obrazlaridir. Haykallar nafaqat poytaxt Toshkentda, balki Respublikamizning boshqa shaharlarida ham o‘rnatildi. Bu haykallarda nafaqat yurtimizdagi, balki xorijdagi haykal yasash san’ati tajribalarini ham ko‘rish mumkin.

Bu holatdan shuni anglash mumkinki, 1970-yillarga kelib san’atning bu turi shakllandi va jadal rivojlana boshladi. Rassomlar uyushmasi tarkibida kasb mahorati yuksak bo‘lgan haykaltaroshlar ijodiy jamoasi vujudga keldi. Bu jamoa tarkibiga kirgan A.Boymatov, A.Ahmedov, A.Salohiddinov, X.Xusniddinxo‘jayev, D.Ro‘ziboyev, A.Rahmatullayev, I.Jabborov singari san’atkorlar faol va samarali ish

³⁸ Хакимов А.А. Баходыр Джалалов. Альбом каталог. – Т., 1999. с. 7.

olib bordilar. Toshkent shahrida oʻrnatilgan, badiiy-estetik qimmatga ega boʻlgan bunday asarlarni shu davrlardagi tarixiy mavzudagi asarlar deyish mumkin. Alisher Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi oldiga oʻrnatilgan shoirning haykali, Al Beruniy metro bekati yonidagi maydonga oʻrnatilgan olimning haykali, koʻkrak xirurgiyasi klinikasi yoniga oʻrnatilgan Abu Ali ibn Sino haykali kabilar yurtimizning tarixiy alomalari yodini asrlarga muxrlab qoʻydi.

Shuningdek haykaltaroshlar A.Rahmatullayev, R.Nemirovskiy va G.Reva hamkorlikda 1983 yili yaratgan Al Xorazmiy haykali Toshkentda oʻrnatilgan oʻziga xos yodgorliklardan hisoblanadi. Al Xorazmiy haykalini Toshkentning 2000 yillik toʻyi nishonlantirgan kunlari YuNYeSKO Bosh direktori Axmadu-Maxtar Bou ochgan edi. Bu haykallar Oʻzbekiston madaniyatining maʼnaviy-moddiy qadriyati va chuqur milliy gʻoyasi ifodachisi hisoblanadi.

**D.Ryabichev, K.Saloxiddinov.
“Alisher Navoiy”. 1968 yil.**

Navoiy koʻchasidagi kichikroq hiyobon yonida joylashgan Davlat adabiyot muzeyini ochilishi sharafiga 1968 yili oʻrnatilgan Alisher Navoiy haykali sanʼatkorlar D.Ryabichev, K.Saloxiddinov va arxitektor F.Tursunovlar tomonidan yaratildi. Bu buyuk shoirga bagʻishlangan haykallardan biri hisoblanadi. Unda shoir bir qoʻlida kitob, boshqasi bilan yengagidan tutib chuqur oʻyga tolgan holatda tasvirlangan. Haykal unchalik katta boʻlmas-da, qomatining bir butunligi va umumiy koʻrinishining muhimligi bilan mahobatli tasavvur uygʻotadi. Qomatining eng yuqorisida shoirning mugʻillarga xos qiyofali boshi

koʻrinadi. Haykaltaroshlar olim antropolog M.M.Gerasimov qayta tiklagan temuriylar davri tadqiqotlar va haykal boshlariga murojaat qilgan boʻlishi mumkin. Unda hali yana XXI asrning birinchi oʻnyilligiga xos boʻlgan liboslar buklami va butun qomatni tasvirlashda nazokat va goʻzallik yetishmaydi. Ammo, shunga qaramay, bu haykal ishonorli chiqqan va yaxlit ishlangan shakli va taglikda qomatni mustahkam oʻrnatilganligi bilan yaxshi taassurot uygʻotadi.

1974 yili akademik Mixail Konstantinovich Anikushin bronzadan ishlagan shoir Aleksandr Sergeyeovich Pushkin (1799-1837) haykali ajoyib tarzda ishlangan eng yaxshi haykaltaroshlik asarlaridan biri hisoblanadi. U ham Toshkentni bezab turuvchi

haykallardan biri hisoblanadi. Haykal buyuk shoirning 175 yiligiga bag'ishlab ochildi. Unda haykaltarosh ijodkor shoir obrazini ajoyib tarzda ochib berdi. Unda mahobatlilik bilan A.S.Pushkin xarakterining o'tkir psixologik xususiyatlari ham ochib berildi. Haykalda shoir ijodiy ilhom holatida va kuchli xayajonda ifodalangan. Biroz orqaga tashlangan boshi, orqaga himarilgan qo'llari va hilpirayotgan plashi parvoz tasavvurini uyg'otadi.

M.Anikushen. Alexander Sergeevich Pushkin. 1974.

Shoir obrazining tashqi, shakl-shamoyil, kompozitsion to'xtaming anchayin soddaligiga qaramay, uning qomati mag'rur va nozik ishlangan va uning quyidagi satrlariga mos keladi: *“Do'stim, erkinlik istarmiz, qalbimiz shon-sharaf istar, qalb to'g'yonlarimizni Vatanga baxshida eturmiz!”*.

“A.S.Pushkinning yengil parvoz qilayotgan haykali yonida atirgullar g'uncha ochadi, uning yorqin nigohlari Toshkent shahri ko'chalarini yoritadi, uning madaniyati abadiy ekanligini isbotlaydi, tashqaridan osoyishta va erkin ko'ringan kelishgan qomat, biroz orqaga tashlangan bosh bilan shoir go'yo bizga nomalum bo'lgan nimagadir, uzoq kelajak asrlarga tikilayotgandek... Abadiy o'z ortidan ergashtirayotgandek...”³⁹. Fayzli oqshomlarda ko'plab odamlar sayr qilib bu haykalning oldiga keladi, guldastalar keltirishadi. O'sha davr ruhiga mos o'rindiqlar, chiroqlar va yashil atrof-muhit shoir obrazini yanada jonli bo'lishiga xizmat qiladi.

³⁹ Шахназарова Л. Памятник А.С.Пушкину в Ташкенте. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://slovo.nx.uz/pamyatnik-pushkinu-v-tashkente>

O‘zbek tasviriy sanat ustalarining asarlarida Kamoliddin Behzod obrazi⁴⁰

O‘z ijodida jahon tasviriy san’atining ilg‘or tamoyillariga murojaat qilib, ularni ijodiy o‘zlashtirib, O‘zbekiston rassomlari o‘z zamondoshlarining o‘zbek tasviriy san’ati haqidagi tasavvurini kengaytirmoqdalar. Ularning tarixiy shaxslar obrazlari tasvirlangan asarlari O‘zbekiston madaniyati rivojiga katta hissa bo‘lib qo‘shildi. Ulardan ko‘pchiligi yuksak kasb mahorati darajasida ishlanganligi uchun muzeylar va suratlar galereyalaridan joy olgan va tomoshabinda katta qiziqish uyg‘otmoqda. O‘zbek rassomlari asarlarida sharq miniatyurasi asoschisi Kamoliddin Behzod obrazi yorqin va hayotiy ochib berilgan. Ma’lumki, u o‘z ijodi bilan nafaqat Sharq, balki butun jahon madaniyati tarixiga o‘z hissasini qo‘shdi.

J.Umarbekov. “Miniatyurachi rassom

Kamoliddin Behzod shogirdlari bilan”. 1970 yil.

U 1455 yili Hirot shahrida kambag‘al hunarmand oilasida tug‘ildi. Yoshligidayoq yetim qoldi va Husayn Boyqaro saroyi kutubxonasi boshlig‘i bo‘lgan mashhur rassom Mirak Naqqosh qo‘lida tarbiya topdi. Bu davrda o‘smir Behzod o‘z davri tasviriy san’atining sirlarini o‘rgandi. “Pir Sayid Ahmad Tabriziy Mirak Naqqoshning ustoz bo‘lgan edi, u esa o‘z vaqtida Buxorolik usta Jahongirdan talim oldi”⁴¹.

Kamoliddin Behzod tez orada o‘z zamondoshlari, rassomlar va Abdurahmon Jomiy, Lutfiy va Alisher Navoiy kabi shoirlarning e‘tiboriga tushdi. Uning shu paytdagi hayotiy lavhasi rassom Javlon Umarbekovning “Miniatyurachi Kamoliddin

Behzod shogirdlari bilan” nomli asarida o‘z aksini topdi. Bahor uyg‘onish, gullash pallasi. Ustoz shogirdlarga qo‘lida ushlab turgan gul haqida so‘zlab beryapti, u tabiatning ajralmas bir qismi va soflik, nazokat va uyg‘unlikni ifodalashini ta’kidlayapti. Gul o‘zida go‘zal hayotni aks ettiradi. Yosh rassomlar ustoz hikoyasini diqqat bilan tinglayapti. Tabiiyki, bunday saboqdan keyin bo‘lajak miniatyurachi rassomlar bahorni va u bilan bog‘liq tabiatdagi yangilanish jarayonini o‘zgacha tushuna boshlaydilar, unda navqironlik, gullab-yashnash va umidvorlik davrini ko‘radilar. Yosh rassomlar olamga o‘z nigohi bilan qarab, uni o‘zlarining ajoyib asarlarida aks ettiradilar. Hayotning har bir lahvasi ularni tabiat go‘zalligini qadrlashga o‘rgatadi. Gullar, novdalar naqshlari yosh rassomlarning qalbi bilan uyg‘unlashib ketgan. Asarning old planida gullar bilan qoplangan shox tasvirlangan. Unga insonni tabiat bilan aloqasi ramzi bo‘lgan sayroqi qush qo‘nib turibdi.

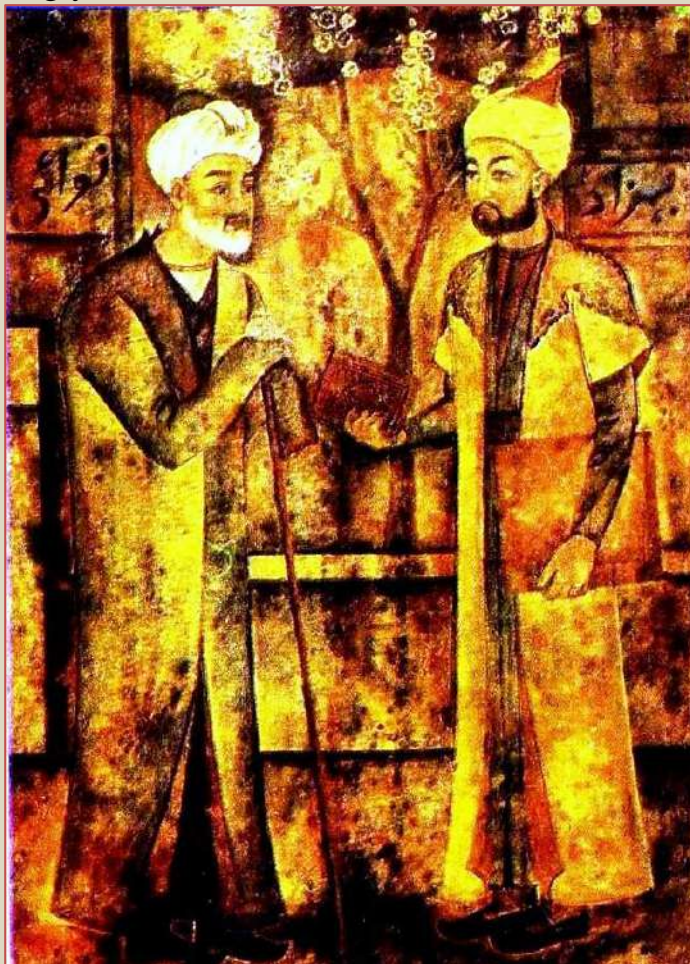
⁴⁰ Маматов У. Образ Камоледдина Бехзода в произведениях узбекских мастеров изобразительного искусства. // ГИТИС. Альманах. «Театр, Живопись, Кино, Музыка». №4, 2017.

⁴¹ Кази Ахмад. Трактат о каллиграфиях и художниках. Введение, пер. и ком. Б.Н.Заходера. – М – Л., 1947.

Suratning orqa fonida rassom fikrlarining ijodiy parvozi, oldinga jadal harakat, insonni ruhan g'alabaga intilishi ramzi bo'lgan chopqir otlar tasvirlangan. Bularning barchasi asarda haqqoniy ifodalangan, obrazlar jonli chiqqan. Asar iliq, tillarang tusalarda yaratilgan. Rassom asarda ranglar uyg'unligiga erishgan va qahramonlar shaxsiyatini aniq ochib bergan. Asar kompozitsiyasi yaxshi o'ylangan va ranglar to'g'ri berilgan, o'simliklar tanasi va shox-barglari bir yo'nalishga bo'ysundirilgan. Rassom Sharq miniatyurasi va G'arbiy Yevropa badiiy maktabi an'analarini o'zaro tasviriy uyg'unlashtirib yuborganligi uning yuksak mahoratidan darak beradi.

T.Sa'dullayev. "Shoir Alisher Navoiyning miniatyurachi Kamoliddin Behzod bilan suhbat". 1975 yil.

Rassom Aziza Mamatova "O'smir Behzod" nomli asarida 12 yoshli Kamoliddin Behzod obrazini talqin etdi. Asarda o'ychan o'smir aqlli ko'zlari bilan tomoshabinga tikilib turibdi. Uning libosi qizil dog'lari bo'lgan zumrad rangli matodan tikilgan. Yosh rassom nigohida uning qalbi aks ettirilgan. Uning qarashlarida go'yo cheksiz osmon butun olamni qoplab olgandek, suv va havo bir lahzaga tutashib ketgandek tuyuladi. Uni o'rab turgan ramzlar go'yo umuminsoniy qadriyatlar haqida gapirayotgandek botinidan nur sochib turibdi. Qaqnus qushi - hayot ramzi. Har gal u hokdan qayta yaralib, tabiatning aylanuvchanligini yodga solib turadi. Qanotli oq ot - ijod va

ilhom ramzi, kulrang – oq gulmohi soflik, zakovat teranligi va ezgu maqsadlarni anglatadi. Yarim oy yosh rassom tug'ilib o'sgan mamlakat madaniyati haqida so'zlaydi, u bebaho asarlar yaratib olamga taqdim etgan ijodkor shaxs ekanligidan darak beradi. Feruza, ko'k va yashil havo ranglarni o'z ichiga olgan osmoniy moviy rang uyg'unligi to'g'ri topilgan. Buyuk rassom Moniyning nomi Otashparaslik davridan bizgacha yetib keldi. Kamoliddin Behzodni yetuk san'ati uchun ikkinchi Moniy deb atadilar, Yevropaliklar esa uni Sharq Rafaeli deb ulug'ladilar. Shuningdek uni "Noyoblarning noyobi" va "Rassomlarning ulug'i" deb ham nomladilar. U Sulton Husayn Boyqaro hukmronligi davrida (1438-1506) rassom bo'lib shakllandi, bu paytda buyuk shoir va ma'rifatparvar Alisher Navoiyning qo'llab-quvvatlashi tufayli Hirotda ilm-fan, madaniyat va adabiyot misli ko'rilmagan darajada rivojlangan edi. Alisher Navoiy Kamoliddin Behzodni rassom sifatida shakllanishida yetakchi rol o'ynadi. Alisher Navoiy obrazini rassom Kamoliddin Behzodning shogirdi Mahmud Muzahhib miniatyurasidan olgan.

Rassom **Temur Sa'dullayev**ning “Shoir Alisher Navoiyning miniatyurachi Kamoliddin Behzod bilan suhbatı” asarida ularning uchrashuvlaridan biri tasvirlangan.

Asar monoxrom ranglarda chizilgan. Asardagi tiniq sariq ranglar rassomning nozik dididan darak beradi. Kompozitsiyaning soddaligi – bu rang va chiziqlarning uyg'unligidir. Rassom nazaridan hech narsa chetda qolmagan. Asarning umumiy holati uyg'unligida ko'rinadi. Qahramonlarning yuz, ko'z va qo'llari ifodasidan ularning chuqur hissiyotlarini anglash mumkin. Agar asarga e'tibor bilan nazar solsak, bunda ko'z oldimizda jonli insonlar namoyon bo'ladi. Alisher Navoiyning uzun yengi panjalarini berkitib turibdi, bu shoir yashab o'tgan hayotni samarali ramzi hisoblanadi. Kamoliddin Behzod qo'lidagi kitob bilim va donolik, bahor gullari bilan qoplangan daraxt esa shoir va rassom ruhlari birligini anglatadi.

J.Mirtojiyev. “Kamoliddin Behzod”. 2011 yil.

Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiyevning 2011 yili bronzadan ishlangan “Kamoliddin

Behzod” haykaltaroshlik asarida buyuk rassom obrazi aks ettirilgan, u portretlar seriyasiga kiradi. Haykal o'rta asrlar miniatyura ustasiga bag'ishlangan yodgorlik bog'idagi muzey yoniga qo'yilgan. Haykalning biroz cho'zilgan qomati, mo'yqalam va qog'oz ushlagan qo'llarining nazokatli harakati bu ijodkor shaxsning mohiyatini va uning tabiatining mohiyatini anglatib qo'yadi. Barcha yorug'lik-soya oqmalari, chuqurlik va bo'rtma joylarning qarama-qarshiligi, ritmik qismlarning barchasi jonli materiyaning harakatlariga o'xshaydi. Shu bilan birga san'atkor o'z asarida lahzalikni emas, balki vaqt jihatdan davomiylikni, sof qomat qurilmasini, shuningdek Kamoliddin Behzod haqidagi o'rnashib qolgan tasavvurlarni kengligini beradi. Bu asarda uslubning sofliги va qat'iyliги betakror o'ziga xoslik bilan uyg'unlashib ketadi.

2008 yili rassom **Mirhamid Sobirov** O'zbekiston badiiy akademiyasi Kamoliddin Behzod nomidagi yodgorlik bog'i muzeyida bu buyuk miniatyurachi rassomga bag'ishlangan devoriy surat yaratdi. Devoriy surat kompozitsiyasi tik va ikki tomondan unga asalari uyasi kabi bezak berildi. Kamoliddin Behzod va bezakdor gilamda o'tirgan ilhom parisidan tashqari barcha asar rangi sovuq ranglar bilan berilgan, devoriy surat geometrik va o'simlik naqshlari bilan boy bezatilgan. Asar fonidagi Avestoning afsonaviy qahramonlari rassom Moniy va qadimgi Kushon shohi Kanishka obrazlarini katta ehtirom bilan tasvirlaydi. Naqshli yorqin qizil rangli chopon kiygan Kamoliddin Behzod bezak

atrofiga naqsh ishlayotganligi madaniyatlar davri va uzviyligi ramzi hisoblanadi. Rassomning orqa tomoniga ramziy bog' chizilgan. Naqshli tillasimon libos kiygan ilhom parisi obrazidagi go'zal qiz ko'tarilgan qo'llaridagi atirgul g'unchasiga tikilib turibdi.

M.Sobirov. "Kamoliddin Behzod". 2008 yil.

Asarning eng yuqorisida xayolot olamining parvozini anglatuvchi afsonaviy Semurg' qushi uchib yuribdi. "Semurg' insoniylik jamiyati (urug'lar, qabilalar) va ulardagi har bir shaxsning homiysi hisoblanadi. Otashparastlar matnida (XIV "Yashta") aytilishicha Semurg' Jahon Daraxti tagiga qo'nib turadi, bu daraxtda hamma urug'lar yetishadi va qanotlarini silkitib urug'larni uchiradi, ularni yomg'ir va shamol butun dunyoga tarqatadi. U adolat va baxt qushi sifatida idrok etiladi"⁴². Butun devoriy surat rang jihatdan chiroyli va ijodiy mehnat quvonchini anglatib turadi. Muallif o'z asarini nihoyatda katta ilhom bilan ishlaganligi seziladi. Bu devoriy surat zamondoshimiz yaratgan tarixiy janrdagi qiziqarli tasviriy sanat asarlaridan biri hisoblanadi va o'rta asrlar miniatyurachisi buyuk rassom

Kamoliddin Behzodga bag'ishlangan madhiya singari yangraydi.

Rassomlar J.Umarbekov, A.Mamatova, T.Sa'dullayev, J.Mirtojiev va M.Sobirovlar ijodida avvalgi rassomlarning badiiy tajribasi uzviy ravishda o'zlashtirilayotganligini ko'rish mumkin. O'tmish va hozir o'rtasidagi aloqalarning uyg'unligi saqlanib qolindi. Mahorat bilan ishlangan asarlarning kuchi ularni tomoshabinga bevosita ta'siri va chuqur taassurotiligida ko'rinadi. O'zbek adabiyoti klassigi Abdulla Qodiriyning quyidagi so'zlari bejiz yozilmagan: "Afsuski men rassom emasman. Agar menda rassomlik iqtidori bo'lganda edi, so'zlarni kovlab va qiynab o'tirmas edim, qahramonlarim qiyofasini chizib tasvirlab qo'yar edim".

⁴² Симу́рг. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Симу́рг>

II BOB

XX ASR IKKINCHI YARMIDA O‘ZBEKISTONDA TANIQLI RASSOMLAR YARATGAN TARIXIY SHAXSLAR PORTRETLARI

O‘zbekiston mustaqilligi davrida 1991 yildan hozirgi kunlargacha eng yaxshi tarixiy mavzudagi asarlarda kompozitsiya tuzishga metodologik yondashuvlarning asosiy tamoyillari taniqli tasviriy san‘at ustalari ijodida asos bo‘lib qolaverdi. Ular muhim, kasbiy-texnik rol o‘ynadi va “kompozitsiya” tushunchasi an‘anaviy bo‘lib qoldi. Bu holatda nafaqat asarlarning “vaqti, voqealari va muhiti”ni madaniyatshunoslik va san‘atshunoslik jixatdan taxlili, ularning shakl va mazmun tavsifi, balki tasviriy san‘at asarini yaratishga sababchi san‘atkor shaxsiyatiga to‘laligicha bog‘liq bo‘lgan badiiy asarni vujudga kelishi ustidan kuzatish jarayoniga ham bog‘liqdir. Yuksak kasb mahorati afzalliklari bilan ajralib turuvchi bu asarlarning sifati, shubhasiz, tarixiy madaniyatshunoslik va psixologik – madaniyatshunoslik tadqiqotlari o‘tkazishga imkon berdi, ular manbashunoslik xususiyatiga ham ega. O‘z asarlari uchun syujet tanlab, o‘z asarlarini yaratayotib tasviriy san‘at ustasi qanday g‘oyalarga, afsonalarga va falsafiy nuqtai nazarlarga tayangan, degan haqli savol tug‘iladi. Mashhur manzarachi rassom, tasviriy san‘at ustasi Ural Tansiqboyevning ta’kidlashicha, san‘at nazariyotchilari ko‘pincha ijodiy asarlarni tadqiq etayotib hayotni va bu ajoyib asarlarning mualliflarini tadqiq etish imkoniyatini qo‘ldan chiqaradilar.

Yuqorida ta’kidlanganlardan kelib chiqib, ushbu ishda imkon qadar bu asarlar yaratilgan davr va mualliflarning o‘zlari haqida ham so‘z yuritishga qaror qilindi. Bu asarlarni yaratishga ularni nima majbur qildi? Qanday sabablar bunga turtki berdi? Bu savollarga javob berish va ushbu masalalarni hal qilish hamda shular asnosida tarixiy asarlarning shakl va mazmunini tahlil qilish ushbu tadqiqotning mantiqiy asosini tashkil qildi. Ushbu tadqiqotda XX asr ikkinchi yarmida yaratilgan bir qator mashhur tarixiy janrdagi tasviriy san‘at asarlarini nazariy tadqiq etish bilan bog‘liq dolzarb vazifa hal qilindi. Bu davrda tasviriy san‘at ustalarida kelib chiqishi turlicha bo‘lgan, turli kasbdagi odamlarga bo‘lgan qiziqish kuchaydi. Eng muhimi ularning yaratuvchanlik qudratiga ishonch paydo bo‘ldi va ilgari yo‘qotib qo‘yilgan hamda O‘zbekistonda deyarli yo‘q bo‘lib ketgan portret san‘ati yurtimiz tasviriy san‘atida yetakchi o‘rinlardan birini egallab qoldi. Tarixiy voqealarning mohiyati va mazmunini chuqur bilish tasviriy san‘at ustalariga o‘z davri qahramonlari obrazini o‘z asarlarida to‘laqonli aks ettirish bilan bog‘liq ezgu maqsad va vazifalar qo‘yildi.

2.1. Buyuk shoir Alisher Navoi va shoira Mohlaroyim Nodirabegim portretlari⁴³

Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyining ikkinchi qavatiga ko‘tarilib zal yuqorisidagi deraza yonida Vladimir Kaydalov 1947 yili ishlagan ajoyib portretni ko‘rish mumkin. Alisher Navoiy davri haqida gap ketganda eng avvalo buyuk shoirning shaxsiyatiga batafsil to‘xtalish zarur bo‘ladi. Alisher Navoiyning (1441-

---

⁴³ Маматов У. Исследование трёх портретов великого поэта средневековья Алишера Навои. / Сборник научных статей: Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирлари тарихий меросида санъат ва маданият масалалари. Государственный Институт искусств и культуры Узбекистана. 2016. с. 324.

1501) ulkan ma'rifiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan adabiy merosi bilan tanishish asnosida, har bir asrda nafaqat uning Vatani bo'lgan O'rta Osiyoda, balki butun dunyoda unga bo'lgan qiziqishni e'tirof etgan holda uning ustozlari – mutafakkirlar va shoirlarni yodga olish zarur bo'ladi. Ularni keng teran fikrlaydigan, uzoq kelajakni ko'zlab ish qiladigan shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi ta'sir o'tkazdilar. Bu shoir Mir Qosim Anvariylar, uni xalq nihoyatda yaxshi ko'rar edi, lekin hukumdorlar uning haqqoniy so'zi, ijodida haqiqatni gapirganligi uchun ta'qib qilardi. Yosh Alisher Navoiy adabiy ijodini, "Hikmatlar" kitobini nihoyatda qadrlagan mutafakkir shoir Farididdin Attorni yodga olish mumkin.

Alisher Navoiyning shogirdi va uning shariyati ixlosmandi Xondamir o'zining buyuk shoirga bag'ishlangan "Makorimul ahloq" asarida shoirning yoshlik yillarida bo'lib o'tgan bir voqeani keltirib o'tadi. Turkiy va forsiy tilda asarlar yaratgan, o'z davri qalami hukumdori hisoblangan to'qson sakkiz yoshli shoir Mavlono Lutfiy, o'n ikki yoshli o'smir Alisher Navoiydan:

*Orazing yopqoch ko'zimdin sochilur har lahza yosh,
Bo'ylakim, paydo bo'lur yulduz, nihon bo'lg'och quyosh...*

Misralarini eshitib, o'z hayratini yashirmaydi. Unda jaranglangan baytlar takomili va uyg'unligiga tan beradi va shunday deydi: "Men hayotim davomida yozgan o'n ikki ming bayt she'rimni mana shu ikki baytga almashishga tayyorman", degan so'zlari bilan yosh shoirga oq fotiha beradi"⁴⁴. Ikki yarim asrdan keyin Rossiyada, Sankt-Peterburg yaqinidagi Sarskoye seloda o'tkazilgan bitirish imtixonida taniqli to'qson yoshli rus shoiri Gavriil Romanovich Derjavin boshqa buyuk shoir Aleksandr Sergeevich Pushkinga xuddi shunday oq fotiha berganligini yuqoridagi fikrning takrori sifatida keltirish mumkin. Bu haqda A.S.Pushkinning o'zi (1799-1837) she'riy romani "Yevgeniy Onegin"da shunday yodlaydi: "Keksa Derjavin bizga nazar soldi va rihlat qilayotib oq fotixa berdi"⁴⁵. Shu bilan avvalgi tarix boshqa shoir taqdirida takrorlandi. Akademik Vohid Zohidov Alisher Navoiy dostonlari muqaddimasida shunday yozgan edi: "Shunday qilib Alisher Navoiy hayotiga bolalikdan va abadiyga she'riyat kirib keldi, ulug'vor badiiy asarlardan qadriyatlar yaratdi, ular davrlardan o'tib kelib, abadiylikka daxldor bo'lib qoldi"⁴⁶.

Turli davrlarda Alisher Navoiyning ijodiy merosini o'rgangan ko'pgina tadqiqotchi olimlar u asosan dunyoviy sevgini kuylashga bag'ishlanganligini ta'kidlagan. Yirik sharqshunos (turkshunos, eronshunos) olim Yevgeniy Eduardovich Bertels (1890-1957) olimlarning tanqidiga qaramay o'z ilmiy ishlarida Alisher Navoiy she'riyatining haqqoniyliги va ulug'vorligini isbotladi. U Alisher Navoiyni Xudo hokimiyat, boylik, iqtidor kabi katta imkoniyatlar bergan Yusuf Payg'ambar bilan tenglashtirgan Abdurahmon Jomiyning so'zlarini keltiradi, shuning uchun ham u faqat sevgi-muhabbat lirikasi bilan shug'ullanganligi haqidagi fikr o'rinli emas. Buyuk shoir Alisher Navoiyning ellik ming bayti uning teran fikri, o'z davridan ko'pgina yuz yilliklar ilgarilab ketgan keng dunyo-qarashi tufayli Xudoga bo'lgan sufiylarcha

⁴⁴ Сулаймонов М. Оразин ёпқач.

⁴⁵ Словарь крылатых слов и выражений. Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords/2610/Старик

⁴⁶ Алишер Навои – Поэмы. / Библиотека всемирной литературы. Серия первая. т.26. – М.:

«Художественная литература», 1972. с. 5.

muhabbatiga bag‘ishlangan. Shoirning ijodiy merosi barcha insonni ma’naviy, zakiy va jismoniy xislatlarini takomillashtirishga chaqirdi va aynan shu narsalar shaxs ta’limi va tarbiyasida asosiy ahamiyatga ega bo‘lib keldi va shunday bo‘lib qoladi. O‘tgan davrlarda iqtidorli rassomlar tomonidan Sharqda yaratilgan buyuk odamlarning hayotiy portretlari jahon tasviriy san’atida nihoyatda yuqori baholangan.

Mahmud Muzahhib. “Alisher Navoiy”. XV asr.

Ular rassomning portreti ishlanayotgan shaxslar haqidagi bevosita tasavvurlari bilan boyitilgan va ularda nafaqat inson xarakteri, balki u yashagan muhit ham haqqoniy tasvirlandi. Bu asarlarda ko‘pincha saroylar arxitekturasi, intereri amaliy san’at ashyolari, tog‘lar, vodiylar, gullar va daraxtlar yetishtirilayotgan bog‘lar kabilar tasvirlandi. Hind miniatyurachilari tomonidan yaratilgan Boburshoh miniatyura portreti ana shunday asarlardan hisoblanadi. Rassom Kamoliddin Behzod XV asr o‘rtalarida ishlagan Hirot hukumdori va shoiri Husayn Boyqaro portreti, shuningdek uning shogirdi Mahmud Muzahhib ishlagan Alisher Navoiy portreti kabilar ana shunday asarlardandir.

Keyinchalik, XX asr o‘rtalarida buyuk shoir tasvirlangan Mahmud Muzahhib miniatyurasi bir qator o‘zbek rassomlari va haykaltaroshlarini Alisher Navoiy obrazining butun bir galereyasini yaratishga ilhomlantirdi. Ulardan ba’zilarini tadqiqotimizda ko‘rib chiqamiz. Urushdan keyingi yillarda rassom **Vladimir Kaydalov** tomonidan yaratilgan shoir portreti dastlabki portretlardan biri hisoblanadi. Bu mamlakat uchun o‘z yaralarini davolayotgan og‘ir yillar edi, ammo xalq umuman ikkinchi jahon urushida fashizm ustidan

g‘alabadan keyin ko‘tarinki ruhda edi. Mana shu ko‘tarinki kayfiyatda rassom bu portretni yaratdi. 1941 yili dekabrda qamal qilingan Leningrad shahridagi Ermitajda akademik I.A.Orbeli raisligida, yirik sharqshunos olimlar va jamoatchilik vakillari ishtirok etgan buyuk shoir Alisher Navoiyning yubileyi bo‘lib o‘tdi. Ermitaj gum-bazlari ostida hozirgi kunda ham sevilib o‘qilayotgan she‘rlari va dostonlari yangiradi. Ularda hayotga muhabbat, do‘stlik, insoniy ong va uning qora kuchlar ustidan g‘alabasi kuylangan edi.

*Olam axli bilingiz, ish emas dushmanlig‘,
Yor o‘lung bir-biringizga erur yorliq ish⁴⁷.*

Turli davrlarda va turli mamlakatlarda insoniyatning yorqin kelajagiga ishonch bilan yashagan, ijod qilgan va uqubatlar chekkan buyuk odamlar umr ko‘rgan edi. Shoir Alisher Navoiy ana shulardan biri edi. V.Kaydalov portretida “*Qorong‘ulikdan keyin, albatta nurli yorug‘lik kelur*”, deb insoniyatning uyg‘un rivojlanish imkoniyatlariga to‘la ishongan shoir obrazi aks ettirildi.

⁴⁷ Алишер Навои – Поэмы.

V.Kaydalov. “Alisher Navoiy”. 1947 yil.

Portret ko‘p qatlamli klassik uslubda moybo‘yoqda ishlangan. Unda tasvirlanayotgan odamga nisbatan ulkan muhabbat hislari tuyuladi. Alisher Navoiy ko‘pqirrali naqshinkor stol yonida o‘tiribdi, uning ustida kitoblar va yozuv ashyolari yumshoq, iliq ranglarda chizilgan. Tizzalari va tirsaklari yirik buklamli to‘q qizil baxmal chopon asarning yetakchi tasviri bo‘lib qolgan, unda ranglar nihoyatda nozik berilgan. Bu portretda shoirning yuzi eng e‘tiborga molik jihat bo‘lib qolgan, uning yuzidan ezgulik va nur yog‘ilib turgandek. Portretda shoir qandaydir go‘zallik va e‘tiborli narsaga qaragandek uzoqqa tikilib turibdi. O‘zbek olimlari va rassomlari fikriga ko‘ra bu portretda buyuk shoirning

shaxsiyati to‘laroq aks ettirilgan, lekin ta‘kidlash joizki u miniatyurachi rassom Mahmud Muzahhibning shoirning hayotligi paytidagi portretidan farqlanadi.

XX asrning 80-90-yillari rassom **Abdulhaq Abdullayev** ishlagan Alisher Navoiy portreti shoirning navbatdagi portreti xisoblanadi. Bu portret ham O‘zR FA Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyining mulki hisoblanadi. Tasviriy san‘at ustasi o‘z davridagi O‘zbekistonning yetakchi portretchi rassomlaridan biri bo‘lgan. Rassom portretni ko‘p variantlarda ishladi, ularning barchasi bir xildagi axamiyatga ega bo‘lmadi, lekin amalga oshirilgan katta ijodiy ish o‘z mevasini berdi, natijada portret O‘zbekiston tasviriy san‘atida voqea bo‘lib qoldi. Uzunroq to‘rtburchak matoda hassaga qo‘llarini qo‘yib olgan shoir portreti yaratildi. U shohona saroy choponida tasvirlangan. Jiddiy qiyofada ishlangan shoir yuzi asardagi umumiy rang-tus uyg‘unligiga nomos bo‘lib qoldi. Ma‘lumki, shoir Hirot hukumdori Husayn Boyqaroning do‘sti va maslahatchisi bo‘lganligi sababli mamlakatda vujudga keladigan to‘qnashuvlar va xalq qo‘zg‘olonlarini tinchitish uchun uning topshirig‘i bilan ko‘pincha saroydan ketar edi. Nazarimizda quyidagi she‘rlar Navoiyning kutilmaganda saroyga qaytganda guvoh bo‘lgan holat bo‘lsa kerak:

*Erta yerni yoritgan payt,
Shoh go‘shasi – yomon taxlit;
Xuddi askarlar o‘lgandek jangda,
Mast-alast yotar har joyda...
Uyg‘oniboq yana tashlanishar,
Kambag‘alning so‘nggi noniga...
Xazinani to‘latib, oqshom paytida
Yana shovqin-suron, ziyofat yana...*

A.Abdullayev. “Shoir Alisher Navoiy”. 1981 yil.

Bu shafqatsiz satrlar “Hayrat ul abror” dostonidan olingan. U “Xamsa”dagi birinchi doston hisoblanadi, unda bayonning xalqchilligi va haqqoniyligi birinchi shart bo‘lib qoldi. Eng avvalo bu shart umuman adabiyot va san’atni foydali va ta’sirchan qiladi. Agar adabiyot va san’at hayot haqiqatidan mosuvo bo‘lsa, ular insoniyat madaniyati va ma’naviyati mulki bo‘la oladimi, degan savol tug‘iladi:

*G‘azalda agar ma’no bo‘lmasa
Uning qadri yo‘qdir bo‘lsa ham jarangdor.
Agar so‘z haqiqat bo‘lsa,
Tosh erib suvga aylanar⁴⁸.*

Bu so‘zlar dasturiy hujjat hisoblanadi va Alisher Navoiy she’riyati bilan tanish bo‘lgan va u orqali tarbiyalangan, qandaydir yangilik va go‘zallik yaratayotgan barcha ijod axli uchun zaruriy qoida hisoblanadi. Shoir xalqiga va Vataniga xizmat qilgan hukumdorni tan oladi, hukumdorlar yaratganing yerdagi soyasi degan fikrni rad etadi:

*O‘zingning qulingga o‘xshaysan tamom –
Botiningu zohiring unikidek davom.*

XV asrda hukumdorning yaqin maslahatchisi bo‘lib turib bunday so‘zlarni aytish uchun ulkan jur‘at kerak edi. Rassom Abdulhaq Abdullayev yaratgan Alisher Navoiy portreti estetik qiymati bilan birga buyuk shoirning ma’naviy olamini ochib berishi bilan ham qimmatlidir. Davrlar va taomillar kam o‘zgardi va ziyoli odamlarning bu taomillarga bo‘lgan munosabati ham o‘zgarmadi. Rassomning hayotga qarashlari uning buyuk ajdodlari qarashlariga o‘xshab qoldi.

1995 yili rassom **Aziza Mamatova** Alisher Navoiy obrazini yaratdi. Uni realistik, yaxshi va keng ma’noda ishlangan portret deb bo‘lmaydi. Buni ko‘proq XV asr oxirida miniatyurachi rassom Mahmud Muzahhib ishlagan buyuk shoir hayotlik paytida ishlagan portretiga o‘xshatish mumkin. Egik qomat ham, dono boqishlar ham va o‘ychan yuz ifodasi ham – barchasi ana shuning o‘zi. Portretidagi libos va fon ham o‘shaning o‘zi. Rassom shunday degan edi: “1991 yili O‘zbekiston xalq shoiri Rauf Parfi menga Alisher Navoiyning rus tiliga tarjima qilingan “Xamsa” asarini sovg‘a qildi, uni L.Penkovskiy, S.Lipkin va V.Derjavin tarjima qilgan edi. “Siz endi jaxon adabiyotini jiddiy o‘rganing” – dedi. Kitobning xajmi judda katta, sakkiz yuz sahifa edi.

⁴⁸ Алишер Навои – Поэмы. с. 10.

Kitobni o'qiy boshladim, bu ajoyib dostonlar menga yoqib qoldi. "Xamsa", "Hayrat ul abror" dostonidan boshlangan edi, uni V.Derjavin ajoyib tarzda tarjima qilgan edi. XV asrda yashagan va dostonida mamlakatimiz xalqining XX asr oxiridagi hayotiga juda o'xshashib ketadigan Hirot shahri keng turli jamoatchiligining hayoti va taomillarini aks ettirgan shoirning haqqoniyligi meni hayratga soldi. Negaki katta san'atning kuchi ehtimol aynan davrlarga mut'eligida emasdir, negaki besh asr ilgari mavjud bo'lgan adolat va jaholat o'rtasidagi abadiy kurash bizning davrimiz uchun ham xos bo'lib qolaverdi. Mana shu fikrlar uzoqni ko'ra oladigan va o'z yukini o'zi ko'targan, o'z xalqining og'irini biroz bo'lsada yengillashtirish uchun tinimsiz mehnat qilgan buyuk shoir obrazini yaratish xohshi paydo bo'ldi".

A.Mamatova. "Ma'rifatparvar shoir Mir Alisher Navoiy". 1995 yil.

*Eh, nega men oshno bo'lmadim
senga, boda?*

*Azob va uqubatlar ezmoqda meni
hamisha...*

*Men bu dunyoga qanchalik tashlamay
nazar,*

*Osmonni, tabiatni istadim anglashni –
Sirlarni ko'pligi hayratga soldi meni.*

*Bu dunyoga kelganim va
ketayotganimni bilish,
Tushunish menga nasib qilmay
ketmish⁴⁹.*

Alisher Navoiy obrazini yaratishda rassom nafaqat rang dog'larining yaxlitligida ko'rinadigan qadimgi O'rta Osiyodagi Panjikent, Afrosiyob, Varaxsha devoriy suratlariga, balki taniqli rassom Andrey Rublyovning "Uchlik" asarida o'z aksini topgan rus sanamchiligiga ham murojaat qilganligini ko'rish mumkin. Bu ajoyib asarning asl nusxasi bilan rassom 1968 yili Moskvadagi Tretyakov galereyasida talabalik yillarida tanishgan edi. Va albatta, u Mahmud Muzahhib miniatyurasi –

Alisher Navoiy portretini o'rgangan edi. Bu asar besh asr ilgari shoir tirikligida chizilgan edi. U shoirning yagona jonli tasviridir. Aziza Mamatovaning asarida shoir kimsasiz ovloqda o'tirgan holda tasvirlangan. Uning oyoqlari yonida quloqlarini ding qilib ohu yotibdi (Sharqda ohu shoirona ilhom ramzi hisoblanadi). U xuddi sakrab turib daraxtlar orasida g'oyib bo'lishga tayyor turgandek.

⁴⁹ Алишер Навои – Поэмы. с. 12.

Kechki ochiq osmonda yangi oy nur sochyapti, oq tanali chinorlardan tillarang sariq-qizil yaproqlar chirt uzilib asta yerga qo'nyapti. Asarda barcha bo'yoq dog'lari uyg'un, chiziqqlar mayin va ohangdor, shoir qomati to'g'ri tasvirlangan. U qo'llari kaf-tini kitobga qo'yib chuqur o'yga tolgan holatda o'tiribdi. Qo'llari tushirilgan yenglari ostida ko'rinmaydi. Sharqda tushirilgan yenglar qandaydir katta asarni tugatganlikni anglatadi. Shoir xuddi o'zining qiyin murakkab hayoti sahifalarini varaqlayotgandek va unga yakun yasayotgandek. Asarda chuqur jimlik hukumron, bunday sharoitda in-son osoyishta fikrlashi, poyoniga yetayotgan umrini ongli ravishda sarhisob qilishi mumkin. Alisher Navoiygacha ikki yarim ming yil ilgari "Avesto" kitobida afsonaviy va dono Zardusht shunday degan edi: "*Qancha ko'p voqif bo'lsam, shuncha ko'p qay-g'u chekayapman*". Nazarimizda, voqiflikning ham o'ziga yarasha yorqin tomonlari bor. Ular Zardusht, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Dante Aligeri, Wolfgang Gyote kabi buyuk shaxslarga "Avesto", "Tibbiyot qonunlari", "Mistik risolalar", "Xamsa", "Ilohiy komediya", "Faust" singari abadiy ijod namunalarini yaratishga imkon berdi. Bu asarlar insoniyatga hayotni anglashga imkon beryapti.

Akademik Vohid Zohidov shunday yozgan edi: "Ammo Alisher Navoiy tushkun-likka tushmadi... u ruhiy tushkunligi qanchalik kuchli va azobli bo'lmasin, unga izlanishi, topishi, ikkilanishi, ijod qilishi va yuksak ideal uchun kurashishiga halaqit bermadi"⁵⁰. XX asr o'rtalarida ijod qilgan Lotin Amerikalik taniqli yozuvchi Xose Martin shunday yozgan edi: "*O'z tilini yo'qotgan xalq, o'z ozodligini ham yo'qotadi*". Turkiy tilda "Xamsa"dek ulkan asarni yozib, shoir Alisher Navoiy ona tilimizni saqlab qolishga ulkan hissa qo'shdi.

Sovet olimlari ilmga yangi terminalogiya kiritish maqsadida "Xamsa" asarini O'rta Osiyo, turk, musulmon tilida yozilganligini ta'kidladi. Olim Ye.E.Bertels Alisher Navoiy tilini turkiy yoki eski o'zbek tili deb atashni taklif qildi, negaki shoir vafotidan keyin Movaraunnaxrni o'zbek xoni Shaybonixon tomonidan bosib olingan edi. Bu xududning yerli aholisi asosan turkiy tilda gaplashardi. Ye.E.Bertelsning Alisher Navoiy she'riyati tili o'zbek va uyg'ur tillarida saqlanib qoldi, degan fikri qiziqish uyg'otadi. "O'zining ona, eski o'zbek tilisida she'r yozgan shoirlar forsiy tilda gapirib-gina qolmasdan, balki bu tilda juda yaxshi she'rlar ham yozganlar"⁵¹. Shuning uchun ham, o'zbek tilini shakllanishi va taraqqiyotida Alisher Navoiyning xizmatlari nihoyatda ulkan. U o'z ijodida turkiy tilni yozma ravishda o'zbek davlatining rasmiy tili sifatida muxrlab qo'ydi.

Har uchchala portret buyuk Alisher Navoiy ijodini yaxshi bilgan rangtasvirchi rassomlar tomonidan XX asrning turli o'nyilliklarida ishlandi. Bu portretlar shoir xarakterining turli qirralarini aks ettirdi va tasvir lisoniga ko'ra o'zaro umuman o'xshamaydi, lekin bu mualliflarni ulkan adabiy meros qoldirgan shoir shaxsiyatiga bo'lgan chuqur ehtirom birlashtirib turadi, u butun insoniyatning ma'naviy boyligiga aylanib qoldi, zero buyuk shoir Alisher Navoiyning merosi uni tushunadiganlar, sevadiganlar va ehtirom ko'rsatganlar mulki bo'lib qoladi!

⁵⁰ Алишер Навои – Поэмы. с. 13.

⁵¹ Гударзи-Наджафов А. Подарок к сорокалетию. Режим доступа: <https://www.proza.ru/2011/08/06/395>

Shoira Mohlaroyim Nodirabegim portretlari (1792-1842)⁵²

Bu sahifalar mashxur o‘zbek shoirasi Mohlaroyim Nodirabegimning moybo‘yoq rangtasvirida ishlangan uch portreti tadqiqiga bag‘ishlandi. Shoira 1792 yili Andijon xoni Rahmonqulbek oilasida tug‘ildi. Yoshligida yaxshi ta‘lim oldi, o‘z ona tilidan tashqari forsiy tilni ham mukammal o‘rgandi. Yosh qizni Qo‘qon xoni Umarxonga uzatib yuborishdi, u ham yaxshigina shoir edi va Amiriy tahallusi bilan she‘rlar yozdi. U 30 yoshga kirganda eri vafot etdi va taxtga Nodirabegimning 14 yoshli o‘g‘li o‘tirdi. Bu ajoyib ayol va uning Muhammadali hamda Sulton Mahmud 1842 yili Buxoro amiri Nasrullo tomonidan qatl qilindi, negaki u erining vafotidan keyin unga turmushga chiqishga va Qo‘qon xonligi taxtini berishga ko‘nmagan edi. She‘rlaridan birida Nodirabegim shunday yozadi:

*Yovuz yolg‘ondan uzoq bo‘l,
Dimog‘dor, gerdayganlarga xizmat qilma...*

Va yana: *Erkinlarni zanjirlay olmas,
Qopqon ularning tizgini emas.*

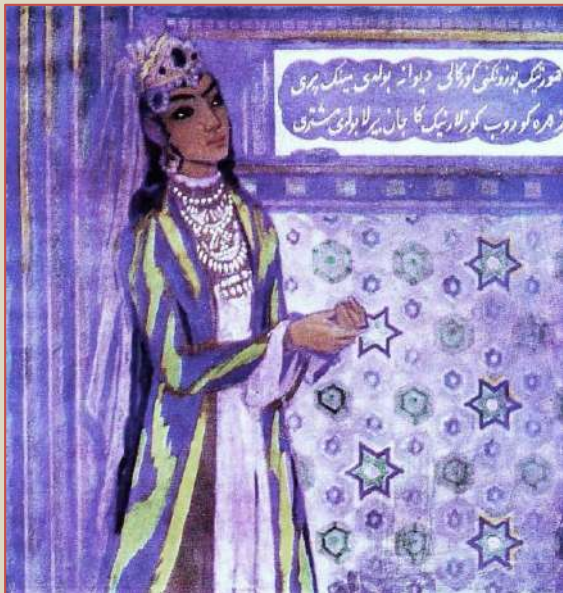
Qo‘qon xonligi O‘zbekistonning Farg‘ona “Oltin vodi”sida joylangan edi. Feodalizm davrida Farg‘ona vodiysida ortadoksal Islom dini rivojlangan paytda XVII asrdan XX asrgacha 18dan ortiq O‘rta Osiyoda mashhur bo‘lgan shoirlar yashab ijod etgan. Nodirabegim Lutfiy, Navoiy, Xofiz, Fuzuliy va boshqa mashhur shoirlar an‘analarini davom ettirib she‘riyatning ko‘pgina janrlarida ijod qildi. Shoira va ustoz Uvaysiy xalq suygan va ehtirom qozongan shoirlar bo‘lganlar. Qadimda Farg‘ona deb nomlangan Farg‘ona vodiysi turli sohadagi iqtidorlarga juda boy. Undan uzoqda, Misrda IX asrda buyuk matematik olim Al Farg‘oniy yashagan va ijod qilgan edi (G‘arbda uni Al Fraganus deb ataganlar). Shoh va shoir, sarkarda Mirzo Zahriddin Muhammad Bobur (1483-1530) Asxi shahrida tug‘ilgan. O‘zbek adabiyotining taniqli vakili, shoir va mutafakkir Boborahim Mashrab (1657-1711) Namangan shahrida tug‘ilgan. Toshkent shahridagi musiqali dramatik teatri Qo‘qon shahrida tug‘ilgan va XIX oxiri XX asr boshlarida ijod qilgan adabiyotshunos va shoir Muqimiy nomi bilan atalgan. Demokrat shoir va ma‘rifatparvar Furqat Qashqarda quvg‘inda o‘zining mashhur she‘rlarini yozdi. Rassomlar Chingiz Axmarov, Aziza Mamatova va Orif Muinovlar yaratgan Nodirabegim portretlari haqida gap ketar ekan, ta‘kidlash joizki, har uchchala portret ham shoira shaxsiyatini nihoyatda hurmat qiladigan va uning she‘riy merosi oshuftasi bo‘lgan rassomlar tomonidan ishlangan.

Chingiz Axmarov portretida Nodirabegim obrazi to‘laqonli aks ettirilgan. Rassom 100x100 xajmdagi portretni ishlov berilgan chipta mato ustiga tempera bo‘yoqlari bilan 1976 yili ishlagan. Portret muallifning mulki hisoblanadi. Nodirabegimning kiyimidagi va portret fonida yulduz shaklidagi devoriy mayolikadagi purkalgan och zumrad va och sariq, nozik umumiy, to‘q safsar ranglar bu buyuk shoiraning fojiaiy taqdiridan darak berayotgandek. Bu portretga rassom qanchalik qayg‘uli o‘ylarni yuklatganligi sezilib turibdi. Portret ushbu rassomga xos bo‘lgan bezakdor yuza tarzida chizilgan. Nodirabegim portreti mayda bo‘laklarga bo‘lingandek tuyuladi, bu

⁵² Маматов У. Портреты поэтессы Махлар-Айим Нодирабегим (1792–1842гг), созданные узбекскими художниками XX века Чингизом Ахмаровым, Азизой Маматовой и Арифом Муиновым. // GISAP: Culturology, Sports and Art History. №8, 2016.

tomoshabinga shoiraning arab yozuvi bilan yozilgan parcha fonidagi biroz orqaga tashlagan boshiga, yuz ifodalariga, o‘ychan va ayni paytda qat’iy nigohlariga e’tibor qaratishga imkon beradi.

Ch.Axmarov.

“Nodirabegim”. 1976 yil.

Boshidagi tilla qosh va quloqlaridagi uyg‘ur baldoq, egnidagi beqasam chopon faqat Farg‘ona vodiysigagina xos bo‘lgan xalq ustalari qo‘li bilan yaratilgan san‘at asarlarini va mahalliy amaliy san‘at kasbiy maktablari qadimiy an‘analari ifodasini ko‘rsatib turadi. Portretida shoiraning qo‘l harakatlari ifodali, chap qo‘l kafti o‘ng qo‘l kaftini ushlab turibdi, bu uning fikrlarini jamlanganligi, ayni paytda bu go‘zal ayol qalbida kechayotgan xayajonni ifodalaydi. Tasviriy san‘at ustasi Chingiz Axmarov Nodirabegim obrazi ustida uzoq (1970 yildan 1976 yilgacha) izlandi. 1970

yildayoq rassom O‘zbekiston davlat san‘at muzeyida saqlanayotgan shoiraning ko‘krakdan portretini yaratdi. Bunda 1976 yili yaratilgan portretga o‘tkazilgan shoiraning xarakterining asosiy jihatlari tasvirlangan edi. Ta’kidlash joizki, rassomning ko‘pgina ajoyib asarlari shu muzeyda saqlanadi. Shu asnoda katta san‘atkor Chingiz Axmarov Mohlaroyim Nodirabegimga o‘z ehtiromini bildirdi.

Ch.Axmarov. “Nodirabegim”. 1970 yil.

Rassom **Aziza Mamatova** shoira Nodirabegim portretini haqiqiy rassom bo‘lib shakllanganda ishladi. U portret ustida 2000 yildan 2005 yilgacha besh yil davomida ishladi. Uning o‘zi portretni yakunlanmagan, deb hisoblaydi. 1947 yili Qo‘qon shahrida ziyolilar muhitida tug‘ilgan rassom Nodirabegim haqida ko‘p eshitgan edi. Mashxur xofizlar uning she‘rlari asosida qo‘shiqalar aytardi, Farg‘ona vodiysi aholisi bu shoiraning ijodiga va Nodirabegimning o‘zining shaxsiyatiga uning ma’naviy go‘zalligi, xalqiga sadoqati va Vatanparvarligi tufayli alohida-g‘urur ehtirom tuyardi.

Portret bo‘yoq bilan ishlov berilgan zig‘ir tolasidan to‘qilgan chipta mato ustiga moybo‘yoq bilan ishlangan. U muallifning mulki hisoblanadi. Portret sovuq, kumush rang tuslardan ishlangandek taassurot qoldiradi. Unda safsar ranglar aralashirilgan ko‘k-yashil ranglar asosiy o‘rin tutadi. Yangi oy nim qorong‘i osmonda suzyapti, yengil shaboda ayol sochi tolalarini o‘ynayapti, to‘q yashil bargli nastarin shoxlari tebranadi. Shoira uzun, kumush naqshlar tushirilgan to‘q moviy rangli libosda tasvirlangan, libosi chiroyli qomati va oyoqlariga yopishib turibdi. Shoira bog‘da o‘tiribdi va uning yonida yosh daraxt shoxiga Sharqda suyukli bo‘lgan to‘q ko‘k rangdagi tovus qo‘nib turibdi. Tovus boshi shoiraga qayrilgan, go‘yo u she‘r tinglayotgandek.

A.Mamatova. “Nodirabegim”.
2005 yil.

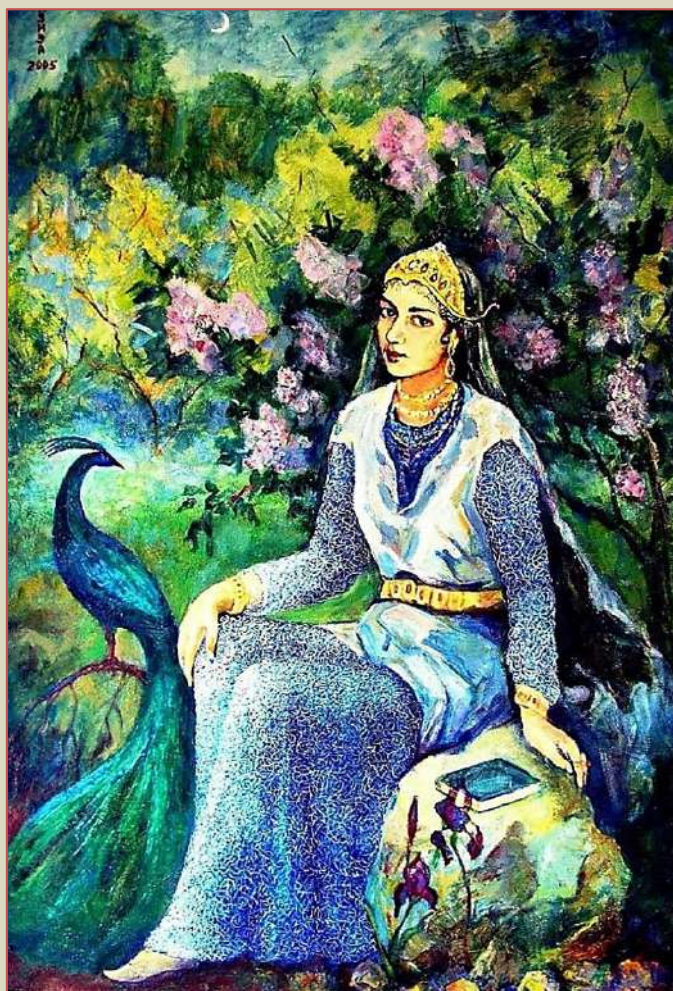
*G‘amingni qo‘y, sof nur sochgin,
G‘ubor bosgan joyda, gul ham
o‘smagay.*

*Mag‘rurlar nuqsoni seni yer qilgay:
Qayerdagi kibr-havo, u yerda uqubat
bilgin.*

Nodirabegimning nigohlari tomoshabinga qaratilgan, u xuddi fojiali o‘limini oldindan sezayotgandek, ko‘zlari g‘amgin, lekin qo‘rquvdan asar ham yo‘q. Bu iqtidorli va mag‘rur ayol dushmanning haqoratimiz taklifini qabul qilishi mumkin emas edi va o‘limni afzal ko‘rdi. Mana ikki yuz yildirki Farg‘ona vodiysida uning she‘rlarini o‘qiydilar va qo‘shiq qilib aytadilar. O‘zbek xalqi Nodirabegim she‘riyatini o‘z xotirasida asrab avaylayapti.

2000 yili rassom **Orif Muinov** Nodirabegim portretini yaratdi. Portret ishlov berilgan zig‘ir matoga moybo‘yoq bilan ishlandi. Portretida oltinsimon yaproqli olma daraxti yonida zardo‘zi bosh kiyimda yosh ayol tasvirlangan, egnida yoqalari va yenglariga tillarang iplar bilan naqsh tikilgan to‘q qizil rangdagi kiyim. Rassom chizgan boshqa ayollar portretlari kabi bu portretga ham ranglar mohirona tanlangan. U iliq, tillarang bo‘yoqlarda yaratilgan va yorug‘lik uyg‘unligi tasavvurini beradi. Shoir o‘ng qo‘lida qalam ushlab turibdi, chap qo‘lida esa uning she‘rlari yozilgan kichikroq daftar. Nazarimizda rassom shoiraga ilhom kelgan lahzadagi holatini tasvirlashni xohlagan. Nodirabegim portreti rassom O.Muinov ayollar psixologiyasini chuqur bilganligidan darak beradi. Bu portretida rassomning rangtasviri ma‘lum yaxlitlikka erishdi. “O.Muinov ijodida romantika va etika, realistik va majoziylik usullari ko‘pincha birlashib uyg‘unlashib ketadi”⁵³. Tasviriy san‘at ustasi O.Muinov o‘zining Nodirabegim portretida o‘z qahramonining ulug‘vorligini butun boricha ochib berdi.

Chingiz Axmarov, Aziza Mamatova va Orif Muinovlar yaratgan shoir Nodirabegim portretini yaxshi yoki yomon deb baholab bo‘lmaydi, negaki uchchala rassom turli ijodiy bosqichlarni bosib o‘tgan, ularning hayot yo‘li turlicha va ular turli tasviriy maktablar vakillari hisoblanadi. Chingiz Axmarov urushgacha bo‘lgan davrda Moskvadagi Surikov institutini tamomladi, Aziza Mamatova Leningraddagi Repin nomidagi rassomlik institutida 1966-1973 yillari o‘qidi, Orif Muinov Toshkent tasviriy maktabi vakili hisoblanadi.

⁵³ Тимурова Г. Певец женских образов. // Сан‘ат. №2, 2001. с. 37.

O.Muinov. “Nodirabegim”. 2000 yil.

Ularning dunyoqarashlari, surat ishlash usullari turlicha. Ularning asarlari har qanday pand-nasihatdan holi, ular yaratgan asarlarida aniq insoniy qiyofalarni haqqoniy, tarixiy tadqiq etilishi e’tiborni tortadi. Shu bilan birga bu portretlar mualliflari vaziyatni keng his qilish, umuman muhitni idrok etish imkoniyatiga ega bo’ldilar, shu munosabat bilan portretlar ham xususiy kuzatishlar natijasigina bo’lib qolmadi. Davrni shunday his qilish bu rassomlarning shaxsiy, milliy farqlanishiga qaramay shakl-shamoyil usullarining yaqinligidan darak beradi. Bu obrazlarni rangtasvir talqinining murakkabligida ko’rinadi, u

tomoshabinni jiddiy ruhiy muhitga sho’ng’itadi, uni voqelikning go’zalligi va tarang dialektikasi haqida o’ylashga majbur qiladi. Bu rassomlarni shoira Nodirabegimga va uning ijodiy merosiga chuqur extirom birlashtiradi. Bu asarlarni Leonardo da Vinchi yaratgan “Madonna Litta”, uning kichik zamondoshi Rafael Santi yaratgan “Sikstin Madonnasi” bilan taqqoslash mumkin emas, chunki bu asarlarni tomosha qilib tomoshabin ikkala asardan ham estetik va etik baxra oladi.

XX asr ikkinchi yarim va XXI asr boshlari o’zbek tasviriy san’ati ustalarining asarlarida insoning ruhiy hayoti uning atrof olamga munosabati kabilar umuminsoniy va nodavriy satxga ko’chiriladi. Aniq voqelik va insonning his-tuyg’ulari va idroki Alisher Navoiy she’riyatida, Mikelanjelo Buonarroti Sikstin kapellasi devoriy suratlarida, Lyudvig van Betxovenning simfoniylarida, umuman olganda turli davrlarning jahon badiiy hayotining ko’plab yirik voqeliklaridagi ramziy obrazlarda uchraydi. Yuqorida nomlari keltirilgan asarlarning yosh avlod ma’naviy tarbiyasi va rivojida axamiyati va ta’siri nihoyatda katta. Tasviriy san’at ustalarining asarlari “beqarorlik, tasodifiylik va taxminiylilik” kabi jonsiz naturalizmga qarshi turadi. O’zbekistonning ko’pgina tasviriy san’at ustalari musiqiy va nafosatli tafakkur bilan shakllandilar. Ular yorqin mutanosib olamni va yuksak takomilni orzu qiladilar. O’zbekiston rassomlari tomonidan shoira Nodirabegim portretini yaratilishi aynan shu orzu maqsadni ko’zlaydi.

Xotimada shoira Nodirabegimning so’zlarini keltirish o’rinli. U o’z davridan yorqin kelajak haqidagi orzusini qoldirdi: *“Men baxtimiz quyoshi porlashi va jaholat zimistonini yo’qolishini orzu qilaman”*.

2.2. Tasviriy san'at ustalari tomonidan yaratilgan kinoarboblar portretlari⁵⁴

O'zbekistonning yirik kinoarboblaridan iborat tarixiy shaxslarning portretlari XX asrning ikkinchi yarmida tasviriy san'at ustalari tomonidan yaratildi. Bu turli kasb egalariga qiziqish kuchaygan davr bo'ldi, ularning yaratuvchilik kuchiga ishonch paydo bo'ldi va shu tufayli portret san'ati O'zbekiston tasviriy san'atida yetakchi o'rinlardan birini egalladi. Xalq haqida qayg'urish, Vatanga sadoqat va muhabbat abadiy haqiqatlarga ishonish, adolatli jamiyat haqida orzu va eng yaxshi asarlarida o'z orzularga ergashish singari qadriyatlar o'zbek va yevropa badiiy, ta'limiy maktablarining eng yaxshi an'analari tarbiyalanuvchilari bo'lgan Rahim Ahmedov, Bahodir Jalolov, Alisher Mirzayev singari 70-80-yillarda ijod qilgan taniqli rassomlarning ijodiy nuqtai nazariga aylandi.

Rassom **Bahodir Jalolov** Peterburg shahridagi I.Ye.Repin nomidagi rassomlik institutini tamomlab Toshkentga qaytib kelib 1975 yili kinorejissyor Komil Yormatov (1903-1978) portretini yaratdi. Kinorejissyor Komil Yormatov 1903 yili 1 mayda Farg'ona vodiysining janubidagi Konibodom shahrida tug'ildi. 1931 yili Davlat kinomatografiya institutining rejissyorlik fakultetini tamomladi.

“Baquvvat va kelishgan inson Komil Yormatovning hayoti qiziqarli va yorqin bo'lgan. U yaxshi taqdir egasi bo'lgan. Uning hayoti muvaffaqiyatli tuyuladi. Lekin uning har bir muvaffaqiyati yangi to'siqlarga duch kelgan bo'lsa-da, Komil Yormatov ularning barchasini yengib o'tdi... 19 yoshida kino bilan tanishdi, unga butunlay maftun bo'lib qoldi. Yoshligidayoq “O'zbekdavkino”ning birinchi filmlarida suratga tushdi, O'zbekistonning yetakchi kinorejissyori bo'lib qoldi va O'rta Osiyoda badiiy kinoning asoschilaridan biri hisoblanadi”⁵⁵. Kinorejissyor, ssenariychi, O'zbekiston xalq artisti yigirmadan ortiq film suratga oldi, ulardan ko'pchiligi o'zbek kino san'atining oltin fondiga kirdi. U “Do'stlar yana uchrashdilar”, “Alisher Navoiy”, “Ibn Sino”, shoira Nodirabegim haqida “Odamlar orasida bir o'zi” singari filmlarini surat oldi. K.Yormatovning “Ikki dil dostoni” filmi 1968 yildagi Pnompenda (Kombodja) o'tkazilgan kinofestivalining “Oltin Ansora” oliy mukofotiga sozovor bo'ldi”.

Komil Yormatovning portretini yaratilishi Toshkent shahri jamoatchiligi madaniy hayotida katta voqea bo'ldi. Nisbatan kichikroq xajmdagi matolarga chizilgan boshqa rassomlar portretlariga nisbatan katta xajmdagi matoga chizilgan kinorejissyorning qomati mahobatli, salobatli ko'rinadi, lekin bu portreti chizilayotgan shaxs harakatlarining nozikligini inkor etmaydi. O'zbekistonning keksa kinorejissyori portreti uning o'ziga bo'lgan holatda ishlangan. U oyoqlarini chalishtirib o'tiribdi, chap qo'li tizzasida, o'ng qo'li bilan tebranma kresloning suyanchig'iga tayanib olgan, panjalariga sigaret qistirib olgan. Yonida bo'lajak filmlar kadrlarida aktyorlarni yoritadigan sofit. Suratning rangi yorqin, iliq ranglarda ishlangan, faqat oq kostyumi tagida ko'rinib turgan ko'ylagi ko'k rangda. Kinorejissyorning butun qiyofasi latofatli. Qisqa oq sochlari orqaga taralgan. Qalin qoshlari biroz uyulgan. Ko'zlari ma'noli qarab turibdi.

⁵⁴ Маматов У. Портреты кинодеятелей, созданные мастерами изобразительного искусства Узбекистана во второй половине XX века. // ТЕАТР. №03, - Т., 2017. с. 41–43.

⁵⁵ Исхакова М. Возвращение всадника. Камил Ярмагов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kh-davron.uz/kutubxona/memuarlar/mastura-isxakova-vozvrashhenie-vsadnika-kamil-yarmatov.html>

B.Jalolov. “Kinorejissyor Komil Yormatov”. 1975 yil.

Komil Yormatov ko‘rsatma, maslahatlar bergan, umuman sahnani boshqargan, rejissyorlik qilgan. Uning obro‘sigga e‘tiroz bo‘lmagan. Uning ko‘rsatmalari suratga olish guruhi tomonidan so‘zsiz bajarilgan. Shunga qaramay, u o‘z xotiralar kitobida qo‘yidagilarni yozadi: “Bosh kitob degan tushuncha bor. Bosh asarga yetib bo‘lmaydi, u doim oldinda bo‘ladi. Negaki, san’atkordan oldinda eng yaxshi asar yaratish umidi olib tashlansa, u yashay olmaydi. Keyingi paytlarda vaqti-vaqti bilan “Alisher Navoiy” filmi tomosha qilayotib unda mavjud bo‘lgan nuqsonlar va xatolarni, ba’zi syujet chiziqlarni nomukammalligini ko‘rib

qolyapman. Lekin har holda... ular bir ijodkor o‘zi bajargan va odamlarga bergan ishlariga sog‘lom nigoh bilan qarash holatida bo‘ladi. “Alisher Navoiy” filmi ishonch bilan o‘zinning shoh asarim deya olaman. Keyinchalik asarlarim bilan u film darajasigacha ko‘tarila olmadim”.

“1976 yili Yormatov Xorazmda “Uzoq yaqin yillar” asarini suratga olib bo‘lgan paytga italyan neorealizmining yorqin vakilaridan biri, rejissyor Mikelanjelo Antonioni keladi. U o‘zining yangi filmi uchun ma’qul bo‘ladigan qiyofa qidirib yurgan edi. Yormatov hamkasbini Urganchdan ellik kilometr uzoqda bo‘lgan Qalanjiqqa filmning epizodlaridan birini suratga olishga taklif etadi. Antonioni yarim xarob saroy devorlariga g‘ayrat bilan chiqib tushardi, atrofni diqqat bilan kuzatardi, texnikaga qiziqdi, mahalliy aholi bilan tanishdi. Ikki rejissyorning xayrlashish vaqti yetib keldi. Yormatov va Antonioni Urganch aeroportida samolyot reysini kutib o‘tirardi. Italiyalik mehmon issiq bo‘lishiga qaramay, o‘ziga sovg‘a qilingan churgurma telpagini kiyib o‘tirardi. Xayralashayotib Yormatov o‘zining yangi do‘stini mahkam quchoqlab dedi:

- Men baxtliman, negaki keksayganimda zamonamizning buyuk rejissyori bilan shaxsan tanishdim. Antonioni mag‘rurlanib javob berdi:

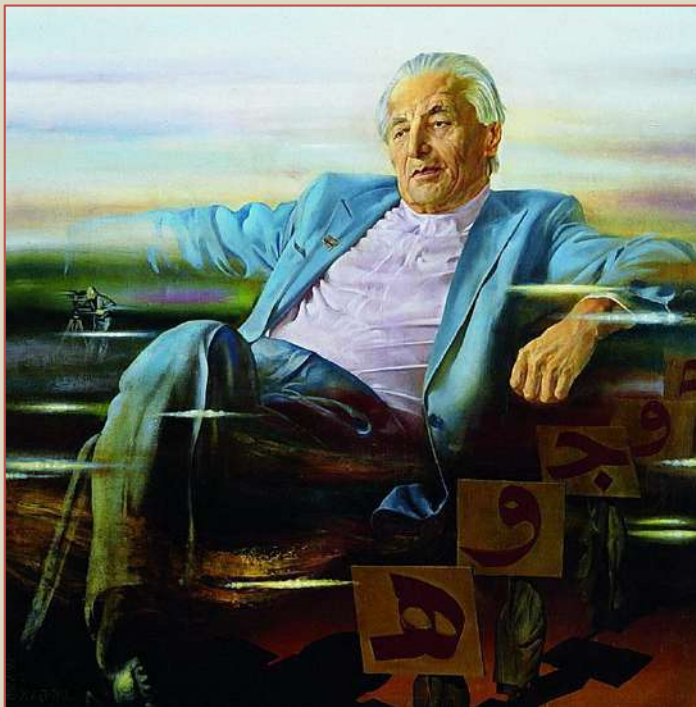
- Men baxtliman, negaki men shunday dono san’atkor bilan tanishdim, janob Komil”.

“K.Yormatov darhaqiqat dono, buyuk kinorejissyordir, bu xislatlarini u suratga olgan kinolentalari ko‘rsatib turadi, ular yana ko‘p yillar davomida bu iqtidorli inson bilan muloqot qilish baxtiga muyassar qiladi va yangi avlod uning ijodi bilan tanishadi”. Uning yirik, obro‘li kinorejissyor sifatidagi mavqeiga o‘z hayotini bag‘ishlagan o‘zbek kinomatografidagi butun faoliyati bilan erishdi.

O'n yil o'tgach, 1984-85-yillari tasviriy san'at ustasi Bahodir Jalolov "Hujjatli kino ustasi Malik Qayumov (1912-2019)" portretini yaratdi. Portret O'zbekiston Respublikasi Davlat san'at muzeyida saqlanadi. Malik Qayumov ijodi rassom e'tiborini tortdi va ijodiy asar yaratishga turtki berdi. Rassom o'zining "Hujjatli kino ustasi Malik Qayumov" portretida o'zining mashxur hujjatli kino dokumentlarida O'zbekistonning tarixi, madaniyati va san'atining ko'plab sahifalarini aks ettirgan bu buyuk ijodkor xarakterini mahorat bilan ochib berdi.

B.Jalolov. "Hujjatli kino ustasi Malik Qayumov". 1985 yil.

Hujjatli kino ustasi Malik Qayumov 1912 yili 22 aprelda Toshkent shahrida tug'ildi. O'zbek hujjatli kino san'atining buyuk vakili hisoblanadi. 1930-1932-yillari Malik Qayumov VGIKni tamomladi va Toshkentdagi "Sharq yulduzi" kino fabrikasida kinooperator yordamchisi bo'lib ish boshladi. U O'zbekistonda yaratilgan birinchi hujjatli va badiiy filmlarni suratga olishda ishtirok etdi. "Iqtidorli kinooperator ikki yuzdan ortiq hujjatli va ilmiy-ommabop filmlar suratga oldi, bu bilan o'zbek xalqi tarixi, madaniyati va san'atini

dunyoga mashxur qildi, o'zbek hujjatli kinosiga asos soldi, o'zbek kino san'atini noyob asarlar bilan boyitdi, bu yo'nalishda maktab yaratdi. Uning hujjatli filmlarida mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotidagi muhim tarixiy voqealar, O'zbekistonning betakror tabiati, boy tarixi, milliy an'analari va yuksak sifati aks ettirildi. U "To'rt darvozali shahar", "O'zbekistonimizga keling", "Samarqand doim men bilan", "O'zbek atlas", "Tinchlik va do'stlik kinofestivali", "O'zbekiston bo'ylab sayohat", "Toshkent - tinchlik shahri", "Toshkent, zilzila", "San'atga baxshida umr", "O'zbekiston san'ati", "Sharqda shunday sahovatli insonlar bor" singari hujjatli filmlarni suratga oldi, ular milliy kino san'ati taraqqiyotiga qo'shilgan ulkan hissa bo'lib qoldi"⁵⁶.

"Malik Qayumov afsonaga aylandi, hatto ma'lum darajada o'sha davr, o'sha vaqtning ramzi bo'lib qoldi. Ayni paytda u o'sha davrning yorqin vakili edi. Uning davri san'atkorning xarakteri, odatlarida iz qoldirmasligi mumkin emas edi. Tashqaridan osoyishta xarakterlik ko'rinsa ham, ichki dunyosi qarama-qarshiliklardan iboratdek tuyuladi... Malik Qayumov tabiatan dono odam bo'lgan. Ayni paytda yumorga kuchli moyil bo'lgan. Atrofdagilarga nisbatan dardkashlik hissini tuygan. Xalqimizning urf-odatlar va an'alariga juda mehr bilan munosabatda bo'lgan. Kattalarga hurmat bilan munosabatda bo'lmaslikni, bolalarni izzat qilmaslikni qattiq qoralagan... Hujjatli kino uning kasbi bo'lganligi uchun Malik Qayumov juda

⁵⁶ Исхаков Дж. Воспоминания о мастере. Малик Каюмов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://mytashkent.uz/2017/04/24/vospominaniya-o-mastere-malik-kayumov/>

ko'pchilikni yaxshi bilgan, ko'pchilik ham uni tanigan. Ko'pgina paxtakorlar, oddiy miroblar, askiyachilar, arxitektorlar, yangi Toshkentni quruvchilar, mashxur aktyorlar, musiqachilar kabilarni nomma-nom bilgan. Yosh va keksa rassomlar ham uni yoqtirardi. Hujjatli filmlar yangi kinostudiyasi qurilgandan keyin, ular ko'plab ajoyib asarlarni sovg'a qildilar"⁵⁷.

O'zbek hujjatli kino san'ati otasi bo'lgan san'atkorning portreti divanda bermalol suyangan, oyoqlarini chalishtirib, o'z o'ylariga chuqur g'arq bo'lib o'tirgan holda tasvirlangan. Portretdan yengil, g'amginroq tabassum bilan, tinimsiz mehnat qilishga o'rganib qolgan dono inson qarab turibdi. Uning yaqinlari, hamkasblari, do'stlari va shogirdlari qanday bilsa, xuddi shunday tasvirlangan. Uning xarakteri aniq berilgan. Nigohlarida o'ychanlik zohir bo'lgan. Uning tashqi ko'rinishi butun hayoti davomida yaxshi mehnat qilgan va yuksak kasb mahoratiga erishgan odamning qadriyatini ifodalaydi. Portretning barcha jihatlari mutanosib. U moviy rangdagi kostyum kiygan, bu iliq oltin rangda ishlangan yuziga qarama qarshi qo'yilgan. Kumushsimon oq sochlari orqaga taralgan, bu bilan uning keng peshonasi ochib qo'yilgan, ochiq siyoh rang ko'ylagi bo'ynini berkitib turibdi. Kostyum, ko'ylak kulrang shimi va tanasining barcha egilgan joylarida kiyim buklamlari aniq ifodalangan, ular san'atkorning harakat shakl-shamoyilini ochib beradi. Pastdagi chap burchakda paranjida ketayotgan ayollar ham bu harakatni ta'kidlaydi. Malik Qayumov makon fonida ishlandi, yorqin cheksiz osmon akvarel bo'yoq bilan ishlangan yerga tutashib ketadi. San'atkordan uzoqda suratga olayotgan operator ko'rinib turibdi. Bu bilan rassom o'z qahramonining ish jarayonida tasvirlamoqchi bo'lgan bo'lishi mumkin. U shunday degan edi: "Hayotda nima qoladi? Xotiramizni jumbushga keltiruvchi yorqin ovozlari, bo'yoqlar, tabassumlar, qiyofalar qoladi..."⁵⁸.

Iqtidorli san'at arbobi, kamtarin inson, mehribon ustoz, hujjatli kino ustasi Malik Qayumov haqidagi yorqin xotira xalqimiz qalbida abadiy saqlanib qoladi. Rassom Bahodir Jalolov Komil Yormatov va Abdumalik Qayumov shaxsini nihoyatda katta kasb mahorati bilan, chin dildan tasvirladi. U o'z asarlaridan O'zbekiston kino san'ati darg'alarini o'zgacha bir iqtidor bilan tasvirlay oldi.

Tasviriy san'at ustasi **Rahim Ahmedovni** haqli ravishda O'zbekiston zamonaviy rassomlik maktabining asoschisi deyish mumkin. Uning murabbiyligi va qo'llab-quvvatlashi asnosida ko'pgina taniqli o'zbek rassomlari ijodkor shaxs sifatida shakllandilar. U ijodkor shaxs sifatida ko'pgina shogirdlariga namuna bo'ldi. 1986 yili rassom O'zbekiston respublikasi xalq artisti, kinorejissyor, nafaqat mamlakatimiz, balki jahon kinomatografiyasining buyuk vakillaridan Shuhrat Abbasovning (1931-2018) portret-kartinasini yaratdi, u Badiiy ko'rgazmalar direksiyasida saqlanadi. Jahon kinosi daholaridan biri Aleksandr

Romm u haqida shunday degan edi: "Meni hamisha Abbasovning qahramonligi, uning keng zakovati va badiiy mahorati hayratga soladi"⁵⁹. U nafaqat milliy kinomatografiyaning yirik vakili, balki o'z ijodida milliy g'oyalarni ifodalashdan

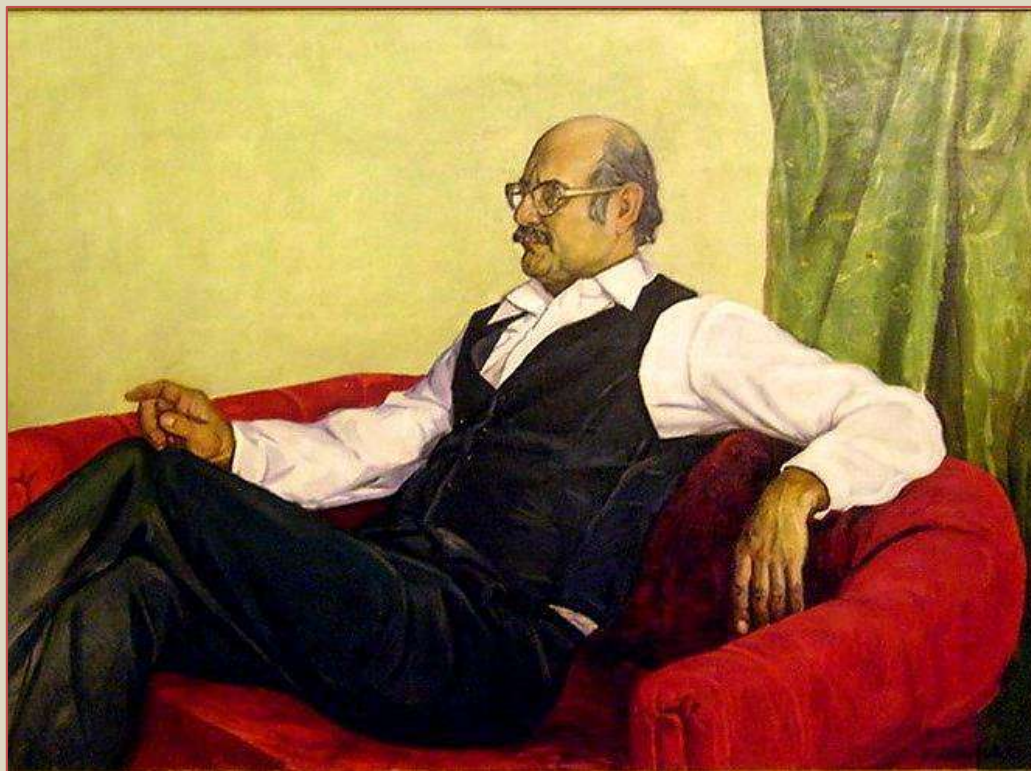
⁵⁷ Исхаков Дж. Воспоминания о мастере. Малик Каюмов.

⁵⁸ Исхаков Дж. Воспоминания о мастере. Малик Каюмов.

⁵⁹ «Машина Времени» Шухрата Аббасова. Современник о классике.

tortib, dunyoni umuminsoniy g‘oyalar asosida aks ettirishgacha bo‘lgan yo‘lni ishonch bilan va uzviy bosib o‘tgan inson sifatida ham tanildi. Shuhrat Abbasov boshqa xalqlar madaniyatining eng yaxshi tajribalarini ham o‘z qalbiga, xotirasiga jamladi.

“Kinorejissyor Shuhrat Salixovich Abbasov 1931 yili 16 yanvarda O‘zbekistonning Farg‘ona viloyati Qo‘qon shahrida tug‘ildi... 1958 yili “Mosfilm”ida oliy rejissyorlik kursini tamomladi. 1959 yildan “O‘zbekfilm” kinostudiyasida ishladi”⁶⁰. Hozirda ham tomoshabinlar e‘tiborini tortayotgan “Mahallada duv-duv gap” (1960), “Sen yetim emassan” (1962), “Toshkent-non shahri” (1967), “Abu Rayhon Beruniy” (1974), “Shum bola” (A.Naumov bilan hamkorlikda. 1977), “Otamdan qolgan dalalar” (1997) singari o‘nlab filmlarni rejissyor sifatida suratga oldi.

R.Ahmedov. “Kinorejissyor Shuhrat Abbasov”. 1986 yil.

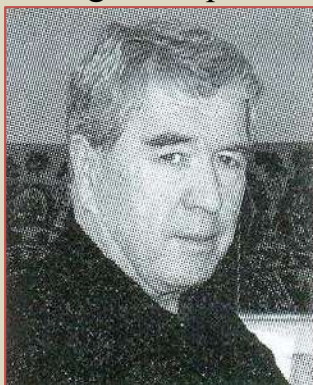
O‘z filmlarida yangi davr kinomatografik yutuqlaridan dadil va mohirona foydalandi. O‘zbek kino ustasi ijodi 70-80-yillari butun dunyoga mashhur bo‘lib ketdi. Uning san‘ati nafaqat u yaratgan filmlarning badiiy quvvati va haqoniyligi bilan, balki milliy jarangining betakror xarakteri va eng avvalo ularda jamuljam bo‘lgan qaynoq quyosh energiyasidek optimistik qarashi ko‘plab odamlarning qalbini o‘ziga jalb etdi va maftun qilib qo‘ydi. Kinorejissyor Shuhrat Abbasovning aynan shu san‘ati tasviriy san‘at ustasi Rahim Ahmedovning e‘tiborini tortdi. Bu portretni yaratilishi bejiz emas. U yaratilishi kerak edi. Portret to‘rt burchak ramkada bo‘ylamasiga chizildi. Qizil rangli keng kresloda erkin suyanib kinorejissyor o‘tiribdi. Portretda yorqin fon iliq, nim yashil rangda. Unda artistning qomati va yonidan ifodali chizilgan boshi ko‘zga ko‘rinadi. San‘atkorning ko‘zlari tomoshabinga ko‘rinmaydigan suhbatdoshga o‘ychan va qat‘iy tikilib turibdi. Qo‘l panjalaridan shahodat barmog‘i oldinga cho‘zilgan.

⁶⁰ Аббасов Шухрат Салихович. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.kino-teatr.ru/kino/director/post/5422/bio/>

“Ta’kidlash joizki, Shuhrat Abbasovning tanqidi doim to’g’ri aniq va haqqoniy. Va buning barchasida undan kamdan-kam o’ziga nisbatan kesatliq va shakliga ko’ra mustahkam va mazmuniga ko’ra “aqli” yumor bo’ladi!”. Buklamlarida nur o’ynagan bahorgi yashillik bo’yog’ida murakkab ishlangan atlas parda oq yengli ko’ylagi va kresloning qizil suyang’ichiga qarama-qarshi qo’yilgan. San’atkorning nimchasi va shimi, ularning mayin rangi oltinsimon oxraga kuydirilgan suyak kukuni bilan hosil qilingan, ular kreslo ustida yaxlit dog’ kabi ko’rinadi va artist qomatining nozik harakatini ko’rsatadi. Portretida rassomning katta kasbiy maktabi, rang tanlash iqtidori ko’rinadi. Yangilikka dadil va og’ishmay intilgan Rahim Ahmedov o’tgan asrning 90-yillarida yashagan zamondoshlarining eng yaxshi xislatlarini o’zida jamlagan inson tabiati go’zalligini quyuq ranglar bilan o’z asarlarida talqin eta oldi.

Kinorejissyor kinomatografiyada ko’p ishlar qildi va iqtidorli shaxslarning butun bir avlodi bo’lmish artistlar, rejissyorlar, ssenaristlarni tarbiyaladi va ular shubhasiz uni ortidan ergashdi. “Yuqorida aytilganlarga qo’shimcha ravishda aytish kerakki, Shuhrat Salihovich o’zini va o’z atrofida ishlayotganlarni bekor qolishini xohlamasdi, doim va har daqiqada izlanishda bo’lar edi”⁶¹. Portret nafaqat Shuhrat Abbasovning shaxsiyatini to’laqonli aks ettirdi, balki bu asar muallifi, taniqli rassom Rahim Ahmedovga O’zbekiston tasviriy san’atida qo’yilgan haykal bo’lib qoldi. Jamoatchilik ishlari, ijodiy va pedagogik mehnat bilan to’kis bo’lgan uning butun hayoti o’z yurtiga xizmat qilishga baxshida etildi. Uning ijodini xotiraga olar ekanmiz, rassom asarlarida aks etgan xalqimiz farzandlari obrazi ko’z oldimizda namoyon bo’ladi.

Rassom **Alisher Mirzayev** Moskvadagi V.I.Surikov nomidagi rassomlik institutini tamomlagandan keyingi birinchi o’n yilidagi faoliyatida 1982 yili ishlangan O’zbekistonda xizmat ko’rsatgan rassom, filmlar sahnalashtiruvchisi Emanuel Qalantarovning portreti 90-yillardagi qiziqarli ijodiy ishlardan biri hisoblanadi. Portret Badiiy Ko’rgazmalar Direksiyasida saqlanadi. Kino sahnalashtiruvchi rassom Emanuel Qalantarov (1932-1984) Samarqand shahrida tug’ildi. BIKI rassomlik fakultetini kinorassomi mutaxassisligi bo’yicha tamomladi (1959). Institutni tamomlaganidan keyin “O’zbekfilm” kinostudiyasida sahnalashtiruvchi rassom bo’lib ishladi u “Ulug’bek yulduzlari” (1964), “Toshkent - non shahri” (1968), “Abu Rayhon Beruniy” (1974), “Ali Bobo va qirq qaroqchi sarguzashtlari” (1979), “Dahoning yoshligi” (1982) singari 25dan ortiq badiiy filmlarni sahnalashtirdi”⁶².

O’zbek tasviriy san’atida bu portret-kartina o’z xususiyatiga ko’ra yangilik bo’lgan edi. Ayni paytda u dastgohli portretning asosiy talablariga to’la mos keladi. Portret yaratishning ilgarigi talablariga qiyoslaganda ko’p narsa o’zgardi. Lekin bu tasviriy san’at asarlarini yaratishning klassik an’analaridan uzilish emas, balki uning bezakdor yuza usulidagi davomidir. “Alisher Mirzayevning qadimiy madaniy merosga bo’lgan qiziqishi, Toshkentning nihoyatda rangdor eski shahar qismida o’tgan bolaligidan qolgan yorqin taassurotlar unga o’ziga xos kartinalar yaratishga turtki bo’ldi. Sharq

⁶¹ «Машина Времени» Шухрата Аббасова. Современник о классике.

⁶² Калантаров Эммануэль (Эмонуэль). [Электронный ресурс].

Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_cinema/7891/Калантаров

miniatyurasining yuza xarakteri, xalq bezak san'atining bo'yoqlar olami va ma'lum ritmik qonunchilik muallifga katta makonni o'z ichiga olgan, ritmik nuqtai nazaridan aniq arxitekturaviy ko'rinishga ega bo'lgan murakkab ko'p syujetli asar yaratish imkonini berdi...

Rassomning asarlarida milliy badiiy meros, xalq amaliy san'ati va klassik miniatyuralar ta'siri sezilib turadi. Xalq san'ati asarlarida rangtasvirchi o'zi uchun ruhan yaqin bo'lgan obrazli shakllarning uyg'unligi va go'zalligi hisoblangan rang, kompozitsiya, ohang uyg'unligining butunlay yangi olamini ochib berdi", - deb yozadi san'atshunos Kamola Akilova. Alisher Mirzayev jahon merosini o'rganib o'zi uchungina xos bo'lgan milliy yo'nalishni juda erta ochdi, o'z ijodida milliylikni ifodalash yo'lini qidirdi"⁶³.

A.Mirzayev. "Kinorassom Emanuel Qalantarov". 1982 yil.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, Emanuel Qalantarov portretini va taniqli rus rassomi P.Konchalovskiyning 1938 yili yaratilgan "Mashhur teatr rejissyori V.E.Meyxoldning portreti"ni qiyoslash mumkin. Emanuel Qalantarov portreti fonida so'zana, polda sharqona bezatilgan gilam – bularning barchasi asarga boy bezak va tugallik baxsh etgan va chuqur ramziy ma'noga ega. Bu – Vatan, hayot kechirish joyi, go'zallik manbai, abadiy yosh yer, uning yoshini hech kim bilmaydi. O'z ijodi bilan mamlakatda mashxur bo'lib ketgan bu ikki asar qahramonlari xarakteri aniq ifodalab berilgan. Ularning ichki, ma'naviy olami yaxshi ochilgan. Ular inson bu qarama-qarshi dunyoda ikki yo'l o'rtasida turgan yoshda tasvirlangan. Vsevolod Meyxold portretida charchagan, og'ir hayot kechirgan odam tasvirlangan. Bir paytning o'zida uning holatida palapartishlik va taranglik, xayajon va xafaqonlik seziladi. "Emanuel Qalantarov" portretida rassom keng, yumshoq divanda oyoqlarini chalishtirib qulay o'rnashib olgan. U portret ustidagi ijodiy ishni qiziqish bilan kuzatyapti. Asar yorqin, bezakdor ranglarda chizilgan va bayramona kayfiyat uyg'otadi.

⁶³ Касымова Ш. Орнаментальный мир Алишера Мирзаева. // art San'at. Выпуск №1, 11.10.2015.

Portreti chizilayotgan kinorassomning bezak naqshlarining chiroyli uyg'unligi bilan o'rab olingan. Bu bizning fikrimizni kinorassomning tafakkuri va ijodiy fantaziyasi haqidagi xotiralarimizni yo'naltiradi. Bu asar muallifi – tasviriy san'at ustasi Alisher Mirzayev ijodkor shaxs hisoblanadi. U o'nlab yillar davomida o'z faoliyatida o'z san'atida shakl-shamoyil tilini va rangini davr ruhi bilan chuqur va aniq mosligiga erishishga harakat qildi. Rassom o'z ijodining barcha davrlarida o'z asarlari uchun milliy rang tasvir uslubini topishga harakat qildi, u ijodkorning hislari, fikrlarini va dunyoqarashini ifodalovchi vosita bo'lib qoldi. U atrof dunyoga kuchli va irodali yaratuvchi inson sifatida qaradi.

Yuqoridagi fikrlarga yakun sifatida shuni ta'kidlash lozimki, mamlakatdagi tarixiy voqealarning mohiyati va mazmunini chuqur bilish bu davr rassomlariga o'z asarlarida o'z zamondoshlari bo'lgan qahramonlar obrazini to'laqonli yaratish bilan bog'liq ezgu maqsad va vazifalarni qo'ydi. Bu asarlarni yaratishga ularga nima turtki berdi? Qanday g'oyalarga ular amal qildi? Masalalarni hal qilish va yuqoridagi savollarga beriladigan javoblarni bu asarlarning mazmunidan shaxslar portretlaridan topish mumkin.

Rahim Ahmedov, Bahodir Jalolov va Alisher Mirzayevlardan zamonning tugal shakl-shamoyil tasvirini bera olish ko'nikmasi talab qilingan edi. Ular o'z obrazlari orqali o'z davrining murakkab mazmunini aks ettirgan edi. O'zbekiston tasviriy san'at ustalarining ijtimoiy nuqtai nazarlari va ular bilan bog'liq ijod mohiyati konsepsiyasi va uning estetik va axloqiy ideali hamda go'zallik, ma'naviy o'sish haqidagi tasavvur va bu asarlarda uslubiy nuqtai nazarlarni tanlash amalga oshirildi.

2.3. Tasviriy san'at ustalari tomonidan yaratilgan tarixiy shaxslar portretlari

Abdulhaq Abdullayev. “Rangtasvirchi rassom. SSSR rassomlar uyushmasi a’zosi. O‘z SSR xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi (1950) O‘z SSR xalq rassomi (1968). A.Abdullayev O‘zbekiston rangtasvirchi rassomlarning birinchi avlodining yorqin vakillaridan biri hisoblanadi, u butun ijodiy faoliyati davomida realistik rangtasvir maktabining an’analariga sodiq qoldi. Abdulhaq Abdullayev 1918 yili Turkiston shahrida tug‘ildi. 1940-yillarda rassom qishloq mehnatkashlarining bir qator turkum portretlarini ishladi.

A.Abdullayev. “Abror Hidoyatov Otello rovida”. 1946 yil.

Besh yillik tinimsiz mehnat Abdullayevga murakkab portret-obrazlarni yaratishga kirishishga imkon berdi. SSSR xalq artisti Abror Hidoyatovning portreti (1946) rassomning dastlabki muvaffaqiyatli asari bo‘lib qoldi. Rassomning ta’kidlashicha, uni irodali, g‘ayratli, jo‘shqin xarakterli odamlar o‘ziga jalb qiladi. Rassom Abror Hidoyatovni u o‘zining eng yaxshi rolini ijro etayotganda ko‘rib qolib, uning portretini ishlash xohishi paydo bo‘ldi”⁶⁴. “1941 yili sovuq dekabr oqshomida Toshkentda sabrsizlik bilan kutilgan spektaklning premerasi bo‘lib o‘tdi.

“Otello” spektakli teatr repertuaridan alohida o‘rin egaladi. U dramatik san’atning eng yaxshi an’analarini o‘zida jamlagan teatr ijodiy ishining cho‘qqisi bo‘lib qoldi. Besh yil davomida spektakl sahnadan tushmadi. “Otello” O‘zbekistoning madaniy hayotida voqea bo‘ldi. Uning shuhrati Londongacha yetib bordi. 1945 yili fevralda Angliya parlamenti delegatsiyasi “Otello” spektakliga tashrif buyurdi. Shekspir hamyurtlari ko‘nglini olish oson ish emas edi. Inglizlar spektakldan mamnun bo‘ldilar. Dastxatlar daftariga ular shunday yozuv qoldirdilar: “Hech qachon, hech qayerda, hatto Londonda ham biz bu pesani shunchalik sahnalashtirilganligini ko‘rmagan edik. Bizga ayniqsa Otello, Yago va Dezdemon rollarini ijro etgan artistlar yoqdi. Biz ularning mahoratidan hayratlandik”⁶⁵.

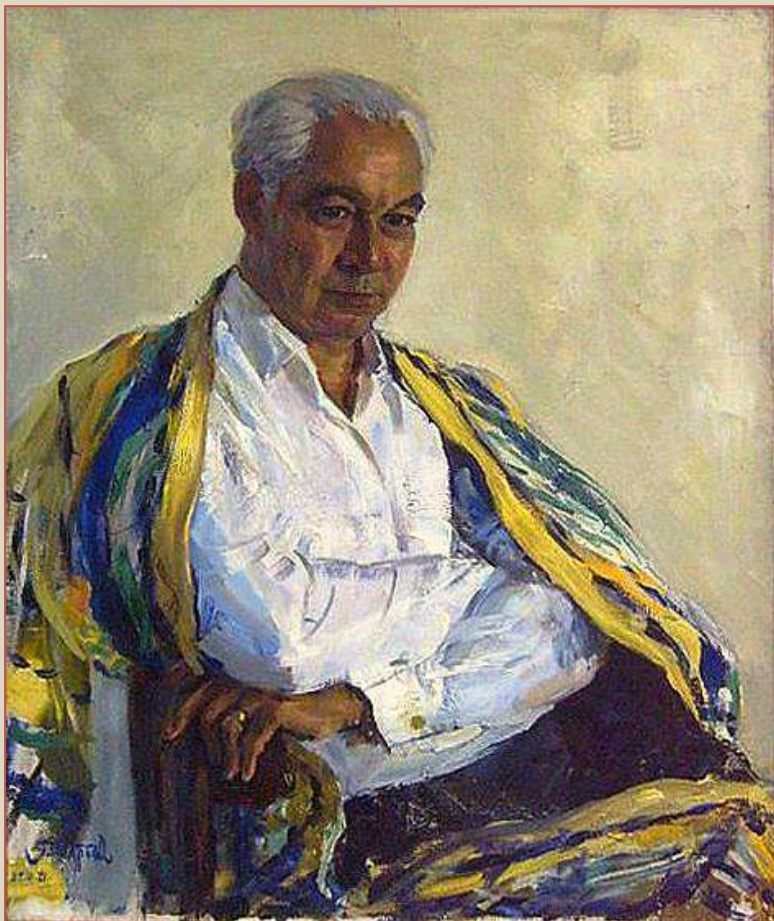

⁶⁴ Мемориал памяти. Абдуллаев Абдулхак Аксакалович (1918.30.XII – 2001). [Эл.ресурс]. Реж.доступа: <http://www.tashkentramyat.ru/abdullaev-abdulkhak-aksakalovich-khudozhnik-zhivopisec-.html>

⁶⁵ Исхакова М. Абрар Хидоятов и Сара Ишантураева.

“Otello-Hidoyatovning portretini chizishni boshlab, rassom aktyorni qanday tasvirlashni aniq tasavvur qila olmadi. Hidoyatovning o‘zi vazifani osonlashtirdi, u seansga grim va libosda kelgan edi. “Menga Hidoyatovning libosi, grimi, yuz ifodasi va holati yoqdi, - deb eslaydi Abdullayev, - shuning uchun darhol uning qiyofasini chiza boshladim”. Abror Hidoyatov portreti tomoshabinlar tomonidan ma’qullandi”⁶⁶.

A.Abdullayev. “Shuhrat”. 1972 yil.

Abdulhaq Abdullayev 1972 yili o‘tgan yuz yillikning yetakchi yozuvchilar avlodi vakili bo‘lgan Shuhrat tahllusi bilan asarlar yozgan mashhur ijodkor Shuhrat – G‘ulom Alimovning (1918-1993) portretini ishladi. Uning o‘zbek adabiyoti oldidagi xizmatlari kitobxonlar va davlat tomonidan tan olindi. “O‘tgan asrning 60-70-yillarida O‘zbekistondagi deyarli barcha o‘quvchilarda “Qalb daftari” bo‘lgan. Boshqalar qatori, ular qatorida sinfdoshlar o‘smirlarni qiziqtirgan quyidagi savollarga javob berganlar: “Baxt nima?”, “Siz muhabbatga ishonasizmi?”, “Kim bo‘lmoqchisiz?”. Ularning ichida sevgan kitoblari

va ulardagi qahramonlar haqida ham savollar bo‘lgan. Ulardan ko‘pchiligi Abdulla Qodiriyning klassik asari “O‘tgan kunlar”dagi bosh qahramon Otabek va Shuhratning “Oltin Zanglamas” romanidagi Sodiqjon nomlarini tilga olganlar. Shuhrat o‘tgan asrning 30-yillari yoshligidayoq adabiyot olamiga kirib keldi. Bu paytda Oybek, G‘ofur G‘ulom, Usmon Nosir, Mirtemir, Abdulla Qahhor, Maqsud Shayxzoda kabi so‘z ustalari keng ommalashib e’tiborga tushgan edi”⁶⁷. Keyinchalik 1941-1945 yillari ikkinchi jahon urushida ishtirok etdi.

Vataniga qaytib, o‘z adabiy faoliyatini boshladi. Shuhrat “Shinelli yillar” romanining asosiy qismini yozib qo‘ygan paytda tengdoshlari va ustozlari Mirzakalon Ismoilov, Shayxzoda, Said Ahmad, Yong‘in Mirzo, Shukurullo, Hamid Sulaymonovlar qatorida qatag‘on qilindi. 1955 yili yozuvchi to‘la oqlandi... Qamoqxona hayoti hali yodidan o‘chmay turib, yozuvchi “Oltin zanglamas” romanini yoza boshladi. “Romanni “Sharq yulduzi” jurnalida 1965 yili chop etilishi shov-shuvga sabab bo‘ldi. Ungacha hali hech kim qamoqxona, qatag‘on mavzusida asar yozmagan edi. Faqat “Новый мир”da bunday “noqulay” mavzuda asarlar paydo bo‘lmagan edi. Shuhrat tomonidan bu qaltis qadam edi”.

⁶⁶ Мемориал памяти. Абдуллаев Абдулхак Аксакалович (1918.30.XII – 2001).

⁶⁷ Исламов Р. Литературное золото не ржавеет. // Правда Востока. 2008.

Portret san'ati ustasi Abdulhaq Abdullayev yaratgan yozuvchi Shuhrat portreti o'zbek tasviriy san'atidagi bu janrning durdonasi hisoblanadi. U zig'ir tolasidan to'qilgan matoga chizilgan. Bir millimetr qalinlikdagi zig'ir tolasini iplaridan mustahkam to'qilgan moybo'yoq bilan ishlov berilgan fabrika matosi shunday nomlanar edi. Moybo'yoqdan avval matoga baliq moyidan yelim va mayda bo'r kukuni, mato shaklshamoyil bo'lishi va yaxshi saqlanishi uchun unga yana ozroq nashatir qo'shilgan turli qo'shimchalar bilan ishlov berilar edi. Portret rangi chiroyli. U iliq, kumushrang bo'yoqlarda ishlangan. Fonga och sariq, yengil rang berilgan. Fonda oq sochlari orqaga taralgan yozuvchining boshi qomati bilan birga yaxshi ko'rinadi. Uning boshi biroz egilgan va to'rtidan bir miqdorda iliq, quyuproq rang berilgan. Yozuvchining yuzi jonli ishlangan. Uning qora ko'zlari ma'noli boqib turibdi, ularda yozuvchi fikrining teranligi mujassamlashgan. U go'yo o'z kitoblari qahramonlarining kechinmalari va qilmishlarini qayta g'alvirdan o'tkazayotgandek bo'ladi. Burni va lablari ham e'tibor bilan chizilgan, ularda yozuvchining nim tabassumi zohir bo'lgan. Shuhrat yoqasi ochiq oq ko'ylak kiygan, yelkasiga chiroyli rangdagi milliy, yo'l-yo'l chopon tashlab olgan. U oyoqlarini chalishtirib, chuqur o'yga tolgan holda kresloda o'tiribdi. Qo'llarini ko'kragiga chalishtirib olgan. Qomatining harakati osoyishta va ishonchli.

Shuhrat uzoq, og'ir yillar Sibirda qamoqxonada bo'lganiga qaramay, u qalb osoyishtaligini, fikr teranligini, hayotga ishonchini va o'z ijodkorlik quvvatini saqlab qolganligi portretida o'z aksini topgan. Stalin vafotidan keyin iliqlik davrlari boshlangandan keyin yozuvchi o'z Vatani O'zbekistonga qaytib keldi va eng yaxshi asarlaridan biri "Oltin Zanglamas" romanini yozdi! Uning bu asarini yozuvchi o'zining hayotiy tajribasidan kelib chiqib yozdi. Bu asar hozirgi zamonaviy yoshlar o'rtasida ham suyib o'qilmoqda. Bunga ko'proq katta iqtidor va yurak egasi bo'lgan rassom Abdulhaq Abdullayev ishlagan yozuvchi Shuhratning portreti sabab bo'ldi. 2003 yili Shuhrat vafotidan keyin Respublikamizning bosh mukofotlaridan biri "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan mukofotlandi. Butun hayoti va ijodi namuna bo'lgan insonning ezgulikka bo'lgan ishonchi amalga oshdi.

1974 yili rassom Abdulhaq Abdullayev yaratgan Sibir qamoqxonalarida azob chekib kelgan o'zbek ziyolilarining obrazi aks ettirilgan portretlar qatorida Shukurulloning ifodali, psixologik jihatdan haqqoniy portretini ta'kidlash lozim. "Yusupov Shukurullo. U Toshkentdagi Olmazor mahallasida 1921 yili 2 sentyabrda tug'ilgan. Yozuvchining otasi Yusupxo'ja Toshkentda anchayin taniqli tabib bo'lgan. Shukurulloning "Baxt qonuni" deb nomlangan birinchi she'riy to'plami 1949 yili chop etirildi. Shu yili O'zbekistonning bir qator taniqli yozuvchi va shoirlari qatori u ham millatchilik va antisovet faoliyatda ayblanib qatag'on qilindi. Ozod qilinguncha Sibirdagi mehnat lagerida tutqunda bo'ldi. Shukurulloning "Kafansiz ko'milganlar" avtobiografik qissasida uning xibsga olinishi, tergov va lagerdagi hayoti batafsil yoritib berilgan. Qissani faqat 1991 yili SSSR parchalanib ketgandan keyingina nashr etishning imkoni bo'ldi. Bugungi kunda Shukurullo qatag'onni o'z ko'zi bilan ko'rgan tirik odamlardan biri va jahonda ijod qilayotgan eng keksa yozuvchilardan biri hisoblanadi. O'zbekiston xalq shoiri (1981), O'zbekiston Respublikasi Alisher Navoiy nomidagi davlat mukofoti sovrindori (1994) ordenlari bilan mukofotlandi"⁶⁸.

---

⁶⁸ Юсупов Шукрулло [Эл.ресурс]. Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Юсупов,_Шукрулло](https://ru.wikipedia.org/wiki/Юсупов,_Шукрулло)

A. Abdullayev. "Shukurullo". 1974 yil.

Portretida shoir surgunda o'tgan hayotini eslab chuqur o'yga tolib o'tirgan holda tasvirlangan. Portret monoxrom ranglarda chizilgan. Shoirning qomati kumushsimon fonda to'q rangda nomayon bo'ladi. Kunduzgi yorug'lik yuzining yon tomonini yoritgan, o'ngga burilgan boshidagi qora sochlar patila-patila bo'lib osilib turibdi, bir tutam sochi esa chap yonga tushgan, u fonda yaxshi ko'rinadi. Tirsak va yoqalarida chuqur bukilgan qora kostyumi kuydirilgan suyakning ultramarin rang aralashmasi bilan bir butun holatda ishlangan. Yondan yoritilgan musht qilib tugilgan qo'li siqiq tasvirlangan. Artistona chizilgan o'ng qo'l panjalarida sigaret ushlab o'tiribdi. Ayni paytda o'ng

oyog'i ustida turgan chap oyog'i tizzasini qo'llari bilan tutib turibdi. Tana harakati shoir kayfiyatini yaxshi ifodalagan. Shoir Shukurullo portretida qo'llangan mahalliy, oddiy, qora ranglar bilan rassom qatag'on qilingan o'zbek ziyolilarining o'sha murakkab davrlar eslangan paytdagi kayfiyatini ifodalashni xohlaganligini ko'rsatib turadi. Shoir Shukurullo obrazida yorqin kelajakka ishongan va o'z ijodida buni ifodalagan O'zbekiston xalqining ziyoli qismi ko'rsatiladi. Rassom Abdulhaq Abdullayev ilg'or ziyolilar obrazini yaratib, o'zbek xalqi madaniyatining ma'naviy-moddiy mulkiga bebaho hissa qo'shdi. Uning har bir asari katta kasbiy madaniyatli va keng dunyoqarashli san'atkor tomonidan yaratganligi sezilib turibdi.

Chigiz Axmarov. "Moskvadagi arxitektura institutida bo'lib o'tgan shaxsiy ko'rgazmasida poytaxtning badiiy jamoatchiligi rassomning yuksak va nozik didi, beqiyos kasbiy mahorati, artistizmi va asarlarning nazokatidan hayratga tushdi. Uning asarlaridagi syujetlar va mavzularning o'ziga xosligi, obrazlari bo'yog'ining betakrorligida Sharq va G'arb san'ati an'analari, konsepsiyasi, estetikasi va yuksak g'oyalari uyg'unlashib ketdi"⁶⁹.

XX asr ikkinchi yarmi taniqli rus balerinasida Maya Plisetskaya portretini Chingiz Axmarov 1976 yili 175x100 xajmdagi zig'ir tolali matoda tempera bo'yog'i bilan ishladi. Bu to'la qomat tasvirlangan portret. Suratda balerina "Oqqush ko'li" baletidagi oqqush obrazida malika Odiliya partiyasini ijro etayotgan payti tasvirlangan. Uning butun tanasi: uzun chiroyli oyoqlari, o'ziga xos ishorali ingichka qo'llari, biroz orqaga tashlangan boshi, Modest Chaykovskining sexrli kuyi ostida yengil harakatlanayotgan qomati tasviriy san'at ustasi Chingiz Axmarov tomonidan ilhom bilan tasvirlangan. Balerina, xuddi A.S.Pushkinning Anna Kernga bag'ishlangan "*U sof go'zallik ramzi*

⁶⁹ Axmarov Чингиз. [Альбом репродукций / Автор текста и составитель альбома А.Р.Умаров]. – Т.: «Литература и искусства», 1979. с. 15.

sifatida paydo bo'ldi"⁷⁰ she'ridagidek, titroqli xayajonli raqsdan paydo bo'ldi. "Rangtasvirchi rassom o'z qahramonining nafaqat tashqi qiyofasining o'ziga xos betakrorligini, balki shaxsning o'ziga xos ruhiy olamini, ijodiy intilishlarining betakrorligini asrlarga muxrlab qo'yishga intildi.

Ch.Axmarov. "Maya Plisetskaya".

1976 yil.

Rassom ushbu obrazni talqin qilish uchun imkoni va zarurati bo'lgan holat va ishoralarni ta'kidlaydi, kompozitsiya, shakl-shamoyil va ranglar uyg'unligi, tuslar jarangligi bezakdorlikni ta'minlaydi. Balerina "Oqqush ko'li" baletidan Odiliya partiyasida tasvirlangan Maya Plisetskaya portreti naturadan ishlandi, bu rassom Chingiz Axmarovning yuksak san'atiga yana bir misol bo'lishi mumkin. Surat bir urinishda chizilgan. Rassom o'z qahramonini yorqin nur qo'ynida ko'rgandek tasvirladi. Tomoshabin faqat shaffof va havoyi oq-pushti qomat, sal-pal farqlanadigan qo'l panjalari, oyoq uchida turgan paytidagi kaftdagi buklamalarni ko'radi, ilhomni o'zida jamlagan raqqosaning yuzi yondan tasvirlangan"⁷¹.

Bu satrlar taniqli o'zbek olimi Abdulxay Umarovning san'atshunoslik tahlilidan keltirilgan va tasviriy san'at ustasi Chingiz Axmarov yuksak mahorat bilan ishlagan portret xarakterini ochib beradi. Boshqa taniqli ayollar portretlari bilan bir qatorda balerina Maya Plisetskaya obrazini aks ettiruvchi asar ham o'zbek tasviriy san'at ustalari yaratgan ayollar obrazlari galereyasida o'z o'rniga ega bo'ldi.

Shoira Zulfiya portreti tasviriy san'at ustasi Chingiz Axmarov ijodini gullagan payti – 1965 yilda yaratildi, lekin ta'kidlash joizki, uning butun hayoti davomida ijodida tushkunlik davri bo'lgan emas. "Zulfiya" portretidagi obraz mustaqil nuqtai nazarga ega bo'lgan, iqtidorli va mag'rur o'zbek ayoli obrazi ramzi bo'lib qoldi. Yaxshi tasvirlangan qora ko'zlarining biroz mahdud qarashlari, qomati va qo'llar harakatlarining barchasi uning erk sevarligi, butunligi va mag'rur xarakteridan darak beradi. Rassom o'z davrining ko'plab mashhur odamlari bilan do'st bo'lgan edi. Zulfiya uning eng yaxshi do'stlaridan biri bo'lgan. Shoira rassomga ajoyib she'rini bag'ishlagan:

⁷⁰ Александр Пушкин. Стихи. [Эл.ресурс]. Режим доступа: <http://www.stihi-rus.ru/Pushkin/stihi/237.htm>

⁷¹ Ахмаров Чингиз. [Альбом репродукций / Автор текста и составитель альбома А.Р.Умаров].

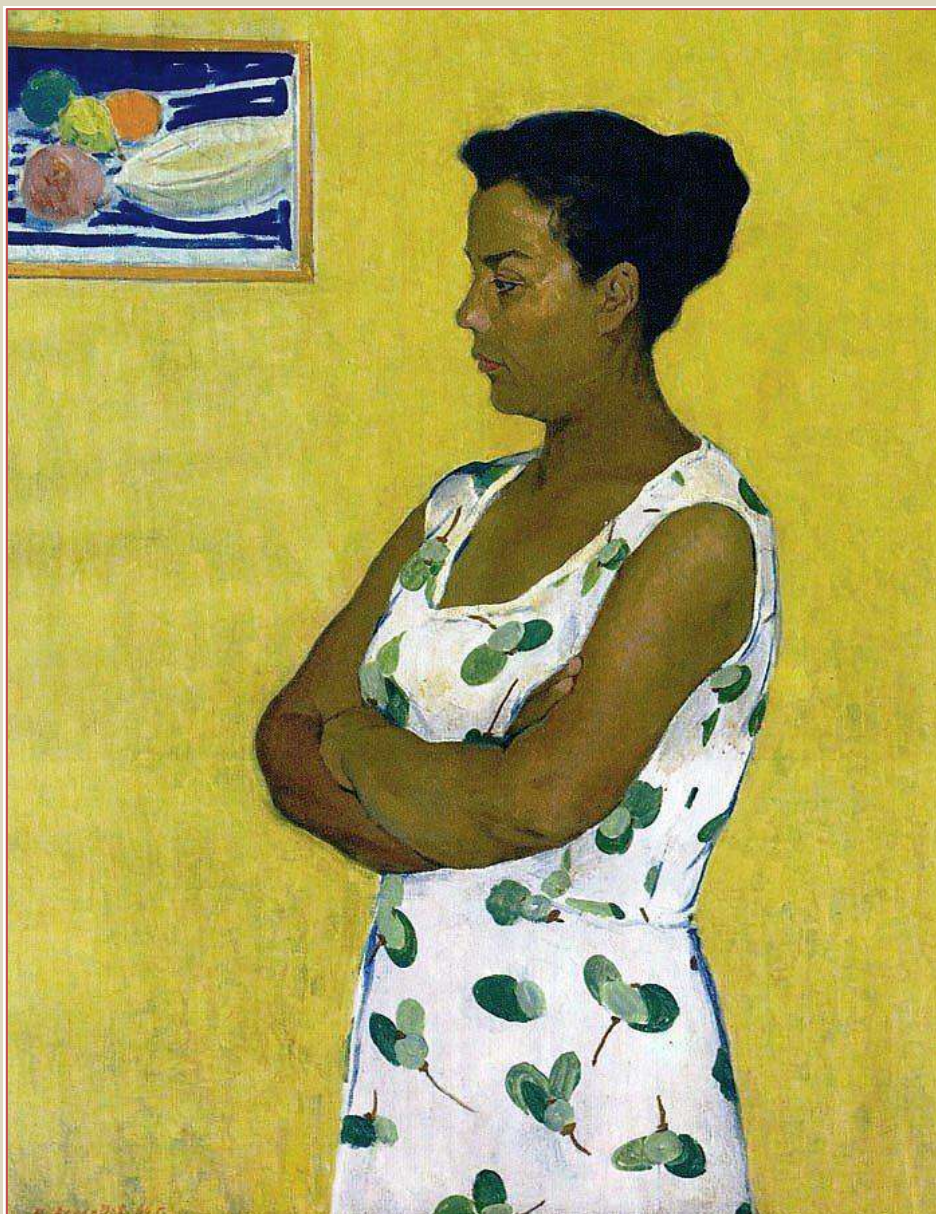

Ch.Axmarov. “Zulfiya”. 1965 yil.

*She’rda notinch hislar kurashini ifodalay olarmikanman,
Bu bo‘yoqlar qaynoq olovini takrorlash uchun so‘zni qaydan
toparman. Tafakkur va sexrgarlik qorishuvi!
Bezalgan devorlar va peshtoqlar – uchrashuv,
dushmanlik, sevgi, ayriliq, tongning beqiyos aksidir,
Va har bir bo‘yoq hayratli hayqiriq va aks-sado⁷².*

Portretda bori-yo‘g‘i uch-to‘rt rang ishlatilgan. Shoiraning qomati yorqin fonda yaxshi ko‘rinadi. Ranglarning o‘ta soddaligiga qaramay, ehtimol aynan shu tufaylidir portretga tomoshabin qayerdan nazar solmasin, u har qanday joydan mahobatli va go‘zal ko‘rinadi. O‘zbek tasviriy san’atida yana bir portret, ya’ni bir yildan keyin – 1966 yili psixologik portret ustasi **Rahim Ahmedov** chizgan “Karima” portreti bor.

⁷² Axmarov Чингиз. [Альбом репродукций / Автор текста и составитель альбома А.Р.Умаров].

R.Ahmedov. “Karima”. 1966 yil.

Bu ayollar portreti o‘rtasida qanday farq bor, degan savol tug‘iladi. Garchi qomati va qo‘llari harakati bir xil bo‘lsada, ularning yuz ifodalari turlicha. Bundagi farq umumiy rangda, ranglar jilosida va qomatlar shakl-shamoyilida ko‘rinadi. “Zulfiya” portreti kumushsimon ranglar bilan monoxrom chizilgan, bu uning obraziga mos kelgan. “Karima” portreti iliq oltinsimon ranglarda bayramona chizilgan. Bu ayolning zamondoshlariga uning ochiq va quvnoq xarakteri bilan ma‘lum bo‘lgan.

“Yarim asr ilgari Rahim Ahmedov o‘zining eng yaxshi asarlaridan biri “Ona o‘ylari” portretini yaratdi. Bu ayol obraziga rassom erta vafot etgan o‘z onasiga bo‘lgan butun muhabbatini baxshida etdi. Chuqur qayg‘uga to‘la bu asar darhol xalq e‘tiboriga tushdi va bugun ham odamlarni xayajonga solyapti”⁷³. “Keksa ayol daraxt soyasida o‘tiribdi, orqada shinamgina hovli va oqlangan loy suvoq uy. Asar syujeti sodda va lo‘nda, ammo ona ko‘zlarida qanchalik andux, mehnatdan g‘adir-budur qo‘llari va tabiat bo‘yoqlari mahorat bilan chizilgan, shuning uchun portretdan ko‘z uzish qiyin.

⁷³ Шагаев Р. Творение Рахима Ахмедова. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nuz.uz/moi-uzbekistancy/15118-tvorenje-rahima-ahmedova.html>

R.Ahmedov. “Ona o‘ylari”. 1956 yil.

“Ona o‘ylari” asari bilan Rahim Ahmedov mashhur bo‘lib ketdi, ko‘plab mukofot va unvonlar oldi, lekin qalbida o‘g‘illik mexri bilan Vatanni kuylagan rassom bo‘lib qoldi”⁷⁴. Rahim Ahmedov va Chingiz Axmarov kabi mashhur mahoratli rassomlar tomonidan yaratilgan “Ona o‘ylari”, “Shoira Zulfiya” va “Musiqashunos Karima” singari uch ayol portretlari tasviriy san’atdan munosib o‘rin egalladi va O‘zbekistonning ma’naviy-moddiy xazinasiga kirdi.

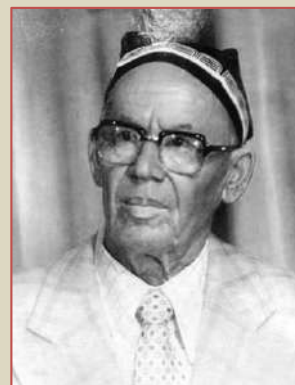

---

⁷⁴ Шагаев Р. Творение Рахима Ахмедова.

Malik Nabiyeu. O‘zbekiston portret san‘atining ustasi Malik Nabiyeu 1916 yili Toshkent shahrida tug‘ildi. Yoshligida u ikkinchi jahon urushida (1941-1945) halok bo‘lgan birinchi iqtidorli o‘zbek rantsvirchi rassomlaridan biri bo‘lgan Baxrom Hamdamiydan saboq olgan. 1937 yili Malik Nabiyeu rassomlik bilim yurtini tamomlaydi va bu yerda o‘qituvchi bo‘lib qoladi, ayni paytda ijod bilan shug‘ullanadi. Rassom Malik Nabiyeu haqida Gulshan Ostonoa 2016 yili shunday yozgan edi: “San‘at shunday sehrli narsaki, unda inson o‘zini doim yosh, gullayotgandek his qiladi, mehnatdan charchamaydi va usiz o‘z hayotini tasavvur qila olmaydi va mashhur rassom Malik Nabiyeu ana shunday ijodkorlardan hisoblanadi. Uning portretlarida inson ichki olami uyg‘unligi berilgan, hissiyotlar yengil tushlarda aks ettiriladi va zaruriy ranglar tovlanishlari zohir bo‘ladi.

Rassom olimlar va madaniyat arboblari portretlarini yaratdi, lekin u asosan tarixiy janrlarda portretlar ishladi. Taniqli tarixiy arboblari va mehnatkash zamondoshlar portretlarini ishlagan rassom ijodi keng jamoatchilik e‘tirofiga sozovor bo‘ldi. Ularning orasida rassomning “Spitamena qo‘zg‘aloni”, “Beruniy portreti”, “Tamaraxonim”, “Cho‘pon”, “Vrach Mahmudovning portreti”, “Quruvchi” singari asarlari alohida ajralib turadi. M.Nabiyeu shuningdek o‘zbek xalqining buyuk farzandlari Bobur, Fitrat, Usmon Nosir, Amir Temurning turkum portretlarini yaratdi”⁷⁵.

M.Nabiyeu. “Abu Rayhon Al Beruniy”.

1973 yil.

Rassom tarixiy janrlardagi asarlarida milliy san‘at an‘analarini yevropacha realistik maktab yutuqlari bilan uyg‘unlashtirib yubordi. Uning asarlarida buyuk olimlar, hukumdorlar va sarkardalar obrazi Abu Rayhon Al Beruniy, Mirzo Bobur va Al Xorazmiy kabi buyuk shaxslar yashab ijod etgan saroy intererlarida aks ettirildi. 1982 yili rassom Al Xorazmiy portretini ishladi, u O‘zbekiston badiiy akademiyasi Badiiy ko‘rgazmalar direksiyasi fondida saqlanadi. Alloma ganch bezagi bilan ziynatlangan intererlarda tasvirlangan. M.Nabiyeu 1973 yili yaratgan portretni alohida ta’kidlash lozim. Bu Xorazmdagi Ma‘mun akademiyasi tashkilotchisi va rahbarlaridan biri, O‘rta Osiyoning buyuk olimi Abu Rayhon Beruniyning portretidir.

Uni G‘azna hukumdori Mahmud G‘aznaviy asirga oladi va saroy tarixchi olimi sifatida G‘aznaga olib ketadi. Al Beruniy Mahmud G‘aznaviyning Hindistonga qilgan

⁷⁵ Ostonoa G.P. Portrety Amira Temura i Zaхiriddin Muxameda Babura v tvorchestve narodnogo хudoжника Uzbekistana Malika Nabiyeua. // Молодой ученый. №11, 2016. с. 1617-1619.

yurishlarida ishtirok etdi va u yerda matematikadagi o'nlilik raqamlar formulasi bilan tanishdi, bu yer sharining boshqa tomonidagi Amerika qit'asining joylash o'rnini taxmin qilish va uni hisoblab chiqish imkonini berdi. U fundamental bilimga ega bo'lgan edi va ko'pgina ilmiy asarlari hozirgacha yetib kelgan.

Portret kompozitsiyasi sodda va ifodali chiqqan. Olim oyoqlari o'yama naqshli, o'simlik naqshlari bilan bezatilgan kichikroq xontaxta yonida tomoshabinga qarab o'tirgan holda tasvirlangan. Xontaxta ustida olim chap qo'li bilan ushlab turgan qo'lyozmalar turibdi. Uning egnida chetlari va yengiga bezakdor jiyak tikilgan shoyi, saroybop chopon. U murakkab, o'zgaruvchan napaqmon pushti rangda. Bir lahzaga Al Beruniy qo'lyozmalardan bosh ko'targan va qarashlariga qanchalik diqqat va taranglik jamlangan. Bu insonning fikri, aqli, ichki quvvatining ulkan harakati his qilinadi va rassom bu hislatlarning barchasini o'z asarida bera oldi.

M.Nabiyev. "Mirzo Bobur". 1970 yil.

Malik Nabiyev yaratgan Mirzo Bobur obrazida shoir va hukumdor xarakterini nihoyatda teran ifoda eta oldi. Rassom bu portretni ulkan hayotiy quvvatga ega bo'lgan davr ruhi aks etgan tarixiy hujjatga aylantirdi. Rassom bu portretni yaratgunicha ancha ikkilandi, ammo o'zining ijodiy quvvatiga ishondi. O'zining butun ruhiy quvvatini jamlab yana parvoz qila oldi, o'z qalbini yana ochdi, yana quvonish va hayratlanish qobliyatiga ega bo'ldi. Ikkilanishlar olovida yonganligi, murakkab hayot tajribasiga ega bo'lganligi tufayli o'z davrida e'tiborga sozovor bo'ldi va O'zbekiston tarixidagi buyuk shaxslar portretlarini yaratishda unga katta kuch berdi. Bu qattiq mehnat va

urinishlar natijasida XX asrning ikkinchi yarmida O'zbekiston olimlari va shoirlarining turkum tarixiy portretlari yaratildi. Bu turkum portretlar nafaqat mamlakatimizda, balki butun O'rta Osiyoda mashhur bo'lib ketdi.

1970 yili iliq, yorqin rangda moy bo'yoq bilan 120x100 xajmdagi matoga ishlangan Mirzo Bobur portretini ana shu turkumdagi portretlar sirasiga kiritish mumkin. Mirzo Bobur portretda yonidan ishlangan, uning nigohi uzoqlarga qadalgan, bu uning diqqatini bir nuqtaga jamlaganligini ko'rsatadi, hukmdorning diqqati muhim muammoni hal qilishga qaratilganligi seziladi. Asar iliq yorqin ranglarda ishlangan. Hukumdor saroyning xonalaridan birida o'tiribdi. Peshtoqli bezakdor derazalar ortida Dehli shahri yastangan. Bir qo'lini iyagiga tiragan, qalam ushlagan boshqasi pastdagi yostiqqa tirangan. Hukmdorning shohona bezakdor libosida turli holatdagi ohular tasvirlangan. U o'zining boy bezaklari bilan tasavvur uyg'otadi.

San'atkor o'ziga ishongan, aqlli va dovyurak hukumdor obrazini yaratgan. Mirzo Boburning bu tarixiy portretida rassom katta muvaffaqiyatga erishgan. Bu portret 1960 yil oxiri va 1970 yil boshlarida yaratildi. Portret katta muvaffaqiyat qozondi va 1990 yili rassom bu portretning ikkinchi variantini ishladi, ammo rangtasvirning ikkinchi varianti boshqacharoq yaratildi, ya'ni peshtoqli deraza ortida kunduzi emas, balki to'q ko'k tun edi, osmonda yangi oy kezadi, bu asarga lirik kayfiyat bag'ishladi. Bunda shoir va sarkarda o'zi hukumron bo'lgan mamlakatning hayoti haqidagi kuzatishlarini yozayotgan bo'lishi mumkin.

Ne'mat Qo'ziboyev⁷⁶. 1980 yili Davlat adabiyot muzeyi tomonidan taniqli rassom, tasviriy san'at ustasi Ne'mat Qo'ziboyev tomonidan buyuk mutafakkirning 1000 yillik yubileyiga bag'ishlab ishlangan buyuk olim, tabib Abu Ali Ibn Sinoning portreti sotib olindi. Tabib faylasuf, musiqachi va shoir buyuk Abu Ali Ibn Sino 980 yili Buxoro shahri yaqinidagi Afshona qishlog'ida tug'ildi. U o'z tarjimai holidan shunday yozadi: "Otam Balxdan bo'lgan va Buxoroga Samoniy Nux Ibn Mansur hukumdorligi paytida kelgan va bu yerda devonda ishlagan. U Buxoro atrofidagi tumanlardan birining markazi Xarmaysonni boshqargan. Unga yaqin bo'lgan qishloqlardan biri Afshonadan mening onam Sitoraga uylangan"⁷⁷.

Aytishlariga qaraganda Abu Ali ibn Sinoning onasi chiroyli ayol bo'lgan va yaxshi urf-odatlariga qat'iy amal qilgan. Ibn Sino bolaligidanoq kambag'al va bemor odamlarga dardkash bo'lish, ularga har sohada yordam berish odatlarini o'ziga singdirgan. Bu hislatlar unga onasidan o'tgan bo'lishi mumkin va o'sha paytlardayoq tabib bo'lib azob chekayotganlarning tanasiga va qalbiga malham bo'lish xohishi paydo bo'lgan va yillar davomida tabiblik kasbini egallagan. "O'sha davrlarda O'rta Osiyoda bosqinchilik urushlari tinimsiz davom etardi. Ayniqsa G'azna hukumdori Mahmud G'aznaviy jangariligi bilan ajralib turardi. Uning kelib chiqishi qul bo'lgan, xarb iqtidori bo'lganligi uchun sarkardalik darajasiga erishgan. Mahmud G'aznaviy qo'shni mamlakatlar ustidan g'alaba qildi. Aynan u Xorazmda tashkil etilgan Ma'mun Akademiyasi a'zolarini quvib yubordi, kutubxonani taladi va Akademiyani yo'q qildi"⁷⁸. Ma'mun Akademiyasi X asrda O'rta Osiyodagi yirik ilmiy markaz bo'lgan. Abu Nosir ibn Iroq, Abu Saxl al Masixiy, Abu al Xayr al Xammar, Abu Ali ibn Sino va Abu Rayhon Beruniy kabi buyuk olimlar uning a'zosi bo'lganlar, Beruniy bu akademiyaga rahbarlik qilgan.

Abu Rayhon Beruniyni Mahmud G'aznaviy o'zi bilan olib ketadi, Abu Ali ibn Sino esa qochoq olomon orasiga yashirib Kaspiy dengizi tomonga, g'arbga yashirinishga muvaffaq bo'lgan. U Mahmud G'aznaviyning xufiyalaridan berkinib yurdi, negaki u tabibni topib uning oldiga olib kelishlarini buyurgan edi. O'zining metafizik va mistik risolalarini yashirincha yozdi, o'zini tabib ekanligini bildirmaslikka harakat qildi. Qochoqlar orasida chechak va vabo kasali tarqagach, xalqqa to'rt qatorli she'ri bilan murojaat qildi. Unda kasallikdan qutulishning aniq va qisqa yo'llari ko'rsatilgan edi.

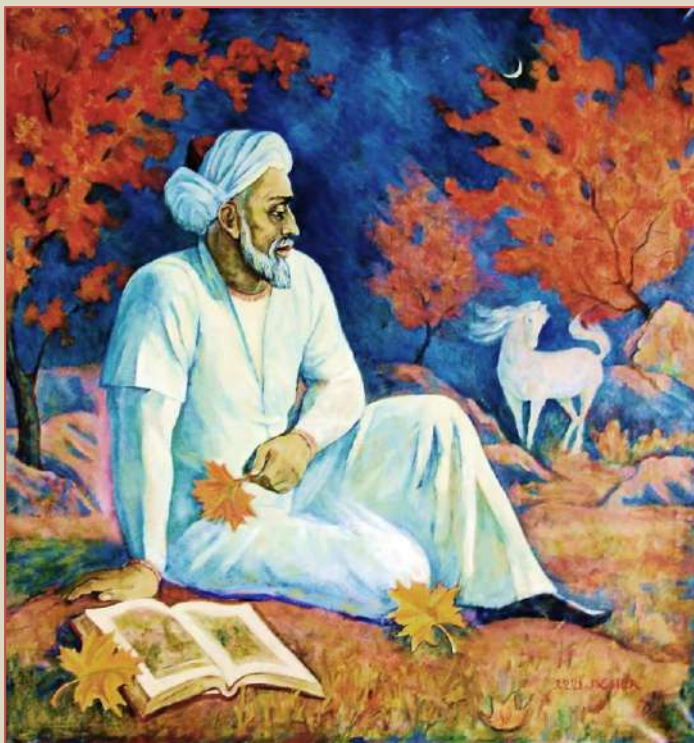
⁷⁶ Маматов У. Исследование портретов Авиценны, кисти художников Н. Кузыбаева и А. Маматовой.

⁷⁷ Абу Али ибн-Сина. Звезда Востока. [Эл.рес.]. Режим доступа: <http://tokadoka.com/stati/prim/ibnsina.html>

⁷⁸ Людмила Солдадзе. Абу Али ибн-Сина (Авиценна). Страницы великой жизни. – Т.: «Литературы и искусства им. Гафура Гуляма», 1983.

1993 yili rassom Aziza Mamatova Abu Ali ibn Sinoning portretini yaratdi. Asarda uning quvg'ında yurgan davri haqida hikoya qilinadi. Asarda mutafakkir olim odamlardan chetga chiqib chuqur o'yg'a tolib qovjiragan kuzgi o'tlar ustida o'tirgan holatda tasvirlangan. “Qizg'in kuz fonida chizilgan Ibn Sino portretida buyuk olim qalbining tozaligi va saxiyligi ifodalagan, tizginsiz oq ot bilan esa uning cheksiz tafakkuri parvozig'a ishora qilingan”⁷⁹ – deb yozgan edi bu asar haqida san'atshunos Norsaid Oydinov.

**A.Mamatova. “Abu Ali ibn Sino”.
1993 yil.**

Asarda olim, yo'lbop libosda tasvirlangan. Uning nigohlari barcha mayda-chuyda ikir-chikirlardan kechib ketgan odamning qarashlariga o'xshaydi, u faqat o'z qalbiga quloq solayotgandek. Darhaqiqat, agar u mayda-chuyda ikir-chikirlardan kechib o'z tafakkurini ulkan diqqatni talab qiluvchi ishlarga qaratmaganda edi bunday buyuk asarlar yarata olmagan bo'lar edi. Olimning “Al Qonun fit-tib” asari tahminan 1020 yili yozilgan. “Lotin tiliga tarjima qilingan bu kitob Yevropada nihoyatda mashhur bo'lib ketdi, XII asrdan boshlab o'n uch martadan ortiq

nashr qilingan qo'llanma bo'lib qoldi. V asr davomida Yevropa universitetlarida meditsina shu kitob bo'yicha o'qitildi. Bosma dastgoh kashf qilinganidan keyin kitob birinchilar qatorida bosib chiqarildi va nashr miqdoriga ko'ra Injil bilan bellasha oldi”⁸⁰. Osiyo va Yevropaning ko'pgina savodli mediklari besh yuz yil davomida mana shu kitobga tayandilar. Sharqda, O'rta Osiyoda meditsina so'zi “Madad Sino” so'zidan kelib chiqqanligi ta'kidlangan. Ayni paytda Yevropada meditsina “Ars medicina” – “Davolash san'ati”dan kelib chiqqanligi ta'kidlanadi. “Men portretni yaratayotib aynan shuni o'ylagan edim”, – degan edi rassom shogirdlari bilan suhbatlardan birida. Mualliflarining e'tiqodiga ko'ra jiddiy asarlar yaratish uchun chuqur, jiddiy sabablar bo'lishi kerak. Negaki inson faqat qorin uchun yashamaydi”.

1980 yili moybo'yoqda 200x120 xajmdagi matoda rassom Ne'mat Qo'ziboyev tomonidan Abu Ali ibn Sino portreti ishlangan edi. Asar O'zbekiston fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyining mulki hisoblanadi. Rassom Ne'mat Qo'ziboyev Leningrad shahridagi I.Ye.Repin nomidagi rangtasvir, haykaltaroshlik va arxitektura institutida badiiy ta'lim oldi. U 1947 yildan 1953 yilgacha tahsil oldi. Rassom butun dunyoga mashhur bo'lgan bu o'quv yurtining o'sha davrlardagi rektori Leningradlik taniqli rassom Viktor Mixaylovich Oreshnikov ustaxonasida o'qidi.

⁷⁹ A.Маматованинг “Вақт ва инсон” альбомига сўз боши. Т.: Ўз.БА., 2007, б. 4.

⁸⁰ Абу Али ибн-Сина. Звезда Востока.

Ne'mat Qo'ziboyevning "Abu Ali ibn Sino" asarining rang olami nozik kumushsimon bo'yoqlarda chizilgan, ular juda chiroyli jaranglaydi. Bu asar tasviriy san'atni tushunmaydigan odamni ham maftun etib qo'yadi. Asarda olim Shayx ur Rais (Donolar, ulug'lar boshlig'i, buyuk mutafakkir) unvoniga ega bo'lgan akobir obrazida tasvirlangan. Uni O'rta Osiyo va Eroning ko'pgina hukumdorlari saroylarida ko'rib qolishganda shunday nomlar edilar. U o'zi uchun ajratilgan saroy xonalaridan birida tinch osoyishtalikda doridarmonlarni tadqiq qilar edi, tunda esa kasalliklarni davolash bo'yicha o'zining ko'plab kuzatishlari va amaliy bilimlarini umumlashtirib va aniqlashtirib "Tib qonunlari" kitobini yozar edi.

N.Qo'ziboyev. "Abu Ali ibn Sino". 1980 yil.

Portretida Abu Ali ibn Sino baland yog'och o'rindiqa orqaga suyanib o'tiribdi. Mumkatak ko'rinishida panjaralangan deraza orqali quyosh nurlari yog'ilib turibdi. Olim cho'zilgan qo'lidagi shisha idishdagi suyuqlikka diqqat bilan qarab turibdi. Asarning chap burchagi yuqorisida qalin kitoblar terib qo'yilgan osma kitob javoni tasvirlangan. Suratning o'ng burchagi pastida yozuv anjomlari qo'yilgan dumaloq yog'och o'ymakorligi bilan bezatilgan kursi qo'yilgan. Shu yerning o'zida nazarimizda uzoq Venetsiyadan keltirilgan shakli va rangiga ko'ra nozik flakon turibdi. Uning egnida keng kumushsimon atlasdan libos. Boshiga baland shoyi iplar bilan kashta bezagi tushirilgan quloh. Surat safsar, moviy va tillarang-qizg'ish ranglarda ishlangan, ular tomoshabin e'tiborini jalb qilib jilvalanadi va mato yuzasida o'ynaydi. Asar butun ilm olamida keng nishonlangan buyuk tabib Abu Ali ibn Sinoning ming yillik yubileyiga bag'ishlangan.

Ne'mat Qo'ziboyev bilan ustaxonada birga shug'ullangan rassom Tajat Oganesovning so'zlariga qaraganda ularning ustoz Viktor Mixaylovich Oreshnikovning o'zi yorug'lik va rang bo'yicha katta mutaxassis bo'lsa ham, u Ne'mat Qo'ziboyevga Leningraddagi ustaxonada rangtasvir bo'yicha assistent bo'lib qolishini iltimos qilgan edi. Ammo Vatan sog'inchi yosh rassomda kelajagi bor bo'lgan taklifdan ham ustun keldi va u Toshkent shahriga qaytib keldi. Bu yerda anchagina hayotiy qiyinchiliklarni yengib, Ne'mat Qo'ziboyev mashhur rassom bo'lib yetishdi.

Rassomlar N.Qo‘ziboyev va A.Mamatovalarning “Abu Ali ibn Sino” deb bir xilda nomlangan asarlarini chog‘ishtirma tadqiq etilganda shu narsa ma‘lum bo‘ldiki (A.Mamatova asari o‘n yil keyin chizilgan edi), ular o‘rtasidagi farq buyuk olim hayotining turli davri va sharoitlarini aks ettirilganligida ko‘rindi. Bu mato xajmini tanlanishida ham ko‘rinadi, agar rassom N.Qo‘ziboyev Abu Ali ibn Sino obrazini bo‘yiga to‘rtburchak matoda aks ettirgan bo‘lsa, A.Mamatova olim obrazini aks ettirish uchun kvadrat shaklidagi matoni ma‘qul topdi. Har ikkala asarda ham Abu Ali ibn Sino yonidan tasvirlangan.

A. Mamatova olimni qurigan o‘tlar ustida, N.Qo‘ziboyev baland yog‘och kursida o‘tirgan holatda tasvirlaganlar. Ammo ular chuqur ichki psixologik o‘xshashlikka ega. Portretlarda o‘zini ham, qalbini ham fanga bag‘ishlagan odam tasvirlangan. Shuning uchun ham tomoshabin uning obrazini boshqa shaxslar obrazidan oson ajrata oladi. Uning obrazi turli davrlarda tasviriy san‘at ustalari yaratgan Dante Aligeri, Alisher Navoiy, Vilyam Shekspir obrazlari kabi gavdalandirilgan. Tomoshabinlar uchun buyuk tarixiy shaxslarning obrazi taniqli bo‘lgani ma‘qul. Ularga qarab bu odamlar insoniyatga qoldirib ketgan ma‘naviy, madaniy merosni yodga oladilar. Bu kishilar tasviriy san‘at ustalari yaratgan o‘z portretlari orqali ming yillar va ko‘p asrlar o‘tganda ham yaqin, qadri va tushunarli bo‘lib qolaveradi.

“Ibn Sino hayotining oxirigacha o‘z yurtiga qayta olmadi, xorijda goh u, goh bu shaharlarda yashadi. U Xorazm, Abiver, Nishopur, Tus, Gurgan, Rey, Xamadon, Isfaxon hukmdorlarinikida bo‘ldi, yo‘qotishlarga uchradi, goh vazir bo‘lgan bo‘lsa, goh zindonga tashlandi, to‘kin-sochinlikda ham, qashshoqlikda ham yashadi, lekin ijodiy va ilmiy faoliyatini biror kunga bo‘lsada to‘xtatmadi. Ibn Sino bir qator iqtidorli faylasuflarni tarbiyalagan buyuk olim hisoblanadi. U o‘zida donishmand ustoz va davlat arbobi singari ikki hislatni jamlagan inson hisoblanadi. Shu munosabat bilan u o‘zida Platonning ijodiy tafakkurida birinchi bo‘lib vujudga kelgan idealni jamladi. Ibn Sino o‘rta asrlar musulmon olamidagi ko‘plab bilimlari odamlarni o‘ziga tortdi va “Namunali shahar” boshida turgan olim ideali bo‘lib qoldi”⁸¹.

Shuning uchun ham buyuk ajdodlarimiz obrazlarini yaratayotgan rassomlarga nihoyatda katta ma‘suliyat yuklatiladi. Rassomlar nafaqat kasb mahorati yuksak bo‘lishi, balki insoniyat tarixi va madaniyatini yaxshi bilishi, o‘tkir psixolog bo‘lishi, eng muhimi esa dardkash, haqiqatgo‘y va mehnatsevar inson bo‘lishi lozim. 1983 yili Rassom Ne‘mat Qo‘ziboyev buyuk olim Muhammad Ibn Muso Xorazmiy tavalludiga 1200 yil to‘lishi munosabati bilan uning obrazini aks ettiruvchi asar yaratdi. Muhammad Ibn Muso al Xorazmiy 783 yili qadimiy Xorazmning Xiva shahrida tug‘ildi, bu shahar O‘zbekistonning shimoliy-g‘arbida joylashgan bo‘lib, u yerda madaniyat va ilm nihoyatda rivojlanagan edi. Movaraunnaxr va Xorazmning buyuk olimlaridan u dastlabki ta‘limni oldi. Shu yerning o‘zida olim Hind va yunon fani bilan tanishdi. Al Xorazmiy IX asrning yirik olimlaridan biri hisoblanib, buyuk matematik, geograf va tarixchi bo‘lgan edi. Uning hozirgi kompyuter texnikasi asosini tashkil qilgan matematikadagi algoritmlarni yaratuvchisi hisoblaydilar. Ba‘zi manbalarda Al Xorazmiyni “al majusiy” deb ataydilar, ya‘ni uni kohin deyishadi, bundan kelib chiqadiki, u islomni qabul qilgan zardushtiy kohinlar urug‘idan kelib chiqqan.

---

⁸¹ Абу Али ибн-Сина. Звезда Востока.

N.Qo'ziboyev. "Muhammad Ibn Muso al Xorazmiy". 1983 yil.

Suratda Al Xorazmiy qomati bo'ylamasiga joylashtirilgan. U asarning pastki, chap burchagiga o'tkir burchagi bilan kelib taqaladi va uch burchakka mos keladi. Uchburchakning cho'qqisida, oltin kesishuvning chaprog'ida olimning boshi tasvirlangan. U to'rtidan uch qismni tashkil qiladi. Olimning nigohi tizzasiga qo'yilgan chizmani o'lchanadigan asbobga qaratilgan. Bu boshlagan ishini oxiriga yetkazadigan kuchli va maqsad sari intiladigan odamning nigohidir. Musht qilingan o'ng qo'li qo'lyozmalar qo'yilgan kichik xontaxtada turibdi. Olim qizil rangli o'rindiqli ustida yarim yotgan holda o'yma bezakli peshtoq deraza fonida tasvirlangan, deraza o'rtada oy nuri bilan yoritilgan bog' ko'rinadi, oy nuri deraza ko'zlaridan olimni yoritib turibdi. Devor qalinligidagi ustunlar marmardan ishlangan va asarning umumiy rangi bilan uyg'unlashib ketgan. Butun fon tusi yaxlit ishlangan va unda Al Xorazmiyning qomati ajralib ko'rinib turibdi, olim ostidan yengil uzun yengli oq ko'ylak kiyib olgan moviy rangli naqshlari bo'lgan kumushsimon rangdagi xalat kiyib olgan. O'ng qo'li bilagiga oltin bilakuzuk taqib olgan. Boshida ko'k-zumrad rangli salla. Libosining boyligi olim Al Ma'mun halifaligidagi "Bayt al hikma"da saroy olimi bo'lganligidan darak beradi.

"Halif bo'lguniga qadar Ma'mun halifalikning sharqiy xududlarida mahalliy hokim bo'lgan. 809 yildan boshlab Xorazmiy Ma'mun saroy olimlaridan biri bo'lgan. Xorazmiy o'z asarlaridan birida u haqida yaxshi fikrlar bildiradi. "Undagi fanga bo'lgan qiziqish atrofida olimlarni to'plashiga sabab bo'ldi, ularni o'z homiyligiga oldi va ularga tushunarli bo'lmagan narsalarni izohlashga yordam berdi, qiyinchilik paydo bo'lsa yengillatdi". "Bayt al hikma" o'ziga xos fanlar akademiyasi bo'ldi, u yerda Suriya, Misr, Eron, Xuroson va Movaraunnaxrdan olimlar ishladi. Unda ko'p miqdorda qadimiy qo'lyozma kitoblari bo'lgan kutubxona va astronomik observatoriya faoliyat ko'rsatgan. Bu yerda ko'plab yunoncha falsafiy va ilmiy asarlar arab tiliga tarjima qilindi. Ayni paytda bu ilmiy markazda Xabash Xasib, Farg'oniy, Ibn Turk, Kindiy kabi mashhur olimlar ishlaganlar. Tarixchilar Al Xorazmiyning ilmiy va ommaviy faoliyatiga yuqori baho berganlar.

Taniqli fan tarixchisi J.Sarton olimni: “*O‘z davrining buyuk matematigi, agar uning vaziyati hisobga olinsa, butun davrlarning buyuk matematigi*”, deb atadi. Uning ilmiy asarlari ko‘p bora yunon, lotin, nemis, ingliz, golland va rus tillariga tarjima qilindi. Xorazmlik buyuk olim Abu Rayhon Beruniy va shoir, matematik Umar Xayyom Xorazmiyning ilmiy faoliyatiga yuksak baho berdi. “Xorazmiyning asarlari arab tilidan lotin tiliga, so‘ngra Yevropaning boshqa yangi tillariga tarjima qilindi. Ularning asosida matematikadan turli darsliklar yaratildi. Xorazmiyning asarlari Uyg‘onish davrida fanni vujudga kelishiga yo‘l ochdi va Sharq-G‘arb mamlakatlarida o‘rta asrlar ilmiy tafakkurini rivojlanishiga samarali ta‘sir ko‘rsatdi”⁸².

N.Qo‘ziboyev. “Furqat”. 1978 yil.

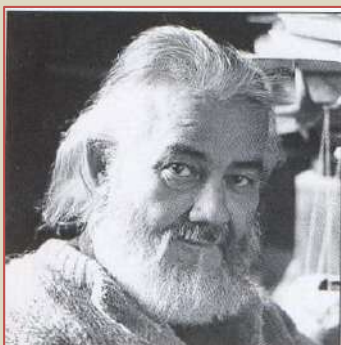
Shuni qo‘shimcha sifatida ta‘kidlash joizki, tasviriy san‘at ustasi Ne‘mat Mirzaboyevich Qo‘ziboyev o‘zbek xalqi tarixi va adabiyotini yaxshi bilgan edi. Xususan, o‘zining qadrdon Qo‘qon shoirlarining asarlarini alohida qiziqish bilan o‘rgangan edi. 1970 yillarda yaratilgan portretlardan birida demokrat, ma‘rifatparvar shoir Furqat aks ettirildi. “Furqat (Zokirjon Xolmuhammedov 1858-1909) O‘zbekistondagi XIX asr oxiri ilg‘or jamoatchilik tafakkurining yirik vakillaridan biri. Demokrat – ma‘rifatparvar Furqat o‘zbek adabiyotidagi realizmning asoschilaridan biri hisoblanadi. U badiiy asarlarda hayotni haqqoniy aks ettirish shoirning vijdon amri hisobladi. U taraqqiyot manbasi, qadrdon yurtning gullab-yashnashi va xalq farovonligini yaxshilanishini dinda, eski urf odatda emas, balki ilmga ko‘rdi”⁸³. Shoir shaxsining o‘ziga xosligi, oddiy xalq hayoti va ilmga bag‘ishlangan ajoyib she‘rlari rassom e‘tiborini tordi.

*Ilm ol, maqsadingga erishursan,
Ilm ol, orzuingga yetursan.
Do‘stim, har bir ilmdan xabar top
Ulardan har biri senga kerak bot.
Afsuski, xonlarimiz, beklarimiz,
Yasharlar ziyofatda, orzusiz.
Ularning yonida olim bo‘lmagan,
Ular saroylarda savodsiz bo‘lgan
Olimlarga ko‘rsatilmagan izzat,
Berilmadi ularga hech mukofot.
Agar ularga ko‘rsatilsa edi hurmat,
Ulardan foyda bo‘lar edi bot-bot!
Quyidagi so‘zlar bo‘lar bunga misol:
Ilm-bog‘bon, Vatan esa – bog‘.*

⁸² Ал-Хорезми. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Ал-Хорезми>

⁸³ Фуркат. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://texts.news/knigi-antologiya/furkat-22135.html>

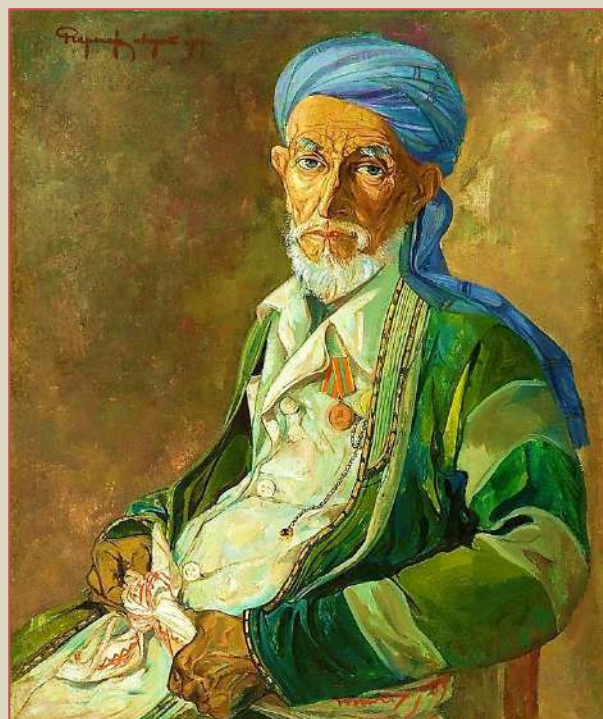
Furqat O'rta Osiyo bo'ylab ko'p safar qildi. Ma'lumki qadimda xalq asosan piyoda va otda yurar edi. Rassom uni toshda o'tirgan holatda tasvirladi, bu tosh moviy ko'lining yonida edi, uning tiniq suvi yuzasida tuman bilan qoplangan baland safsar-qizg'ish tog'lar aks etgan. Shoirning oyog'i ostida tog' o'tlari va gullari o'sib yotibdi. Ko'l ustida kamalak tasvirlangan, asarning rangi nihoyatda yoqimli. Ustiga alak chopon tashlab qo'yilgan qora syurtuk tufayli shoir obrazi butun qomati bilan ko'rinadi, unda Furqatning yuzi va qo'llari aniq namoyon bo'ladi. Shoir yuzida o'ychanlik zuhr, uzoq-uzoqlarga g'amgin boqadi. Vatandan ayriliq shoir qalbi holati orqali ifoda etilgan. Tasviriy san'at ustasi Ne'mat Qo'ziboyev nafaqat ajoyib rangtasvirchi, balki yaxshigina psixolog ham bo'lgan. Uning portretlaridagi obrazlar rassom shaxslar xarakterini juda yaxshi bilganligidan darak beradi.

Ro'zi Choriyev. Rassom kinorejissyor Shavkat Abdusalomov, qo'shiqchi Botir Zokirov va Sayroblik Qariya portretlari muallifi hisoblanadi. Tasviriy san'at ustasi Ro'zi Choriyev 1931 yili Surxondaryodagi Pashxurt qishlog'ida tug'ildi va urush arafasidagi ko'pgina bolalar kabi internatda tarbiyalandi. O'zining iqtidori va mehnatsevarligi tufayli u Leningrad shahridagi I.Ye.Repin nomidagi rangtasvir, haykaltaroshlik va arxitektura institutida oliy ma'lumot oldi va rassomlik ixtisosligini egalladi. 1970-90-yillari

Toshkentda rassom Ro'zi Choriyev uchun ijodiy samarador yillar bo'ldi. Rassom o'z yurti Surxondaryoga ko'p bora xizmat safariga bordi va u yoqda ko'plab tabiat etyudlari, hamqishloqlari portretlarini olib keldi. **R.Choriyev. "Sayroblik qariya". 1979 yil.**

Bular ajoyib mehnatkash ayollar, keksalar va bolalar obrazlari edi. Ayniqsa "Sayroblik qariya" portreti ranginlik, ma'naviy hayotni haqqoniy psixologik aks ettirilganligi bilan ajralib turadi. Portretdan tomoshabinga ikkinchi jahon urushining og'ir yillarini boshidan kechirgan va orden bilan mukofotlangan inson boqib turibdi. Uning milliy oq kiyimiga orden taqib qo'yilgan, uning ustidan rangi chiroyli olacha chopon kiyib olgan. E'tiborni tortuvchi cho'zinchoq tirishlar tushgan yuzida dono,

ayni paytda tarang va qat'iy ko'zlari to'g'ridan-to'g'ri tomoshabinga boqib turibdi, bularning barchasi qahramonning tashvishli va quvonchli, bardoshli hayoti haqida hikoya qilmoqda. Uning butun qiyofasidan mustaqil, erksevar xarakteri namoyon bo'lgan, u qomatini stul suyanchig'iga tashlab o'tirishida, belbog'ini ushlab turgan qo'llari harakatida va yelkasiga yaxshi o'rnatilgan va safsar-ko'k rangli salla kiygan boshida ko'rinadi. Portret tilla rang, iliq yashil ranglar uyg'unligi bilan tasavvur uyg'otadi va uzoq xotirada qoladi.

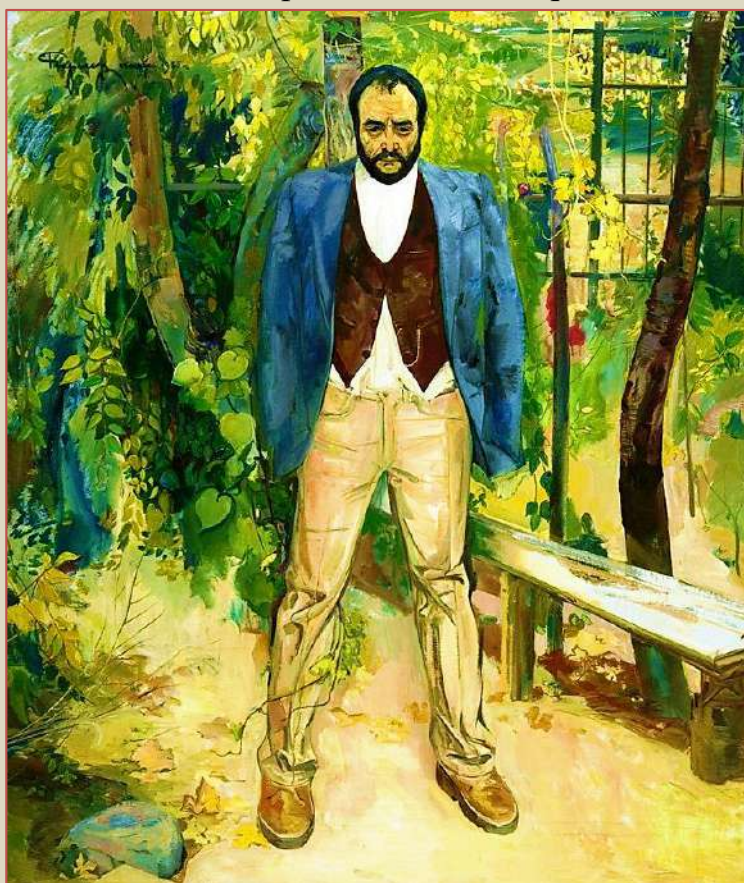

R.Choriyev. “Botir Zokirov”. Shogirdlari, izdoshlari ko‘p bo‘lgan, yoshlar seksiyasiga raislik qilgan Ro‘zi Choriyev yosh rassomlar ustaxonalarida ko‘p bo‘lganligi, ularning shaxsiy ko‘rgazmalarini tashkil qilganligini va ularga qo‘lidan kelganicha yordam berganligini hozirda taniqli bo‘lib qolgan Bahodir Jalolov, Javlon Umarbekov, Sobir Raxmetov kabi rassomlar yaxshi eslaydi. San’atkorning ijodiy ustaxonasi doim gavjum bo‘lgan. Bu yerga rassomlar, rejissyorlar, shoirlar, artistlar, jurnalistlar, olimlar va yozuvchilar ham tez-tez kelib turgan. Mashhur xalq qo‘shiqchisi Botir Zokirov va rassom Ro‘zi Choriyev yaqin do‘st bo‘lganlar. Ular bir avlodga mansub bo‘lgan. San’atga, ijodga va umuman olamga va insoniylik jamiyatiga qarashlarida ko‘p o‘xshashlik bo‘lgan. Negaki Ro‘zi Choriyev rassom sifatida opera musiqasiga oshufta bo‘lgan, shu bilan birga

qo‘shiqchi Botir Zokirov ham rangtasvirni yaxshi ko‘rgan. Musiqa va rangtasvir madaniyat fenomeni, xissiyotlarni tasvirlashda yaqin tushunchalar hisoblanadi. Qo‘shiqchi portreti rassomning unchalik ma‘lum bo‘lmagan asaridir. U tez cho‘zinchoqroq matoga chizilgan va tugallanmay qolgan eskizga o‘xshaydi. Lekin u qo‘shiqchining ichki olamiga chuqur kirib borilganligi, psixologizmi, drammatizmi va butun qiyofaning go‘zalligi bilan hayratga soladi. Yuzidagi qora ko‘zlariga alohida urg‘u berilgan, ular go‘yo undan alohida yashayotgandek. Ularda og‘riq va umidsizlik zuhr bo‘ladi va ayni paytda intiluvchanlik seziladi. U qo‘li bilan kichiroq mato ushlab turibdi, go‘yo rangtasvir bilan shug‘ullayotganda va o‘zi qo‘lida etyud bilan bir lahzaga o‘tirgandey tasavvur uyg‘otadi. Faqat rassomning kasbiy mahorati bilan yaxshi tanish bo‘lgan kishigina bu lahzani ilg‘ashi va do‘stini g‘amnok fikrlardan chalg‘itishi mumkin. Asar iliq rangda ishlangan. Unda Botir Zokirov tomoshabinga yaxshi tanish bo‘lgan oq sharf va jigarrang paltoda tasvirlangan. Uning butun ozg‘in qomati tarang hislarni ifodalovchi och va to‘q qizil fonda tasvirlangan.

R.Choriyev. “Shavkat Abdusalomov”. 1985 yil.

Shavkat Abdusalomov portreti navbatdagi asar hisoblanadi. Kinorejissyor va aktyor Shavkat

Abdusalomov Moskva shahrida yashaydi, Toshkentga kinorejissyor Shuhrat Abbasovning taklifiga binoan kelgan edi, shunda u rassom Ro‘zi Choriyev bilan tanishib qoldi. Shavkat Abdusalomov portreti rassom Ro‘zi Choriyev bu davrda yaratgan e‘tiborli asarlaridan biri bo‘lib qoldi. Kinorejissyor va aktyor asarda rassomning kottedji oldidagi bog‘chada tasvirlandi. Portretida u butun bo‘yi bilan bahorgi yashillikda, yelkasiga qora-kumushsimon-ko‘k kostyum ustidan tashlab olgan holda tasvirlandi.

U biroz boshini egib, tomoshabinga qovog‘i ostidan qarash qilib turibdi. U bilan muloqotda bo‘lgan odamlar uning maftunkorligini, aqlliligini, iqtidorini, xushmuomalaligini va shu bilan birga kamtarin ekanligini ta‘kidlaganlar. Do‘stlar davrasida u bilan suhbatlashish xuzur baxsh etardi, negaki doimiy Moskvada yashaganligi uchun madaniy voqealar markazida bo‘lar va shu sabab undan ko‘p axborot olish mumkin bo‘lar edi. Asarning butun rangi yoqimli, u ma‘lum ma‘noda XX asr boshlarida yashagan Valentin Serov va Konstantin Korovin singari rus rassomlarining plenerda ishlagan asarlarini yodga soladi. Bunday chog‘ishtirish tabiiy hisoblanadi. Negaki bu rassomlar ham bahorgi yosh barglar va maysalar fonida portret ishlashni yoqtirardi. Umuman portret rangi yoqimli va ishonchli chiqqan.

Aziza Mamatova⁸⁴. A.Mamatova 1973 yili Leningrad shahridagi I.Ye.Repin nomidagi rangtasvir, haykaltaroshlik va arxitektura institutida akademiklar A.I.Serebryaniy, P.V.Korneyev va M.M.Devyatov ustaxonasida o‘qishni bitirdi. Ermitajdagi san‘at asarlarini tomosha qilish, rus muzeyi kutubxonalarda o‘tkazilgan vaqtlar, kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqish rassom ijodining asosiy yo‘nalishini belgilab berdi. U jahonga mashhur bo‘lgan rassomlardan tahsil oldi, ularning tajribasini o‘rgandi va tasviriy san‘at

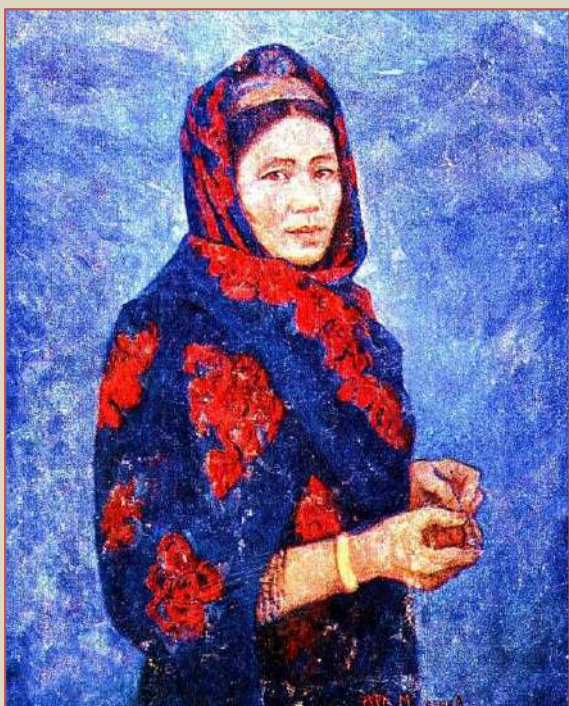

asarlarni o‘z ko‘z bilan ko‘rdi. U o‘z ustozlari nomini g‘urur bilan eslab turadi. Mamlakat tasviriy san‘atining eng yaxshi maktabida olingan bilimlar o‘z mevasini berdi. Rassom portret janrida o‘z yo‘lini topdi. U bilan birga S.Abdullayev, B.Jalolov, A.Ikromjonov, M.Nuriddinov, S.Raxmetov, opa-singil E. va N.Ahmedovalar, Moskva shahrida esa A.Mirzayev, J.Umarbekov, Sh.Abdurashidov singari hamyurtlari o‘qidi, ular keyinchalik O‘zbekistonda mashhur rassom va san‘atshunos bo‘lib tanildilar. Vatanidan yiroqda talabalik yillarida ular bir-birini qo‘llab-quvvatladi va jipslashdilar.

Rassom A.Mamatova: “1973 yili iyul oyida men Toshkentga qaytib keldim. Bu yerga kelganimdan keyingi vaqt men uchun murakkab davr bo‘ldi. Bu yerda meni xushyorlik va hayratlanish bilan kutib oldilar. U paytlarda, ya‘ni deyarli yarim asr ilgari nafaqat O‘zbekistonda, balki boshqa joylarda ham yosh qizlarni o‘z yo‘llarini mustaqil tanlashini ko‘p ham yoqtirishmas edi. Bu holat ijodiy o‘z-o‘zini anglashga imkon bermadi, shuning uchun ham bizda ayol rassomlar ko‘p emas edi. O‘z ijodim bilan nimaga qodir ekanligimni isbotlashga to‘g‘ri keldi. Hamkasblar va omma tomonidan qo‘llanmagan rassom uchun ijod qilishga rag‘bat bo‘lmaydi, o‘ziga ishonch yo‘qolgandan keyin rassom bo‘lish qiyin bo‘ladi”. Shunga qaramay o‘sha paytlarda tasviriy asarlar yordamida abadiylashtirilishi lozim bo‘lgan shaxslar ko‘p bo‘lgan.

⁸⁴ Маматов У. The history of one life. // Gisap: Culturology, Sports and Art History. №5, 2015. c. 8.

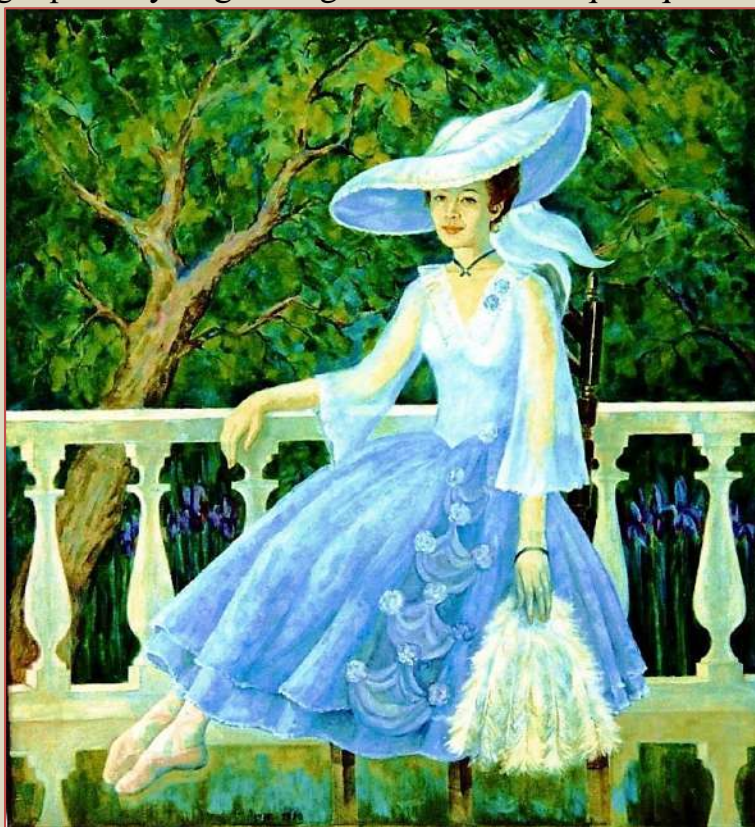
Shuning uchun A.Mamatova portret janrida ishladi. Uning har bir obrazi o'zining ichki olamiga ega va rassom ularning sirlarini ochib berishga intildi. Rassom o'zi yoqtirgan va hurmat qilgan kishilar tasviriga o'ziga xos yondashganligi ko'rinadi. Unga, ehtimol, eng avvalo ota-onasi tomonidan berilgan o'gitlar, xususan milliy madaniy an'analarni chuqur tushunish, o'z teran tomirlarini his qilish, olamni uyg'un ravishda anglash va o'z "men"ini ta'kidlash singari hislatlar xos bo'lgandir. Rassom hayotni tiyrak ko'z bilan kuzatdi, O'zbekiston bo'ylab safar qildi, bo'lajak asarlari uchun tasviriy material yig'di.

**A.Mamatova. "Cho'pon Rahimaxon".
1975 yil.**

1970 yili "Cho'pon Rahimaxon" portreti chizildi. Unda shahardan uzoqda, baland tog'dagi qishloqlardan birida yashagan cho'pon Rahimaxon tasvirlangan. Uning ko'zlarida mungli jonlilik seziladi. Bu ehtimol uning baxtli uchrashuvlari va mungli ayrilishlari haqidagi hotiralari, yoshligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. U o'z hayotini toshloq yer tagidan unib chiqqan gulga o'xshatayotgandir. Bu ayol taqdiri haqidagi portretdir. U hayotiy qiyinchiliklarga qaramay unga bo'lgan ishonchini saqlab qoldi.

A.Mamatova. "Bernara Qoriyeva Anna Karenina obrazida". 1986 yil.

Chuqur lirizmga yo'g'rilgan "Balerina Bernara Qoriyeva Anna Karenina obrazida" portretini rassomning ijodiy yutuqlaridan biri deyish mumkin. Uni mashhur o'zbek raqqosasi (balerinasi) yuksak san'atining sehrli kuchi o'ziga tortdi va uning obrazini butun qalbi bilan o'z asarida tasvirladi. Bu asarda Bernara Qoriyeva orqali Anna Karenina obrazini aks ettirish rassomning bosh maqsadi hisoblandi. Har ikkala qahramonning tashqi ko'rinishi o'xshamasligi mumkin, ammo rassom e'tiborini balerinaning poetik olami o'ziga jalb qildi. Har

ikkala obrazni birga uyg'unlashtirib, u o'zining Anna Kareninasini yaratdi. Shuning uchun bu portret jozibador ko'rinish kasb etdi va yodda qolarli tasavvur beradi.

Ma'lumki, taniqli rus yozuvchisi L.N.Tolstoy uning obrazi ustida uzoq ishladi va jahon badiiy tafakkurida birinchilaridan bo'lib ayolni ichki dunyosini butun go'zalligi, qarama-qarshiligi va fojiaiyiligi bilan ochib berdi. Shuning uchun ham Tolstoy: "*Anna mening ham yarmim hisoblanadi*", degan edi. "O'z asarlarini yaratayotib, - degan edi A.Mamatova, - rassom o'zining hayolat va tafakkur olamida yashaydi. Aynan shu bu asarda o'z aksini topdi"⁸⁵. Mashhur yozuvchi va shoir Oybekning portreti ham uning shunday asarlari qatoriga kiradi.

Oybek – Muso Toshmuxeimedov⁸⁶. Rassom Aziza Mamatovaning mashhur asarlari safiga Oybek uy-muzeyida saqlanadigan, 1983 yilda yaratilgan "Oybek" portreti kiradi. 1982 yili rassom "Chimyon daftari" to'plamini o'qib chiqdi. To'plamdagi nafis, go'zal tasvirlarga boy "Na'matak" she'ri, rassomni ta'sirlantirdi va yozuvchi, shoir portretini yaratishga u ijodiy turtki berdi.

Shoir, yozuvchi, adabiyotshunos olim va davlat arbobi Oybek (taxallus) Muso Toshmuxeimedov 1905 yilda tug'ilib, 1968 yilda 63 yoshida vafot etgan. 1943 yildan O'zbekiston Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zosi. Urushdan so'nggi qiyin davrda murakkab atvorli, ichki dunyosi boy Oybek adabiy faoliyati munosib baholanib, London Qirollik fanlar akademiyasining faxriy a'ziligiga saylangan. Adib o'z ijodini 1922 yilda boshlagan. O'zbek adabiyoti durdonasiga aylangan "Chimyon daftari" hassos she'rlar to'plami Oybek ijodining badiiy cho'qqilaridan sanaladi. Nasrda esa u Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon hamda Sadridin Ayniyar boshlab bergan tarixiy romanchilik an'alarini davom ettirdi. Oybekning serqirra iste'dodi A.S.Pushkinning "Onegin", M.Yu.Lermontovning "Maskarad", J.B.Molerning "Tartyuf" asarlari, shuningdek, I.A.Krilov masallari, V.G.Belinskiy maqolalari, X.Xeyne she'rlari kabi rus va jahon adabiyoti namunalaridan o'zbek tiliga qilgan tarjimalarida ham namoyon bo'lgan.

1942 yilda so'z mulking sultoni, shoir va davlat arbobi Alisher Navoiy haqida tarixiy-biografik roman yozdi. Shundan so'ng Toshkent adabiy muhitidagi "g'amxo'r"lar Oybekni XV asrda Xirotni boshqargan Husayn Boyqaroning do'sti va vaziri bo'lgan shoir Alisher Navoiy haqida burjuylarcha roman yozganlikda ayblab, SSSR Yozuvchilar Uyushmasi raisi A.Fadeyev nomiga xat yo'llashdi. Yozuvchi N.Tixonov bilan maslahatlashgan A.Fadeyev xatni paysalga solib yurib, yillik hisobotida Oybekning buyuk sharq shoiri Alisher Navoiy haqida roman yozganini aytdi va tez orada Oybek SSSR Davlat mukofoti bilan taqdirlandi. Ammo Oybek anonim xat harakatsiz yotganida insultni boshidan kechirgan, nutqi va harakatlari umrining oxiriga qadar nuqsonli bo'lib qolgan edi. Bu haqda rassom A.Mamatovaga yozuvchi Said Ahmad, shoir Turob To'la va boshqalar shohidlik berishgan.

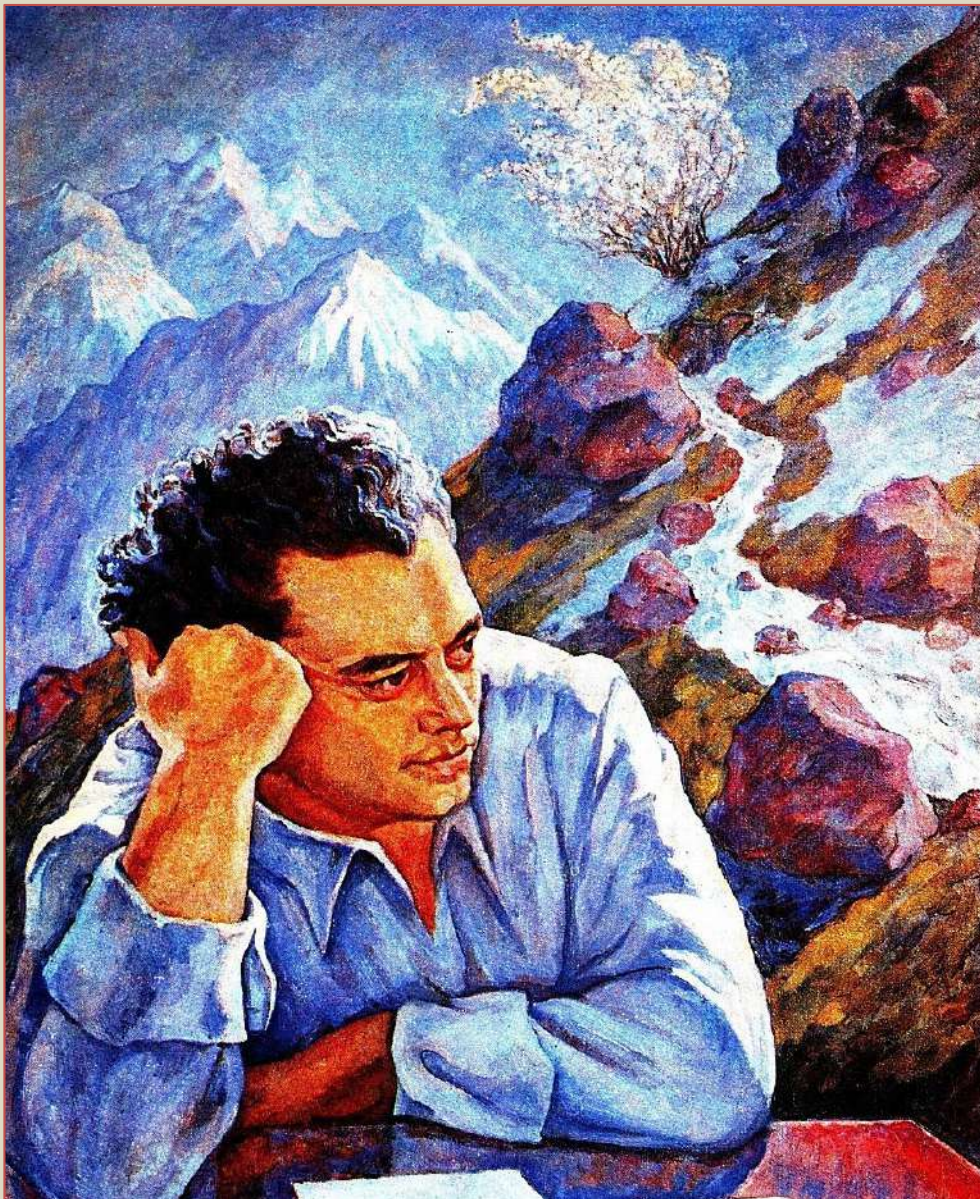
Balki Oybekning sog'lig'ini yo'qotgani ijodkorlar o'z asarlari uchun to'lashadigan boj bo'lgandir. Jumladan, Italyan haykaltaroshi Mikelanjelo Buonarroti Sikstin Kapellasi devoriga tasvirlangan "Olamning yaralishi" asarini yaratish jarayonida badanini jarohatlagan, Golland rassomi Vinsent Van Gog qulog'ini kesgan, Rus rassomi Mixail Vrubeel umrining oxirida aqldan ozgan, Niderland rassomi Rembrandt

⁸⁵ Акилова К. Преданность искусству. // Совет Ўзбекистон санъати. №3, 1988. с.19.

⁸⁶ Маматов У. О портретах академиков Э.В.Ртвеладзе, Айбеке и авторе этих произведений художнице Хушруе (Азизе) Маматовой. / Сборник научных статей: Сохранение приоритетов образования и культуры основа человечности. Институт искусств СГУ им. Н.Г.Чернышевского. 2016.

Van Reyn avji kuchga to'lgan davrida yaqinlaridan ayrilib, umrini qashshoqlik va yolg'izlikda o'tkazgan. Eron hukmdorlari qo'l ostida umrining yarmini o'tkazgan musavvir Kamoliddin Behzodni Vatan sog'inchi o'rtagan, buyuk Ibn Sino quvg'ida yashab o'tgan, "Tib qonunlari" va mistik risolalarini surgunda yozgan. Bunday ijodkorlar ko'p. Juda ko'p. Bu bebaho san'at va adabiyot asarlarini yaratish, insoniyat uchun zarur ilmiy va boshqa kashfiyotlar to'lovidir. Shu bois bani bashar mavjud ekan, ularning xotirasi, yaratgan ilmiy va ijodiy asarlari tirik bo'ladi. Tog'li qorlar fonida chizilgan Oybek portretida yengil shamol seziladi, go'zal tabiat manzarasi bilan stolda o'tirgan shoir obrazi uyg'unlashib ketgan. Tog' cho'qqisida esa shoirning "Na'matak" she'rini yodga soluvchi qiyg'os ochilgan na'matak chayqalib turibdi.

A.Mamatova. "Oybek". 1983 yil.

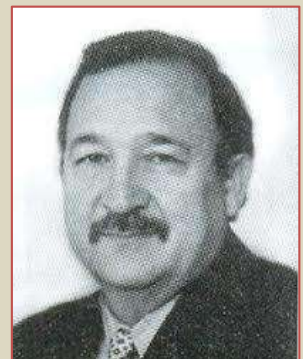
*Nafis chayqaladi bir tup na'matak,
Yuksakda, shamolning belanchagida.
Quyoshga oq savat tutganча behol,
Viqor-la o'shshaygan qoya labida,
Nafis chayqaladi bir tup na'matak.*

Darhaqiqat, chinakam iste'dod egalari o'z asarlarini yolg'izlikda ijod qiladilar, ijod mahsullarini atrofdegilari bilan bo'lishadilar, go'zallik tuyg'usi rivojlanishiga hissa qo'shadilar. Ijodkorlar aslida o'shshaygan qoya labidagi nafis gulli na'matak kabi dirlar. Balki shoir aynan shu o'xshatishga asoslangandir. Mazkur go'zal she'r Oybek obrazini rassom ko'z oldida gavdalandirgan. Oybek asarlari tabiat kabi, qorli cho'qqilar kabi toza va samimiy. Ular mangulikka daxldor. Rassom obrazni tasvirlashda o'zini chegaralamaydi, shu bilan birga borliq ham bor go'zalligi, latofati bilan yaratilgan. Portretida sezilib turgan buyuk siymolarga xos ichkinlik Oybekning tomoshabinlarga ta'sirini mutlaqo kamaytirmaydi. Asarda hayot haqidagi chuqur mushohadalardan oqilona xulosa chiqargan shaxs tasvirlangan.

1997 yilda san'atshunos Norsaid Oyidinov quyidagi fikrni bildirgandi: "Rassom Aziza Mamatova ijodida portret janri yetakchi hisoblanadi. Ijodkor o'z asarlarida nafaqat zamondoshlari, balki mamlakatimizning tarixiy shaxslari obrazlarini ham mahorat bilan yaratadi". Rassom Aziza Mamatova yaratgan obrazlar xarakteriga ko'ra chuqurdir. Ularda tasvirlanayotgan shaxslarning ruhiy holati qat'iy ochib berilgan. Portretlarda aqliy va ma'naviy hayot tarangligi umumlashtirilgan modellashtirish, harakatlarning kontrast ranglar yordamida muhrlab qo'yilishi vositasida ifodalanadi. Shu tarzda rassom vaqtni go'yo bir laxzaga to'xtatib, asarini mangulikka daxldor qiladi.

Mashhur tasavvufshunos olim Najmiddin Komilov shunday degandi: "Aziza Mamatova O'zbekiston tasviriy san'atida, portret janrida o'ziga xos o'ringa ega. Rassom mahorati nafaqat u yaratgan zamondoshlari portretida, balki tarixiy janrlardagi asarlarida ham yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Buyuk ajdodlarimiz obrazlarining haqqoniy ifodalanishida uning ham hissasi mavjud. U Ibn Sino, Boburshoh, Oybek, Usmon Nosir, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Qodiriy va boshqa o'zbek xalqining namoyandalari portretlarini tasvirlash bilan ular xotirasini abadiylashtiribgina qolmay, ichki dunyolari, ruhiyatlarini ham ochib bergan. Rassom o'z ishlarida ularning o'ziga xos fe'l-atvorlari hamda azim irodalarini ko'rsatib bera olgan. U betakror ranglar yordamida olim va shoir-larning ichki dunyosi, mehnat va dramatik hodisalarga boy murakkab hayotini tasvirlashga erishdi. Uning asarlaridan Vatanga, xalqqa hamda milliy an'analarga bo'lgan cheksiz muhabbat ufurib turadi. Xuddi shu jihat tufayli uning asarlari O'zbekiston tasviriy san'ati va xalqning madaniy-ma'naviy hayotida o'z o'rnini egallagan"⁸⁷.

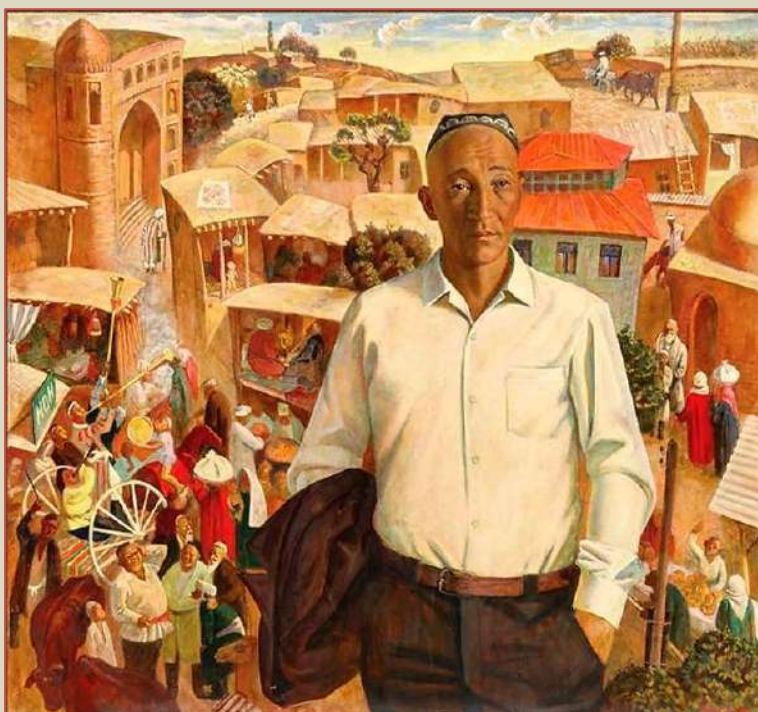
Sobir Raxmetov. "Rangtasvirchi, O'zbekiston xalq rassomi. O'zbekiston Badiiy akademiyasi akademigi. 1952 yili Chimkentda (Qozog'iston) tug'ildi. 1973 yili Toshkentda RRB Yuni tamomladi, so'ngra 1979 yili Leningradga I.Ye.Repin nomli rassomlik, haykaltaroshlik va arxitektura institutida o'qidi. U Yu. Neprinsevdada dastgohli rangtasvir bo'limida shug'ullandi. 1982 yildan boshlab Toshkentda R.Ahmedovning ijodiy ustaxonasida malaka oshirdi. Hozirgi paytda Toshkentda yashab ijod qilyapti. MRDI o'qituvchisi, professori bo'lib ishlayapti. Tasviriy san'at ustasi o'z ijodida realistik maktab an'analari davom ettiryapti. Rassomning ijodiy iqtidori portret, manzara, tarixiy suratlarda to'laroq namoyon bo'ldi. Rassomning asarlari rangtasvirchi mahoratidan, atrof olamni va unda yetakchi bo'lgan insonni o'zgacha ko'ra olishdan darak beradi"⁸⁸.

⁸⁷ Комилов Н. А. Маматованинг "Вақт ва инсон" альбомига сўз боши. Т.: Ўз.БА., 2007, 6 б.

⁸⁸ Мастера портретного жанра Уз. ч.10. Сабир Рахметов. [Электронный ресурс]: <http://art-blog.uz/archives/15792>

**S.Rahmetov. “G’ofur G’ulom”.
1985 yil.**

O‘zbekiston xalq rassomi Dilyor Imomov yosh pedagoglarga o‘zi yoshligida muloqot qilgan yozuvchilar haqida so‘zlab berardi. Shoir va yozuvchi G’ofur G’ulom haqidagi hikoyasi ko‘pchilikning yodida qoldi.

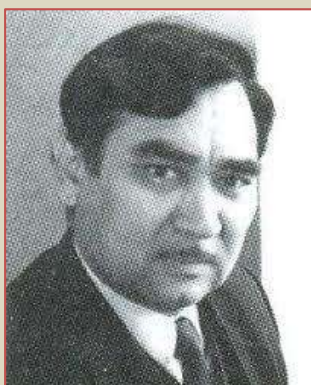
G’ofur G’ulom nihoyatda ajib va ijodkor inson bo‘lgan. U Toshkentning Eski shahar qismida sayr qilishni, tor ko‘chalar va kichik maydonchalardagi odamlarga hazil gaplar tashlashni yoqtirar edi. Unga bozordagi

oddiy odamlar bilan gaplashish, qovun va tarvuz sotuvchilar bilan tortishish va hazil qilish ma’qul bo‘lar edi.

Ehtimol “Shum bola” va “Yodgor” singari ajoyib asarlarni yozgan adib shunday bo‘lishi kerakdir. Faqat xalq bilan muloqot qilibgina yozuvchi unga bo‘lgan mexrni shunday kitoblarda aks ettirishi va uning orzu niyatlari, quvonchlarini bilish mumkin bo‘ladi. Rassom Sobir Rahmetov asar ustida bir yildan ortiq ishladi va portret-kartinani boshlashdan avval adibning adabiy merosi bilan yaqindan tanishdi: “Uning ko‘pgina asarlarini o‘qidim, uy-muzeyida tez-tez bo‘lib turdim, uning direktori Olmos G’ofurovna bilan do‘st bo‘lib qoldik, shoirning qizi va olim Xondamir aka bilan qarddon bo‘lib qoldik”⁸⁹. Rassom adibni ana shunday, ya’ni eski shahar bo‘ylab chap qo‘li cho‘ntakda, o‘ng qo‘li kostyumi bilan tasvirladi. Yozuvchining qarashlari g‘amginroq, atrofida bo‘lyotgan voqealarning birortasini nazardan qochirmaslikka harakat qiladi.

Asar fonida o‘tgan asr boshlaridagi Toshkent shahri tasvirlangan. “Ajoyib fon asarga alohida falsafiy ma’no beradi... G’ofur G’ulomning qissalari va she‘rlarining g‘alati qahramonlari, boshida tugun ko‘targan ayollar va masxarabozlar, shashlikdan ko‘tarilayotgan tutun va quyoshda yaltirab turgan karnaylar va jarangdor doiralar, eski maqbaralar va madrasalar, ayvonlar va turshak quritilayotgan tomlar, uzoq cheksiz dalalar – bularning barchasini uzoq tomosha qilish mumkin”. Asar iliq ranglarda ishlangan, yozuvchi qomati bekamuko‘st tasvirlangan, uning cho‘zinchoq yuzlari kim ekanligini darhol ilg‘ab olishga imkon beradi. 1979 yili Sobir Rahmetov tamomlagan I.Ye.Repin nomidagi Leningrad rassomlik institutida rassomlik ilmi yaxshi o‘qitilardi. “Shimoliy poytaxt”da u ajoyib yevropacha ta’lim oldi, lekin o‘zbek rassomligicha qoldi, quyoshga o‘xshash yorqin ranglar va qarddon saxiy zamin unga yaqinligicha va qimmatligicha qoldi”. G’ofur G’ulomning portret-kartinasi noodatiy asar bo‘lib, o‘zbek tasviriy madaniyatining - ma’naviy moddiy boyligiga aylanib qoldi.

⁸⁹ Шагаев Р. Портрет Гафура Гуляма. [Эл. ресурс]: <http://mytashkent.uz/2013/05/12/portret-gafura-gulyama/>

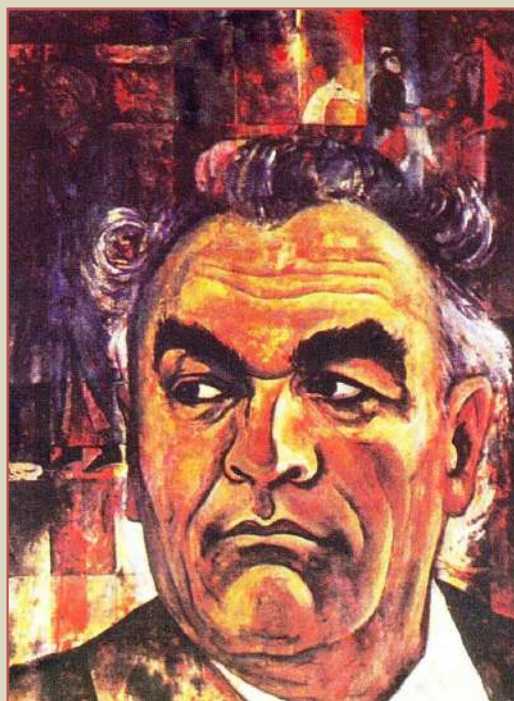

Temur Sa'dullayev. Rassom 1948 yili 20 aprelda Jizzax viloyati G'allaorol tumanida tug'ildi. "Maktabni tamomlagach, T.Sa'dullayev Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutining rassomlik fakultetida o'qidi. Tasviriy san'at ustalari Malik Nabiyeu va Chingiz Axmarov uning ustozlari bo'lgan edi. T.Sa'dullayev diplom ishini muvaffaqiyatli himoya qildi. Uning bu asari "Guliston" jurnali sahifalarida chop etilgan edi, illyustratsiyalari reproduksiyalari institut fondida saqlanadi. Alisher Navoiy nomidagi adabiyot muzeyining sobiq direktori Hamid Sulaymonov yosh rangtasvirchi rassomni muzeyning bosh

rassomi lavozimiga taklif etdi. U turli jurnalarda asar yaratayotgan O'zbekiston rassomlar uyushmasi a'zosi. T.Sa'dullayev tarix, adabiyot, folklor mavzularida asarlar yaratdi, u grafikachi rassom sifatida kitoblarni bezatdi, nasr va nazm asarlariga illyustratsiyalar ishladi, respublika jurnallari ishida faol ishtirok etdi. Doim yangilikka intiladi, ijodiy izlanishini hech qachon to'xtatmaydi"⁹⁰.

T.Sa'dullayev. "Hamid Sulaymonov". 1975 yil.

1975 yili rassom Temur Sa'dullayev ishlagan "Hamid Sulaymonov" portretida olimning shaxs sifatidagi xarakteri, bukilmas irodasi, aql-zakovati, fikrlash va ahamiyatli biror narsa yaratishga, unga o'xshagan odamlarga hayotga to'siqlarga qaramay ezgulikka intilishi kabi xislatlari yorqin ifodalab berilgan. Ko'plab surgunlar va Sibir qamoqxonalari uning irodasini sindira olmadi. Ana shu azoblarga qaramay u Alisher Navoiy nomidagi muzey yaratib, bu buyuk o'zbek shoiri nomini abadiylashtirish orzusini saqlab qoldi va amalga oshirdi. Bu muzeyda shoir xotirasini abadiylashtirish uchun yozilgan adabiy va san'at asarlari, uning asarlarining ko'p jildli nashrlari yig'ilgan. Rassom Temur Sa'dullayevning Hamid Sulaymonov shaxsiga bo'lgan hurmati juda baland bo'lsa kerak, shu sababli hech qanday bezaklarsiz bu alloma

portretini yaratdi. Portretidan iliqlik paytida surgundan qaytib kelib o'z hayotini yagona maqsadga erishishga bag'ishlagan inson boqib turibdi.

Portret issiq ranglarning qarama-qarshi tuslarida chizilgan, bosh qismining katta va kichik jihatlarini chegaralovchi soyalar va grafik chiziqlar qahramonning ichki kechinmalari va xarakterini ta'kidlab turibdi. Badiiy asar ishlashning bu usullari buyuk o'zbek shoirining ijodiy merosini cheksiz qadrlovchi olimning xifzi-quvvasini tiniq ko'rsata olgan. Rassom Temur Sa'dullayev mashhur olim Hamid Sulaymonov va taniqli rassom Chingiz Axmarovlardan tarbiya oldi, ular o'z xalqiga sodiq bo'lgan ijodkor inson qanday bo'lishi kerakligi haqidagi tushunchasini singdirdilar. Mana qariyb yarim asrki, rassom ustozlari o'gitini bajarib kelayapti va O'zbekiston tarixi sahifalari va uning buyuk farzandlariga bag'ishlangan asarlar yaratmoqda.

⁹⁰ Чингиз Ахмаров. На пути к прекрасному. Воспоминания. 11. Педагоги и ученики. Тимур Сагдуллаев. <http://greylib.align.ru/952/chingiz-axmarov-na-puti-k-prekrasnomu-vospominaniya-11-pedagogi-i-ucheniki.html>

III bob
XX ASR OXIRI – XXI ASR BOSHLARIDA
O‘ZBEKISTON MADANIYATIDA
AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR OBRAZI

3.1. Amir Temur va temuriylarning portretlari
tarixiy-badiiy tadqiqi

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach xalqimiz yangicha yashay boshladi. Qisqa vaqt ichida mamlakat ijtimoiy hayotida keskin burilish yasaldi. Ko‘pgina odamlarda mamlakatda ro‘y berayotgan voqealarga nisbatan munosabat o‘zgardi, ularning dunyoqarashi kengayib chuqurlashdi. Xalqimizda hayotga bo‘lgan yangicha qarashga ko‘ra dunyoda o‘z o‘rnini chuquroq anglashga bo‘lgan zarurat paydo bo‘ldi. Bu tasviriy san‘at ustalari oldiga ham ulkan vazifalar qo‘ydi. Ular ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishish uchun tinmay mehnat qilayotgan o‘z xalqi bilan birga mamlakatda va dunyoda ro‘y berayotgan voqealarga o‘z munosabatini bildirmoqdalar.

2000 yili 6 aprelda Toshkent shahrida mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy va ma‘naviy taraqqiyotining yagona yo‘lini ishlab chiqish uchun faylasuflar, tarixchilar, iqtisodchilar, siyosatchilardan iborat mutaxassis olimlar guruhi yig‘ildi. Yig‘ilishda O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov so‘zga chiqib shunday degan edi: “Tarixiy xotirasiz xalqning kelajagi bo‘lmaydi”⁹¹. XX asr oxirida xalqimiz o‘z milliy ildizi, an‘analari, madaniyati, san‘ati, jahon madaniyati kabilardan ajratib qo‘yilgan edi. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin: “San‘atning yangi maqomini shakllantirishga zarurat paydo bo‘ldi. O‘zgarayotgan iqtisodiy sharoitlarda milliy uyg‘onish g‘oyalari va umuminsoniy qadriyatlar asosida yangi ma‘naviy va estetik voqelik shakllana boshladi”⁹².

O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti I.A.Karimov shunday yozgan edi: “O‘zbekiston mustaqilligining birinchi kunlaridan boshlab xalqimiz tomonidan asrlar davomida yaratilgan katta xajmdagi, bebaho ma‘naviy va madaniy merosni qayta tiklash davlat siyosatining muhim vazifasi bo‘lib qoldi. Milliy ong, xalqning ma‘naviy sarchashmalari va uning ildizlariga qaytishni o‘sishi tabiiy bo‘lib qoldi”⁹³. Bu murojaat tasviriy san‘at ustalarini tarixiy janrdagi asarlar yaratishga chorladi. Qadimgi davrlar voqealarini aks ettiruvchi va nafaqat yurtimiz, balki butun jahon faniga katta hissa qo‘shgan buyuk tarixiy shaxslarining portretlari yaratildi. O‘zbekiston xalqi, ayniqsa yoshlarimiz mustaqillik tufayli davlat tarixi, buyuk tarixiy shaxslar bilan qiziqqa boshladi, negaki o‘z tarixiy ildizlari, madaniyati va tilini bilish mamlakat rivoji garovi ekanligi anglab yetildi.

Miloddan avvalgi ikki mingyillikdayoq O‘rta Osiyo xududida tasviriy san‘at yuqori darajada rivojlangan davlatlar bo‘lgan. Afrosiyob, Varaxsha, Bolaliktepa va Panjikent kabi saroy xarobalaridagi ajoyib devoriy surat namunalari O‘rta Osiyodagi ma‘naviy badiiy madaniyat merosining boyligidan darak beradi. Bu noyob durdonalarini ochilishi O‘rta Osiyo rangtasvir va haykaltaroshlik san‘ati an‘analarining

⁹¹ Каримов И.А. Наша цель: Свободная и процветающая Родина. – Т.: «Узбекистан», 2000. с. 475.

⁹² Ахмедова Н. Живопись Центральной Азии XX столетия: Тенденции, самобытность, диалог. – Т., 2004.

⁹³ Каримов И.А. Возрождение духовных ценностей и национального самосознания [Эл.ресурс]. Реж.дос: https://zn.ua/ARCHIVE/vozrozhdenie_duhovnyh_tsennostey_i_natsionalnogo_samosoznaniya.html

boy zaminini ko'rsatib qo'ydi. O'rta Osiyoda portret janri chuqur ildizga ega. Bunga devoriy surat, sopol va terrakota haykallarda tasvirlangan ma'budlar, shohlar, elchilar, askarlar obrazlarini kiritish mumkin.

Tasviriy san'at tarixiy janri rivoji o'zbek millatining ma'naviy o'z-o'zini anglashi, o'zbek xalqining o'z tarixiy xotirasini qayta tiklashga intilishi bilan chambarchas bog'liq. O'rta Osiyo portret san'ati rivoji shuni ko'rsatadiki, milliy o'ziga xoslik aniq tarixiy jarayonlarga bog'liq bo'lgan va o'tmish asrlar tarixiy tajribasiga tayanish zarurati tufayli vujudga kelgan jihat hisoblanadi. Fernan Brodel shunday yozgan edi: "Hozirgi zamon o'tmishga bog'liq bo'lmaydimi? O'tmish hozirgi kunlar qonuniyatlarini, farq va o'xshashliklarini ochib beruvchi kalit emasmi?"⁹⁴.

"Allomalar majlisi" XV asr.

Kamoliddin Behzod.

Ana shu fikrlardan kelib chiqib, birinchi navbatda temuriylar davri portret san'atini ko'rib chiqamiz. Kamoliddin Behzod Sharq miniatyurasida realistik portret asoschilaridan biri hisoblanadi, uni suratning aniqligi va go'zalligiga qarab, Sharq Rafaeli deb ataydilar. U ishlagan Shaybonixon, Husayn Boyqaro, Lutfiy kabi tarixiy shaxslar portretlari o'rta asrlar miniatyura rangtasviri durdona asarlari qatoriga kiritildi. XV asr miniatyurasi uslubida yaratilgan portretlarga bezakdorlik va yuzalilik xos xususiyatdir. Ochiqcha rangdorlik, bo'yoq dog'lari va chiziqlarning ritmikligi, stillashtirilganlik O'rta Osiyo va unga yaqin davlatlarning o'rta asrlar san'atiga xos xususiyat bo'lib qoldi. Manzaradorlikning alohida shakli bu portretlarning o'ziga xosligi hisoblanadi, ularning ma'nosi shundaki ularning ritmi va ranglari asarlarga chuqur ma'no beradigan shartli mazmunlikka ega bo'ladi. Har bir rang o'z ma'nosiga ega. Lekin bu miniatyura uslubida ishlangan mashhur tarixiy shaxslar portretlari yuzaki va ularga o'xshamagan degan fikrni anglatmaydi. "G'arbda o'rnashib qolgan miniatyuralar chuqur psixologik mazmunga ega emasligi, Sharq rassomlarining kuchli qalb to'lqinlari va ichki kechinmalarni bera olmasligi haqidagi fikrlarni qayta ko'rib chiqish kerak bo'ladi"⁹⁵.

Kamoliddin Behzod 1510 yilgacha Hirotda yashadi. Tabriz shahriga kelgach, u Safaviylar podsholik kutubxonasi boshlig'i etib tayinlandi. Ayni paytda bu rassom Hirotda miniatyura maktabi asoschisi bo'lib qoldi, u keyinchalik O'rta Osiyo, Ozarbayjon, Eron, Hindiston va boshqa mamlakatlar miniatyura san'ati rivojiga o'z ta'sirini o'tkazdi. Keyinchalik mahoratli rassom bo'lib qolgan Mahmud Muzahhib,

⁹⁴ Бродель Ф. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://vikent.ru/author/2270/>

⁹⁵ Кильчевская Э. О специфике канона пластического искусства Востока. / Сборник: Проблема канона в древнем и средневековье искусство Азии и Африки. – М.: «Наука», 1948. с. 184..

Sulton Muhammad va Qosim Ali kabilar Kamoliddin Behzodning shogirdlari bo'lgan edi. Garchi rassom Husayn Boyqaro, Shayboniyxon va Ismoil Safaviylar hukmdorligi vaqtlaridagi murakkab sharoitda yashab ijod qilgan bo'lsa-da, u o'z ijodida takomilga erishdi va o'zigacha ijod qilgan rassomlar yutuqlarini umumlashtira oldi.

Sharq san'atida birinchi bo'lib Behzodning miniatyuralarida jang, epik va maishiy sahnalar ko'rsatilgan. U nafaqat saroy hayoti, balki xalq hayotidan ham sahnalar tasvirlab syujetlar qamrovini sezilarli kengaytirdi. Bunga "Xavarnak qal'asi qurilishi" nomli miniatyura misol bo'la oladi. "U o'z miniatyuralarida tasvir xajmini kichaytirish hisobiga qahramonlarni atrof tabiat va arxitektura inshootlari bilan uyg'unlashtirish, xususiylikni umumiylikka bo'ysundirish imkonini berdi. Rassom miniatyuraga kompozitsiya tuzishning doira, uchburchak, ellips va diagonal bo'ylab joylashtirish bilan bog'liq geometrik usullarni qo'lladi"⁹⁶.

"Husayn Boyqaro portreti" XV asr. Kamoliddin Behzod.

Kamoliddin Behzodning miniatyuralari shu kunlargaacha uning hayoti va davri haqidagi ma'lumotlarni yetkazib keldi. Liboslar, ichki ko'rinishlar, miniatyuralardagi obrazlarning psixologik holati kabilar jonli tasvirlangan. Uni O'rta Osiyoda portret janrining asoschilaridan biri deyish mumkin. Uning va shogirdlarining portret miniatyuralari tufayli shoirlar Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Abdulla Xatafiy, shuningdek Hirot hukmdori Husayn Boyqaroning haqqoniy obrazlari bizgacha yetib keldi.

Bu asarlar nafaqat O'rta Osiyo, balki jahon madaniyati durdonasi ham bo'lib qoldi. Kamoliddin Behzodning asarlari miniatyura san'atining bebaho namunalari bo'libgina qolmasdan, ularga haqqoniy hissiyotlar, tasvir yorqinligi va soddaligi xos xususiyat bo'lib qoldi. Ularda umuminsoniy mohiyatga ega bo'lgan fikr va hissiyotlar jamlangan O'rta Osiyo Uyg'onish davrida Sakkokiy, Lutfiy, Abdurahmon Jomiy singari mashhur shoirlar, shuningdek miniatyurachi rassom Kamoliddin Behzodning ijodida badiiy-estetik mavzular markazi o'rin tutdi. "Kamoliddin Behzod 1537 yili Hirotida vafot etdi, uning qabri Xotira nomli go'zal bir go'shadadir"⁹⁷.

Kamoliddin Behzod ijodiga ingliz tadqiqotchisi Xilda Xukxem yuksak baho berdi, u o'zining "Yetti koinot hukmdori" (1995) nomli tadqiqotida shunday yozadi: "XV asrni Temuriylar Uyg'onish davri deyish mumkin, Hirot esa ajoyib miniatyura maktabi vujudga kelgan joy bo'lib qoldi, Kamoliddin Behzod maktabi ulardan eng mashhuri hisoblanadi"⁹⁸. Bu maktab uchun afsonadan haqqoniy hayot tasviriga o'tish xos xususiyat bo'lib qoldi. Miniatyura san'atida o'z davrining yirik voqeligi kichraytirilgan xajmida yaratildi, bu esa katta iqtidorni talab qiladi. Ma'lumki, Amir Temur va temuriylar davri madaniyati insoniyat tarixida o'ziga xos o'rin egallaydi va jahon madaniyati rivojining muhim bosqichlaridan biri bo'lib qoldi.

⁹⁶ Пугаченкова Г.А. Искусства Афганистана. Три этюда. – М., 1963. с. 210.

⁹⁷ Ашрафи М.М. Бехзод и развитие бухарской миниатюры XVI в. – Д., 1983.

⁹⁸ Хукхем Х. Властитель семи созвездий. – Т., 1995. с.14.

Shunday qilib, Oʻrta Osiyo portret sanʼatining shartlilik, mazmundorlik, bezakdorlik, yorqin ranglilik, ranglar va chiziqlar uygʻunligi singari sanʼat ildizlari uygʻunligi belgilandi. Oʻzbek xalqining madaniy va badiiy merosi zamonaviy tasviriy sanʼat taraqqiyotida ulkan rol oʻynadi. Oʻzbek xalqi madaniyatining oʻziga xosligi XX asr oxiri – XXI asr boshlarida yaratilgan maʼnaviy-badiiy qadriyatlarda ayniqsa yorqin namoyon boʻldi. Taʼkidlash joizki, XX asr oxiri – XXI asr boshlaridagi Oʻzbekiston madaniyatidagi tarixiy janrlardagi koʻpgina tasviriy sanʼat asarlari mahorat bilan va badiiy ifodali yaratilgan. Ular yangi tarixiy-mavzuiy, maʼnaviy mazmun bilan yoʻgʻrilgan. Bu asarlar oʻzbek xalqining tarixidan bilim beradi, yoshlarda goʻzallik hissini uygʻotadi va oʻz xalqi tarixiga hurmat hissini hosil qiladi, tasviriy sanʼatda buyuk tarixiy shaxslar obrazlarini va oʻtgan asrlarda Oʻzbekistondagi davlat qurilishi sohasidagi muhim voqealarni muhrlab qoʻyadi.

Tarixiy asarlarda yangicha gʻoyalar, mavzuiy va ijodiy vazifalarga, mamlakatning tarixiy oʻtmishiga yangicha qarashlar shakllantirildi, ular zamonaviy tasviriy sanʼat ustalari uchun bebaho tarixiy bilim hisoblanadi. Tasviriy sanʼat ustalarining koʻpgina tarixiy asarlarining gʻoyaviy-tematik mazmunidan olinadigan xalq tarixiga, ogʻzaki va yozma ijodiga asrab-avaylab munosabatda boʻlish tasviriy sanʼat tarixiy janrining istiqboldagi taraqqiyoti uchun muhim omil boʻlib qoladi. Oʻzbekiston badiiy merosining ahamiyati faqat madaniy qatlamining xajmigagina emas, balki uni madaniyatshunos, faylasuf, tarixchi va sanʼatshunos olimlar, eng muhimi tasviriy sanʼat ustalari tomonidan oʻrganilishi, oʻzlashtirishi va ijodiy anglanishiga bogʻliq. Oʻzbekistonning yirik tasviriy sanʼati ustasi Chingiz Axmarov Tilab Mahmudov bilan boʻlgan suhbatda shunday degan edi: “Sanʼat xalq badiiy madaniyati tarixi bilan chambarchas bogʻliq. Oʻtgan asrlar rassomlari ritm va bezakdorlikni nihoyatda nozik his qilganlar. Xalq ogʻzaki ijodi, epos, sanʼatning tasviriy shakllari biz uchun cheksiz ilhom manbai boʻladi”⁹⁹. Oʻtgan asrlarda fan va texnika hozirgidek rivojlangan boʻlganida edi, qadimgi va oʻrta asrlarda ishlangan sanʼat asarlari, foto va video nusxalari saqlanib qolgan boʻlar edi.

Mustaqillik yillari Oʻzbekistonda Amir Temur shaxsiyati, hayoti va faoliyatini oʻrganish uchun sharoit yaratildi. U hukmronlik qilgan paytda dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq, fan, madaniyat va mamlakatning boshqa ijtimoiy-iqtisodiy sohalari keng rivojlandi. “Amir Temur nafaqat hukmdor, davlat arbobi, balki buyuk meʼmor sifatida ham mashhur boʻlib ketdi. Uning saʼy-harakatlari tufayli moʻgʻil bosqini va feodal urushlari tufayli vayronaga aylangan Samarqand, Buxoro, Binkent, Kesh, Qarshi, Bogʻdod, Derbent, Boylakon singari shaharlar qayta tiklandi va obod qilindi. Bulardan tashqari u yangi katta va kichik shaharlar, qoʻrgʻonlar, kanllar va bogʻ-rogʻlar qurdirdi. Uning homiyligida fan va madaniyat gullab yashnadi”¹⁰⁰. “Amir Temur Yevropa va Osiyo xalqlariga katta xizmat qildi. Amir Temur Eron, Ozarbayjon va Iroqda feodal tarqoqlikka barham berib Oʻrta va Markaziy Osiyo xalqlarini Oʻrta Yer dengizi va Yevropa xalqlari bilan bogʻlab turgan qadimiy Buyuk Ipak yoʻlini qayta tikladi. Shu tufayli koʻplab mamlakatlar oʻrtasidagi savdo va madaniy aloqalar rivojlanib ketdi”¹⁰¹.

⁹⁹ Махмудов Т. Нозик дидли санъаткор. // Совет Ўзбекистон санъати. №3, – Т., 1979. с. 15-17.

¹⁰⁰ Амир Темур. Университет. Ташкент, 1999. с. 3.

¹⁰¹ Амир Темур. Университет. Ташкент, 1999. с. 3.

O'zR FA Temuriylar tarixi davlat muzeyi.

XX asr oxiri – XXI asr boshlarida tasviriy san'at ustalari tomonidan Amir Temur va temuriylar portretlari yaratildi. Ular o'z asarlarida bu tarixiy shaxslar obrazlarini to'laqonli yaratish uchun milliy tariximiz va madaniyatimizni chuqur o'rgana boshladilar. Shu yillari Ch.Axmarov, M.Nabiyev, I.Jabborov, J.Umarbekov, A.Ikromjonov, S.Abdullayev, A.Aliqulov singari tasviriy san'at ustalari Amir Temur va uning hukumronligidagi davr tarixiy voqealari obrazlarini yaratdilar. “O'zbekistonning Birinchi Prezidentining farmoni asosida 1996 yil Amir Temur yili deb e'lon qilindi, uning 660 yilligi respublikamiz va xorijda keng nishonlandi. 1996 yil 14 martda O'zR Vazirlar Mahkamasi Temuriylar davri tarixi muzeyini qurish haqida qaror qildi”¹⁰².

O'zbekiston shaharlaridagi bir qator ko'chalarga uning nomi berildi. 1997 yili O'zFA Temuriylar tarixi davlat muzeyi va O'zbekiston Badiiy akademiyasi tomonidan Temuriylar portreti tasvirlangan eng yaxshi asar yaratish bo'yicha tanlov e'lon qilindi. Bo'lajak portretlar uchun asos bo'lib qoladigan eskizlarni tanlash uchun olimlar va rassomlardan iborat tanlov hay'ati tashkil etildi. Quyidagi ba'zi rassomlar Amir Temur va temuriylarga bag'ishlangan tarixiy portretlar mualliflari bo'lib qoldilar:

- “Amir Temur”. Muallif M.Nabiyev;
- “Ulug'bek Mirzo”. Muallif A.Ikromjonov;
- “Bobur Mirzo”. Muallif A.Mamatova;
- “Umarshayx Mirzo Bahodir”. Muallif E.Masharipov;
- “Abdullo Mirzo”. Muallif Sh.Baxreddinov;
- “Sulton Ahmad Mirzo”. Muallif S.Rahmetov;
- “Halil Sulton Mirzo”. Muallif A.Aliqulov va boshqalar.

---

¹⁰² Все Законодательство Узбекистана. Постановление Кабинета Министров Рес. Уз. 14.03.1996 Г. N 99. Об организации мероприятий по созданию Гос. Музея истории Темуридов.

Rassomlar ish jarayonida Temuriylar va ularning adabiy merosi bilan tanishdilar. O'sha davrlarda ro'y bergan voqealar, temuriylarning kiyimlari va qurollari, arxitektura yodgorliklari, saroylar intererlari kabilarni o'rgandilar. Tarixiy shaxslar tasviri, shahzodalar obrazlari, yilnoma manbalari, shuningdek saroy hayotini aks ettiruvchi o'rta asrlar miniatyuralari kabilardan olindi. Kamoliddin Behzod va uning Hirot maktabidagi shogirdlarining asarlari rassomlar uchun yaxshi manba bo'lib xizmat qildi. Miniatyurachi rassomlar saroylarning ichki bezaklari, miniatyuradagi obrazlar liboslarini batafsil tasvirlab berishgan. Ularning ijodiy merosi madaniy, badiiy-estetik va etnografik qimmatga ega. Shu bilan zamonaviy rassomlar portretlarida birinchi marta Temuriy hukmdorlar va sarkardalar obrazlarini aks ettirdilar.

Amir Temur portreti¹⁰³. Milliy san'at an'analari tarixiy janrdagi asarlarni yevropacha realistik maktabi yutuqlari bilan uyg'unlashtirib yuborgan rassom ijodi tasviriy san'at ustasi Malik Nabiyevning hukmdor Amir Temur portretida o'z ifodasini topdi, bunda ulug' hukmdor va sarkarda realistik, yorqin ifodalangan psixologizm bilan, milliy bezatilgan intererda tasvirlangan. Malik Nabiyev yaratgan Amir Temur obrazida uning xarakteri ochib berilgan. Rassom bu portretni katta qudrat, hayotiy kuch bilan yo'g'rilgan davr ruhi aks ettirilgan tarixiy hujatga aylantirib yuborgan. Fransuz yozuvchisi Marsel Brion o'zining "Amir Temur" nomli kitobida Fransiya milliy kutubxonasiidan topib olgan qo'lyozmadan Sultoniya shahri yepiskopining so'zlarini keltiradi: "Temurbekning yoshi ancha katta bo'lishiga qaramay, u jismonan sog'lom, harbiy yurishlar va janglarda chidamli va faol harakat qilardi. Kechasiyu kunduzi ochiq havoda bo'lar edi".

1941 yili Samarqandda hukmdor Amir Temur, so'ngra Bibixonim va Mirzo Ulug'bekning qabrlari ochilgan edi. Bir necha vaqtdan keyin qabrni ochish paytida topilgan ashyolar Toshkent shahriga, Davlat tarix muzeyiga olib kelindi. Ikkinchi jahon urushi boshida Samarqanddagi qabr ochilgandan keyin antropolog M.Gerasimov Amir Temurning bosh suyagi asosida yaratilgan obrazda u mo'g'illarga o'xshagan yuzli, g'azabnok odam sifatida namoyon bo'ladi. San'atshunos olim N.Oydinov o'zining "San'at haqida ocherklar" kitobida Malik Nabiyev bilan bo'lgan suhbat haqida shunday yozadi: "Muzey binosidagi xonalardan birida antropolog olim M.Gerasimov Amir Temurning bosh suyagi ustida ishlardi va uning asosida bosh qismi haykalini yarata boshladi. Uning butun ish jarayonini o'z ko'zim bilan ko'rdim. Ana shu 1941 yildan buyon bu sahibqironing portretini yaratish bilan bog'liq fikr meni asr qilib oldi... O'zbek rangtasviri ustasi Malik Nabiyev Amir Temur portretini yaratishga ancha muddat tayyorgarlik ko'rdi, bu paytda o'rta asrlar miniatyurasi bilan chuqur tanishdi. Shu bilan birga u tarixiy adabiyotlarga ham tayandi"¹⁰⁴.

XX asr oxiri – XXI asr boshlarida Amir Temur hayotini, ayniqsa uning "Amir Temur Tuzuklari"ni batafsilroq o'rganish, uning shaxsiga bo'lgan munosabatni anchayin o'zgartirib yubordi va unda mamlakatni rivojlantirishga katta e'tibor bergan, Movaraunnaxr xududida madaniyatni gullab yashnashini ta'minlagan hukmdorni ko'rish mumkin bo'ldi. "Hozirgi paytda Amir Temur yirik davlat arbobi, buyuk

¹⁰³ Маматов У. / Роль искусства и художественного образования в духовной модернизации современного общества. [Текст]: Халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари. МРДИ. – Т.: "Санъат", 2018.

¹⁰⁴ Ойдинов Н. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар. – Т.: "Ўқитувчи", 1996. б. 65-66.

sarkarda va fan hamda madaniyat homiysi sifatida e'tibor qozondi. Uning xizmati tufayli Chig'atoy ulusi paydo bo'lgandan boshlab va Qozonxon o'limidan keyinroq (1346) kuchayib 150 yil davom etgan Movaraunnaxrdagi feodal tarqoqlikka barham berildi. U mamlakatni mo'g'il bosqinidan qutqardi, kuchli va markazlashgan davlat barpo qildi"¹⁰⁵.

M.Nabiyev. “Hukmdor Amir Temur portreti”. 1994 yil.

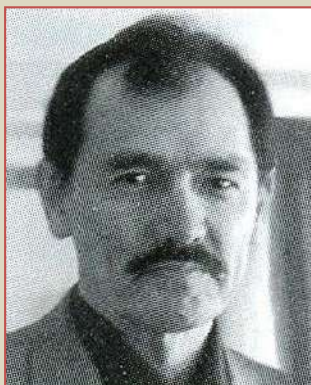
Keyin rassom M. Nabiyev quyidagilarni hikoya qildi: “Men Amir Temur va temuriylarga bag'ishlangan ko'plab tarixiy asarlar bilan tanishdim. Ularni imkon boricha qayerda bo'lishidan qat'iy nazar izlab topdim, hatto Amir Temur tasvirlangan miniatyuralar bilan ham tanishdim. Buning uchun Hindistondagi Kalkutta va Bombay muzeylariga, so'ngra Eronga ham borib keldim. Tehron va Isfaxon muzeylari, Turkiyadagi Istanbul, Ko'nyo va Izmir shaharlarida bo'ldim. Keyinchalik Angliyadagi Britaniya muzeyida Kamoliddin Behzod miniatyuralari bilan tanishdim, Amir Temur va temuriylarga bag'ishlangan asl nusxa miniatyuralar saqlanayotgan Fransiya va Ispaniya muzeylariga ham bordim. Turli mamlakatlardagi asarlarda ular turlicha tasvirlangan. Turli mamlakatlar miniatyuralarini o'rgandim, ammo eng avvalo ajdodlari ruhi poklaridan meni hamisha qo'llashlarini so'radim"¹⁰⁶.

Rassomga mehnatsevarlik va intiluvchanlik hislatlari xos ekanligini ta'kidlash lozim. U Amir Temurning ishonarli va haqqoniy obrazini yaratdi, o'z navbatida bu asar unga shuhrat va hurmat keltirdi. Portretida buyuk sarkarda oltin toj kiygan holatda tasvirlangan. Amir Temurning nigohi bir nuqtaga qadalgan. Qoshlari bir oz ko'tarilgan, bu yuz ifodasini jiddiylashtirgan, hukmdor qandaydir muhim bir muammoni hal qilayotganligi ma'lum bo'ladi. Hukmdor saroy xonalaridan birida o'tiribdi, deraza ortida Samarqand shahri ko'rinib turibdi. Xona devorlari mayolikali naqshlar bilan qoplangan, taxt naqshlar bilan bezatilgan. Hukmdor Amir Temurning kiyimi ham qimmatbaho toshlar va naqshlar bilan bezatilgan va o'zining nihoyatda dabdabadorligi bilan e'tiborni tortadi. Yuzi bo'g'doyrang, peshonasi chakkalarida, burni va og'zi yonida tirishlar bor, bular uning keksaligidan darak beradi, shunga qaramay, uning tik qomati bu odamning qudratli va g'ayratli ekanligini ko'rsatib turibdi.

Uning yuz ifodasi niyatlarining jiddiyligini ko'rsatib turibdi va portretni mahobatli qilib ko'rsatadi. Yelkalari keng, yirik qo'llari qilich dastasiga qo'yilgan. Rassom o'z asarida o'ziga ishongan, aqlli va qarori qat'iy hukmdor obrazini yaratdi va o'zining tarixiy portretida katta muvaffaqiyatga erishdi. Rassom Malik Nabiyev 1994 yili yaratgan bu portret hukmdor Amir Temur obrazining etaloni sifatida qabul qilindi.

¹⁰⁵ Amir Temur. Унивирситет. Ташкент, 1999. с. 3.

¹⁰⁶ Ойдинов Н. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар. – Т.: “Ўқитувчи”, 1996. б. 66.

Mirzo Ulug‘bek portreti¹⁰⁷. Akmal Ikromjonovning ijodi sobiq sovet xududida ma‘muriy buyruqbozlik ancha susaygan, yangi badiiy ifodaviylik vositalarini izlashni cheklashlar kamaygan, ayni paytda o‘z-o‘zini namoyon qilishga, yangi estetik ideallarni izlashga e‘tibor kuchaygan 70-80-yillarga to‘g‘ri keldi. “Leningraddagi I.Ye.Repin nomidagi Rangtasvir, haykaltaroshlik va arxitektura institutini tamomlagan Akmalning ustozlari A.Milnikov, A.Korolyov kabi taniqli rangtasvirchi rassomlar bo‘lgan edi, ular bergan akademik bilim va ko‘nikma tufayli yosh rassomning ijodi tez orada nazarga tushdi”¹⁰⁸. Tasviriy san‘at ustasining asarlarida realistik maktab an‘analari chuqur o‘rin egalladi. U yaratgan portretlar mahorat bilan ishlanganligi va haqqoniyligi bilan ajralib turadi. Uning kartinalari o‘ta sinchikovlik va yuksak madaniyat bilan ishlangan, hatto mayda jihatlar ham rassomning e‘tiboridan chetda qolmadi.

“Akmal Ikromjonovning asarlari tomoshabinlar qalbida iliq va nozik hislar uyg‘otadi. Ularda rassom go‘zallik milliy va umuminsoniy tushuncha ekanligini ko‘rsatadi... Rassom qalbida, - deydi Akmal Ikromjonov, - vaqtlar o‘tishi va davr talabi bilan o‘zgarishlar ro‘y beradi. 1992 yili menda tarixiy portretlar ishlashga ruhiy ehtiyoj paydo bo‘ldi. Bu yurtimiz tarixiga katta qiziqish uyg‘ongan davr edi va men ustozlarim an‘anasini davom ettirib buyuk odamlarning haqqoniy obrazini yaratishni ixtiyor qildim”¹⁰⁹.

A.Ikromjonov.

Mirzo Ulug‘bek portreti. 1999 yil.

Portretlarda kompozitsiya murakkab va mahobatli bo‘ladi. 1992 yildan boshlab uning ijodida ikki yo‘nalish kuzatildi. Birinchisi, mahobatlilikka intilish, ikkinchisi obrazlarga falsafiy ma‘no bag‘ishlash. Rassom A.Ikromjonov yaratgan portretlar ichki va tashqi go‘zalligi, barkamolligi, ranglarning uyg‘unligi bilan ajralib turadi, shu sababli ular shakl-shamoyili jihatdan to‘kislik tasavvurini uyg‘otadi. Ular tugal ishlanganligi tufayli katta estetik ahamiyat kasb etadi. 1999 yili yaratilgan Mirzo Ulug‘bek (1394-1449) portreti mohiyatiga ko‘ra aynan shunday tugal asar hisoblanadi. Bu portret katta muvaffaqiyat qozondi va O‘rta Sharq buyuk olimi obrazi etaloni sifatida qabul qilindi.

¹⁰⁷ Маматов У. Размышления о некоторых портретах из коллекции Государственного музея истории Темуридов. // Сан‘ат. №04, - Т., 2016. с. 34-35.

¹⁰⁸ Махмудов Т. Художественный мир Акмаля Икрамджанова.

¹⁰⁹ Махмудов Т. Предисловию к альбому А.Икрамджанова. – Т., 2002. с. 2.

1993 yili yaratilgan Mirzo Ulug‘bek portreti bu etalon portret uchun asos bo‘lib xizmat qildi, u bor zakovat va mahorat bilan ishlangan edi. Asar foni to‘q tusda, unga to‘lqinsimon chiziq, qizg‘ishrang shaklda taxt ishlangan. Taxtda hukmdor o‘tiribdi. U matoning o‘rtasida shohona libosda tasvirlangan. Boshida yorqin oltin rang naqshli salla, unda kumushrang pat bilan yoqut qadalgan. Mirzo Ulug‘bekning tillasimon naqshli ko‘k rangli kiyimining yelkasidan yengigacha zar ip bilan naqshlar tikilgan, ichkaridan qizil rangli kamzol kiygan. Yuzi to‘rtdan uch qism ishlangan, nigohi diqqat bilan va ifodali qaraydi. Asar ham rangi, ham ishlanishiga ko‘ra chiroyli ko‘rinadi.

A.Ikromjonov. “Mirzo Ulug‘bek portreti”. 1993 yil.

Mirzo Bobur portreti. Zahiriddin Muhammad Bobur Mirzoning (1483-1530) portreti ham temuriylar portreti turkumiga kiradi, u rassom Aziza Mamatova tomonidan yaratildi. Hukmdor Amir Temur evarasi Bobur Mirzo 1483 yili Amir Temurning uchinchi o‘g‘li Miron Shohning nevarasi Umarshayx Mirzo hukmdorlik qilgan Farg‘ona vodiysidagi Axsi qishlog‘ida tug‘ildi.

Bu portret shoh sarkarda va shoirning qiyin va murakkab hayoti haqida hissiyotli va badiiy hikoya qiladi. Mirzo Bobur bolaligida otasidan ayrildi va onasi Nigoraxonim va opasi Xonzodabegim tomonidan tarbiyalandi. Ular o‘z davrining ma‘rifatli ayollari bo‘lgan edi. Bobur Mirzo o‘z davrining allomalaridan biri bo‘lgan edi. Portretida u yarim tunda bog‘da o‘tirgan holda tasvirlangan. O‘ng qo‘lining panjalari o‘rindiqliq suyanchig‘iga qo‘yilgan, ingichka va kuchli barmoqlari bilan qalam ushlagan, chap qo‘lida oq qog‘oz.

Bobur Mirzo uzoqlarga tikilgan. Portretidagi ranglar did bilan tanlangan. Qoramtir kumushrang osmon rangi fonida Mirzo Boburning to‘rtidan uch qismi tasvirlangan yuzi o‘ychan ko‘rinadi. Yuz ifodasidan uning insoniyligi va ilhomidan darak beradi.

A.Mamatova. “Mirzo Bobur portreti”. 1999 yil.

*Yoziq taqdiridan hech kim qochib qutulolmas,
Kurash ham, chidam ham, oh-voh ham yordam bermas.
Azoblarni xursandchilik bilan yeng,olam motam ermas:
Lahzalik azob uqubat chekishga arzimas!*

Mayda oq gulli alvon ko‘ylagi ustidan u kalta yengli tillarang kamzul kiyib olgan. U tog‘ barsi mo‘ynasi bilan hoshiyalangan. Kamzulning tillarang foniga turli rangdagi shoyi iplar bilan turli shaklda kiyiklar tikilgan. Kamzul bezakdor va hukmdor shoirni bezab turibdi. Bobur Mirzoning boshida och yashil, ingichka tillarang chiziqli naqshdor yengil shoyi matodan salla. Tovus pati sallaga qirrali qilib ishlangan yoqut bilan qadab qo‘yilgan. Hukmdor, shoir va mutafakkir o‘zi tashlab ketishga majbur bo‘lgan Vatanidagi o‘z hayotini xotiralayotgandek ko‘rinadi. Kumushrang ko‘k tungi osmonda oy suzib yuribdi, uning nurlari yosh shaftoli daraxtining pushti gullarini yoritib turibdi, daraxt yonidagi o‘rindiqa Bobur Mirzo o‘tiribdi va atrofdan yengil muloyim kuy taralayotgandek go‘yo.

E.Masharipov. “Umarshayx Mirzo Bahodir portreti”. 1999 yil.

Umarshayx Mirzo Bahodir (1356-1394), Amir Temurning ikkinchi o‘g‘lining portretini rassom Erkaboy Masharipov yaratdi. Tarixchi Sharafiddin Ali Yazdiyning yozishicha Umarshayx Mirzo Bahodir bolaligidan xarb san‘atida kuchli, yaxshi chavandoz va g‘ayratli askar bo‘lgan. U 1394 yili Farg‘ona vodiysida mo‘g‘ullarga qarshi janglarda faol ishtirok etdi. Umarshayx Mirzo Bahodir portretida tizzasigacha tasvirlangan. Suratdagi osmonda oq bulutlar suzib yuribdi. Umarshayx Mirzo Bahodir qomati va nigohlaridan yoshlarga xos g‘ayrati, jo‘shqinligi va qo‘rqmasligi sezilib turibdi. U xarbiycha kiyingan, unga nozik geometrik naqshlar tushirilgan dubulg‘asining uchida esa

papulturuk xilpirab turibdi. Shahzodaning o‘ng qo‘li belbog‘ida, chap qo‘li bilan qilich dastasidan tutgan. Uning harbiy shuhrati Movaraunnaxrdan ham uzoqlarda ma‘lum bo‘lgan. Umarshayx Mirzo Bahodir 28 yoshida janglarda halok bo‘lgan.

Sh.Baxriddinov. “Abdullo Mirzo portreti”. 1999 yil.

Ushbu portretlar turkumidan rassom Sh.Baxriddinov Abdullo Mirzoning (1433-1451) tarixiy portretini yaratdi. U Hirot xukmdori Husayn Boyqaroning nabirasi va Ibrohim Sulton Mirzoning kenja o‘g‘li bo‘lgan edi. Abdullo Mirzo fanlarga bo‘lgan qiziqishi bilan ajralib turar edi, uning tarbiyasi bilan shoir va Husayn Boyqaroning maslahatdoshi Alisher Navoiy shug‘ullandi, uni Abdullo Mirzo Ustoz der edi. Portretda Abdullo Mirzo chap qo‘lida kitob, bo‘g‘doy rang o‘smir ko‘rinishida tasvirlangan. O‘ng qo‘li bilan oq ko‘ylak ustidan kiyilgan, zar naqshlar bilan bezatilgan to‘q zumrad rangli kiyimini chetidan ushlab turibdi. Kiyim va uning yeng chetlariga tillarang islimiy bezak tikilgan, bu uni chiroyli qilib yuborgan. O‘smirning butun qiyofasidan uning axloqan sofligi, bilimdonligi ko‘rinib turadi va u o‘z xayollari bilan banddek ko‘rinadi. Abdullo Mirzo ilmi yigit bo‘lgan va o‘z davrining ulamo odamlari bilan ko‘p bora muloqotda bo‘lgan. Alisher Navoiy o‘zining dono va ma‘rifatli hukmdor haqidagi orzularini u bilan bog‘lagan edi, undan umidi nihoyatda katta edi.

S.Rahmetov. “Sulton Ahmad Mirzo portreti”. 1999 yil.

(1451-1494) rassom Sobir Rahmetov tomonidan ishlandi, u Sulton Abusaid Mirzo va Malika Sultonbegimning katta o‘g‘li edi. Uning otasi Movaraunnaxr hukumdori bo‘lgan edi. Taxtni meros qilib olgan Sulton Ahmad Mirzo mamlakatni 1469 yildan 1494 yilgacha boshqardi. U taxtda o‘ng charm qo‘lqopli qo‘lida lochin bilan tasvirlangan. Sulton Ahmad Mirzo islimiy bezakli, naqshli qizil kamzul kiygan va qora enli, qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan kamar taqib olgan. Kamzul ustidan kalta yengli kumushrang kiyim kiygan. Kiyimni xoshiyasidagi islimiy naqshlar zar ip bilan tikilgan. Boshida oq pat qadalgan salla. Bu portret temuriy shahzodalarga bag‘ishlangan ajoyib asarlardan biri

hisoblanadi. Unda 25 yil davomida Movaraunnaxrda hukmronlik qilgan Sulton Ahmad Mirzoning murakkab xarakteri psixologik to‘laqonli ochib berildi.

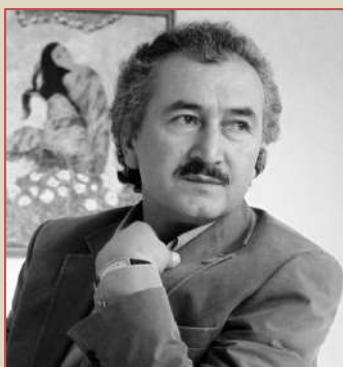
A.Aliqulov. “Sulton Halil Mirzo portreti”. 1999 yil.

O‘zbekistonda XX asrning 90-yillaridan boshlab temuriylar obrazi to‘laqonli aks ettirilgan tarixiy portret janridagi asarlar ko‘plab ishlandi. Rassom Alisher Aliqulov ishlagan hukmdor Amir Temurning nabirasi Sulton Halil Mirzoning (1384-1410) portreti ajralib turadi. Portretida Sulton Halil Mirzo yosh, kuchli, jasur yigit qiyofasida gavdasining to‘rt dan uch qismi ishlangan. U saroydagi bezakdor xonalardan birining derazasi yonida turibdi. U uzoqlarga qarayapti, o‘z maqsadi yo‘lida og‘ishmay oldinga intilishi nigohida sezilib turibdi, lekin ko‘zlarida mung. Baquvvat qomatidagi xarbiy aslahalar xuddi quyib qo‘ygandek. Qimmatbaho metallardan

quyilgan dubulg‘a unga yarashgan, u naqshlar bilan bezatilgan, uni eng uchiga pat qadalgan. Sulton Halil Mirzoning kamari qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan. Uning chap qo‘li qilich tutqichida, o‘ng qo‘li musht qilib tugilgan. Tana harakati, yuz ifodasi, diqqat jamlangan qiyofa barchasi uyg‘un. Yuzi yorug‘lik manbasi yonida, shuning uchun undagi ma‘yuslik va ayni paytda qat‘iylik aniq ko‘rinib turibdi.

Tasviriy san'at ustasi **Akmal Nuriddinov** ijodidan misol – Mirzo Bobur portreti. Rassom Aziza Mamatova mulohazalaridan: “San'atkor Akmal Nuriddinovning portret asarlari rangdor, nazokatli va chuqur ma'noli hisoblanadi. Portretida Bobur Mirzo og'ir janglarda erishgan Hindiston hukmdorlari taxti yonida tomoshabinlarga orqa o'g'irib turibdi. Yondan tasvirlangan yuzida chuqur kechinmalar zohir bo'lgan. Unda chuqur tafakkur jarayoni kuzatiladi, ayni paytda ma'lum xayolot olamiga cho'ngandek. Bobur Mirzo

bu taxtga o'tirgach Vataniga qaytish imkoniyati yo'qolishi va butun qolgan umr hukmdorlikning og'ir yukini ko'tarish bilan bog'liq o'ylar girdobida turibdi. Bobur Mirzo o'ylab ish qilardi va imkon boricha qisqa hayot talablariga rioya qilardi.

A.Nuriddinov. “Bobur Mirzo”. 1996 yil.

Yana bir Mirzo Bobur portretida, u bir qo'lida anor ushlagan holda tasvirlangan, u tomoshabinga butunligicha boqqan. Ko'zlari pastga tushirilgan qo'l kaftlariga qarab turibdi. Bu portretida ham u taxt yonida tasvirlangan va o'ychan ko'rinadi. Asar rangi yengil va shu bilan birga murakkab, u rassomga xos bo'lgan usuldagina ishlangan. Bu asarlarga nigoh tashlab, xuddi shularni o'yladim”. Temuriylarga bag'ishlangan ba'zi portretlardagi obrazlar xuddi shunday. Bir nigoh tashlab san'at asarining butun mohiyatini anglash qiyin.

Tasviriy san'at asarlarini qayta va qayta tomosha qilish, tahlil qilish va ularga rassomlar singdirgan g'oyani ochish lozim bo'ladi. Xalq tasviriy merosiga taxliliy yondashuv o'tmish merosiga to'g'ridan-to'g'ri tahlit emas, balki milliy o'ziga xoslikni izlash bilan bog'liq bo'lgan O'rta Osiyo tasviriy san'atining ijodiy an'analarini qayta anglashdir.

A.Nuriddinov. "Bobur Mirzo". 1996 yil.

1996 yili Toshkent shahridagi "Xamar" Markaziy ko'rgazma zalida hukmdor Amir Temur va temuriylarga bag'ishlangan ko'rgazma namoyish etildi. Mahoratli rassom **Javlon Umarbekov** bu ko'rgazmada oval shaklidagi ramada, yaxshi stilistik usulda, bir oz shartli, lekin chiroyli ishlangan Amir Temur va Mirzo Bobur portretlarini namoyish qildi. Amir Temur portreti belidan tasvirlangan. Hukmdor naqshinkor buklamlari osilib turgan matoli dabdabali chodirda o'tiribdi. Bu kuchli va qudratli insonning fikri tarang ishlayotganligi seziladi. Uning ko'zlarida qat'iylik va jasorat zohir bo'lgan. Kompozitsiya ixcham tuzilgan, uni sirli ohangi, yaxshi shakli sezilib turadi. Rassomning ko'pgina asarlari kabi bunda ham barcha jixatlar asosli hal qilingan. Sarkarda obrazida nafaqat jismoniy qudrat, balki tiniq fikrni ham o'qish mumkin. U qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan shohona libosda tasvirlangan. Uning yelkasiga qora qunduz terisi bilan hoshiyalangan, qimmatbaho metallardan ilgak bilan ilingan issiq rido tashlab olgan. Ridoga o'simlik naqshlaridan iborat bezaklar tikilgan.

J.Umarbekov. “Amir Temur portreti”. 1996 yil.

Chap qo‘lida u cheksiz hokimiyat ramzi bo‘lgan oltin quyma cho‘qmor ushlab turibdi. Uning ko‘kragi va belini oltindan yasalgan plastinkalar yopib turibdi, beliga naqshinkor mato bog‘langan. Boshida pat qadalgan ajoyib toj.

Amir Temurning yuzida quvvat va ayni paytda osoyishtalik va g‘azabnoklik zohir. Keng joylashgan, ifodali ko‘zlari sinchikovlik bilan tikilgan. Hukmdor yuzida nim tabassum, burni bir oz turtib chiqqan, lablari qimtingan, bularning barchasi hukmdorning chuqur tafakkuridan va aqlligidan darak beradi. Javlon Umarbekovning asarida davlat arbobi va sarkarda Amir Temur aynan shunday qiyofada namoyon bo‘ladi.

Shu munosabat bilan san‘atshunos olim N.N.Volkovning qo‘yidagi so‘zlarini eslatib o‘tish joiz: “Kompozitsiya nazariyasini bilish keng va asosli tarixiylik uchun zarurdir. Rangtasvir asari ma‘lum tarixiy asoslangan mazmunni bildiradi. Tarix ayrim tasviriy san‘at yodgorliklari kompozitsiyasi tahlilida yashirin fon bo‘lib xizmat qiladi”¹¹⁰.

Hukmdor Amir Temur, temuriylar va ularning tarixiy davrini tasvirlagan rassomlar asari O‘zbekiston madaniyatidan o‘ziga xos joy egallagan. XX oxiri va XXI asr boshlarida tasviriy san‘at ustalari tomonidan yaratilgan bu portretlar Toshkent shahri va mamlakatimizdagi boshqa shaharlar muzeylari, galereyalari va davlat muassasalarini bezab turibdi. Ular o‘zining estetik go‘zalligi bilan tomoshabinlar nigohini quvontiryapti va tarixiy-madaniy bilimlar manbai bo‘lib xizmat qilyapti.

J.Umarbekov. “Mirzo Bobur portreti”.
1996 yil.

¹¹⁰ Волков Н.Н. Композиция в живописи. – М.: «Искусство», 1977. с. 24.

3.2. Tasviriy san'atning tarixiy janridagi asarlarda aks ettirilgan Amir Temur va temuriylar davri

“Madaniyat tarixi vazifasi avlodlar xotirasini uyg‘otib, inson tafakkurining eng yaxshi mevalarini terish, shu bilan zamondoshlarga o‘tmishdagi buyuk ijodiyotning eng yangi tomonlarini diqqat bilan o‘rganishga imkon beruvchi milliy madaniyatni boyitishdan iborat”¹¹¹. 1990-yillar oxiridan boshlab O‘zbekiston tasviriy san’at ustalari o‘zbek xalqi tarixining solnomasini yaratishga kirishdilar: M.Nabiyev, B.Jalolov, J.Umarbekov, S.Abdullayev, T.Kuryazov, A.Ikromjonov, A.Mamatova, A.Aliqulov singari rassomlar Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Bobur kabi o‘zbek xalqining buyuk vakillari obrazlarini yaratish ustida ish boshladilar.

Yan Geveliyaning “Yulduzlar katalogi” gravyurasi XVII asr.

“Mirzo Ulug‘bek va uning maktabi” asari¹¹²: XV asrda Samarqand taxtiga Amir Temurning nabirasi, butun dunyoga mashxur olim Mirzo Ulug‘bek o‘tirdi. U Samarqand shahrini jahon fani, madaniyati va ma’naviyati markazlaridan biriga aylantirib yubordi. Mirzo Ulug‘bek O‘rta Osiyoda birinchi rasadxona qurdirdi va o‘zining “Ziji Jaddiy Ko‘ragoniy” asarida 1018 yulduz va ularning jadvali haqida avlodlarga aniq ma’lumotlar qoldirdi. Olim Yan Geveliyaning XVII asrda nashr etilgan “Yulduzlar katalogi” kitobida turli asrlarda yashagan butun dunyo astronomlaridan iborat buyuk olimlar yig‘ilishi tasvirlangan gravyura bor. Olimlar ma’buda Uraniya boshchiligida o‘tirishibdi. Uraniyaning o‘ng tomonidagi faxrli joyida Mirzo Ulug‘bek o‘tiribdi. Shu bilan gravyurada uni astraronomiya, matematika va boshqa fanlar rivojiga bebaho hissa qo‘shgan buyuk olim sifatida tan olinganligi ta’kidlangan.

1996 yili rassomlar M.Azlarxo‘jayev, B.Olimjonov va Sh.Baxriddinovlar “Mirzo Ulug‘bek va uning maktabi” deb nomlangan katta xajmdagi asar yaratdilar, asar O‘zR FA Temuriylar davlat muzeyiga ko‘rgazmaga qo‘yilgan. Asar moybo‘yoq bilan sintetik grunt ishlov berilgan matoga chizilgan. Kartina markazida Mirzo Ulug‘bek va Ali Qushchi tasvirlangan. Ular kompozitsiyaning oltin kesishuvidan bir oz o‘ngda joylashtirilgan. Xajm jihatdan katta bo‘lgan bu asarda kompozitsiya shakli va syujeti uyg‘un holda idrok etiladi. Unda Mirzo Ulug‘bek maktabiga mansub bo‘lgan astronom, matematik va faylasuf olimlar ishlagan muhit aniq tasvirlab berilgan.

¹¹¹ Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001. с. 245.

¹¹² Маматов У. Исторические произведения изобразительного искусства конца XX и начала XXI века созданные узбекскими художниками, отражающими науку в эпоху Темуридов. / Сборник научных статей: Наука и Культура в эпоху Темуридов. Государственный музей Темуридов АН РУз. 2013. с. 75-78.

Mirzo Ulug‘bekning qomati tomoshabinga nisbatan to‘rt dan uch qism burilib turibdi. U qo‘llarini orqaga qilib o‘zining birodari va shogirdi Ali Qushchining gaplarini o‘ychan va diqqat bilan tinglayapti. Hukmdorning qomati o‘zining ulug‘vorligi, botini quvvati va afzalligi bilan tasavvur uyg‘otadi. U shogirdining barcha savollariga o‘ylab javob berayotganligini his qilish mumkin.

Mirzo Ulug‘bek boshida chetlari naqshlangan pat qadalgan oq salla. U yirik oltin-simon islimiy naqshlari tushirilgan och zumrad rangdagi shohona choponda tasvirlangan. Libosning etaklari qizil oq rangli marmar yotqizilgan polga yirik buklamlari bilan tegib turibdi. Ali Qushchi pushti shoyi xalat kiygan. U o‘ng qo‘lida yulduzlar jadvali tushirilgan katta, och yashil rangdagi kitobni ushlab turibdi. Boshqa qo‘li yuqoriga ko‘tarilgan. Ko‘rsatkich barmog‘i ishorasidan u hukmdorga matematik hisob-kitoblar yoki yangi astronomik kashfiyotga tegishli bo‘lgan muhim axborot beryapti.

M.Azlarxo‘jayev, B.Olimjonov, Sh.Baxriddinov.
“Mirzo Ulug‘bek va uning maktabi”. 1996 yil.

Kartinning old burchagidagi naqshinkor yog‘och kursida Mirak Chalabiy o‘tiribdi. U belbog‘ bog‘langan uzun shoyi libos kiyib olgan. U tungi osmon haqida ma‘lumot bo‘lgan planshetdan axborotlarni qog‘ozga ko‘chirib yozyapti. Planshetni moviy libos kiygan Jamshid Koshiy ushlab turibdi. Kichikroq, pastak stolda qo‘lyozmalar va Mirzo Ulug‘bekning eng yaxshi ilmiy asarlaridan biri “Astronomiya bo‘yicha risola” asari yotibdi. Asarning ichkarisidagi kitob jovoni yonida uch olim sekingina suhbat quryapti. Ulardan ikkitasi oq matodan arabcha kiyimda. Guruh o‘rtasida turgan olim chuqur o‘yga cho‘mgan.

Observatoriyaning ichki tomoni sirli sopol koshinlar bilan bezatilgan. Bezaklari asosan o‘simlik va geometrik shakllarda. Devorlar mehrobiga astronomik asboblari, qo‘lyozmalar va kitoblar uchun tokchalar qilingan. Rasadxonaning ichki tomonidagi chap burchakda zarlangan taglikka globus o‘rnatilgan. Globus ikkita tillasimon metall bilan ikksimon shaklda o‘ralgan. Yog‘och loklangan panjara ortidagi maydonda rasadxonaning birinchi qavatiga tushadigan zinapoya o‘rnatilgan, u olimlar tungi osmondagi yulduzlar va sayyoralar kuzatadigan yuqori maydonga olib chiqadi.

Rasadxona binosi Samarqand shahrining shimoliy-sharqidagi Ko‘xak tepaligida Obi Rahmat arig‘i yonida joylashgan va XV asrning noyob arxitektura asarlaridan biri hisoblanadi. Rasadxona o‘ttiz metrdan ortiqroq balandlikdagi uch qavatli bino bo‘lgan edi va bu yerda yulduz va sayyoralar tadqiq etilar edi. U yerda o‘z o‘lchamlariga ko‘ra inshoot va kvadrant bo‘lgan, manbalar darak berishicha qirq metr diametrlilik juda katta sekstant qurilgan edi. Rasadxonaning pastki qismida balandligi 11 metrdan iborat kvadrant bo‘lgan. Mirzo Ulug‘bekning vafotidan keyin rasadxonadagi uning ishini yana bir necha o‘n yilliklar davomida uning sodiq shogirdlari Muhammad Ali qushchi va Mirak Chalabiy davom ettirdilar.

M.Azlarxo‘jayev, B.Olimjonov, Sh.Baxriddinovlarning “Mirzo Ulug‘bek va uning maktabi” asarigacha mazmunan asosli, ranglarga boy va ijro texnikasiga ko‘ra yaxshi asar bo‘lgan emas. Bu asarda Leonardo da Vinchining rang haqidagi risolasida aniq ko‘rsatib berilgan nur va rang uyg‘unligi tabiiy talqin etilgan. Bu kartina O‘zbekiston madaniyatidagi tarixiy janrdagi tasviriy san‘at tarixidagi eng muhim asarlardan biri bo‘lib qoldi.

Mahorat bilan ishlaganligiga ko‘ra asar jahon klassik namunalari o‘lchamlariga ko‘ra yaratilgan. Kartina Mirzo Ulug‘bek va uning shogirdlaridan iborat o‘z qahramonlariga nazar tashlab va o‘ziga xos xususiyatlarini ochib ro‘y berayotgan voqealarga qaysi davr nuqtai nazardan qarayotganligi haqidagi e‘tirozli holat bor. Lekin rassomlar voqealar va olimlar shaxsiyatini ramziy ma‘noda talqin etganligini tushunish mumkin.

Jahon tasviriy san‘ati tarixida “Mirzo Ulug‘bek va uning maktabi” asariga tarixiy haqqoniylik va falsafiy mazmuniga ko‘ra muqobil asar mavjud. Rafael Santining yaxshi asarlaridan biri “Afina maktabi” XVI asrning 1508-yillari yaratildi, undagi Suqrot va Platon falsafani, Yevklid matematika va geometriyani, Geraklit meditsinani ifodalayotganligini ko‘rish mumkin.

“Mirzo Ulug‘bek va uning maktabi” asarida rassomlarning tasviriy mahorati va ularning ijodiy tasavvuri aniq ko‘rinadi. Undagi qahramonlar va ularning o‘rtasidagi munosabatlar hayotiylik bilan ajralib turadi. Asarning rangtasviri Velasquesning ko‘p kishilik ajoyib asarlari rangtasviriga o‘xshash ketadi. Bu asarlarning o‘xshashligi va farqi kompozitsiya tuzilishi va ranglar uyg‘unligida seziladi. Shunday qilib, rassomlar nafaqat ularning mamlakati xususiyati bilan, balki ularning ijodi qaysi davrga mansubligi bilan ham farqlanadi. Shu bilan birga asarlarning g‘oyasi rassomlarning dunyoqarashi, umuminsoniy qadriyatlarga va abadiy mavzularga munosabatidan ham darak beradi. “Mirzo Ulug‘bek va uning maktabi” tarixiy asarida mualliflar O‘zbekiston miniatyura san‘ati an‘analari va tasviriy san‘at asarlarini G‘arbiy Yevropa badiiy maktablari uslubida yaratish prinsiplarini qayta angladilar.

“Amir Temur qo‘shining To‘xtamish ustidan g‘alabasi” kartinasi¹¹³. “Alisher Aliqulov tasviriy san‘at olamiga o‘tgan asrning 90-yillari kirib keldi. Shu paytda o‘z ijodi tarixiy va jang janri bilan bog‘liq ekanligini belgilab oldi. O‘zbekistonni mustaqilikka erishishi yosh rassom ijodida yangi ufqlar ochdi. Aynan milliy tarix, boy ma‘naviy va moddiy madaniyat an‘analari uning ijodida muhim rol o‘ynadi... Alisher ko‘p qiyofali kompozitsiya, voqelikni aks ettirishning realistik usuliga asosiy

e‘tibor beradi. Tasvir qismlarning aniqligi, mavzularga e‘tibor, tarixiy voqealarni haqqoniy aks ettirishi uning ijodini farqlab turuvchi jihat hisoblanadi”¹¹⁴.

Tasviriy san‘at kartinasi mavzu ma‘naviy aloqani mustahkamlashda asosiy vazifa hisoblanadi. A. Aliqulovning “Amir Temur qo‘shining To‘xtamish ustidan g‘alabasi” tarixiy kartinasi yuqoridagi fikrning tasdig‘i hisoblanadi. Optik qonunlarni aniq tushunish, rangning emotsional va ramziy jaranglashi bu tarixiy kartinani yaratish prinsipining asosini tashkil qildi. Bu kartinani o‘rganayotib ko‘p qiyofali kartinadagi odamlarning harakati oltin kesishuvning asosini tashkil qilgan kompozitsiya markaziga yo‘naltirilganligini ko‘rish mumkin. “Idrok etayotganning vazifasi tasviriy san‘at ustasi asarga singdirgan axborotni anglashdan iborat, rassom g‘oyasini anglashga xalaqit beradigan fovqulodda hosil bo‘ladigan tasavvurlar bundan mustasno. Tasviriy san‘atda birinchi navbatda kompozitsiya tuzilishi muhimdir, ikkinchidan, mavzuning butunligi e‘tiborda bo‘ladi. Kompozitsiya tuzilishining markazi ko‘pincha ma‘naviy markaz hisoblanadi”¹¹⁵. A. Aliqulov o‘zining jang kartinasi tasviriga ongli ravishda yondashdi, unda yorug‘lik rang tuzulishi va kompozitsiya rassom g‘oyasini to‘la ochib beradi. Kartina Amir Temur jangchilari o‘ng tomonda to‘plangan. Chap tomonda To‘xtamishning yarador jangchilari, ular ham kompozitsiya markaziga qaragan. Kartina markazida Amir Temur qo‘shini harbiy boshliqlari tomoshabin tomonga ot qo‘yib kelayotgandek. Qo‘llarida sarkarda tamg‘asi tushirilgan moviy xilpirayotgan bayroqlar. Ot ustida kelayotib ular zar naqshli qizil chodirni ag‘daradilar va uning qubbasini tutib turgan suvoriylarni otdan yiqityapti. Bu tarixiy asarda kompozitsiya tuzish qoidalari ko‘zga tashlanadi.

Birinchi, bu davr jangchilar o‘rta asrlar libosida, bosh kiyimida va qurollarda tasvirlangan. Xon uchun tikilgan chodir ham XIV asrga mos keladi. Ikkinchi, jangchilarni etnik kelib chiqishi ochiq ko‘rinadi. Jang keng sayxonlikda ro‘y beryapti. Uzoqdan Amir Temur zahira askarlari bilan ko‘zga tashlanadi. Bundan mazkur tarixiy voqea ro‘y berayotgan maydonning cheki ko‘rinmaydi. Minglab jangchilar ko‘targan chang-to‘zon osmonni qoplagan. Ko‘pgina askarlarning yuzida azob, og‘riq va qo‘rquv zohir. Rassom tarixiy tasviriy san‘at asariga xos bo‘lgan davr, makon, maydon, psixologiya kabi barcha jihatlarni tasvirlash imkoniga ega bo‘lgan. “Amir Temur qo‘shining To‘xtamish ustidan g‘alabasi” kartinasi XX asr oxiri va XXI asr boshlari O‘zbekiston madaniyatidagi xarb mavzusidagi tasviriy san‘at asaridir, bunda tarixiy janr o‘z rivojini topdi. Rassom A. Aliqulov bu asar haqida shunday degan edi:

¹¹³ Маматов У. Развитие исторического жанра в изобразительном искусстве Узбекистана.

// Общественные Науки в Узбекистане. №3, - Т., 2011. с. 77–80.

¹¹⁴ Илхомова С. Штрихи к портрету художника Алишера Аликулова. // art San‘at. Выпуск №4, 01/10/2002.

¹¹⁵ Волков Н.Н. Композиция в живописи. – М.: «Искусство», 1977. с. 24–25.

A. Aliqulov. “Amir Temur qo‘shinining To‘xtamish ustidan g‘alabasi”. 1996 yil.

“O‘ngdagi yuqori burchakda Amir Temur o‘z otida zahira askarlari bilan tasvirlangan. Suvoriy sarkardalar tepalikda turib jangni kuzatayapti. Amir Temur strategiyasi askarlarni shaxmat tartibida joylashtirishni talab qilgan, bu uning ajoyib strateg va taktik ekanligidan darak beradi, bu strategiyada har bir sarkarda o‘z askarlari bilan o‘z joyini bilgan. Agarda diqqat bilan qaralsa, askarlar ko‘tarayotgan chang-to‘zon buluti ortida o‘rmon daraxtlari uchini ko‘rish mumkin. O‘rta Osiyoda katta o‘rmonlar yo‘q, shu sababli jang Rus yerida bo‘layotganligini taxmin qilish mumkin.

To‘xtamish qo‘shini mag‘lub bo‘lishi, mo‘g‘ullar va Oltin hamda Oq O‘rda hukmronligiga barham berildi. “Yoshligimdayoq osiyoliklar qiyofasini, kiyimlarini, qurollari turlarini va o‘rta asr davrini o‘rganishni boshladim. Vaqtlar o‘tishi bilan tajriba to‘pladim va bular tarixiy mavzudagi asarlar chizishimga imkon berdi. Jang qilayotgan mo‘g‘illar va turonliklarning qiyofasi va xarakteridagi farqni obrazlarida berishga harakt qildim”. Kartina rang va yorug‘lik perespektivasi ishonchli va ifodali chiqqan. To‘xtamish chodirini qulashi va uning bayrog‘ini Amir Temur askarlari tomonidan oyoq osti qilinishi, sarkardaning tamg‘ali moviy bayrog‘ini xilpirashi mo‘g‘ullar ustidan qozonilgan g‘alabadan darak beradi. A. Aliqulov asarida tasviriy san’atdagi tarixiy janr asarlarining butun badiiy-tasviriy vositalaridan foydalanildi. U yaratgan “Amir Temur qo‘shinining To‘xtamish ustidan g‘alabasi” asarini mahorat bilan ishlanganligiga ko‘ra XIX asr ikkinchi yarmi taniqli rus rassomi Vasiliy Surikovning “Yermakning Sibirni olishi” jangovor asari bilan tenglashtirish mumkin.

“Amir Temur jahon tarixida” asari¹¹⁶. O‘zR FA Davlat tarix muzeyida saqlanayotgan “Amir Temur jahon tarixida” asari A. Aliqulov, A. Agaxanyan, Z. Gulmetov tomonidan 2001 yili yaratilgan devoriy surat tarixiy asarlaridan biri hisoblanadi. Asar Amir Temurga, uning jahon tarixi va madaniyatidagi o‘rniga bag‘ishlangan. Devoriy

¹¹⁶ Маматов У. Властелин семи планет и Амир Темур в мировой истории. / Сборник научных статей: Ўзбекистон бетакор маданий ёдгорликлари: муамоллар, ечимлар ва истиқболлар. Государственный Музей Истории Узбекистана АН РУз. Ташкент, 2012. с. 150–154.

suratda Uygʻonish davri va yagona qudratli davlatni barpo etilishi, hukmdorning fan va madaniyatga hurmat bilan munosabatda boʻlishi, bu bilan arxitektura yodgorliklarini bizning kunlarimizgacha yetib kelganligi koʻrsatilgan. Oʻsha davrlar turli ustalarining ijodi Oʻzbekiston sanʼati va madaniyatining durdonalari boʻlib qoldi.

A.Aliqulov, A.Agaxanyan, Z.Gulmetovlari Ali Yazdiy va Ibn Arabshoh singari olimlar yozib qoldirgan davrni oʻz asarida tasvirladilar, bu olimlar Amir Temur qonunchiligidagi islohatlar yilnomasini qoldirgan edi, bular Amir Temur “Tuzuklari”da oʻz aksini topgan edi, xususan bu asarda u quyidagilarni yozgan edi: “Agar bizning hokimiyatimiz uyi yaxshilik bilan qurilgan boʻlsa, bizga hech kim zarar yetkaza olmaydi. Adolat va ezgulik suvidan sugʻorilayotgan daraxt baxt mevalarini beradi”.

**A.Aliqulov, A.Agaxanyan, Z.Gulmetov.
“Amir Temur jahon tarixida”. 2001 yil.**

Amir Temurning orqasidagi fonda Bibixonim va Goʻr Amir arxitektura ansambllari koʻzga tashlanadi. Ularning orqasidagi oʻng tomonda yorqin va gullayotgan mamlakat koʻrinadi. Fonning chapida moʻgʻillar bosqinini tugashi va turli mamalakatlar elchilari qiyofasida diplomatik munosabat tiklangani tasvirlangan. Bu bilan rassomlar mamlakatda tinchlik va mustaqillikni qoʻriqlayotgan Vatan himoyachilari obrazini yaratdilar. Hukmdor Amir Temurning chap tomonida diplomatlar tasvirlangan. Gonsales de Klavixo kelganligi – bu hujjatli fakt. Shu bilan birga Damashq, Xitoy va Turkiya singari davlatlarning ham vakillari kelgan. Devoriy suratning oʻng tomonida Fransiya qiroli Karl V va Amir Temur oʻrtasida yozishma yorliq koʻrinishida tasvirlangan. Devoriy suratda shuningdek uning ishlarini oʻgʻillari, nevaralari va evaralari Mirzo Ulugʻbek, Husayn Boyqaro va Hindistonda Boburiylar shajarasiga asos solgan Mirzo Bobur tomonlaridan davom ettirilganligi koʻrsatilgan. Mirzo Boburning avlodlari Hindistonda 350 yil davomida hukmronlik qildilar. Dunyoning yetti moʻjizasidan biri Toj Mahalni ham Amir Temur avlodlari yaratdi. Yuqoridagi fikrlarni barchasi “Amir Temur jahon tarixida” asarida aks ettirildi.

A.Aliqulov, A.Agaxanyan,
Z.Gulmetov.
“Amir Temur jahon tarixida”.
2001 yil. Lavha.

A.Aliqulov, A.Agaxanyan,
Z.Gulmetovlarning kasb mahora-
ti tarixiy asar yaratish jarayonida
to‘la namoyon bo‘ldi. Voqealarni
jipslashtira olish rassomlarning
kasb mahoratlarida ko‘rindi.
Yirik san‘atshunos olim
N.N.Volkovning ta‘biri bilan
aytganda, “Quyidagi shartlarga
javob beradigan yaxlitlik qismlarining tarkibi va joylashuvini umumiy ma’noda
kompozitsiya deb atash mumkin:

- butunlikka zarar yetkazmasdan biror qismini ajratib olib bo‘lmaydi;
- butunlikka zarar yetkazmasdan qismlar o‘rnini almashtirib bo‘lmaydi;
- birorta yangi elementni kompozitsiyani buzmasdan qo‘shib bo‘lmaydi”¹¹⁷.

Bu ta‘rif o‘zbek tasviriy san‘at ustalarining har qanday badiiy asarlariga va hatto Sa‘dullo Abdullayevning “Boburiylar Hindistonda” triptix-kartinasiga o‘xshash nisbatan mustaqilligini saqlab qolgan qismlargacha tegishli.

“O‘zbek Uyg‘onish davri” kartinasi¹¹⁸. Rassom S.Abdullayev ijodini tadqiq qilib ta‘kidlash joizki, uning ijodi XX asrning 90-yillarida to‘la ma’noda shakllandi va rivojlandi. S.Abdullayev yoshligida Samarqand shahridagi yarim xarobaga aylangan Bibixonim arxitektura ansamblini tasvirlovchi etyud ishlagan edi. Ispan elchisi Rui Gonsales de Klavixo o‘z kundaligida Samarqand shahrini quyidagicha tasvirlaydi: “Samarqand shahri tekislikda joylashgan va tuproq uyumlari hamda juda chuqur xandoqlar bilan o‘ralgan. U shahar devori ichida joylashgan Sevilya shahridan biroz kattaroq, shahar atrofida juda ko‘plab uylar qurilgan, ular shaharni turli tomondan o‘rab turadi. Butun shahar bog‘ va uzumzorlar bilan o‘ralgan, ba‘zi joylarda ular bir yarim, boshqa joylarda ikki ligaga cho‘zilib ketgan. Bu shahardan tashqari bog‘lar orasiga katta va ko‘rimli binolar qurilgan, u yerda janobning o‘zining ham saroyi bor. Shahar atrofidagi bog‘lar va uzumzorlar shunchalik ko‘pki, unga yaqinlashayotganda go‘yo baland daraxtlar o‘sgan o‘rmonga yaqinlashayotgandek tuyuladi, shaharning o‘zi esa ularning o‘rtasida joylashgan”¹¹⁹.

S.Abdullayev o‘zining “O‘zbek uyg‘onish davri” asarida bu o‘rta asrlar noyob yodgorligi obrazini va uning fonida Amir Temurni a‘yonlari bilan birga tasvirladi. “O‘zbek Uyg‘onish davri” kartinasi Amir Temur olimlar, faylasuflar, tarixchilar, me‘morlar, rassomlar, hunarmandlar ustalar qurshovida tasvirlangan, ularni u erkin ijod qilishlari, o‘z g‘oyalari kuchi va hokimiyatini ifodalashi uchun yig‘gan edi.

¹¹⁷ Волков Н.Н. Композиция в живописи. – М.: «Искусство», 1977. с. 20.

¹¹⁸ Маматов У. Эпоха Амира Темура и темуридов, в произведениях С.Абдуллаева и Дж.Умарбекова. / Сборник научных статей: Амир Темур ва темурийлар давридаги илм-фан ва маданият ривожининг жаҳон тамаддунидаги ўрни. Государственный Музей Истории Узбекистана АН РУз. 2017. с. 238.

¹¹⁹ Руи Гонзалес де Клавиго. Дневник путешествия испанского посла ко двору Тимура в Самарканд. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.e-samarkand.narod.ru/Clavijo.htm>

Uning rahbarligida turli kasb va mutaxassislik egalari me'morchilik inshootlari qurgan edi va ular o'zining mutanosibligi, rangdorligi va bezaklari bilan noyob yodgorlik bo'lib qoldi. "Samarqand va O'zbekistonning boshqa shaharlaridagi arxitektura, madaniyat, san'at, hunarmandchilik, nazm va miniatyura kabilar Amir Temur merosining bir qismi, u insoniyatga qoldirgan merosini odamlar asrab-avaylashi uchun qoldirdi. Amir Temurning ulug' xizmati shundaki, u Markaziy Osiyo xalqlarini birinchi bo'lib qudratli va taraqqiy etayotgan davlatga birlashtirdi. Uni gullab – yashnashi, taraqqiyotning yuksak darajasiga erishganligi sababli XIV asr oxiri va XV asr boshlarida tovar-pul munosabatlari qaror topdi. Movaraunnaxr va Xorazm boy madaniy an'analari va ma'naviy qadriyatlari bilan shuhrat qozondi, bu Amir Temur imperiyasining madaniy taraqqiyoti uchun poydevor bo'lib xizmat qildi"¹²⁰.

S.Abdullayev. "O'zbek Uyg'onish davri". 1997 yil.

"Bu zamin nonga ham, sharob va go'sht, meva-cheva va qushlarga ham juda boy. Boshqa mahsulotlar ham juda arzon, yarim realga (pul birligi) teng bo'lgan bir paqirga bir yarim pud arpa beradi. Non shunchalik arzonki, undan arzon bo'lishi mumkin emas, guruch esa nihoyatda ko'p. Bu shahar va uning yeri shunchalik hosildor va boyki, undan hayratga tushish

mumkin xolos. Uning boyligi uchun Samarqand deb nomlangan, uning haqiqiy nomi Simiskent, bu Boyqishloq degani. Bu zamining boyligi nafaqat yegulikning ko'pligida, balki ko'plab ishlab chiqariladigan shoyi matolar, atlas, kamka, sandal, tafti, tersenalning mo'lligi, shuningdek jun matolar, shirinliklar, dorivorlar, tilla va lazur bo'yoqlar va boshqa ashyolarning cheksizligida ko'rinadi. Shuning uchun janob bu shaharni ulug'lagan"¹²¹.

Bu tarixiy ma'lumotlar S.Abdullayevga asar yaratish uchun turtki berdi. Unda hukmdor yangi arxitektura inshooti quriladigan joyini ko'rsatayotgan o'ng qo'lini ko'targan xolda tasvirlangan. Chap qo'li esa yelkasiga tashlab olgan ko'k, yirik naqshli shohona choponi ostida. Uning ostida ko'krak, yoqa va yelkalariga zar bezaklar berilgan qizil rangdagi kiyim ko'rinib turibdi. Amir Temur yuzi jiddiy va xech qanday e'tirozni qabul qilmaydi. Rassom hukmdor yonida me'morni tasvirlagan, u bilan Amir Temur o'zining suyukli xotiniga bag'ishlab quriladigan yangi madrasa loyihasini muhokama qilyapti. Uning atrofini o'g'illari va nabiralari o'rab turibdi. Hukmdor yonida nabirasi yosh Mirzo Ulug'bek turibdi. U qora rangdagi, qavima chopon kiyib

¹²⁰ Хайруллаев М. Основные предпосылки расцвета культуры в Эпоху Темура и темуридов. / Тезисы международной научной конференции «Амир Темур и его место в мировой истории». - Т.: «Узбекистан», 1996.

¹²¹ Руи Гонзалес де Клавиho. Дневник путешествия испанского посла ко двору Тимура в Самарканд. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.e-samarkand.narod.ru/Clavijo.htm>

olgan, boshida dumaloq do‘ppi. Amir Temur yonida uning katta o‘g‘li Shohrux Mirzo ham bor, uning yonida shoir va olimlar turibdi. Bibixonim saroyi maydoni quyosh nuriga cho‘mgan, kartinada quyoshli tong. To‘q yashil daraxtlar va bino yonidagi odamlardan yerdagi jilvirlangan granit plitalarga to‘q ko‘k rangda soya tushib turibdi. Baland tiniq osmonda oq bulutlar kezib yuribdi. To‘plangan kishilar orqasida Bibixonim saroyi ko‘rinib turibdi. U chiroyli va bezakdor. Yiltirab ko‘rinayotgan oq koshinlarning ko‘k qirralar yorqin nur sochadi. San‘atshunos olim N.N.Volkov o‘zining “Rangtasvirda kompozitsiya” asarida shunday yozadi: “Obraz muallifning asari moddiy voqeligida vujudga keladi. Bu musiqada vaqt qatorida, rangtasvirda esa makon qatorida namoyon bo‘ladi. Bo‘yoq va chiziqlar nafaqat ashyolar harakatlarini tasvirlashda, balki o‘z-o‘zidan ham hissiyotlarni ifodalaydi. Rangtasvir va qalamtasvirda shakl-shamoyil va makoniy qurilma bir-birisiz mavjud bo‘la olmaydi. Rang qurilmasiga ko‘ra biz asarni quvnoq yoki mungli ekanligini aniqlay olamiz”¹²².

Kartinadagi bino peshtoqida, kirish arkasi tepasida Qur‘ondan suralar, uylarda yashayotgan odamlar tumorlari kabilarni arab yozuvida o‘qish mumkin. Kartinning o‘ng tomon chetida pushti, zar naqshli choponda tasvirlangan nozikkina yigit obrazi e‘tiborni tortadi. U shahzodalardan biri yoki saroy shoiri bo‘lishi ham mumkin. O‘smir yuzi ozg‘in va jonli. Shahzodalardan ko‘pchiligi yaxshigina bilimga ega bo‘lgan va o‘zidan ko‘plab ilmiy va adabiy asarlar qoldirgan. Ulardan biri Mirzo Boburdan butun dunyoga mashxur bo‘lgan “Boburnoma” asari qolgan, u bizgacha yetib keldi va ko‘pchilik uchun bilim va hamda ijod manbai bo‘lib xizmat qilmoqda. Ko‘plab shoir, olim va tarixchilar uchun “Boburnoma” ensiklopediya bo‘lib qoldi, undan o‘rta asrlar Movaraunnaxri va Hindiston haqida ma‘lumotlar olish mumkin. Sankt-Peterburg Badiiy akademiyasi professori Georgiy Lazarevich Chepets S.Abdullayev asarlari xaqida shunday degan edi: “Bu rassomning asarlarini nihoyatda diqqat bilan tomosha qilish kerak va tomoshabin ko‘z oldida uyg‘un qiyofali odamlarning ajoyib dunyosi namoyon bo‘ladi”¹²³.

“Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro Hirotda” asari¹²⁴. “Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro Hirotda” asari S.Abdullayev tomonidan 1991 yili yaratilgan e‘tiborli kartinalardan biri hisoblanadi, u XX asr oxiri – XXI asr boshida O‘zbekiston madaniyatidagi tasviriy san‘atning tarixiy janrida yaratildi. Rassomni bu tarixiy shaxslarning ma‘naviy hayoti qiziqtirib qoldi va buni u o‘z asarida aks ettirdi. Hirot hukumdori Husayn Boyqaro she‘rlar yozish bilan shug‘ullanganligi shaharning butun madaniy hayotida o‘z izini qoldirdi. Hirot shahrida hovuzlar, gulzorlar va uzoq mamlakatlardan olib kelingan noyob daraxtlardan iborat bog‘dorchilik madaniyatini rivojlanganligi bog‘ madaniyatini rivojlantirish imkonini berdi. Rassom “Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro Hirotda” asarida bu muhitdagi ikki shoir, ikki yaqin do‘stlarni tasvirleydi. Kartinada tomoshabin salqin hovuzli maydon yonidagi keng maysazorda ohista qadamlab suhbatlashib ketayotgan ikki kishini ko‘radi. Ulardan biri buyuk shoir, “Xamsa” muallifi Alisher Navoiy, boshqasi hukumdor, shoir va sarkarda Husayn Boyqaro.

¹²² Волков Н.Н. Композиция в живописи. – М.: «Искусство», 1977. с. 24.

¹²³ Ахмедова Э.Р. Предисловие к альбому С.Абдуллаева. – Т., 2006.

¹²⁴ Маматов У. Произведения исторического жанра изобразительного искусство Узбекистана, художников Сагдуллы Абдуллаева и Азизы Маматовой.

Alisher Navoiy uzun choponda, boshida kichiroq salla bilan tasvirlangan. Qora ko‘zlarida aql va ezgulik zohir bo‘lgan. Uning nigohi baland ko‘tarilgan qo‘llarida ushlab turgan she‘riy to‘plam bo‘lsa kerak kichikroq kitobga yo‘naltirilgan. Uning yonida xuddi shunday ohista va bir tekisda harakatlanayotgan Husayn Boyqaro. Hirot hukmdori ochroq rangli shohona libosda. Oq ko‘ylak ustidan chiroyli buklamli yengsiz tilla rangli chopon kiygan. Chopon ustidan qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan qimmatbaho metaldan ingichka kamar taqib olgan. O‘ng qo‘lining bosh barmog‘i kamarga qo‘yilgan. Boshqa qo‘li erkin harakatda. Husayn Boyqaroning yuzi nozik mug‘ulcha tuzilgan. Yuzlari sezgir ifodalangan. U o‘zining maslahatchisi va do‘stining she‘rini diqqat bilan tinglayapti.

S.Abdullayev. “Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro Hirotida”. 1991 yil.

Kartinning o‘ngidagi bino oldida baland teraklar tasvirlangan. Madrasa tashqi devorlari ko‘k rangli sopol plitkalar bilan bezatilgan tillasimon rangda ishlangan. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro qomatlari daraxtlarning to‘q yashil fonida och tusda ko‘rinadi. Madrasa eshigidan pastga, hovuzga zinapoyalardan tushiladi. Ularning barchasidan iliqlik va nur taralayotgandek, osmon baland, g‘uborsiz, moviy rangda va musiqa eshitiladi. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro portretlarida rassom shakllarni modellashtiradi va qomatlarni qarama-qarshi burilishda beradi, shu bilan hissiyotlarning to‘laqonligini ifodalaydi. Bunday badiiylik darajasida rassom milliy va estetik idealni, inson ma‘naviy qadriyatlarini abadiyligini ko‘rsatadi. Rassom S.Abdullayevning ma‘naviyati shaklni umumlashgan holda talqin etuvchi milliy badiiy an‘ana bilan bog‘liq. Hirot hukmdori Husayn Boyqaro yaxshigina shoir bo‘lgan va she‘rlarini to‘plab devon tuzgan.

Taniqli sayyoh Gerbert Vamberi Oʻrta Osiyoda boʻlganidan keyin oʻz taassurotlarini kitob qilib yozgan, Oʻrta Osiyo xalqlarining urf odatlari va eʼtiqodi haqida quyidagilarni taʼkidlaydi: “Turkiylarda podshohdan tortib dehqongacha sheʼriyatni yaxshi koʻradi va sheʼrlar yozadi”. Rassom S.Abdullayev yaratgan Oʻzbekiston madaniyatidagi tasviriy sanʼatning tarixiy janridagi asarlar mazmunli va yaxshi ishlangan. Ular yoshlarni maʼnaviy tarbiyasida yaxshi manba boʻla oladi. XX asr oxirida uning ijodida yangi davr boshlandi. Alisher Navoiyning tavalludiga 550 yil toʻlishi munosabati bilan rassom shoir haqida turkum asarlar yaratdi. Keyinchalik Amir Temur va uning davriga bagʻishlangan mavzular paydo boʻldi. U oʻrta asrlar sharqining adabiy va meʼmorchilik yodgorliklarini oʻrganishni boshladi. Shunday qilib uning tarixiy janrdagi asarlari paydo boʻldi. Rassomni tarixiy shaxslarning maʼnaviy hayoti qiziqirdi va u oʻz asarlarida buni aks ettirishga harakat qildi. Saʼdullo Abdullayev sanʼatga nisbatan dunyoqarashi va shaxsiy qarashlari shakllangan inson hisoblanadi.

J.Umarbekov. “Yetti sayyora hukmdori”. 1995 yil.

“Yetti sayyora hukmdori” asari¹²⁵. Javlon Umarbekovning katta xajmdagi “Yetti sayyora hukmdori” kartinasi XX asr oxiri - XXI asr boshlaridagi Oʻzbekiston madaniyatidagi tarixiy janr tasviriy sanʼat asarlari qatoriga kiradi. Bu asar OʻzR FA tarixi davlat muzeyida saqlanadi. Rassom buyuk odamlar haqida asarlar turkumini yaratayotib eng avvalo, Amir Temur shaxsiyati, uning buyukligi, uning atrofida va davriga toʻxtaldi. Rassom u haqida asar yaratishga tayyor edi, negaki u avvalgi kartinolari tufayli tajriba toʻplagan edi. Unga mavzu tushunarli edi va u oddiygina tarixiy janrdagi portretni emas, balki oʻsha davr, odamlar, voqealarni tasvirlashni xohladi. Amir Temurning tashqi koʻrinishi Hindistonda hindlarga, Eronda eronliklarga, Moʻgʻilistonda moʻgʻillarga oʻxshatib ishlanganligi uchun J.Umarbekov uning qiyofasini qanday ishlashni uzoq uyladi, rassom Sohibqiron taxtda oʻtirgan holatidagi xitoy miniatyura tasvirini topib oladi.

Bu miniatyurada Sohibqiron toʻgʻriroq ishlangan deb hisobladi. Bu portret Amir Temurga oʻxshash boʻlishi mumkin, negaki xitoyliklar odamlarni oʻziga oʻxshatib tasvirlay olishardi. Xitoy musavvirlari ishlagan Chingizxon va Botu portretlari shunday edi. Aynan shu miniatyuradan J.Umarbekov Amir Temur portretini ishladi.

¹²⁵ Маматов У. Властелин семи планет и Амир Темур в мировой истории. / Сборник научных статей: Ўзбекистон бетақрор маданият ёдгорликлари: муаммолар, ечимлар ва истикболлар. Государственный Музей Истории Узбекистана АН РУз. Ташкент, 2012. с. 150–154.

J.Umarbekov asarda hukmdor bilan birga uning atrofidagi yaqinlarini va bo‘lib o‘tayotgan voqealarni ko‘rsatib berdi. Rassom uning yonida to‘rt o‘g‘lini tasvirladi. Ular yig‘ma obraz bo‘lib qoldi. Ular yilnoma, tarixiy va adabiy manbalardan olib chizildi. Kompozitsiyaning oltin kesishuvida uzunasiga chapdan o‘ngga qarab kufi uslubidagi arab yozuvida “Kuch adolatda”, deb yozib qo‘yildi.

**J.Umarbekov. “Yetti sayyora hukmdori”.
1995 yil. Lavha.**

Asarning o‘ng qanotida ispan elchisi boshchiligida turli mamlakatlar elchilari joylashtirildi. Bu yerda milliy kiyimlarda Yunoniston, Eron,

Rossiya, Iroq, Mo‘g‘iliston kabi mamlakatlarning elchilari ko‘rsatildi. Kartinning o‘ng qanotida hukmdor qabulida hozir bo‘lgan olimlar, shoirlar, rassomlar va musiqachilar tasvirlandi. Eng avvalo keyinchalik “Samarqandga sayohat” kitobini yozgan va Amir Temur tomonidan qabul qilingan ispan elchisi Gonsales de Klavixo tasvirlandi. Bu kitobdan ko‘pgina mamlakat aholisi Amir Temur va uning davri haqida xabar topdi.

**J.Umarbekov. “Yetti sayyora hukmdori”.
1995 yil. Lavha.**

Asarning yuqoridan chap burchagida sarkarda tamg‘asi bosilgan bayroqlarini ko‘tarib hukmdorning otliq va tuya mingan shaxsiy qo‘riqchilari turibdi. Amir Temurning boshi ustida ikkita farishta uchib yuribdi, ulardan biri tarozi, boshqasi xanjar ushlab olgan, bu adolat va kuch ramzidir. Asarning pastki markaz qismida Amir Temurning ma‘naviy ustozu Said Baraka tasvirlangan. U biror ishni boshlashdan avval doim o‘z ustozu bilan maslahatlashib olardi. Etnografik materialni (kiyim, qurol, bosh kiyimlar) rassom miniatyuralardan o‘rgandi, ba‘zan o‘zi ham qo‘shib qo‘ydi. Manbalar turlicha bo‘lgan. Amir

Temur o‘zining “Tuzuklari”da jamiyat tarixida asosiy o‘rin tutgan va tarix yaratuvchisi bo‘lgan inson omilini yetakchi o‘ringa qo‘ygan. Xususan, hukmdor shunday degan edi: “Har bir shaxsga uning fe‘l-atvori va u haqidagi tasavvurlarga qarab muomala

qildim”. Tasviriy san’at va uning boshqa turlaridagi asarlarda shakl va mazmun birligi katta ahamiyatga ega va uning tarkibiy qismlari bu birlikni tashkil etadi. Mazmun va shakl elementlari bir-biri bilan bog‘liq, bir-biriga tobe va rassom g‘oyasi bilan belgilanadi. “Kompozitsiya shakllari butun kompozitsiya aloqalarini bir bog‘lamda turuvchi ma’noni ifodalash uchun ayrim asarda mavjud bo‘ladi. Bir butun ma’no rang, chiziqlar, makon, harakat, harakatdagi qomatlar joylashuvidan iborat ayrim nigohiy ma’lumotlarga aylantiradi”¹²⁶.

J.Umarbekov. “Yetti sayyora hukmdori”. 1995 yil. Lavha.

J.Umarbekovning “Yetti sayyora hukmdori” asari bu barcha talablarga javob beradi. U rassom ijodiga mansub bo‘lgan yorqin asarlardan biri hisoblanadi. “Taniqli o‘zbek mahobatchi rassom Chingiz Axmarovning tasviriy san’ati J.Umarbekovning uslubiy yo‘nali-shini belgilab beruvchi manba bo‘lib qoldi. Qadimiy sharq madaniyati bilimdoni Chingiz Axmarov shaxsiyati, uning miniatyuraga monand tempera rangtasvirining o‘ziga xosligi yosh rassomga ta’sir qilmasligi mumkin emas edi”¹²⁷. J.Umarbekovning “Yetti sayyora

hukmdori” asarida, nafaqat qabul marosimi ko‘rsatiladi, balki O‘rta Osiyoning o‘rta asrlar ruhi va madaniyati ham nomoyon bo‘ladi. U rassomning ham milliy maktabning lisonini, ham G‘arbiy Yevropa realistik maktabi usullarini egallaganligidan darak beradi. Bu tarixiy asarda nafaqat hukmdor Amir Temur va uning davri ko‘rsatiladi, balki undagi ko‘plab personajlarning ruhiyati ifodalab beriladi. O‘rta Osiyo tasviriy san’ati xususiyatlarini ochib o‘zbek rassomi J.Umarbekovning tarixiy janrdagi asarlaridagi bezakdorlik mohiyatini tushunish imkonini beradi.

“Yetti sayyora hukmdori” asarida rassomning yevropacha realistik rangtasvir ta’sir qilgan ijodining uzluksiz ijodiy jarayoni qonuniyatini tushunish imkonini beradi. Umumlashma ramzlar va obrazlar yaratish bilan bog‘liq murakkab vazifa turar edi, ammo bu iqtidorli rassom doim o‘z kompozitsion yechimini topa oldi. Uning kompozitsiyadagi ranglar bilan bog‘liq izlanishi makoniy to‘xtamga kelib taqaldi. “J.Umarbekov o‘zgachaligi bilan hayratga soladi, O‘rta Osiyo tabiatiga xos bo‘lgan yorqin va iliq ranglardan foydalanadi, bu to‘g‘ridan to‘g‘ri aniq kompozitsiyada realistik muhitni yaratadi”¹²⁸. Asarni ishlanishidagi tasviriy lison haqida gap ketganda, bunda kompozitsiya uchun bezakdor yuza tanlangan, negaki u Davlat tarix muzeyining birinchi qavatidagi xoll devorini bezab turibdi.

¹²⁶ Волков Н.Н. Композиция в живописи. – М.: «Искусство», 1977. с. 11.

¹²⁷ Умаров А. Проблема искусствознание Узбекистана. – Т.: «Фан», 1997. с. 174.

¹²⁸ Умаров А. Проблема искусствознание Узбекистана. – Т.: «Фан», 1997. с. 174.

Ikkinchi qavatda hukmdor Amir Temur va uning davriga bag‘ishlangan ekspozitsiya bor. Rassom J.Umarbekov asarining tasviriy lisoni ishlanishi tarziga ko‘ra avvalgi asarlardan farqlanadi. Uning shakl va rang, kompozitsiyalar bezagi sohasidagi ijodiy izlanishlari rassomning g‘ayrat bilan intilishlari, uning ijodiy individualligiga yaqin. “Yetti sayyora hukmdori” asari bunga misol bo‘ladi. O‘zbekiston madaniyatidagi tarixiy janrdagi tasviriy san‘at asarlarini yaratishda g‘oyaviy-mavzuiy mazmun, kompozitsion, rang va tus to‘xtami muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun ham rassomning o‘z asarini yaratish tarixi haqidagi hikoyasi shu tarzda batafsil yoritildi.

“Sanoyi-nafis” ijodiy uyushmasi. XX asr 80-yillar oxirida “Sanoyi-nafis” uyushmasi tuzildi, uning tarkibiga T.Boltaboyev, X.Nazirov, F.Kamolov, S.Qoraboyev singari miniatyurachi rassomlar kirdilar. “Ular Olmoniyaning Gannover shahridagi “O‘zbekiston pavilon – devoriy surat (1991), Toshkent shahridagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining xorijiy mehmonlar qabuli uyidagi devoriy surat (1994), Temuriylar davri tarixi muzeydagi Amir Temur hukmdorligiga bag‘ishlangan devoriy surat (1996), AQShning Vashington shahridagi O‘zbekiston elchixonasidagi “Buyuk ipak yo‘li” rangli vitraji (1999) kabi mahobatli asarlar yaratdilar.

**“Sanoyi-nafis” birlashmasi.
T.Boltaboyev, X.Nazirov,
A.Kamolov, S.Qoraboyev.
Temuriylar davri tarixi
muzeyidagi Amir Temur
hukmdorligiga
bag‘ishlangan devoriy surat.
1996 yil.**

Devoriy surat tillarang bilan bezatilgan gumbaz va zalni yorituvchi mahobatli billur qandil, marmar lavhga qo‘yilgan Qur‘on bilan uyg‘unlashib ketgan. Devoriy surat markazida

hukmdor Amir Temur o‘g‘illari davrasida taxtda o‘tiribdi. Devoriy suratda qo‘shin boshliqlari, elchilar, din arboblari, madaniyat va san‘at arboblari tavsirlanganligi uning buyuk yaratuvchanlik siyosatidan darak beradi. San‘atshunos olim Shohalil Shoyoqubov shunday yozadi: “Zamonaviy miniatyurani mamlakatimizdagi badiiy jarayon taraqqiyotidan ayricha o‘rganib bo‘lmaydi. O‘zbekiston miniatyurachilari Rossiyadagi Palex, Xoluy va Fedoskino tasviriy san‘ati miniatyura rangtasviri markazlari bilan aloqani saqlab qoldilar. “Sanoyi-nafis” ijodiy uyushmasi xalq an‘anaviy miniatyura maktablari manbalaridan ilhomlandi.

Bu kompozitsiyalar bezak uslublarida va ranglarning maftunkorligida namoyon bo‘ldi. Hamid Sulaymonovning Alisher Navoiy adabiy ijodiga bag‘ishlangan asarlari “Sanoyi-nafis” uyushmasi a‘zolarini ilhomlantirdi. Ularning asarlaridagi bezak uslubi rassomlar Kamoliddin Behzod yaratgan Hirot miniatyura maktabida yaratilgan asarlarni o‘rganganligidan darak beradi. Bularning barchasi yosh rassomlarga o‘z ijodiy vazifalarini amalga oshirishlariga imkon beradi. Bu iqtidorli rassomlar o‘z ijodida yirik, mahobatli, devoriy suratlarida miniatyura uslubini qo‘llay boshladilar.

Mahobatli rangtasvirda bu usullar va metodlarni qo'llashni ular o'z ustozlari hisoblangan tasviriy san'at ustasi Chingiz Axmarov tavsiya qilgan edi. Akademik tadqiqotchilar G.Pugachenkova, A.Hakimov ta'kidlaganidek, Amir Temurning Samarqand shahrida qurdirgan saroylar shu uslubda devoriy suratlar bilan bezatilgan"¹²⁹. 90-yillar o'rtalarida Toshkent shahrida O'zR FA Temuriylar davri tarixiga bag'ishlangan muzey qurildi. Bu bino ichida "Sanoyi-nafis" uyushmasi rassomlari 200 kvadrat metr xajmdagi mahobatli devoriy surat yaratdi. Devoriy surat tillarang qo'shilgan temperada levkasni yuzasida ishlandi. U asosiy kirish eshigi ro'parasidagi markaziy devorga ishlandi va u "Tug'ilish", "Keksayish" va "Meros" deb nomlangan uch qismdan iborat bo'ldi.

"Sanoyi-nafis" birlashmasi.

T.Boltaboyev, X.Nazirov,

A.Kamolov, S.Qoraboyev.

Temuriylar davri tarixi

muzeyidagi Amir Temur

hukmdorligiga

bag'ishlangan devoriy surat.

1996 yil. Lavha.

"Sanoyi-nafis" rassomlar ijodiy uyushmasi tashkil etilganidan buyon samarali yo'lni bosib o'tdi. Agar ularning ijodiga e'tibor bilan qaralsa, ularning san'atini

umumiy uslub, mavzu birlashtirib turganligini sezish mumkin, shu bilan birga ular aynan bir ustozlardan kasb mahoratini o'rganganligi ko'rinib turadi. Rassomlar o'z ijodida jahon tasviriy san'atining ilg'or tamoyillariga murojaat qilib, ularni egallab, zamondoshlarining O'zbekiston madaniyatidagi o'zbek tasviriy san'ati haqidagi tasavurlarini kengaytiriyapti. Ularning tarixiy shaxslar obrazlaridan iborat asarlari madaniyat taraqqiyotiga hissa bo'lib qo'shildi. Ularning ko'pchiligi yuksak kasb mahorati darajasida ishlangan va muzeylar hamda galereyalarda namoyish etilyapti. Rassomlar o'z ijodida jahon tasviriy san'atining ilg'or tamoyillariga murojaat qilib, ularni egallab, zamondoshlarining O'zbekiston madaniyatidagi o'zbek tasviriy san'ati haqidagi tasavurlarini kengaytiriyapti. Ularning tarixiy shaxslar obrazlaridan iborat asarlari madaniyat taraqqiyotiga hissa bo'lib qo'shildi. Ularning ko'pchiligi yuksak kasb mahorati darajasida ishlangan va muzeylar hamda galereyalarda namoyish etilyapti.

¹²⁹ Курбонов И.А. Санойи нафис гуруҳи ижодий фаолияти. Малакавий битирув иши. 2017. 6. 18.

3.3. Tasviriy san’atda Amir Temur va temuriylar davridagi buyuk shaxslar obrazlari

XX asr ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida O‘zbekiston madaniyatidagi tasviriy san’atda tasviriy san’at ustalarining mo‘yqalami va dastlariga tegishli bo‘lgan tarixiy janrdagi bir qator asarlar paydo bo‘ldi. J.Umarbekov ishlagan “Ongli inson” asari ana shularga misol bo‘la oladi (1980). Taniqli haykaltarosh Ilhom va Kamol Jabborovlar “Suvoriy Amir Temur” bronza haykalini ishladilar (1993). Taniqli haykaltarosh Jaloliddin (Ravshan) Mirtojdiyev “Alisher Navoiy” bronza haykalini yaratdi, u Moskva shahrida o‘rnatildi (2000). Hozirgi kunlarimizda I. va K.Jabborovlar, J.Mirtojdiyev, K.Rahmatullayev, T.Tojixo‘jayev kabi haykaltaroshlar tasviriy san’atdagi tarixiy janrda haykaltaroshlik asarlarini yaratdilar. Bu haykaltaroshlik asarlari mamlakatimizda ko‘pgina shaharlarni bezab turibdi, ular o‘zida tarixiy haqiqatni jamlagan edi, o‘zbek xalqining badiiy va ma’naviy madaniyatining ajralmas qismi bo‘lib qoldi.

Tasviriy san’at ustalari I. va K.Jabborovlarning haykaltaroshlik asarlari Toshkent, Samarqand, Shahrisabz, Buxoro, Urganch singari shaharlarda o‘rnatildi. Ularni keng omma tomosha qilishi mumkin bo‘ldi. Har tomonlama kamolga yetadigan insonlarni badiiy-estetik vosita orqali tarbiyalash I. va K. Jabborovlarning tarixiy asarlarining bosh vazifasi hisoblanadi. Ular yangi tarixiy-tematik va g‘oyaviy mazmun bilan yo‘g‘rilgan. Bu asarlar tomoshabinga nafaqat o‘z xalqi, Vatani o‘tmishi haqida bilim beradi, balki go‘zallik hissini ham uyg‘otadi.

Suvoriy Amir Temur haykali¹³⁰. Haykaltarosh **Ilhom Jabborov** 1970-yillardan buyon faol ijod qilib kelyapti. San’atkor 1945 yil 30 iyunda Farg‘ona vodiysidagi Chust shahrida tug‘ildi. U 1960 yili 7 yillik maktabni tugatgach, P.P.Benkov nomidagi rassomlik bilim yurtiga o‘qishga kirdi. Bu yerda haykaltarosh F.I.Greshenko ustaxonasida shug‘ullandi. Rassomlik bilim yurtini tamomlagandan keyin I.Jabborov Namangan dramatik teatrida bir necha yil ishladi va 1966 yili A.A.Ostrovskiy nomidagi teatr va rassomlik institutining haykaltaroshlik bo‘limiga o‘qishga kirdi. Ilhom

Jabborov, Leningraddagi I.Ye.Repin nomidagi rassomlik institutida yaxshi tahsil olgan va I.Jabborov o‘qiyotgan paytda, O‘zbekistonda taniqli haykaltarosh bo‘lib qolgan rassom-pedagog Anvar Ahmedov ustaxonasida tahsil oldi. Institutda I.Jabborov yaxshigina qalamtasvir maktabini o‘tadi. Tasviriy san’atda qalam tasvir bo‘lajak asarning asosini, poydevorini tashkil qiladi. 1971 yili haykaltarosh institutni muvaffaqiyatli tamomladi. Bunda tabiiyki, uning ustozlarining katta hissasi bor, ammo uning o‘zi ham tabiatan iqtidorli bo‘lganligi uchun tinimsiz mehnat qildi. O‘zbekiston tasviriy san’atining bu yirik ustasining haykaltaroshlik kompozitsiyalaridagi mavzularning xilma-xilligi shu bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

¹³⁰ Маматов У. Эпоха Темуридов: проблемы и исследования. / Сборник научных статей: Таниқли ҳайкалтарош – Илхом Жабборовнинг Амир Темур ҳайкали ҳамда бошқа бадий ёдгорлик ҳайкаллари хусусида. Государственный музей Темуридов при АН РУз. 2014. с. 222–225.

Muallifning haykaltarosh bilan 2010 yil 25 oktyabrda bo‘lib o‘tgan uchrashuvida, san’atkor shunday degan edi: “Amir Temur inson omilini birinchi o‘ringa qo‘ydi. U o‘zining “Tuzuklari”da shunday yozgan edi: “Men o‘z o‘g‘illarim va nevaralarimdagi o‘z qonimni hurmat qildim, ularning hayoti va erkinligini bo‘g‘madim. Taqdir o‘yinlaridan olgan tajribam menga do‘stlarim va dushmanlarim bilan qanday munosabatda bo‘lishimni o‘rgatib qo‘ydi”.

I. va K.Jabborovlar. “Amir Temur haykali”. 1993 yil.

San’atkor quyidagilarni qo‘shimcha qildi: “Amir Temur haykali 1993 yili bronzadan quyildi. U Sharafiddin Ali Yazdiy, Ibn Arab Shoh va Xondamir singari yilnomachilarning hujjatli materiallari asosida yaratildi. Bronza nihoyatda mustahkam, chiroyli va shakl-shamoil ashyo hisoblanadi, undan mahobatli haykallar yasashda foydalaniladi. Ko‘tarilgan qo‘lining harakatlari ramziy va quyidagi ma’noni anglatadi: “Men qaytib keldim va bu mamlakatga ravnaq, tinchlik va gullab-yashnashini tilayman”. Muallif bu imo-ishorani taniqli italyan haykaltaroshi Mikelanjelo Buonarroti Rimdagi Vatikanning “Sikstin kapellasi”ga ishlagan “Olamni yaratilishi” devoriy suratidagi Yaratuvchi qo‘lining imo-ishorasiga o‘xshatib ishladi. XX asr oxirida Toshkent shahrida haykaltaroshlar I. va K.Jabborovlar yaratgan hukmdor Amir Temurning haykalini XVIII asrda Sankt-Peterburg shahrida fransuz haykaltaroshi Falkone yaratgan “Mis chavondoz – Pyotr birinchi” haykali bilan solishtirib, har ikkala yodgorlik ulkan badiiylik xususiyatiga egalligini ta’kidlash lozim.

Haykaltarosh Falkone soʻzlari bilan shunday deyish mumkin: “Bu qahramon (Pyotr birinchi) haykali ham sarkarda, ham gʻolib sifatida talqin etilgan, albatta u har ikkala xususiyatga ega boʻlgan. Haykalda yaratuvchi, qonunchi, oʻz yurtini himoyachisi shaxsiyati yuksak darajada ifodalangan”¹³¹. Bu yodgorlik jahon madaniyati darajasidagi haykal hisoblanadi. I.Jabborovning taʼkidlashicha, haykal yaratish fikri temuriylar davriga oid yilnomalardagi maʼlumotlarni oʻrganish chogʻida paydo boʻldi. Shuningdek italyan haykaltaroshi Andrea Del Verokkio XV asrda Florensiyada yaratilgan “Doj Kolleoni” va “Doj Gatta-Melatta” otlig haykallari ham oʻrganildi. Taniqli rus olimi Mixail Alpatov bu ajoyib haykallar haqida shunday yozadi: “Verokkioning (1436-1488) Dojlar Gatta-Melatta va Kolleoni haykallari taniqli haykaltaroshlik yodgorliklari hisoblanadi, ular antik davr haykallarini eslatadi, Kolleoni oʻtirgan ot esa oʻzining nazokati va tuzilishiga koʻra inson qoʻli bilan yasalgan eng yaxshi otlardan deyish mumkin”¹³².

I.Jabborov davom etdi: “Jahon amaliyotida haykallar bir necha bosqichda yaratiladi. Dastlab loyiha qoramasi chiziladi, soʻngra ishchi nushasi loy inshoot xajmida haykal yaratiladi. Asarga shakl beriladi va bronzadan quyiladi. Shuning uchun Amir Temur haykalini bir-ikki yilda yaratish va umumiy sarflanadigan muddatdan istisno hisoblanadi”¹³³. Haykaltaroshlar I. va K. Jabborovlar uchun shunday qisqa muddat berilgan edi. Ular bu vazifani oʻz vaqtida bajardilar. Yodgorlik mamlakatda yagona hisoblanadi. Otning jadal harakati suvoriyning qoʻl harakati bilan toʻxtatilgan, oʻng qoʻlining gʻayratli va taʼkidlovchi ishorasi ishonchli chiqqan.

Amir Temurning 660 yillik yubileyi munosabati bilan haykaltaroshlar I. va K.Jabborovlar Samarqand va Shahrisabz shaharlarida unga bagʻishlangan haykallar oʻrnatdilar. Samarqand shahridagi haykalda Amir Temur taxtda oʻtirgan holatda sarkarda va yaratuvchi hislatlarini oʻzida jamlagan. Bu haykal tasviriy sanʼat ustasi Malik Nabiyeu 1994 yili ishlagan Amir Temur portreti asosida yaratildi. Amir Temurning yurti Shahrisabzda sohibqiron baquvvat va sergʻayrat koʻrinishida tasvirlandi. Hukmdor tarixiy voqealar girdobida turgandek tasavvur uygʻotadi. Tasviriy sanʼat ustalari tomonidan yaratilgan tarixiy janrdagi koʻpgina asarlarning gʻoyaviy-mavzuiy mazmunidan olingan, oʻtgan asrlarda yashab ijod qilgan buyuk shaxslar haqidagi xalq tarixi, uning yozma va ogʻzaki ijodiga asrab avaylab

munosabatda boʻlish Oʻzbekiston madaniyatidagi tasviriy sanʼat tarixiy janrining istiqboldagi rivoji uchun muhim hisoblanadi. Ilhom va Kamol Jabborovlar oʻz asarlariga sharqona maʼnaviy va moddiy-madaniy qadriyatlarni oʻzida jamlagan Markaziy Osiyo haykaltaroshlik sanʼatining badiiy merosi elementlarini olib kirdilar. Ammo madaniy-maʼrifiy maqsad bu rassomlar ijodidagi tasviriy sanʼatning bosh mazmuni boʻlib qoldi.

Tasviriy sanʼat ustasi **J.Mirtojiyev** yaratgan haykaltaroshlik yodgorliklari¹³⁴. Fransiyalik taniqli haykaltarosh J.A.Gudon

¹³¹ Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001. с. 191.

¹³² Алпатов М. История искусств. ВЕВ. Verlag der kunst. Dresden. с. 48.

¹³³ Умаров А. Ўзбекистон санъати. – Т.: “Шарк», 2001. с. 26–27.

¹³⁴ Маматов У. Посвящается Памяти Мастера Ваяния, Скульптору Джалолиддину (Равшан) Миртожиеву. / Сборник Тезисов: Наука и культура в эпоху темуридов. Государственный музей Темуридов при АН РУз. 2017.

shunday degan edi: “O‘z Vatani shuhrati va sha’ni uchun xizmat qilgan kishilar obrazining haqqoniy xususiyatlarini saqlab qolish haykaltaroshlikdek murakkab san’atning ajoyib xususiyatlaridan biri hisoblanadi”¹³⁵.

Zamonaviy shakl-shamoyilda ilg‘or g‘oyalar va tarixiy-tematik janrni egallash jarayoni XX oxiri va XXI asr boshlarida ayniqsa yaqqol ko‘rindi. O‘zbekiston Mustaqillikka erishganidan keyin tasviriy san’at ustasi Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiyev ijodi gullab-yashnadi. San’atkor qisqa vaqt – chorak asr davomida 1990-2015 yillari buyuk ajdodlarimizning tarixiy portretlari galereyasini yaratdi va ularni nafaqat mamlakatimizda, balki uzoq xorijiy davlatlarda ham o‘rnatdi. 2014 yili nashr etilgan ijodiy asarlardan reproduksiyalar katalogidagi muqaddimada haykaltarosh – psixologik portret ustasi shunday yozadi: “Bolalik paytimda men qadimgi rimliklar yasagan haykaltaroshlik reproduksiyasini ko‘rib qolganman. Keyinchalik o‘z hayotimni haykaltaroshlik san’atiga bag‘ishlashga qaror qildim.

Bu qaror maqsadga aylandi va hayotimning mazmuni bo‘lib qoldi. Yoshligimda odamlar menga o‘zbeklardan haykaltarosh chiqmasligi, mening intilishim oddiy havaskorlikdan boshqa narsa emasligini ta’kidlagan edi. O‘sha davrda bu san’at bilan shug‘ullanish erishib bo‘lmaydigan orzu edi. O‘zbekistonning biror joyida buyuk ajdodlarimiz siymosini aks ettiruvchi va ularga bag‘ishlangan haykaltaroshlik asarlari bo‘lgan emas. Menga Vatanim Mustaqilligini ko‘rish, xalqimizning buyuk tarixi va boy madaniy merosi borligini his qilish baxti nasib qildi. Buyuk ajdodlarimiz haykallarini ba’zi jahon madaniyat va ma’rifat markazlarida o‘rnatildi, eng muhimi bunda mening kamtarona mehnatim ham bor”¹³⁶.

Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiyev. “Mirzo Bobur haykali”. 1993 yil.

1993 yili yaratilgan Mirzo Bobur haykali haykaltarosh ijodiy faoliyatiga tegishli bo‘ldi. San’atkor uni Andijon shahridagi Bobur bog‘iga o‘rnatdi. Haykal mahorat bilan otda o‘tirgan suvoriy tasvirlangan mamlakatimizdagi yodgorlik hisoblanadi. Haykal shaklning klassik sofligini, uslubning qat’iyligini, betakrorligini aks ettirdi. Ayni paytda haykalga qaysi tomondan nazar tashlanmasin, o‘zining obrazli tuzilishining o‘zgachaligi bilan hayratga soladi. Mirzo Boburning hilpirayotgan ridosi qoya ustidagi mamlakat ramzi bo‘lgan gumbazli va arkali binolar bilan tutashib ketgan. “Mirzo Ulug‘bek” asarida J.Mirtojiyev ajdodlar xotirasini sharafdash va abadiylashtirish prinsiplariga amal qilgan. 2004 yili “Mirzo Ulug‘bek” haykal yodgorligi Riga shahrida o‘rnatilib uni O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ochib bergan edi va bu asarda o‘z hayotini fanga bag‘ishlagan olimning unga bo‘lgan sadoqati g‘oyasi ifodalangan.

¹³⁵ Орлова Е.Г. Мастер скульптурного портрета Жан-Антуан Гудон. // Искусство. Всё для учителя! №4, 2012.

¹³⁶ Альбом. Равшан. – Т.: «Шарк», 2014.

Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiyev. “Mirzo Ulug‘bek haykali”. 2004 yil.

Haykal ko‘rimli ishlangan. Haykalda Mirzo Ulug‘bekning boshi e‘tiborni tortadi. Osmon uzra viqorli qaraydigan, o‘z maqsadi yo‘lida hech narsadan qaytmaydigan va kelajak haqida o‘ylaydigan inson shunday qarash qilishi mumkin, uning ezgu maqsadi asrlar davomida o‘z tasdig‘ini topib kelyapti. Olim tanasining katta va kichik shakllari, libosi buklamlari haykaltarosh iqtidorining yuksalib borayotganligini ko‘rsatib berdi. San‘atkorning Mirzo Ulug‘bek shaxsiyatiga bo‘lgan chuqur ehtiromi ijodiy tafakkur parvozida ifodalandi. Haykal Riga shahri fuqarolari va Latviya

halqiga ehtirom belgisi bo‘lib qoldi. O‘zbekiston tasviriy san‘at ustasi Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiyevning loyihasi va qoramalari bo‘yicha “2017 yil 14 martda Shanxay universitetida buyuk o‘zbek ma‘rifatparvar shoiri, davlat arbobi va xalqparvar Alisher Navoiyga haykal yodgorligi ochildi.

Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiyev.

“Alisher Navoiy haykali”. 2004 yil.

Loyihani Xitoy haykaltaroshi Ye.Sin yakunladi. Har yili 9 fevral kuni butun jahon afkor ommasi, butun progressiv insoniyat o‘zbek xalqining shonli farzandi Alisher Navoiyning tug‘ilgan kunini tantanali nishonlaydi. Negaki uning asarlari tinchlik, do‘stlik, birodarlikni qadr qiladigan barcha insonlarning mulki bo‘lib qoldi. Xalqparvarlik, bag‘rikenglik, ezgulik, Vatanparvarlik, insonparvarlik, adolatparvarlik g‘oyalari buyuk shoir ijodining mohiyatini tashkil etadi. U o‘z asarlarida bu hislatlarni yuksak qadriyat darajasiga ko‘tardi”¹³⁷.

Mustaqillik yillari tasviriy san‘at ustasi J.Mirtojiyev bronzadan Alisher Navoiy haykallarini ishladi va jahondagi bir necha davlatlarning poytaxtlarida o‘rnatdi. 2002 yili ulardan biri O‘zbekiston hukumati tomonidan Moskva shahriga tortiq qilindi. Alisher Navoiyga

¹³⁷ Мирная И. Народное слово. Памятник Алишеру Навои в Шанхае.

bag'ishlangan ikkinchi haykal 2004 yili kun chiqar mamlakat poytaxti Tokioda, 2008 yili esa Ozarbayjon poytaxti Boku shahrining maydonlaridan birida o'rnatildi. Iqtidorli ijodkor bo'lgan Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiyev bu yodgorliklarni katta mehr bilan yaratdi, ularda butun go'zallikni madx etdi, bular qadimgi va zamonaviy ajdodlarimizdan meros sifatida asrab avaylanmoqda. Bular o'z ijodiy mehnati tufayli buyuk tarixiy shaxslar bo'lib qolgan va o'z Vatani madaniyati va faniga katta hissa qo'shgan xalqimiz farzandlariga xotira qo'shig'i bo'lib qoldi.

“Shoh Bobur Mirzo (Armon)” portret-kartinasi¹³⁸. Rassom **Aziza Mamatova**ning ot minib turgan holatidagi Bobur Mirzoga bag'ishlangan asarlaridan biri “Armon” deb nomlandi. Rassom o'zbek xalqining ajoyib farzandi, hukmdor, shoir va sarkarda Shoh Zahriddin Muhammad Mirzo Boburning obrazini yaratdi. Kartina ham devoriy ham makoniy jihatdan yaxshi yaratilgan. Asar tantanavor portretlaridan biri hisoblanadi, shoh arab otida o'tiribdi. Asar moy bo'yoqda ishlangan. Kartinada Mirzo Bobur o'zi yoqtirgan libosda tasvirlangan. Uning egnida yengi kalta tillarang kamzul, uning tagidan to'pig'igacha tushib turadigan uzun qizil shoyi kiyim kiyilgan. Kamzul saxniga jigarrang qizil rangda oxu – kiyiklar tasvirlangan. Boshida yashil chiziqli matodan yengil shoyi salla bor, unga qizil yoqut qadalgan, salla bog'lami uchlari chiroyli buklam hosil qilib shamolda xilpirab turibdi.

Oq otning yoli va dumi chopayotganligi uchun shamolda uchayotgandek. Otning katta qora ko'zlari tomoshabinga boqadi. Bunday ot bilan har qanday jangga kirish mumkin. U o'z xojasini jang maydonidan gard yuqtirmay olib chiqadi. Bu haqiqiy jangovor ot. Otning old tuyoqlari oldida kichikroq tillarang qushcha uchib ketayapti. Mirzo Bobur uning uchishini havas bilan kuzatayapti. Mumkin, u qachonlardir Vatanida o'tgan baxtli onlarini eslayatgandir. Boburiylar avlodi imperiyasi asoschisi keng tikonlar o'sib yotgan dalada tasvirlandi, u yer bu yerda tikon gullari ko'rinib turibdi. Bu tikonlar Mirzo Boburga uning notekis yo'llarini eslatayotgandir. Ammo u otda o'tirar ekan o'zining kuchli qo'llari bilan uning tizginidan mahkam ushlab turibdi. Uzoq ufqda Mirzo Bobur o'z odamlari va askarlari bilan oshib o'tgan qorli tog' cho'qqilari ko'rinib turibdi.

Tog' cho'qqilarining o'ng tomonida moviy gumbazli qizg'ish pishiq g'ishtdan qurilgan bino ko'zga tashlanadi. To'q ko'k rangli osmonda askarlar va shoirning doimiy yo'ldoshi bo'lgan yarim oy tasvirlangan. Mirzo Boburning oltin rangli ridosi shamolda hilpiraydi. U xuddi o'z oti bilan sayrga chiqqandek qurolsiz. Uning yuzidan nur va ma'yuslik taralib turibdi. O'zbekiston xalq shoiri Raim Farxodiy bilan intervyuda rassom shunday degan edi: “1995 va 1996 yillari men uchun Shoh Bobur Mirzo yillari bo'ldi. Uning ajoyib hayotiga bag'ishlangan bir qator asarlar ishladim. “Boburshohning oyli tundagi portreti” asarining varianti o'rnatilgan molbert yonida, kichik xontaxta ustida “Boburnoma” kitobiga ishlangan qadimiy sharqona miniatyura albomi va buyuk shoirning ko'p bora o'qilgan kitobi turibdi. “Hatto tajribali tarixchi Xondamir ham Bobur bilan uchrashganda o'zini yo'qotib qo'yardi. Uning fikrlari qancha to'g'ri bo'lsa, shunchalik ikkilanish ham: *“Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro bilan ro'y bergan hodisa Boburning yuragida aks-sado bergan edi”*¹³⁹.

¹³⁸ Маматов У. Произведения исторического жанра изобразительного искусство Узбекистана, художников Сагдуллы Абдуллаева и Азизы Маматовой.

¹³⁹ Кадыров П. Бобур (Звездные ночи). Два крыла творчества.

A.Mamatova. “Shoh Bobur Mirzo (Armon)”. 2017 yil.

“Bu kitoblar menga shoir va hukmdor Mirzo Bobur haqidagi ijodiy niyatlarimni amalga oshirishga yordam beradi. Ulardagi she’rlar va nasrni o‘qib sharqona miniatyuralarning ikir-chikirlarigacha ko‘rib chiqib, o‘zim niyat qilgan obraz fikrimni cho‘lg‘ab, yuragimda yashab, matoga tushgunicha o‘z uslubimni qidiraman. Nazarimda, shuning uchun ham shoir haqida turkum asarlar paydo bo‘ldi. Har bir turkum asarda u yoki bu darajada Shoh Boburning Vatan sog‘inchi haqidagi o‘ylari aks ettirilgan”. Yurtimizdagi adabiyotda Vatanga bo‘lgan muhabbatni, erkin fikrlilikni Shoh Boburchalik tasvirlangan ijodkorni ko‘rish dushvor. Farg‘ona vodiysidagi Andijonda tug‘ilgan bo‘lsada, u Vatanidan yiroqda yashashga majbur bo‘ldi. Ammo u yerda ham o‘zining bunyodgorlik ishlari bilan o‘z yurtini ulug‘ladi. Hozirgi Hindiston, Afg‘oniston va Pokiston yerlaridan iborat bo‘lgan katta imperiyaga asos solgan iqtidorli sarkarda Shoh Bobur Qobul va Dehlida yashar ekan u o‘z yurtini doim eslab yurdi: *“O‘zga yurt avaxtadek, u yerdagi hamma narsa menga begonadek. Mening qalbim o‘z yurtimga intilgani intilgan”*.

“Jahon tarixiga nazar” kitobida Javoharlal Neru shunday yozgan edi: “Dehli bu imperiyaning poytaxti bo‘lib yana shon-shuhratga ega bo‘ldi. U (Shoh Bobur) dilbar shaxs bo‘lgan. U yozgan asarlarini eslar ekanmiz ko‘z oldimizda ajoyib inson namoyon bo‘ladi”. “Maqsadim, - deydi A.Mamatova, - portretidagi o‘xshashlikni emas (aslida bu ham muhim), balki ichki olamlarini ochib berishdan iborat bo‘ldi. Negaki ular hozirgi avlodning ustozlari hisoblanadi. Farzandlarimiz xalq an‘analari manbalari, ularning o‘zagi – oila o‘chog‘idan ajralib qolmasligi kerak”.

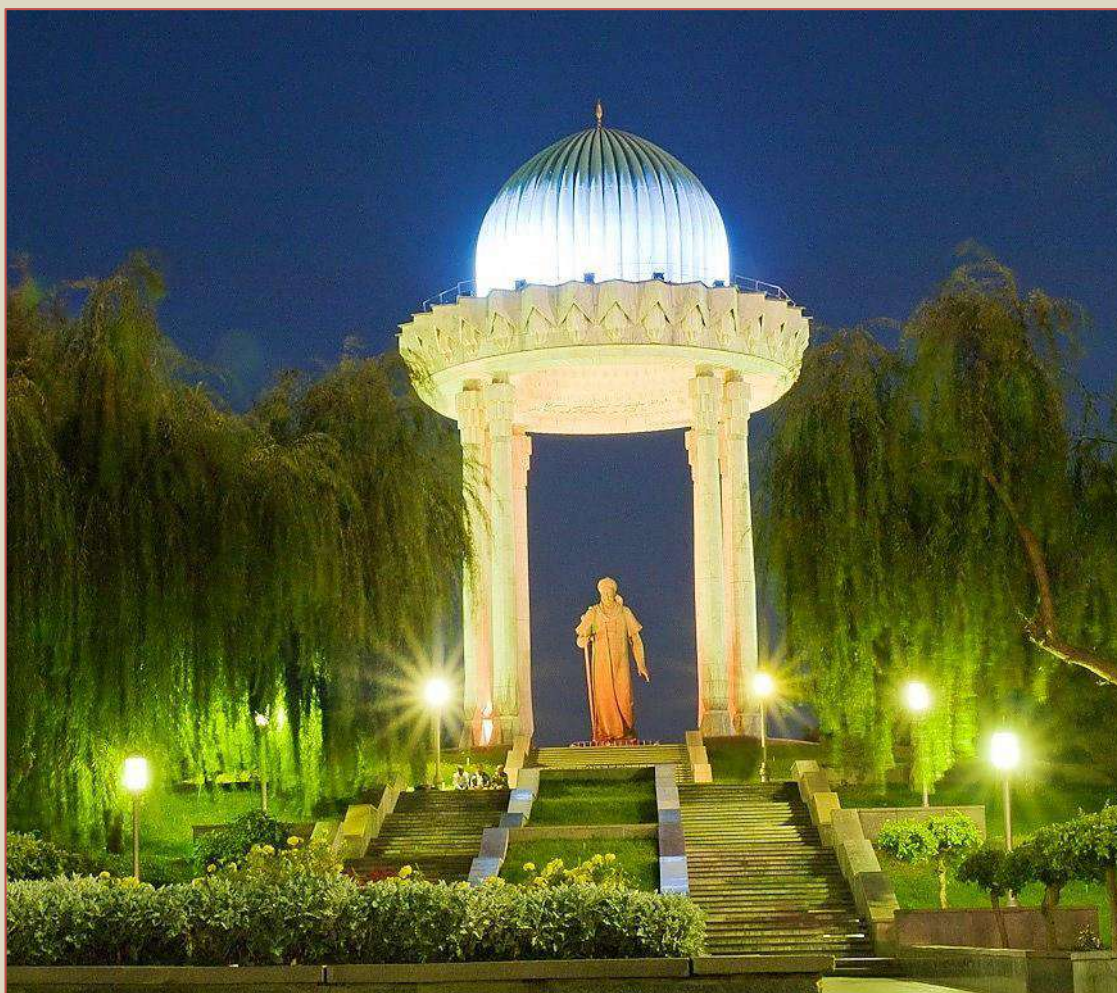
“Armon” nomli suvoriy portretini ishlanish rangtasvir texnikasini tadqiq etish shuni ko‘rsatadiki, Mirzo Bobur asari rangtasvirning ko‘p qatlamli eski mumtoz usulida yaratildi. Dastlab kanopdan to‘qilgan qo‘pol mato sahni uch qatlam oq kukun (bo‘r) qo‘shilgan sintetik yelim bilan qoplangan va uning ustidan moy-sintetik bo‘yoq surib chiqilgan. Mato ustidan rangli imprematura berilgan (bu safar u iliq rang tusida). So‘ngra asarga shaffof qog‘oz orqali chizilgan kompozitsiya tushirilgan va birinchi suyuq rangli qatlam berilgan. Navbatdagi bo‘yoq qatlami qoramamaga qaraganda ochroq rang bilan ishlangan. Mirzo Boburning kamzul va oti shunday chizilgan. Asar parchalarini o‘rganish asnosida yuo‘qori qatlam tagidan sirlangan qatlam berilganligi ma‘lum bo‘ldi. Nima uchun pastki quyuq bo‘yoq qatlami beriladi? Negaki sirli qatlam berilgandan keyin asar tusi to‘qroq bo‘lib qoladi va kartinaga lokdan himoya qatlami beriladi. Bu bilan tus, rang birligiga va mutanosibligiga erishiladi. U uyg‘unlik tasavvurini uyg‘otadi.

Rassom A.Mamatovning ko‘pgina portret asarlari shu asnoda ishlangan. U asarlarini yaratishda eski mumtoz texnika va rangtasvir texnologiyasini qo‘llaydi, shu bilan asarni uzoq muddat saqlanishi ta‘minlanadi. “Armon” asari ishlanishida ham shunday rangtasvir texnikasidan foydalanildi. Ilgari otliq hukmdorlar portretlari miniatyuralarda yassi usulda ishlangan. Monografiyada keltirilgan “Armon” asari varianti 2017 yili ishlangan. Rassom asari chuqur mazmunli g‘oyaviy-obrazli tuzilishda yaratilgan va unda tasviriy-ifodaviy vositalar va ishlash usuli to‘g‘ri tanlanganligi ko‘rinadi.

O‘zbekiston tasviriy san‘ati ustalari yaratayotgan asarlar fundamental, bir butun asar ko‘rinishida ishlandi. Ular realistik usulda yaratildi va boshdan oxirigacha kompozitsion, rang va tus to‘xtami o‘ylab chiqildi. Bu asar yaratilgunicha ko‘plab qoramamalar ishlandi. Ularda kasb mahorati vazifasi hal qilindi, lekin asarning so‘nggi variantini ishlash jarayoni o‘ta ijodiy ishga aylanib qoladi, bungacha esa bir necha bosqichda tayyorgarlik jarayoni kechadi. Iqtidorli kompozitsiya va rang ustasi Mixail Vrubeľ ko‘plab qoramama ishlaganiga qaramay asosiy asarlarini yaratish jarayonida ko‘pgina bo‘laklarini qayta va qayta o‘zgartirar edi.

“1991 yili Birinchi Prezident Islom Karimovning tashabbusi bilan O‘zbekiston mustaqillikka erishgan yili buyuk ajdodimizning 550 yilligi nishonlandi, mamlakatda bu yil Alisher Navoiy yili deb e‘lon qilindi. Buyuk shoir tavalludining 550 yilligiga tayyorgarlik ma‘nosida uning haykalini ishlashga tanlov e‘lon qilindi. Haykaltaroshlar **E.Aliyev, V.Degtyarev va N. Bondzeladze** qisqa vaqtda loyiha tayyorladilar. Hukumat komissiyasi ko‘plab loyihalar ichidan ularning loyihagini tanlab oldi. Haykaltaroshlar uch oydan ortiq model tayyorladilar, bu og‘ir ish muddatida tamomlandi. 22 metrli rotonda, feruza gumbazni tutib turuvchi sakkizta ustun Toshkent Milliy bog‘ining baland joyiga o‘rnatildi.

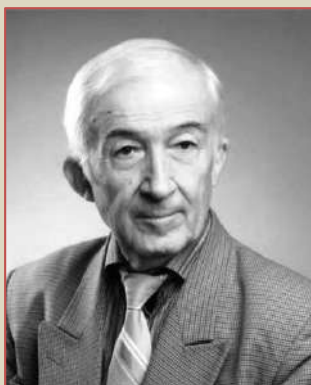

E.Aliyev, N.Bondzeladze va V.Degtyarev. “Alisher Navoiy yodgorligi”. 1991 yil.

Gumbaz ostiga shoirning bronza haykali o‘rnatildi. Mualliflar jamoasi tarkibida E.Aliyev o‘rta asrlarda buyuk shoirning haqiqiy obrazini yaratdi. Chiroyli zinapoyalar, gulzorlar, favvoralar haykal atrofini benihoya go‘zal qilib yuborgan. Haykal O‘zbekiston poytaxtining faxri bo‘lib qoldi”¹⁴⁰.

Haykal Toshkent shahridagi Milliy bog‘ining baland joyiga o‘rnatildi va sharqona xususiyati bilan ajralib turadi. Sakkizta chiroyli ustun ustiga ikki qavatli karniz, uning ustiga moviy gumbaz o‘rnatildi, atrofi chiroyli bog‘ bilan o‘raldi. Shoir haykali bronzadan ishlandi, unda buyuk alloma aks ettirildi. Haykal qismlarga ajratilmasdan yaxlit ishlandi, bu bilan u ifodali chiqdi. Shoir oldingi qarab intilayapti, o‘ng qo‘lida hasa. Haykal uzoqroqdan yaxshi ko‘rinadi. Qo‘lidagi hasa shoirning keksaligi va ijodiy mexnat va xalq haqidagi muruvvatga to‘la bo‘lgan hayot yo‘li ramzi bo‘lib qoldi. Yil bo‘yi shoirdan minnatdor avlodlar yodgorlik poyiga gulchambarlar keltirib qo‘yadi. Bu voqea mamlakatdagi o‘zgarishlar va yaratuvchilik ishining debochasi bo‘lib qoldi. 20 yildan keyin 2011 yili Alisher Navoiy nomidagi kutubxonaning yangi binosi qurildi, 2016 yili 13 mayda esa O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimov Alisher Navoiy nomli Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish haqidagi farmonga imzo chekdi. U 2016 yil kuzda ochildi. 2017 yil 23 dekabrda davlatimiz rahbarining tashrifi doirasida kapital ta‘mirdan keyin universitet binosi foydalanishga topshirildi.

¹⁴⁰ Ахмедов С. Самаркандский скульптор из Азербайджана. art San‘at. Выпуск №2, 01/07/2012.

Endi haykaltaroshlar **A.Rahmatullayev va L.Ryabsev** yaratgan Mirzo Ulug‘bekning bronza haykal yodgorligini ko‘rib chiqamiz. U 1994 yili Toshkent shahridagi ko‘pgina ilmiy-tadqiqot institutlari joylashgan Akademiklar shaharchasida o‘rnatildi. Haykal uchun joy nihoyatda to‘g‘ri tanlandi. U kichikroq salqin bog‘ bilan o‘ralgan. Haykal kompozitsiyasi nozik tanlangan. O‘tirgan holatdagi Mirzo Ulug‘bekning yonida shar shaklidagi osmon jismlari ramziy ravishda joylashtirildi. Muvaffaqiyatli topilgan bu detal haykal kompozitsiyasini boyitgan va Mirzo Ulug‘bekning shar ustidagi o‘ng qo‘li ishorasi ishonarli chiqqan. Yaxshilab ishlab chiqilgan libos qatlamlari olimning oyoq va qo‘llari harakatini ta’kidlab turibdi. Umuman, haykal mahobatli ko‘rinadi.

Haykaltaroshlik san‘ati naturalistik va konservativ-akademik an‘analarni yengib o‘tib, yangi uslubiy va texnik yo‘nalishlarni egallashi kerak bo‘ldi. Bu haqiqiy klassika ruhiga qaytishni taqozo qildi va shu bilan birga xorijlik san‘atkorlarning anchayin samarali izlanishlaridagi tajribasiga tayanish zarur bo‘ldi. Bosh g‘oyani qayta tiklash yo‘li bilan ochib berish, kundalik ikir-chikirlarni rad etish – bu yolg‘on emas, balki oliy realizmdir, jonlangan materiya his qilinmaydigan birorta haykal yo‘q.

A.Rahmatullayev va L.Ryabsev. “Mirzo Ulug‘bek haykali”. 1994 yil.

Hakaltaroshlik san‘atida yangi davr san‘atkorlari haykalni atrof muhit bilan uyg‘unlashtirishga harakat qilayapti, uning aksi, tebranishi, yoritilganligini hisobga olyapti. Ularning haykaltaroshlik asarlari davr jihatdan o‘tmish va bugunni qamrab olyapti. Shaklshamoyilning o‘zini “Jo‘shqin materiya” yordamida asar mohiyatini ochish

O‘zbekistonlik ko‘pgina zamonaviy haykaltaroshlarning ijodiy shiori bo‘lib qoldi.

1995 yili O‘zbekistonning tasviriy san‘ati ustasi **Bahodir Jalolov** mamlakatimiz tarixi va madaniyatini aks ettiruvchi asar yaratdi. U “Abadiylik gumbazi ostida” deb nomlandi. Bu asar o‘ziga xos ma’noga ega bo‘ldi, mustaqil O‘zbekiston tarixi va madaniyatining tarixi uzviyligi va ommalashuvi bu asarda o‘z aksini topdi. Tomoshabin ko‘z oldida buyuk yurtdoshlarimiz obrazlari aks etgan O‘zbekiston madaniyatidagi shohona qadriga ega bo‘lgan asar namoyon bo‘ldi. Ular boy tariximizning o‘ziga xos davrlarini ifodalovchi sahifalardir.

Milliy o‘zligini anglashni o‘z tushunchasi, idroki orqali berish san‘atkorning bosh vazifasi bo‘lib qoldi va buni u muvaffaqiyatli uddaladi hamda ushbu asarda aks ettirdi. San‘atkor shunday degan edi: “Buxoro va Samarqand bizning madaniy merosimiz, men ularni o‘z asarimda minoralar arxitekturasi va o‘rta asrlar binolar orqali emas, balki shaxslar obrazlarining milliy o‘ziga xosligi orqali talqin qildim”.

“Avesto”da shunday deyiladi: “Ezgu fikr, ezgu ish va ezgu maqsad inson hayoti-ning mohiyati bo‘lib qolishi kerak”, ikki yarim ming yildan keyin XIV asrda sufiy Bahovuddin Naqshbandiy bu fikrni quyidagicha izxor qiladi: “Qo‘llaring ishda bo‘lsin, Yaratgan qalbingda bo‘lsin”, bu ham ezgu fikr hisoblanadi. Turli davrlar va xalqlar mutafakkirlari shunday bir xulosaga keladiki, bunda inson hayoti insoniyatga xizmat qilish va uni sevishdan iborat bo‘lishi kerak.

B.Jalolov. “Abadiylik gumbazi ostida”. 1995 yil.

Asarda O‘rta Osiyoning buyuk olimlari va mutafakkirlari obrazlari tasvirlangan. Markazda ochiq holda muqaddas Qur‘on tasvirlangan. Pastroqda jangovor ot mingan Amir Temur. Yana pastroqda, asarning o‘rtasida buyuk shoir Alisher Navoiy Kamoliddin Behzod va Mirzo Bobur o‘rtasida tasvirlangan. Garchi asarda tasvirlangan barcha olimlar va mutafakkirlar turli davrlarda yashagan bo‘lsada, lekin asarda ular bir guruh qilib birlashtirilgan. Ularning barchasini fanga va insoniyatga

xizmat qilishdek yagona maqsad birlashtiradi. Ochib qo‘yilgan Qur‘on barchani o‘zining muqaddas nuri bilan yoritadi. Ularni butun dunyodagi ma‘rifatli insoniyat hurmat qiladi.

“Asar markazida rassom vaqt va muhitni tasvirlaydi. Kompozitsiya asosini turli davrlar va turli makonlar birligi tashkil etgan. Tomoshabin ularni bir butun voqelik sifatida idrok etadi. O‘tgan asrda rus rassomi V.A.Favorskiy shunday yozgan edi: “San’atda kompozitsiya va kompozitsiyaviylik ta’riflaridan biri shundaki, turli davr va makondagi voqelikni bir butun holatda idrok etish, ko‘rish va tasvirlashga intilish seziladi”¹⁴¹. “B.Jalolov O‘zbekiston madaniyatidagi tasviriy san’atda mahobatli asarlar yaratishda ilg‘or hisoblanadi. Uning mohirona yaratgan asarlarida akademik maktablar an‘analari, G‘arb va Sharqning boy tafakkuri va estetikasi uyg‘unlashib ketgan”¹⁴², - deb yozgan edi akademik Akbar Xakimov.

O‘zbekiston mustaqilligiga bag‘ishlangan bu asar o‘zining ishlanishiga ko‘ra ulug‘vorligi va jiddiy, mazmuniy, tarixiy haqqoniyligi bilan har qanday tomoshabinni maftun qilib qo‘yadi. Zukko tomoshabin tarixiy sinoatlarga ega bo‘lgan o‘zbek xalqi buyuk va qudratli ekanligiga yana bir bora ishonch hosil qiladi. O‘zbekiston xalqi madaniyatidagi bu tasviriy san’at asarini bir qarashda to‘la tushunib bo‘lmaydi. Albatta, uni qayta-qayta ko‘zdan kechirish zarur. Uni har safar ko‘zdan kechirganda

¹⁴¹ Волков Н.Н. Композиция в живописи. – М.: «Искусство», 1977. с. 16.

¹⁴² Хакимов А.А. Баходыр Джалалов. Альбом-каталог. – Т., 1999. с. 8.

kompozitsiyaga singdirilgan g'oyaning yangi qirralarini anglash mumkin. San'atkor Bahodir Jalolovning ijodi shunisi bilan qimmatli. U hamon O'zbekiston tasviriy san'ati va madaniyatiga o'z hissasini qo'shib kelyapti. Rassomlarning o'z ijodiy ustaxonasida samarali ishlashi dolzarb hisoblanadi. Ular asarlarida o'z xalqi uchun mehnat qilgan buyuk tarixiy shaxslar obrazlarini yaratdilar. Psixologizm, obrazlarning aniqligi, mahorat bilan ishlash estetikasi ularning asarlarini boshqa tasviriy janrlardan farqlab turadi. Ular O'zbekiston madaniyatidagi tasviriy san'at fenomeni hisoblanadi. Fenomen hisoblangan tasviriy san'at tarixiy janridagi mashhur asarlar – bu tarixiy mazmunga ega bo'lgan va san'atkorlarning ijodiy mehnati bilan yaratilgan aniq ashyolardir.

B.Jalolov. “Abadiylik gumbazi ostida”. 1995 yil. Lavha.

Ular tasviriy san'at asari sifatida tan olinishi va ijobiy idrok etilishi ularning afzalligi va ko'plab o'nyilliklar davomida mutaxassislar tomonidan ta'kidlanishiga bog'liq. XXI asr madaniyatidagi tasviriy san'atning rivojlanish istiqboli, shubhasiz, bo'lajak rassomlarning kasb mahoratiga bog'liq. Hayotiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda zamonaviy tasviriy amaliyotning nazariy va amaliy bazasini takomillashtirish zaruriy shart hisoblanadi. Badiiy idrok, san'atdagi ish mohiyati haqidagi tasavvur va uning davr hayoti bilan aloqalari asosi tasviriy san'at ustalari ijodida mamlakatning yangi ijtimoiy voqeligi xususiyatlari va milliy san'at hamda adabiyot namunalari belgilanadi. XXI asr boshlarida shakl-shamoyil san'atning yangi tendensiyalari O'zbekiston madaniyatidagi tasviriy san'atning ifodaviy vositalari va obrazli imkoniyatlari bilan boyidi.

IV bob

O‘ZBEKISTON TARIXNING UNUTILGAN SAHIFALARIDAN BUYUK SHAXSLAR OBRAZLARI

4.1. Mustaqillik davrida yaratilgan olimlar va harbiy qo‘mondonlar obrazlari

I.Jabborov. “Boqiy va ko‘hna Buxoro yodgorligi”. 2010 yil.

Mustaqillik yillari O‘zbekiston madaniyatidagi tasviriy san‘at tarixiy janri yangicha rivojlanish yo‘liga o‘tdi. Taniqli rassomlar Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Bobur va boshqa o‘zbek xalqining buyuk vakillari obrazlarini yaratish ustida ish boshlab yubordilar. 2010 yili tasviriy san‘at ustasi Ilhom Jabborov

Buxoroda yodgorlik yaratdi. U shahar madaniy markazi kompleksida ochildi. Xotira yodgorligi “Boqiy va ko‘hna Buxoro” deb nomlanadi. Yodgorlik Buxoro shahrining milliy arxitektura an‘analariga xos bo‘lgan eng yaxshi jihatlarni o‘zida jamladi. Yodgorlik konus shaklidagi uch yarusdan iborat va shar bilan tugallangan. Poydevorning granit asosi xalqasiga oltin harflar bilan Buxoroda yashab ijod qilgan Abu Ali ibn Sino, Narshaxiy, Imom Al Buxoriy, Abduxoliq G‘ijduvoni va Baxovuddin Naqshbandiy singari allomalarning nomi yozilgan, shuningdek qadimiy mashhur binolar tasviri tushirilgan. Yodgorlikning o‘rta qismida nevarasi bilan daraxt ekayotgan keksa dehqon, tosh yo‘nar ishchi va bola ko‘targan ayol tasvirlangan. Goreleflarda hayotga bo‘lgan munosabat aks ettirilgan: “Inson o‘z hayoti davomida daraxt o‘tqazishi, uy qurishi va bolalar o‘stirishi lozim”. Yodgorlikning yuqori maydoniga O‘zbekiston xududi tasviri bilan yer ramzi bo‘lgan shar qo‘yilgan. Yodgorlik katta xajmda bo‘lishiga qaramay tomoshabin nazariga og‘ir ko‘rinmaydi. Umuman, uning shakli qo‘ng‘iroqni eslatadi. Yodgorlik kompleksi bir sutkada bir marta o‘z o‘qi atrofida aylanadi.

Xoja Ahmad Yassaviy portreti. Tasviriy san‘at ustasi **Sa’dullo Abdullayev** 1993 yili xalq e’tiborida bo‘lgan sufiiy shoir Xoja Ahmad Yassaviy portretini yaratilishi tarixini so‘zlab berdi: “Bolaligimda oilamizda uning she’rlari ko‘p o‘qilardi. Portretda Xoja Ahmad Yassaviy Buxorodagi Magoki Attor madrasasi fonida tasvirlangan, u shu madrasada tahsil olgan va shoir Hamadoniy uning ustozini bo‘lgan edi. Bu asarning davomi bor edi, negaki men keyinchalik Samoniylar qabristoni fonida Hamadoniy portretini chizgan edim. S.Abdullayev Xoja Ahmad Yassaviy portretini sodda ranglarda tasvirladi. Shakl-shamoyil tasviriy vositalar bilan rassom uning xarakteri va ichki holatini ifodalab berdi. Xoja Ahmad Yassaviy obrazida qo‘lida Qur‘on ushlab turgan iymon-e’tiqodli inson chizilgan.

S.Abdullayev. “Xoja Ahmad Yassaviy”.
1993 yil.

Hukmdor Amir Temur Shayx Ahmad Yassaviy, Shayx Xazrat Mahmud va Ibrohim Shayx kabi iymoni yuksak odamlarni juda hurmat qilgan. “Qozog‘iston janubidagi Turkiston xududini musulmonlar ikkinchi Makka deb ataydilar, bu yerda o‘rta asrlar me‘morchiligining noyob durdonasi bo‘lgan Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi qad ko‘tarib turibdi. Bu maqbara Amir Temur ko‘rsatmasiga binoan qurildi. Uning moviy gumbazlarida quyosh nurlari jilvalanadi. Buyuk sufiy shoirga ehtirom sifatidagi bu ajoyib me‘morchilik inshootini qurish uchun sohibqiron butun dunyodagi mashhur ustalar, me‘morlar va quruvchilarni taklif qildi.

O‘rta asrlar me‘morchiligi va madaniyati qudrati Xoja Ahmad Yassaviy qiyofasidagi zakovat quvvati va yuksakligiga mos keldi. Amir Temur Buxoro va Samarqandda me‘morchilik san‘atini rivojlanishiga boshchilik qilganligi uchun shuxrati olamga yoyildi. Uning farmoniga binoan ko‘plab yuksaklarga bo‘y cho‘zgan masjidlar, madrasa va maqbaralar, minoralar qurildi. Vaqtlar o‘tishi bilan Amir Temur yirik imperiya tashkil qildi, u fan va ilm markazi bo‘lib qoldi. Uning davrida qurilgan bog‘lar va hovuzlarning go‘zalligi haqida xorijiy elchilar yozib qoldirgan”¹⁴³.

Rassom **Aziza Mamatova** 2017 yil oxiri – 2018 yilning birinchi yarmida “Suhbat” asarini ishladi. Bu asarni yaratilishi haqida ijodkor shunday deydi: “Yoshligimdan Bobur Mirzoning “Boburnoma” asarini qiziqib o‘qiyman, meni doim xazrat Alisher Navoiy va Bobur Mirzo singari ikki ajoyib inson zamondosh bo‘la turib hayotlik chog‘larida suhbat qura olmaganliklari o‘ylantirib keladi. Alisher Navoiyning shogirdi tarixchi Xondamirning guvohlik berishicha, bu ikki buyuk shaxs maktub yozishib turgan, bu haqida “Boburnoma”da ham gapiriladi. Bu holatlar hech xayolimdan ketmadi, men rassom bo‘lishga qaror qilgach sufiy olimlar ijodiga ushbu muammoni yechish uchun ko‘p bora murojaat qildim. Shunda o‘zim hurmat qilgan insonlardan biri, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qoshidagi Davlat va Jamiyat qurilishi akademiyasi dinshunoslik kafedrasining sobiq mudiri Najmiddin Komilov menga shunday degan edi: “Azizaxon, hammasi o‘zingizning qo‘lingizda. Siz tasviriy til bilan o‘z fikringizni bayon qila olasiz. Tabiatshunos olim, XIX asr oxiri va XX asr yarmi mutafakkiri V.I.Vernadskining ta’limotiga ko‘ra atmosferaning yuqorisida “Noosfera” degan qatlam mavjud.

¹⁴³ Беседа казахского писателя М.Шаханова с Ч.Айтматовым. Исповедь на исходе века. / Тезисы международной научной конференции Amir Temur i ego mesto v mirovoy istorii. 1996. s. 8–10.

A.Mamatova. “Suhbat”.

2018 yil.

Insoniyat uchun ko‘plab ezgu ishlar qilgan buyuk shaxslarning ruhlari o‘sha yerda suhbat qilar ekan va yerdagi hayotni saqlab qolish yuzasidan bir-biri bilan maslahatlashar ekan va bu hayotga tegishli bo‘lgan odamlarga tushi orqali xabar berilar ekan. Bu ruhlar parvardigor va odamlar orasidagi aloqachi (translyator) bo‘larkan, shuning uchun o‘zingizning qalbingizdagi asarni yaratavering”. Shu asnda asar vujudga keldi. Bu asar ustida ishlash ruhan taskin berdi. Ana shu “Noosfera”da ikki buyuk shaxs ruhlari bemalol suhbat qilayotganligi haqidagi fikr menga taskin va quvonch bag‘ishladi.

Sulton Jaloliddin Maguberdi. 2001 yili

O‘zbekiston xalq rassomi **To‘ra Kuryazov** Anushteginilardan kelib chiqqan mohir jangchi, Xorazmning so‘nggi hukmdori Sulton Jaloliddin manguberding (1198-1231) portretini yaratdi. Portret 100x80 xajmda moy bo‘yoqda ishlandi. “Jaloliddin Maguberding to‘la ismi Jaloliddin ad Duniya vad Din Abul Muzaffar Manguberdi ibn Muhammad so‘nggi xorazmshohlardan, u Alovuddin Muhammad II va uning rafiqasi Oychechakning katta o‘g‘li hisoblanadi”¹⁴⁴.

“Tarixchi Muhammad Nasaviy Jaloliddinga shunday tarif beradi: “Bu sherlarning sheri va o‘z otiqlari ichida eng dovyurak jangchi edi. U o‘ta kamtar bo‘lib, jahli chiqmas va so‘kinmas edi. U juda jiddiy bo‘lib kulmas edi, faqat miyig‘ida kulib va ko‘p gapirmasdi. U adolatli bo‘lib, o‘z odamlarining og‘irini yengil qilardi”. Bizning dovyurak ajdodimiz millat g‘ururi va erkinligi uchun kurash ramzi bo‘lib qoldi. Tarixiy manbalarda aytilishicha, u o‘lgandan keyin yonidagi charm xaltachadan Vatanning bir siqim tuprog‘i topilgan”¹⁴⁵. Portretda Jaloliddin Manguberdi kuch va qudratga to‘lgan inson sifatida gavdalanadi. U harbiy kiyimda, boshida to‘q kulrang chugurma, qinidan qilich sug‘urayotgan holatda tasvirlangan. Bir qo‘lida qilich dastasi, boshqasida qinni ushlagan holatda Vatanni himoyasiga tayyor turibdi.

¹⁴⁴ Джелал ад-Дин Менгуберди. [Эл.рес].Ре.дос:https://ru.wikipedia.org/wiki/Джелал_ад-Дин_Менгуберди.

¹⁴⁵ Форум о Хорезме. «Новости Узбекистана» 30 августа – день учреждения ордена Джалалидина Мангуберди. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://horazm.ixbb.ru/viewtopic.php?id=277>

**T.Kuryazov. “Sulton Jaloliddin Maguberdi”.
2001 yil.**

U Xorazm poytaxti Gurganj yaqinidagi harbiy qarorgoh fonida tasvirlangan. U xorazmliklar qo‘shinidan son jihatdan ancha ko‘p bo‘lgan Amudaryoning u yog‘idagi dushman armiyasiga qarab turibdi. Jaloliddinning yuz ifodasi o‘ta jiddiy, e‘tibori jamlangan, uning ko‘zlaridan o‘z-o‘zini qurbon qilishga tayyor ekanligini o‘qish mumkin. Bu portret uning obrazi uchun etalon bo‘lib qoldi.

1999 yili Jaloliddin Maguberdining 800 yillik yubileyiga atab chiqarilgan tangaga bu tasvir tushirildi. 1999 yil oxirida O‘zbekistonda sarkarda va davlat arbobi Jaloliddin Manguberdi tavalludiga 800 yil to‘lishi sanasi keng bayram qilindi. Qadimgi Xorazm farzandi bo‘lgan Jaloliddin o‘z hayotini mo‘g‘ul istilochilarga qarshi kurashga bag‘ishladi.

**I.Jabborov. “Jaloliddin Manguberdi haykali”.
1999 yil.**

Bu sanaga bag‘ishlab Xorazm viloyati Urganch shahrida o‘zbek xalqining botir o‘g‘loni xotirasiga bag‘ishlab yodgorlik majmuasi qurildi. Tantanada Birinchi Prezident Islom Karimov nutq so‘zladi, uni o‘z Vatani himoyachisi, botir sarkarda, tarixda o‘chmas iz qoldirgan milliy qahramon deb “sharafladi”. Yodgorlik majmuasining eng ustiga Jaloliddin Manguberdining butun qomati tasvirlangan haykal o‘rnatildi. Haykalni tasviriy san‘at ustasi Ilhom Jabborov yaratdi. O‘zbekiston Respublikasi qonuniga asosan 2000 yili 30 avgustda Jaloliddin Manguberdi ordeni ta‘sis qilindi, u ozodlik va Vatanparvarlik, o‘z tarixiga, yurtimizning qahramon o‘g‘lonlariga bo‘lgan ehtirom ramzi bo‘lib

qoldi, negaki aynan shu narsa har qanday davlatning moddiy va ma‘naviy gullab-yashnashiga xizmat qiladi. Tarix va madaniyatga ehtirom milliy o‘z-o‘zini anglash bilan bog‘liq, unga alohida e‘tibor qaratish lozim. Ular orqali xalq o‘zini millat sifatida anglaydi, o‘zining va boshqa xalqlarning madaniyati, axloqiy va ma‘naviy qadriyatlariga ehtirom ko‘rsata boshlaydi.

Malikalar To‘maris va Bibixonim portretlari¹⁴⁶. XX asr oxiri XXI asr boshlarida O‘zbekiston madaniyatidagi tasviriy san‘at portret ustalaridan biri rassom **Orif Muinov** yaratgan tarixiy ayollar obrazlari o‘zining dolzarbligi va mahoratli ishlanganligi bilan e‘tiborni tortadi. Qadrdon o‘lka tarixi va etnografiyasi yoshligidan rassomni qiziqtirib qoldi, u har bir tosh ham afsona so‘zlaydigan Samarqandda tug‘ilib o‘ydi. Bo‘lajak rassom bu afsonalarni Samarqandning faxri bo‘lgan Bibixonim masjidi yonidagi ota uyida eshitdi. Rassomning tarixiy janrdagi portretlarida bu afsonalar va falsafiy matn doim

asos vazifasini o‘tadi. Ularning barchasiga xalqqa, Vatanga, hayotga, butun mavjudlikka bo‘lgan muhabbat singdirildi. O. Muinovning ayollar portretlari tarixiy mukammalligi, chiziqning musiqiyliigi va go‘zalligi bilan o‘ziga maftun etadi. Ammo eng muhimi ular muallif kim ekanligini ko‘rsatib turadi. Ayniqsa uning tarixiy ayollar portretlari e‘tiborli, chunki rassom ularga o‘zining ijodiy kuchi va muhabbatini baxshida etgan bo‘ladi.

O. Muinov. “To‘maris”. 1995 yil.

Shular qatoriga To‘maris, Bibixonim va Nodirabegim portretlarini kiritish mumkin. Ular go‘zal ayol portretlari hisoblanadi. Ularning ichida aniqsa To‘maris portreti ajralib turadi, u qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan shohona tiara, quloqlari, bo‘yni va sochlarida qimmatbaho taqinchoqlar bilan tasvirlangan. Uning qora, qalin sochlari mayda qilib o‘rilgan, uchiga oltin uqalar taqilgan. O‘ng qo‘lida qilich dastasini ushlab turibdi. Unda afsonaviy hayvonlarning boshlari tasvirlangan. Malika To‘marisning qilich ushlagan qo‘li nozik, panjalari ingichka. Mahoratli rassom To‘marisni jiddiy qiyofasida

tasvirlagan, u Eron shohi Kir bilan jang qilishga majbur bo‘lganligi va malikaning yagona o‘g‘lini o‘ldirganligi tufayli uning boshini tanasidan judo qilganligini ifodalab turadi. Uning qiyofasida mag‘rurlik, ayni paytda o‘g‘lidan ayrilganligi tufayli qayg‘u-xasrat aks etgan. Rassom o‘z asarida malika To‘maris obrazi orqali Vatandarparvarlikning haqiqiy ramzini ifodalab qo‘ydi. O‘rta Osiyoda qadimda malika To‘maris qiyofasida xalq va hokimiyatning uyushgan holda harakatlari tufayli Eron shohi Kirga zarba berilgan edi. Insoniyatning oltin asrida Ellada (hozirgi Yunoniston) mamlakati polislarida o‘zlarini mamlakatning teng huquqli o‘g‘il qizlari hisoblagan fuqorolar yashagan.

¹⁴⁶ Маматов У. Рассом ижодида афсонавий аёллар. // Мозийдан Садо. №4 (52), - Т., 2011. 6. 44.

Teng huquqlik hissi ularga fan va san'atda ko'p narsa ijod qilish va yaratish imkonini bergan. Bu xalq rivojlanganligi tufayli o'z xududini kuchli qo'shni mamlakatlar xujumidan omon saqlagan, eng muhimi erkinligini hech kimga bermagan.

O.Muinov. "Bibixonim". 1996 yil.

Ta'kidlash joizki, tasviriy san'atdagi tarixiy janrda portret yaratish anchayin qiyinchilik tug'diradi, negaki bunda nafaqat tarixiy materialni, balki etnografiya, arxitektura va asar qahramonlari yashagan davrni ham bilish talab qilinadi. Yozuvchi Ilya Erenburg ta'kidlaganidek, shoirlardan farqli "*Rassomlar daraxtlardek sekinroq o'sadi*". Sa'atshunos G.Temurova o'z maqolasida shunday yozadi: "Rassom O.Muinov izlanishlar jarayonida shakllandi, buning ma'nosi shundaki u tasviriy tizimning syujetli-bayoniy asosini ramziy-majoziyga o'zgartirdi"¹⁴⁷. 1996 yili rassom malika Bibixonim obrazini yaratdi. Sharafiddin Ali Yazdiy va Arabshohning yilnomalaridan ma'lumki, u hukmdor Amir Temurning suyuqlik zavjasi, uning o'g'illari

va nevaralarining tarbiyachisi bo'lgan. Portretida yuz ifodasi, qo'llar harakati barchasi uyg'un. Ayniqsa malika Bibixonimning baland, nozik egilgan, tovus patlari taqilgan, qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan, yosh ayolning boshiga chiroyli qo'ndirilgan bosh kiyimi ko'rkam. Malikaning obrazi va libosini yaratish uchun rassom boy tafakkurga ega bo'lishi zarur edi. Shu ma'noda sirli va mo'tadil yuz ifodasi eng e'tiborli joy bo'lib qoldi. Uning ko'z qarashlari katta ma'noga ega. Nozik tashqi ko'rinishi ortida Bibixonimning yengib bo'lmas qudrati yashiringan edi, negaki hukmdor Amir Temur uzoq harbiy safarlarga ketganda Movaraunnaxrni u boshqargan edi.

"Boborahim Mashrab 1657 yili Namanganda tug'ildi, 1711 yili Balx shahrida vafot etdi. U o'zbek adabiyoti klassigi, shoir va mutafakkir sufiylik tariqati oqimi vakili va Naqshbandiya sufiylik tariqati darveshi (boshqa manbalarga ko'ra Mashrab qalandarlar tariqatiga mansub bo'lgan). Uning nomi Navoiy, Ogahiy, Muqimiy, Furqat va Zavqiy singari o'zbek adabiyotining taniqli vakillari qatoridan joy olgan. U o'zining ijodi bilan XVII asr oxiri XVIII asr boshlari o'zbek adabiyotining rivoji va takomillashuviga sezilarli ta'sir o'tkazdi"¹⁴⁸. "1992 yili Namangan shahri markazida Mashrabga haykal o'rnatildi (haykaltarosh I.Jabborov). Haykal bosh darvozadan 30 metr ichkarida park yo'lagiga o'rnatildi. Haykaltarosh tanlagan shaxsiy izlanishda, shakl-shamoyilda o'zining ramziyligi bor, kompozitsiyada ma'rifatga olib boradigan uzoq yo'lga otlangan, shahar darvozasiga qarab ketayotgan mutafakkir qiyofasi, holatini berish maqsad qilingan. Haykaltarosh qahramonning holatiga ham, kiyimining har bir bo'lagiga ham diqqat bilan ishlov berdi, shu bilan uning harakatini ifodaladi.

¹⁴⁷ Темурова Г. Певец женского образа. // San'at. №2, - Т., 2001. с. 36.

¹⁴⁸ Mashrab, Boborahim. [Эл.ресурс]. Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Машраб,_Боборахим

I.Jabborov. “Boborahim Mashrab haykali”. 1992 yil.

Qahramonning oldingi qarab ketayotgan gavdasining intilishi ko‘plab izlanishlardan darak beradi. Xalq tasavvurida yashagan afsonaviy shoh Mashrab endi tomoshabin ko‘z oldida namoyon bo‘ldi. O‘ziga xos kompozitsion to‘xtami, g‘oyani shakl-shamoyil talqin etilishiga ko‘ra haykal badiiy mahorat bilan ishlangan asarlar qatoriga kirgan”¹⁴⁹. Haykalda taqdir uning uchun nimaiki lozim ko‘rgan bo‘lsa hammasiga chidab, tanlagan yo‘lidan qaytmagan, maqsad sari intilayotgan shoir xarakteri tasvirlangan.

1991 yili rassom Aziza Mamatova shoir va mutafakkir

Boborahim Mashrab portretini ishlashni rejalashtirdi. Portret mamlakat hayotidagi kuchli o‘zgarishlar paytida ishlandi va rassomning ichki holatini aks ettirdi. El Grekoning “Saxobalar Pavel va Pyotr” kartinasi bu asarni yaratishga turtki bo‘ldi. “Boborahim Mashrab o‘ziga xos she’riy uslub yaratgan ajoyib o‘zbek klassik shoiralaridan biri hisoblanadi. U nafaqat o‘zbeklar, balki qozoq, uyg‘ur va tatar xalqlari o‘rtasida ham mashhur. Uning ko‘pgina she’rlari qo‘shiq qilib aytiladi. Xalq orasida shoirning darbadarlikdagi hayoti haqida turli afsonalar yuradi... U O‘rta Osiyo va Yaqin Sharq mamlakatlarini piyoda kezib chiqqan. O‘sha davrlarda uy-joyi bo‘lmagan, tilanchilik qilib kun ko‘radigan darveshlar kiyimidagi odamlarni yo‘lda ko‘p uchratishi mumkin bo‘lardi. Ularning orasida fan va san’at odamlari ham bo‘lgan. “Mashrab devoni” orqali bizgacha yetib kelgan Mashrabning ko‘pgina she’rlari ham ana shu darbadarlik yillari yozilganligini taxmin qilish mumkin”¹⁵⁰.

Mashrab portreti bulutlar suzib yurgan tungi osmon fonida tasvirlangan, pastda ko‘rinmas oy yoritib turgan o‘rta asrlar shahri ko‘rinadi. Shoir qomati tomoshabinga to‘rtan uch qism burilgan holda tasvirlangan. Uning bir qo‘lida aso, ikkinchi qo‘lida yelkasiga tashlab olgan xurjinni ushlab turibdi. Beliga qizil belbog‘ boylab olgan, u sovuq rangdagi osmonga qarama-qarshi tasvirlangan, bu asarda bezovtalik holatini hosil qilgan. Shoirning tomoshabinga qarab turgan ko‘zlarida chuqur mung bor. Uning “Mening telbaligim haqida gapirarlar...” muhammasi yodga tushadi. U o‘z taqdirini oldindan sezgandek va o‘z kelajagini karomat qilayotgandek. Qalandar qalpog‘i junli teri bilan hoshiyalangan. Undan chiqib turgan oq sochlari junlar bilan aralashib oy nurlarida jilovlanadi. Ular uning idrok va harakter quvvatini ifodalaydi. Mashrabning butun qiyofasidan hayot haqiqatidan chekinmasdan taqdirning har qanday o‘yinlarini

¹⁴⁹ Скульптура ферганской долины. // art San’at. Выпуск №3, 11.10.2015.

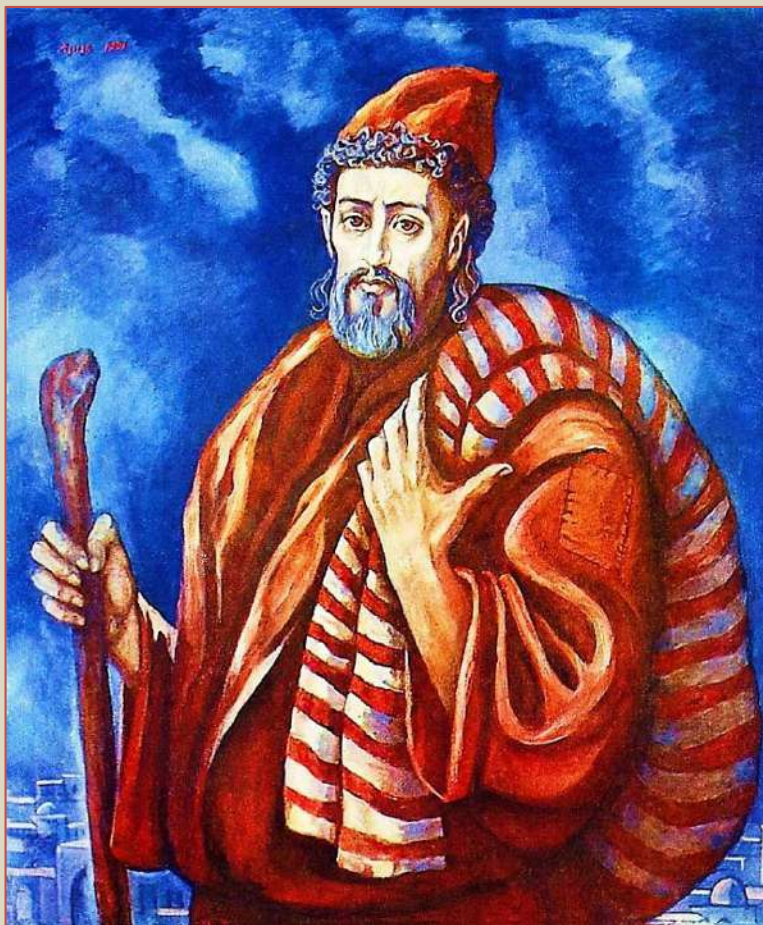
¹⁵⁰ Хайитметов А. Боборахим Машраб. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://litena.ru/books/item/f00/s00/z0000052/st001.shtml>

qabul qilishga tayyorligini o‘qish mumkin. Shoirning portreti El Greko nomi bilan mashxur bo‘lgan Ispaniya Uyg‘onish davridagi taniqli rassom Domenikos Teotokopulos ishlagan “Sahobalar Pavel va Pyotr” asari ta’siri ostida ishlandi.

A.Mamatova. “Boborahim Mashrab”. 1992 yil.

*Men azob, uqubatda ezilgan
qalb va tanalarni ko‘rdim,
Men xafaqon parcha-parcha
yuraklarni ko‘rdim,
Men kunu tun g‘am jomini
ichayotganlarni ko‘rdim.*

Rassomning El Greko tahallusi uning yunonlardan kelib chiqqanligi va ispan fuqorosi ekanligini anglatadi. Leningrad shahridagi I.Ye.Repin nomidagi rassomlik institutidagi aspiranturada o‘qib yurgan paytida rassom Aziza Mamatova 1979 yili Ermitaj davlat muzeyidagi bu asardan nusxa ishlagan edi. Rassomni El Grekoning “Sahobalar Pavel va Pyotr” asarini, unda tasvirlangan shaxslar obrazining teranligi

bilan o‘ziga tortgan edi. Keksa El Greko Toledo shahridagi monastirda yashadi va kekse rohiblar suratini chizdi. Bu ko‘pni ko‘rgan odamlar obrazlarining o‘ziga xosligi va ifodaviyligi bilan rassom e’tiborini tortdi. Yuqoridagilardan rassom A.Mamatova rangtasvirda va I.Jabborov haykaltaroshlikda yaratgan Boborahim Mashrabning obrazlarining umumiyliigi kelib chiqadi. Har ikkala asar afsonaviy shoir – mutafakkirning Vatani Namangandir. San‘atkorlar yaratgan obraz qanday bo‘lsa, shoir xalq qalbida shu qiyofada yashayapti. Bu har ikkala asar o‘zining chuqur ma’nosi va g‘oyalarni shakl-shamoyil ifodasi tufayli o‘ziga xosdir.

4.2. Jadidlar obrazlari tahlili

“Milliy o‘zlikni, agar xohlasangiz, milliy g‘ururni tiklanish va o‘shish jarayonida tarixiy xotira, xalqning, yurtning, davlat xududining ob‘ektiv va haqqoniy tarixini tiklash nihoyatda muhim o‘rin tutadi”¹⁵¹.

O‘zbekiston Birinchi Prezidenti Islom Karimov.

San‘at yordamida ijtimoiy-axloqiy va ma‘naviy ongning tarbiyalash jamiyatning hozirgi taraqqiyoti bosqichida muhim rol o‘ynaydi. Tasviriy san‘atda, yurtimiz, ilg‘or madaniyatda tarixiy janrning o‘rni katta. Mustaqillik yillarida tasviriy san‘at ustalari tomonidan yaratilgan tarixiy asarlarda jadidchilik harakati va jadidlar obrazi aks ettirildi. XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlaridagi antifeodal va antikolonial xarakter ma‘rifatparvarlarning asosiy g‘oyasi hisoblangan. Bu tushuncha sufiylar falsafiy ongida sodda shaklda ma‘rifatparvarlik va ma‘rifat sifatida tushunilgan. Uyg‘un hayotning asosini tashkil qiluvchi ezgulik tushunchasi ma‘rifatparvarlikning yetakchi g‘oyasi hisoblanadi.

“Aqlli odamlarni farqlab turuvchi xususiyat shundan iboratki, ularda ezgulik tushunchasi yovuzlikdan ustun turadi” – deb yozgan edi mutafakkir Ahmad Donish¹⁵². A.Donishning ijodi haqida O‘zbekistonda taniqli faylasuf akademik I.Mo‘minov shunday yozgan edi: “Ahmad Donish o‘ziga xos mutafakkir umum falsafiy g‘oya sohasida ilg‘or yo‘nalishning asoschisi hisoblanadi... U ma‘rifatparvar sifatida keng xalq ommasi manfaati uchun kurashdi”¹⁵³. “XIX asr ikkinchi yarmi - XX asr boshlari Turkiston mutafakkirlarining falsafiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlari asosini ma‘rifatparvarlik g‘oyasi tashkil etdi. Shu ma‘noda A.Donish quyidagilarni yozgan edi: “Odam yaralganidan keyin bilim va ma‘rifat uning baxti bo‘lib qoladi. Inson har qanday narsaning mohiyatini ochishga qodir”. Bizningcha, marifatparvarlik va ma‘rifatning mohiyati shunda.

Markaziy Osiyo xalqlari ma‘rifatparvarlik madaniyati o‘zining boy ma‘naviy madaniyatiga tayanadi, umuminsoniy ma‘naviy meros jihatlarini o‘ziga singdiradi, o‘zining istiqboldagi taraqqiyotida ulardan ijodiy foydalanadi. San‘at ma‘rifatparvarlik madaniyati tizimida alohida o‘rin tutadi. Bu muammoni hal qilishda ma‘rifatparvarlar ijtimoiy ongning shakllaridan biri hisoblagan va odamlarning ma‘naviy tarbiyasiga xizmat qiladigan san‘atning muhim ahamiyatini ko‘rsatib berishga harakat qildilar”¹⁵⁴.

Bu haqiqatni xalq madaniyati taraqqiyotiga san‘atning ta‘sirini tushungan tasviriy san‘at ustalari yaxshi anglagan. Tasviriy san‘at ustalari o‘z ijodida O‘zbekiston milliy maktabi yutuqlari bilan birga jahon realistik maktabining eng yaxshi yutuqlariga tayanadi. U O‘zbekistonda madaniyat va adabiyot rivojiga kuchli turtki bergan Jadidlar harakati degan nom bilan tarixga kirgan XIX asr oxiri - XX asr boshlaridagi ma‘rifatparvar Jadidlarning hayot yo‘llariga bag‘ishlangan hujjatlarni o‘rgandilar. “Badiiy asarlarni va ularning mualliflarini “Qayta tiklash” madaniy vaziyatning muhim xususiyati hisoblanadi. Shu ma‘noda “Amir Temur Tuzuklari”, “Boburnoma”,

¹⁵¹ Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001. с. 251.

¹⁵² Ахмад Даниш. Наводир ал-вакое (Редчайшие происшествия). – Т., 1964. с. 338.

¹⁵³ Муминов И. Избранные произведения. – Т., 1976. с. 103.

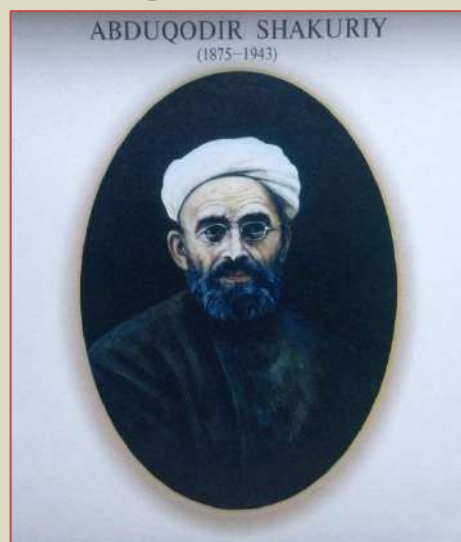
¹⁵⁴ Умаров Э., Абдуллаев М., Хакимов Э. Культурология. Учебное пособие для ВУЗов. – Т.: «Янги аср авлоди», 2004. с. 151.

Bahovuddin Naqshband asarlari, Ahmad Yassaviy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Usmon Nosir, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, jadidchilik harakati arboblari va boshqa ko'pgina ziyolilar hayoti va faoliyatini o'rganish imkoni bo'ldi»¹⁵⁵.

1999 yili O'zbekiston Prezidenti xuzuridagi Davlat qurilishi akademiyasida "Unutilmas Siymolar" loyihasini yaratgan ilmiy-ijodiy guruh tashkil etildi. Ilmiy ijodiy guruh tarkibida Alisher Azizxo'jayev, Naim Karimov, Diloram Alimova singari taniqli olimlar, fan doktorlari faoliyat ko'rsatdilar. Yuqoridagi loyihada tarixchi olimlar va rassomlar ishtirokida Jadid ma'rifatparvarlarning portretlar turkumini yaratish rejalashtirilgan edi. Loyihaga Akmal Ikromjonov, Muhammad Nuriddinov, Emyar Mansurov, Sobir Rahmetov singari O'zbekiston madaniyatidagi tasviriy san'at ustalari jalb qilingan edi. Bu loyiha muvaffaqiyatli bajarildi, jadidlar obrazi 55x45 xajmdagi matoda oval shakli ichida aks ettirildi. Bu portretlardan reproduksiyalar katta tiraj bilan chop etildi va O'zbekistondagi barcha ma'rifat hamda barcha darajadagi ta'lim muassasalariga tarqatildi. Bu portretlardan ba'zilarini ko'rib chiqamiz.

"Unutilmas Siymolar" turkumidan lavhalar. 1999 yil.

Rassom **Imyar Mansurov** tomonidan Abduqodir Shakuriy (1875-1943) obrazi yaratildi. "Abduqodir Shakuriy taniqli ma'rifatparvar bo'lgan edi, u Samarqandda o'zbek oilalari bolalari uchun rus gimnaziyasiga o'xshash yangi uslubdagi maktab yaratish orzusi bilan yashagan pedagog edi. Bu paytda rus gimnaziyasi ko'rinishidagi maktablari mavjud edi, Qo'qon shahrida shunday maktablar ochilgan edi. Qo'qon maktablar tajribasini Shakuriy o'rganib, 1901 yilning kuzida o'zining Rajabin qishlog'ida birinchi yangi usuldagi maktabni ochdi. Unda nafaqat bolalar, balki qizlar ham o'qishi mumkin bo'ldi"¹⁵⁶.

1906 yili Mahmudxoja Behbudiy "Turkiston viloyatining gazetasi"ning nomer 27-sonida chop etilgan "Ma'rifatparvarlik maktablarida Samarqand usul bo'yicha imtihonlar haqida" maqolasida shunday yozgan edi: "Shakuriyning yangi uslub maktabi bitiruvchilari Yevropa, Osiyo, Afrika, Amerika va Avstraliya qit'alari, mamlakatlarining joylashuvi haqida to'la va aniq javob berdilar. Imtihonlarda mahalliy hukumat nomidan Likoshin va Vyatkin, shuningdek pristavlar va savdogarlar ishtirok etdilar"¹⁵⁷. Abduqodir Shakuriy portreti unchalik katta emas. Uning obrazi matoda moybo'yoq bilan realistik uslubda ishlangan. Portretning umumiy rangi tillarangi-jigarrang bo'yoqda tasvirlangan. Shakuriy xarakteri to'g'ri berilgan, u o'tgan asrdan saqlanib qolgan o'zining foto suratiga o'xshaydi. Ingichka oltindan yasalgan ko'zoynakdan uning tiyrak ko'zlari tomoshabinga boqib turibdi. Uning butun qiyofasidan ziyoli va ma'rifatparvar ekanligi seziladi.

Navbatdagi portretni ham rassom E.Mansurov ishlagan. Bu 863 yili Xivada tug'ilgan Polvonniyoz Xoja Yusupovning portreti. "U 13 yoshida eski maktabni tamomladi. 1904 yili Turkiya, Misr, Suriya va Makkaga borib keldi. U arab, rus va fors

¹⁵⁵ Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001. с. 251.

¹⁵⁶ Алимова Д.А. История как история, История как наука. В 2-х т., т.2. -Т.: Узбекистан, 2009. с. 163–164.

¹⁵⁷ Каримов Н. Махмудхўжа Бехбудий. – Т.: "Ўзбекистон", 2011. б. 24.

tillarini mukammal egallagan edi. Sayohatdan qaytgach Polvonniyoz Yusupov yosh xivaliklar harakati rahbari bo‘lib qoldi. Ijtimoiy islohotlar haqidagi manifestning mualliflaridan biri bo‘ladi”¹⁵⁸. Polvonniyoz Xoji Yusupov portreti ham oval shaklida ishlandi. U boshida chugurma va barcha tugmalari qadalgan qora ko‘ylakda tasvirlandi. Yuz tuzilishi to‘g‘ri ifodalangan. Yig‘inoq va qat‘iy qarorlilik xarakterini aks ettiradi. Portret rangi yaxshi, tusi butun chugurmaning pasti soqol chetlari bilan tus jihatdan birlashib kulrang fonda qoramtir siluet hosil qiladi.

“Unutilmas Siymolar” turkumidan lavhalar. 1999 yil.

Ishoqxon To‘ra Ibrat (1862-1937) portretini rassom **Muhammad Nuriddinov** yaratdi. “Ishoqxon Ibrat Namangan yaqinidagi To‘raqo‘rg‘on qishlog‘ida tug‘ildi. Umuman olganda u Namangan viloyatidagi birinchi noshir va ma‘rifatparvar bo‘lgan edi. 1886 yili u To‘raqurg‘onda birinchi yangi usuldagi maktab ochdi, 1887 yili Ishoqxon Ibrat Makkaga ziyorat qildi, so‘ngra Yevropadagi Sofiya, Istanbul, Afina va Rim singari shaharlarda bo‘ldi. Uzoq yillar Jidda, Bombay va Kalkutta shaharlarida yashadi, bu yerlarda u ingliz, arab, fors, hind, ivrit va sanskrit tillarini o‘rgandi. U o‘zining “Tarixi Farg‘ona”, “Tarixi madaniyat”, “Mezon ul zamon”

kabi asarlari bilan tanilgan”¹⁵⁹. “1909 yili Namangan uyezdining To‘raqurg‘on qishlog‘ida Ishoqxon Ibrat tashkil qilgan “Matbaai Ishoqiya” litografik ustaxonasi bosma nashrlari paydo bo‘la boshladi”¹⁶⁰. Bu turkumdagi barcha portretlar kabi Ishoqxon To‘ra Ibrat portreti oval shaklini ichida ishlangan. Portretida u oq sallada tasvirlangan va och kulrang ko‘ylak kiygan, uning ustidan chetlari tillasimon lenta bilan hoshiyalangan to‘q rangli chopon tashlab olgan. Ishoqxon Ibratning tashqi ko‘rinishidan ma‘rifatli, dunyoqarashi keng inson ekanligini anglash mumkin. Uning yuzi xuddi hamsuhbatni diqqat bilan tinglayotgandek tasavvur uyg‘otadi. Portret iliq ranglarda klassik uslubda ishlangan. Qiyofa jiddiy va chiroyli chizilgan.

2001 yili O‘zR FA tarixi davlat muzeyida rassom Alisher Aliqulov va uning hamkasblari tomonidan Jadidlar harakati va 1892-1900 yillardagi Jizzax qo‘zg‘aloniga bag‘ishlangan devoriy surat yaratildi. “O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi Markaziy Osiyoda 120 yildan ortiq tarixga ega bo‘lgan yirik va qadimiy ilmiy-ta‘limiy muassasa hisoblanadi. O‘zbekiston xalqlarining mustaqillik uchun kurashi muzey ekspozitsiyalari xususiyatlarida aks etgan. Bu Mustaqillik davriga bag‘ishlangan materiallarda yanada yorqinroq aks etgan”¹⁶¹. Bu asar jadid harakati haqida hikoya qiluvchi ekspozitsiya namoyish etilayotgan uzunligi 12 metr va balandligi 4 metr bo‘lgan devor yuzasiga ishlangan. Kompozitsiya markazida o‘ng qo‘lida bola ko‘targan ona obrazi tasvirlangan, u chap qo‘lini otasining eski choponi va do‘ppisini kiyib turgan o‘smirning yelkasiga qo‘ygan.

¹⁵⁸ Алимова Д.А. История как история, История как наука.

¹⁵⁹ Алимова Д.А. История как история, История как наука.

¹⁶⁰ Абдуазизова Н. История национальной журналистики. с. 13.

¹⁶¹ Государственный музей истории Узбекистана. Информация об интереснейших музеях Ташкента.

Ayol obrazi beva obrazini, bola obrazi yetim obrazini ifodalagan. Devoriy suratning o'ng va chap qismida "Jadidchilik harakati va 1910 yildagi Jizzax qo'zg'aloni" o'z aksini topgan. Bu san'at asarida 1900-1910 yillar sanalari ko'rsatilgan, bu yillari birinchi teatr, birinchi nashriyot va birinchi yangi usul maktablari ochilgan edi.

O'zR FA O'zbekiston tarixi davlat muzeyi.

Devoriy suratda O'zbekistonda XX asr boshlarida ro'y bergan voqealar o'z aksini topgan va erkinlik hamda mustaqillik uchun o'z hayotidan kechgan o'zbek xalqi farzandlari hisoblangan tarixiy shaxslarning obrazlari haqqoniy aks ettirilgan. Bular Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Abdurauf Fitrat singari o'zbek ziyolilari vakillari obrazlaridir. Ularning yuzlari ko'zlari ifodasi, qo'llari harakatiga qarab tomoshabin ularning teran hissiyotlari va xalq dardiga esh bo'lganliklarini tushunish mumkin. Devoriy suratda jadid-ma'rifatparvarlar o'z hayoti va ijodini Vatan ravnaqiga bag'ishlaganligi ishonarli tarzda ko'rsatilgan.

Ma'rifatparvarlar obrazi devoriy suratning o'ng qismining kompozitsion markazi hisoblanadi. Tomoshabindan chap tomonda Buxoro milliy ozodlik harakatining faol ishtirokchisi Muso Saidjonov obrazi aks ettirilgan. "1913 yili Muso Saidjonov jadidchilik harakati ishtirokchisi bo'lib qoldi. 1917 yili u markaziy qo'mita a'zosi qilib saylandi. Keyinchalik siyosatdan ketib u o'z faoliyatini maorif va fan bilan bog'ladi va yirik tarixchi olim bo'lib yetishdi hamda O'zbekiston tarix maktabining birinchi professorlaridan biri bo'ldi"¹⁶². "Jadidchilik harakati va 1892 yil Jizzax qo'zg'aloni" devoriy suratida M.Saidjonov milliy choponda, qo'llarini ko'kragida chalishtirib chuqur o'yg'a tolgan holatda turibdi. Yuz ifodasidan teran bilimga ega ekanligi ko'rinib turibdi. Uning qiyofasi osoyishta va yorug'. M.Saidjonovdan pastroqda Munavvar Qori Abdurashidov (1878-1931) turibdi. Uning qomati to'rt dan uch qism tomoshabinga burilgan va u tomoshabinga to'g'ri qarab turibdi va kashtali oq do'ppi, oq ko'ylak ustidan pidjak kiyib olgan. Munavvar Qori ikkala qo'li bilan kitob ushlab turibdi.

¹⁶² Алимova Д.А. История как история, История как наука.

Ma'rifatparvarlarning yuzi ochiq. Uning qiyofasi qa'tiyatliligi va jasurligidan darak beradi. Qora ko'zlari chuqur aqlga egaligi, qo'rqmasligi ifodasidir, lablari biroz tabassumga moyil. "Hozirgi paytda Munavvar Qori Abdurashidhonov haqida xalq ommasining irodali yetakchisi bo'lganligi yuzasidan afsona yuradi. U Turkistonda milliy demokratik davlat qurish nazariyotchisi va amaliyotchisi bo'lgan. 1918 yili uning tashabbusi bilan Turkiston xalq universiteti tashkil etildi, u Mirzo Ulug'bek nomidagi Milliy universitetning poydevori bo'lib qoldi. Uning sa'y-harakatlari tufayli 1918 yili 2 iyunda pedagogik kadrlar tayyorlash bo'yicha institut ochildi"¹⁶³.

A.Aliqulov va uning hamkasblari. "Jadidchilik harakati va 1892 yildagi Jizzax qo'zg'aloni". 2001 yil.

Munavvar Qoridan balandroqda Fayzulla Xo'jayev (1896-1938) tasvirlangan, u jadidchilik harakatining yetakchilaridan biri va yosh buxoroliklar partiyasi rahbari bo'lgan edi. "Fayzulla Ho'jayevning shaxsiyati XX asr boshlari Buxoro siyosiy arenasida eng yorqin shaxslardan biri bo'lgan edi. Jadid – yosh buxoroliklar yetakchilaridan biri, siyosiy arbob, metsenat, teng huquqlilik va demokratiya uchun kurashchi F.Xo'jayev 1938 yilda qatag'on qilindi. U Buxorolik savdogar Ubaydullo Xo'jayev oilasida tug'ildi. Uning otasi dunyoviy tarbiya va ta'lim berishga intildi, shuning uchun Fayzulla Xo'jayev uzoq vaqt Rossiyada o'qidi. Buxoroga keliboq 1913 yili Fayzulla Xo'jayev jadidlar qatoriga qo'shildi. 1916-1920-yillari u Buxoro amirining xalqqa qarshi qaratilgan siyosatiga qarshi kurashgan jadidlarning yosh buxoroliklar partiyasining yetakchilaridan biri bo'lib qoldi... Buxoroda hozirgacha Fayzulla Xo'jayev xotirasini eslab yurishadi. Uning oilasiga tegishli bo'lgan uy Fayzulla Xo'jayev nomidagi muzey ekanligi bundan darak beradi. U Buxorodagi mashhur G'oziyon mahallasida joylashgan"¹⁶⁴.

¹⁶³ Алимова Д.А. История как история, История как наука.

¹⁶⁴ Дом-музей Файзуллы Ходжаева. Файзулла Ходжаев - яркая личность на политической арене Бухары

F.Xo‘jayevning orqasida Buxoro jadidchiligining yirik vakili Abdurauf Fitrat (1886-1938) ko‘rinadi. Siyosiy arbob, dramaturg va ma‘rifatparvar Abdurauf Abdurahim o‘g‘li Fitrat (tahallusi) Buxoroda tug‘ildi. Bolaligida u Mir Arab madrasasida o‘qidi. “1902-1903 yillari A.Fitrat Makkaga xaj qildi. Turkiya, Hindiston, Arab mamlakatlariga bordi. Keyinchalik u Moskva va Sankt-Peterburgga bordi. 1909-1913-yillari u Istambulda tahsil oldi. F.Xo‘jayev bilan birga 1920 yili yosh buxoroliklar ilgari surgan islohotlar Dasturi muallifi bo‘ldi. Uning tashabbusi bilan Buxorolik iqtidorli yoshlardan bir guruhini Istambul, Berlin va Moskvaga o‘qishga yuborildi. Uning ma‘rifatparvarlik asarlarida “Nima qilmoq kerak?” savoli qo‘yildi va jamiyatni o‘zgartirish uchun “Bilim olish kerak”, degan javob berildi”¹⁶⁵.

“A.Fitrat adabiyot, tarix, til va falsafa bilimdoni ekanligi ko‘pchilikka ma‘lum, lekin uning musiqani yaxshi tushunishi ko‘pchilikni xayratga soldi. Milliy musiqa san‘ati oldida uning xizmatlari nihoyatda katta... 1926 yili A.Fitrat “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” nomli kitob yozdi. Keyinchalik Fayzulla Xo‘jayev A.Fitratni bir oyga Leningradga yubordi, bu yerda u sharqshunos olimlarni hayratga soldi va unga professor unvoni berildi... Professor A.Fitrat taniqli Hind yozuvchisi Robindranat Tagor bilan xat yozishib turdi. Uning Hind xalqining ingliz bosqinchilariga qarshi kurashi mavzusida yozilgan pesasi Hindistonda sahnalashtirildi”¹⁶⁶. Devoriy suratda A.Fitrat portretida uning xarakteri aniq ifodalangan. U yevropacha qora kostyum kiygan va oq ko‘ylakka keng galstuk taqib olgan. “A.Fitratning Abramov bulvaridagi (hozir M.Gorkiy ko‘chasi) uyi ma‘rifatparvarlik o‘choqlaridan biri bo‘lgan. U yerda Abdulhamid Cho‘lpon, G‘ofur G‘ulom, Hamid Olimjon, N.Rahimiy, Elbek, Usmon Nosir singari yosh va tajribali shoir hamda yozuvchilar to‘planar edi. Ular qiziqarli suhbatlar qurardi”¹⁶⁷.

Devoriy suratda jadidlar guruhi markazida qo‘lyozmalar solingan papka ushlagan Abdulla Qodiriy tasvirlangan. U butun bo‘yi bilan ifodalangan. Uning egnida yashil chopon, qora, barcha tugmalari qadalgan ko‘ylak, boshida do‘ppi. Yuzi yorug‘, ko‘zlari mungli. A.Qodiriyning o‘ng tomonida, balandroqda Abdulvohid Burxonov – Munzim (1875-1934) tasvirlangan. “Buxoroda yangi usuldagi maktablarni ochilishi Munzim nomi bilan bog‘liq. 1909 yili u o‘z uyida kattalar uchun kechki maktab ochgan. 1917 yili Munzim yosh buxoroliklar partiyasi raisi etib saylandi. BXSР xalq ta‘limi noziri bo‘lib ishlayotgan paytda Munzim 1922 yili iyunda bir guruh yoshlarni Olmoniyaga o‘qishga yuborish haqida BXSР hukumati qarorini qabul qilishga ulkan hissa qo‘shdi. 1922 yili yozda Munzim shaxsan o‘zi Buxorodan 44 kishini Berlin oliy o‘quv yurtlariga joylashtirish uchun Olmoniyaga ketdi”¹⁶⁸. Devoriy suratda u to‘rtidan uch qism tomoshabinga qaragan holda ifodaviy, badiiy vositalar bilan tasvirlangan. Munzim qora kostyum kiygan, tagidagi oq ko‘ylakka galstuk bog‘langan. Uning sochlari qisqa qilib tartiblangan, yuziga yaxshi yorug‘lik tus berilgan. Ko‘zlari ifodaviy ishlangan. Umuman olganda, Munzim portreti devoriy suratdagi ma‘rifatparvar jadidlar guruhi bilan uyg‘unlashib ketgan.

начала XX века.

¹⁶⁵ Алимова Д.А. История как история, История как наука.

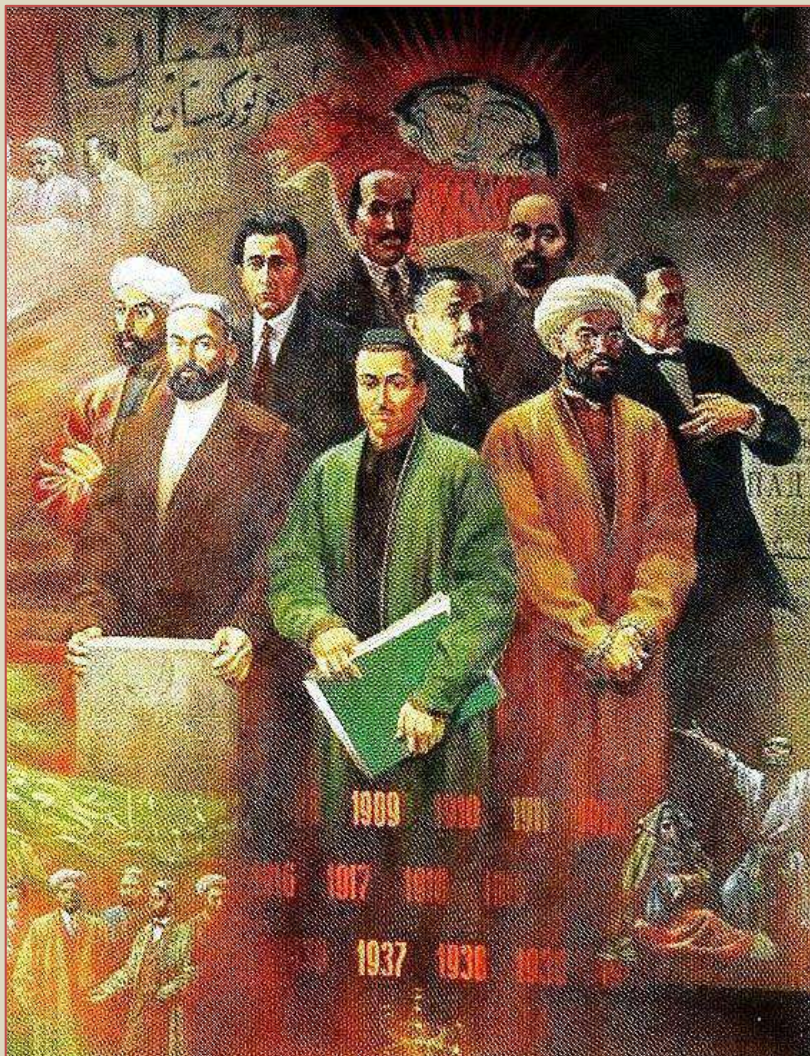
¹⁶⁶ Бурханов М. Сокровищница души (Воспоминания). Бухара, 1998. с. 32–33.

¹⁶⁷ Бурханов М. Сокровищница души (Воспоминания).

¹⁶⁸ Алимова Д.А. История как история, История как наука.

A.Burxonov – Munzimdan o‘ng tomonda yuqoriroqda Abdullo Avloniy tasvirlangan (1878-1934). U taniqli ma’rifatparvar – pedagog, adabiyot arbobi va publitsist hisoblanadi. A.Avloniy Toshkent shahrida tug‘ildi va madrasada o‘qidi. O‘z bilim darajasini doimiy takomillashtirib borib, tez orada o‘z davrining ma’rifatli va ilmi kishisiga aylandi. U “Adabiyot yoxud milliy she’rlar”, “Birinchi muallim”, “Maktab Bo‘stoni” singari darslik va o‘quv qo‘llanmalari yozdi. Keyinchalik A.Avloniy O‘rta Osiyo universiteti professori unvonini oldi”¹⁶⁹.

A.Aliqulov va uning hamkasblari. “Jadidchilik harakati va 1892 yildagi Jizzax qo‘zg‘aloni”. 2001 yil. Lavha.

Devoriy surat markazida yozuvchi A.Qodiriy yonida Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875-1919) tasvirlangan. U buyuk mutafakkir, jadidchilik harakati yetakchisi, taniqli ma’rifatparvar va siyosiy arbob bo‘lgan edi. Buyuk mutafakkir qomusiy bilim sohibi Mahmudxo‘ja Behbudiy Samarqand shahrida muftiy oilasida tug‘ildi. Dastlab u o‘z amakisi Muhammad Siddiq qo‘lida o‘qidi. So‘ngra eski usul maktabi va madrasada tahsil oldi. Arab, fors, rus va boshqa tillarni bilgan. Mirza va qozi vazifalarida ishladi, Samarqand yaqinidagi Jomboyda muftiy mansabida xizmat qildi. Muftiy nima bilan shug‘ullanardi? Arab tilidan muftiy fatvo beruvchi, diniy bahslarni hal qiluvchi ma’nolarini beradi.

¹⁶⁹ Алимova Д.А. История как история, История как наука.

“Muftiy, - deb yoziladi 2004 yili Toshkentda nashr qilingan Islom ensiklopediyasining 171-betida, - huquqiy muammolarni talqin qiluvchi – tushuntiruvchi ma’nolarini anglatadi va u diniy masalalar bo’yicha yakuniy qaror chiqarish huquqiga ega... Mahmudxo’ja Behbudiy 1900 yili Makkaga xaj qiladi. 1903-1904-yillar u Moskvada yashadi, so’ngra Sankt-Peterburgga bordi. 1914 yili Turkiya, Misr va boshqa davlatlarga sayohat qildi. Mahmudxo’ja Behbudiy Qur’onni savodli talqin qilardi, ammo, eng muhimi ma’rifat masalasi uning diqqat markazida bo’ldi. U yangi usul maktabi asoschilaridan biri, o’qituvchilar uchun darslik va o’quv qo’llanmalar muallifi hisoblanadi. Turkiston muxtoriyati maqomi g’oyasini birinchilardan bo’lib ilgari surdi”¹⁷⁰.

“U o’zining murojaat maqolasida “Sart majhuldir”, dedi va boshqalarida ta’lim, madaniyat, turmush va diniy ongdagi konservativ diniylik, reaksiyona an’anaviylikni tanqid qildi. M.Behbudiyning ma’rifatparvarlik g’oyalarini hamfikrlari qo’llab-quvvatladilar va gazeta, jurnal, yangi usuldagi maktablarda targ’ibot qildilar”¹⁷¹. Devoriy suratda u bor bo’y-basti bilan tasvirlangan. Qo’l kaftlari bir-biriga qo’yilgan. U uzun choponda, boshida oq salla. Ko’rinishi qat’iy. Portret murakkab yorug’lik-soya o’yinida ifodali ishlangan. Ko’zoynak taqqan ko’zlari to’g’riga qaragan. Mahmudxo’ja Behbudiy obrazi Munavvar Qori va Abdulla Qodiriy obrazlari bilan bir qatorda devoriy suratdagi markaziylardan hisoblanadi, lekin bu guruhda ikkilamchi obrazning o’zi yo’q. Ularning barchasi o’z xalqi, yurti, O’zbekistoni uchun o’zining hayoti, butun iqtidori va mehnatini qurbon qildi. O’ng tomon chetda shoir Abdulhamid Cho’lpon (1897-1938) tasvirlangan. U yangi o’zbek adabiyotining asoschilaridan biri hisoblanadi. Devoriy suratda Abdulhamid Cho’lpon figurasi jadidlar guruhining o’ngida chetda joylashtirildi. Chap qo’li ko’kragida tasvirlandi.

Yuzida murakkab kechinmalar ifodalangan, negaki bunday ifodasi bilan u erkinlik, o’z xalqiga muhabbat haqidagi she’rlarini o’qishi mumkin. U oq ko’ylakka babochka taqilgan yevropacha kostyum kiyib olgan. Shamolda kostyum etaklari bari chetga chiqib keskin siluet hosil qilgan. Shoir boshdan-oyoq qora libosda, devoriy suratda uning o’rni yaxshi topilgan. Jadidlar foni yuqorisida ko’tarilayotgan quyosh tasvirlangan, bu davlatchilik ramzidir. Qo’zg’alonchi xalq boshida yangi hayot va erkinlik ramzi bo’lgan Semurg’ qushi uchib yuribdi.

O’zR Fa tarixi davlat muzeyidagi A.Aliqulov va hamkasblari ishlagan mahobatli devoriy surat yangi obrazlar va timsollarga boy bo’ldi. Bu timsollar keng tomoshabin doirasiga xizmat qiladi, ularni ma’naviy va madaniy jihatdan boyitadi. Rassomlar asarlarining tarixiy mazmuni davr talabi bilan belgilandi. O’z tarixiy ildizini yaxshi biladigan barkamol avlodni tarbiyalash bu asarning vazifasi hisoblanadi. Mustaqil O’zbekiston madaniyatidagi tasviriy san’atning tarixiy janri rivojining alohida ahamiyati sababini bu janrda shakllangan butunlay yangi g’oyaviy, tematik-mazmun sharoitidan va muhim XX asr boshida ro’y bergan tarixiy voqealarni aks ettirishiga yangi ijodiy yondashuvlardan, ma’rifatparvar jadidlardan iborat tarixiy shaxslarning ishlaridan qidirish kerak. A.Aliqulov ijodidan tarixiy shaxslar obrazini yaratish va mamlakatimizda o’tgan yuzyilliklarda yuz bergan voqealarni aks ettirish asosiy o’rin

¹⁷⁰ Алимова Д.А. История как история, История как наука.

¹⁷¹ Каримов Н. Махмудхўжа Бехбудий. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011. б. 16.

egallagan. Har bir davrga xos bo'lgan liboslar, kishilarning tashqi qiyofasi va muomala madaniyati o'ziga tegishli bo'lgan xususiyatlar bilan aks ettirilgan. Asosan rassomlar bu odamlar yashagan muhitni tasvirlashga intilganlar. O'sha davrlar liboslari fotografiyalarini devoriy surat ishlangan O'zR FA tarixi davlat muzeyi arxivariusi taqdim etdi. Bulardan tashqari rassomlar o'sha davrlardagi yozma manbalardan foydalandilar.

Masalan, 1892-1900-yillari xalq qo'zg'alon ko'tarishiga sabab bo'lgan mahalliy aholini Rossiya imperiyasidagi mardikorlik ishlariga jalb qilish haqidagi podsho farmonlari bunga misol bo'la oladi. Bu yillar qo'zg'alon qahramonlari yonidagi raqamlar bilan belgilangan. O'zR FA tarix davlat muzeyida A.Aliqulov va uning hamkasblari tomonidan jadidlar harakatiga bag'ishlab yaratilgan kompozitsiya markazida tasvirlangan jadidlar yuz ifodasining jur'atliligi va mag'rurligi ma'lum bo'ladi. O'z Vatanining ma'rifatparvari va Vatanparvari bo'lgan jadidlar o'z kelajagini oldindan sezdi va o'z xalqi erkinligi uchun jonini fido qilishga tayyor bo'ldilar. Ularning barchasi 40-45 atrofidagi balog'at yoshida bo'lishgan, o'lim xavfiga qaramasdan ular o'zlarining ma'rifatparvarlik va siyosiy maqsadlaridan qaytmaganlar.

Jadidlar ma'rifatni mavjud bosqinchilik hukmronligi usullari rad etishga asoslangan madaniy va ma'naviy hayot sohasidagi harakat sifatida talqin etganlar. Jadidizm qudrati feodal tarbiya an'anasini rad etishda va demokratik pedagogikani shakllantirishi, rivojlantirishida ko'rinadi. Jadid ma'rifatparvarlar bir nechta xorijiy tillarni bilar edi va yangi usuldagi maktablarni tashkilotchilari bo'lib qoldilar. Bu maktablarda diniy bilimlardan tashqari matematika, rus tili, geografiya singari fanlardan dunyoviy ilmlar ham o'rgatilgan. Jadidlar yoshlarni xalq ijtimoiy hayotini yaxshilash uchun inson ongidan foydalanishini o'rgatdilar. Ta'lim ma'rifat va sog'lom fikr g'oyasi jadidizmning oliy maqsadi bo'lib qoldi. Ularning g'oyalari ma'rifatparvarlar o'z hisobidan nashr qilgan turli yo'nalishdagi adabiyotlar, gazeta va jurnallardagi ommaviy chiqishlarida o'z aksini topdi. Jadidlar adabiyotini yorqin ifodalangan yuksak fuqorolik oliy maqsadlar ajratib turdi. Ularning estetik va ijtimoiy g'oyalari O'zbekiston yangi adabiyotining ma'naviy asosi bo'lib xizmat qildi, M.Behbudiy, A.Cho'lpon, A.Qodriy, A.Fitrat, A.Avloniy singari ma'rifatparvar adiblar bu adabiyotning asoschilari va yirik vakillari bo'lib qoldilar. Muqimiy shunday yozgan edi: *"Agar san'at xalqning manfaatini himoya qilmasa, bu uning ijtimoiy nuqsani hisoblanadi"*¹⁷².

Jadidizm nafaqat O'zbekiston tarixiy taraqqiyotidagi yangi bosqich bo'lib qoldi, balki O'zbekistoning XX asrdagi ma'rifatli, yangi fuqorosi avlodini shakllanishi uchun asos bo'ldi. Aynan maqsadlarning olijanoblighi ma'rifatparvarlar o'z hayotini qurbon qilgan ishning haqqoniy ekanligini ko'rsatib qo'ydi. Mutafakkirlar fikriga ko'ra, san'atning asosiy vazifasi odamlarda insoniylik, ezigulik, do'stlik va oxir-oqibatda har tomonlama kamol topgan insonni tarbiyalashdan iborat. Jadidlar o'z mamlakatini qoloqlikdan qutqarish uchun islohot zarur ekanligini yaxshi tushunganlar. Bosqinchi hokimiyat boshqarayotgan paytda siyosiy o'zgarishlarsiz, huquq va so'z erkinligisiz bunday islohotlarni amalga oshirish mumkin emas edi. 1915 yildan ikki yil davomida fikrlar qarama-qarshiligini yengib o'tib Turkistonning davlat boshqaruvi shakllari

---

¹⁷² Умаров Э., Абдуллаев М., Хакимов Э. Культурология. Учебное пособие для ВУЗов. 2004. с. 152.

ustida ishladilar. Demokratik jamiyat qurish yo‘lidan boradigan mustaqil Turkiston Respublikasini yaratish ularning maqsadi bo‘lib qoldi. O‘sha yillari jadidlar Qo‘qon shahrida mustaqil Qo‘qon muhtoriyatini tuzdilar, u ikki yarim oydan keyin bartaraf etildi. “Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar Qori, Abdulla Avloniy, Ishoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Usmon Nosir kabi yuzlab ma‘rifatparvar, fidoyi insonlarning o‘z shaxsiy manfaati huzur-halovatidan kechib el-ulus manfaati – yurtimizni taraqqiy toptirish maqsadida amalga oshirgan ezgu ishlari avlodlar xotirasidan aslo o‘chmaydi”¹⁷³. Jadid – ma‘rifatparvarlarga bag‘ishlangan asarlar uzoq yillardagi voqealardan eng muhimlarini va o‘ziga xosligini tanlab oladigan va zamondoshlarimiz hamda kelajak avlod uchun dars bo‘ladigan yetuk tarixiy tajriba cho‘qqilarida turib ishlandi.

Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon va Usmon Nosir portretlari¹⁷⁴

O‘rta Osiyo xalqlari ma‘rifatchiligi boy xalqaro ma‘naviy madaniyatga tayandi. U butun insoniyat ma‘naviy taraqqiyotidagi ijobiy mavjudlikni o‘ziga singdirdi. Mutafakkirlar hamisha ijtimoiy ong shakllaridan biri bo‘lgan va kishilarni ma‘naviy tarbiyasiga xizmat qiluvchi san‘atning ahamiyatini ta‘kidlashga intildilar. O‘zining e‘tiqodiga tayangan holda rassom Aziza Mamatova 1990-1992-yillari Usmon Nosir, Abdulla Qodiriy va Abdulhamid Cho‘lpon portretlarini yaratdi. Bu portret turkumlaridan birinchisi 1990 yili ishlandi. Bu shoir Usmon Nosirning portreti edi. Shoir 1912 yili Farg‘ona vodiysidagi Namangan shahrida tug‘ildi. O‘sha davr bolalari kabi internatda o‘qidi. Samarqand shahridagi meditsina institutini bitirdi. Shoir va yozuvchi Abdulhamid Cho‘lpon uning o‘qituvchilaridan biri bo‘lgan edi, u U.Nosirning she‘riyatga bo‘lgan tabiiy qobiliyatini o‘stirishga yordam berdi. 18 yoshidan shoir “Quyosh bilan suhbat”, “Yurak”, “Latif”, “Yoshlik” singari she‘rlar to‘plamini nashr qildi, ular kitobxonlar o‘rtasida shuhrat qozondi. O‘zbekiston badiiy adabiyotida shoirning tarjimalari eng yaxshi tarjimalardan biri hisoblanadi. U A.S.Pushkining “Baxchisaroy fontani”, M.Yu.Lermontovning “Demon” asarlarini, Geyne, Gyote va Bayron ijodidan she‘rlarni o‘zbek tiliga tarjima qildi. O‘sha yillari shoir “Atlas”, “G‘alaba” va “So‘nggi kun” singari dramalarni yozdi. U 1944 yili Rossiyada vafot etdi.

Rassom A.Mamatova shunday eslaydi: “Bu o‘tgan asrning 60-yillari bo‘lgan edi. Bolaligimda ota-onam shoir Usmon Nosir haqida ko‘p gapirib bergan edi. Uyimizdagi kutubxonada urushgacha o‘zbek tiliga tarjima qilingan M.Yu. Lermontovning “Demon” asari saqlanar edi. Bu asar lotin alifbosida chop etilgan edi. O‘sha davrlarda men 40 yildan keyin O‘zbekiston mustaqilikka erishgach fojiviy taqdir egasi, hayotdan erta ko‘z yumgan shoirning portretini yarataman deb o‘ylamagan edim. 1983 yili men shoira Nodira Rashidova bilan uchrashib qoldim. U mashhur shoir O‘tkir Rashidning qizi va Usmon Nosirning jiyani edi. U.Nosir she‘riyati haqida eshitgan emas, balki she‘riyatga oshno oilada o‘sgan edi. She‘riyatga bo‘lgan muhabbat bizni yaqinlashtirdi. N.Rashidova menga shoir bilan bog‘liq voqealar va uning ijodi haqida

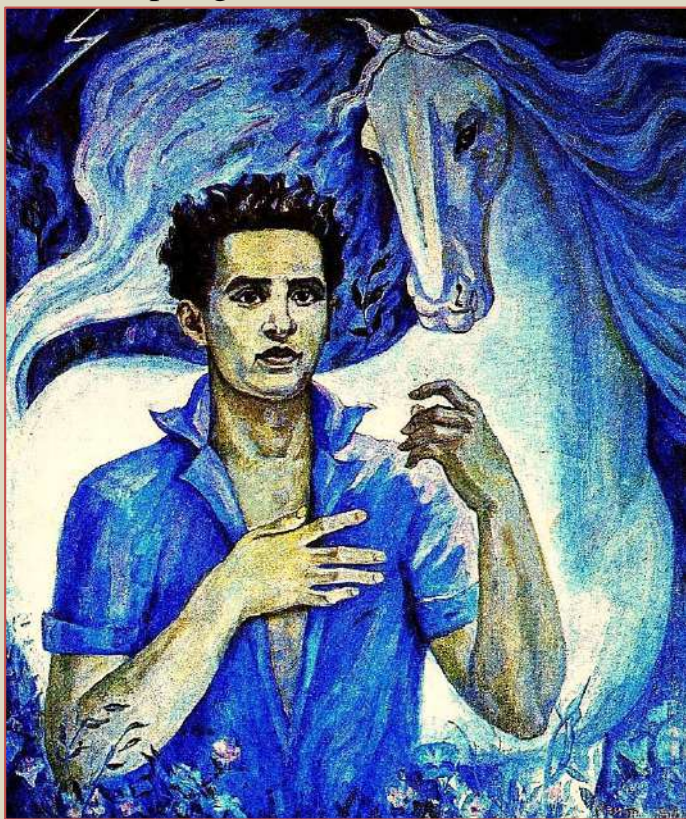
¹⁷³ Каримов И.А. Юсак маънавият – энгилмас куч. – Т.: «Маънавият», 2008. б. 49.

¹⁷⁴ Маматов У. История создания художницей Азизой Маматовой портретов поэтов и писателей Усмана Насыра, Абдуллы Кадыри и Абдулхамида Чулпана.

ko'p narsalar gapirib berdi. 1984 yildan uning she'riy to'plamlari nashr etila boshlandi. Ularni N.Rashidova nashrga tayyorladi va ba'zilarini menga sovg'a qildi.

Men M.Yu.Lermontovning "Demon" asarini o'zbek tilida o'qigach hayratga tushdim. Men har ikkala tildagi matnlarni, she'riyatning ajoyib namunalariidagi kayfiyat va qayg'uni, har ikkala shoir taqdirining o'xshashligi (ular yosh vafot etishdi) hayratga soldi. "Quvg'indi ruh, qayg'uli demon, gunohkor zamin ustidan uchar". O'zbek tilidagi tarjimada bu so'zlar aslidadiga nihoyatda o'xshash. M.Yu.Lermontovning ajoyib poemasining har bir satri katta mahorat bilan tarjima qilingan. Bu paytda Umon Nosir bor-yo'g'i 20-22 yoshda edi. Aynan shu asar o'zim yoqtirgan shoir Usmon Nosir obrazini yaratishga turtki bo'ldi. "Demon" asarida shunday satrlar bor: "Kun ham tun ham emas, u yorug' oqshomga o'xshar". Bu so'zlar portret-kartinaning rangini belgilab berdi. Asar ochiq, moviy-kumushsimon rangda ishlandi. Shoirning o'zi shoirona ilhom manbai bo'lgan oq, chiroyli ot fonida ishlandi. N.Rashidovaning aytishicha 6-7 yoshli U.Nosirni oq ot olib ketgan va ota-onasi uni o'tloqdagi majnuntol soyasida uxlayotgan holatda topishgan.

A.Mamatova. "Usmon Nosir". 1990 yil.

*Yuragim, sen mening sozimsan,
So'zlarimga sen ohang bag'ishlaysan,
Nigohimga oydan nur berasan,
Qudratingla o'zingga chorlaysan...
Agar Senga Vatan ishonmay qo'ysa,
Agar lahzaga o'chib qolsang,
Mayli uchqun sochib yorlib ketsang
Og'riqdan butunlay yorlib ketgin!*

U.Nosir haqidagi bu hikoyadan men qandaydir ramz topdim. Erta o'qish va yozishni o'rganib olgan shoirida she'riyatga muhabbat uyg'ondi. 20 yillik ijodiy hayoti davomida U.Nosir ajoyib asarlar yozdi, M.Yu.Lermontov va A.S.Pushkin poemalarini tarjima qildi va o'zining dostonlarini qoldirdi. Uning ijodi o'zbek xalqining she'riy mulkiga bebaho hissa bo'lib qo'shildi.

Asarni yaratish paytida M.Yu.Lermontov va U.Nosirning osoyishta suhbatlashib turgan paytidagi obrazi namoyon bo'ldi va men ularning suhbatiga guvoh bo'lgandek edim. Portretida U.Nosir oq ot fonida tasvirlandi, bu yosh shoirning o'z fojiali hayotini oldindan bilgandek tasavvur uyg'otadi. Shoirning o'ng qo'li ko'kragida, chap qo'li esa ohang berayotgandek. Bulutlar cho'lg'ab olayotgan qoramtir osmonda chaqmoq izlari, shamolda otning yoli, dumlari uchyapti, bel barobar o'sgan dala gullari shoirning qora sochlari uchyapti, ko'zlari ilhomdan porlab turibdi. Men uni xuddi shunday tasavvur qildim. Portret bir nafasda tasvirlandi. Shoirning hayotining o'zi ham sovuq Sibir qorlarida yorqin iz qoldirib chaqmoqdek yonib o'chdi. Oq qanotli ot – she'riyat ramzi, U.Nosirning qisqa hayotini nazarda tutgandek unga cheksiz ijodiy ilhom berdi".

Portret xissiyotlarning jo‘shqinligi bilan o‘ziga maftun etadi. Zohiran u osoyishta ko‘rinadi, lekin botinan ijodga intiluvchanlik, ta’sirchanlik qalb tug‘yonlari aniq ko‘rinib turadi. Usmon Nosir portretida bu shoirga xos bo‘lgan uyg‘unlik ochib beriladi. Shoir portreti uning 80 yillik yubileyi munosabati bilan 1990 yili O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasida tashkil etilgan komissiya iltimosiga ko‘ra ishlab berildi.

Tasviriy san‘at ustasi, rassom A.Mamatova 1991 yili yozuvchi Abdulla Qodiriyning portretini yaratdi. Yozuvchining tahllusi Julqunboy bo‘lgan. U 1894 yili Toshkent shahrining eski tumanida bog‘bon oilasida tavallud topdi. A.Qodiriy yangi o‘zbek adabiyotining buyuk vakili va o‘zbek romanchiligining asoschisi hisoblanadi. Yozuvchining otasi Qodirbobo Toshkent beklarinkida xizmat qilgan va general Kaufman armiyasidan shaharni himoya qilishda ishtirok etgan.

A.Mamatova. “Abdulla Qodiriy”. 1989 yil.

Otasining hikoyalari yozuvchining adabiy asarlari uchun syujet bo‘lib xizmat qildi va tarixiy romanlarini yaratilishida muhim rol o‘ynadi. U bolalikdan sharqona madaniyat va adabiyot ruhida tarbiyalandi. O‘smirlik paytida eski usul maktabida (1904-1906), so‘ng rus-tuzem maktabida (1908-1912), va Shayx Abdulqosim madrasasida (1916-1917) o‘qidi. Keyinchalik Moskvadagi adabiyot kurslarida tahsil oldi (1925-1926). U arab, fors, rus tillarini mukammal egalladi, bu unga jahon adabiyoti bilan tanishish imkonini berdi. 1919 yil o‘rtalarida A.Qodiriyning adabiy ijodiy faoliyati boshlandi. “Sadoi Turkiston” gazetasida uning “Yangi orzular va maktablar” maqolasi chop etildi. Bir muddatdan keyin yozuvchi “To‘y”, “Millatimga”, “Tafakkur qil” she‘rlarini chop etdi. Bu asarlar ma‘rifatparvarlik g‘oyasi asosida yozildi va ularda vatanparvarlik ruhi o‘z aksini topdi. Muallif xalqning og‘ir hayoti haqida alam bilan yozdi va uyqudan uyg‘onishga da‘vat qildi. Keyinchalik u dastlabki kitoblarini yozdi “O‘tgan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlari o‘zbek adabiyotida yangilik bo‘ldi. 1937 yil oxirida Abdulla Qodiriy xibsga olindi. Uning asarlari zararli deb topildi va kutubxonalardan olib tashlandi. Faqat O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin uning tabarruk nomi qayta tiklandi. Uning “O‘tgan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlari asosida badiiy filmlar suratga olindi va eng muhimi uning asarlarini senzurasiz chop etish imkoniyati paydo bo‘ldi.

Rassom A.Mamatova so‘zida shunday davom etdi: “Men 1988 yildan Abdulla Qodiriy portretiga material yig‘a boshladim. 1990-yillari 1937-1938-yillari otib tashlangan yozuvchilarning arxiv hujjatlari va fotografiyalarini o‘rganayotib A.Qodiriyning to‘g‘ridan va yondan o‘limi oldidagi foto suratlarda ko‘rib qoldim va bu mening qalbimning tubigacha dahshatga soldi. A.Qodiriy yuzining fojiviy ifodasi meni titratib yubordi.

Ustaxonamga qaytib oq bu ajoyib inson, katta iqtidor egasi bo'lgan yozuvchi, ijod quvvati endi gullagan 44 yoshida otib tashlangan odam haqidagi kuchli taassurot ostida romkaga mato tortib yarim tun bo'lishiga qaramasdan portret yoza boshladim. Bu paytda men yozuvchining hayoti va ijodi haqida anchayin material to'plagan, uning romanlarini o'qib chiqqan edim, uning o'lim oldidagi foto surati esa uning katta adabiy iqtidorga ega, vijdonli va qo'rqmas inson haqidagi tushunchalarimni to'la shakllantirdi. Portret kompozitsiyasi darhol hal qilindi, yozuvchi tomoshabinga qaragan, qo'llarini ko'kragiga chalishtirgan holda eski paltoda, asriy daraxtlar shoxi fonida va dumaloq oy suzib yurgan to'q ko'k rangli o'limtiklar uchib yurgan osmon ostida tasvirlandi.

“O'tgan kunlar” romanini o'qish asnosida uning iqtidoriga tan bermay bo'lmaydi, uning har bir sahifasidan haqiqat, odamlarga bo'lgan kuchli muhabbat ufurib turadi. 44 yoshida hayot bilan vidolashish juda qiyin bo'lsa kerak, ba'zi maqbul takliflar ham bo'lgan bo'lsa kerak, lekin yozuvchi o'z iymonini sotmagan holda, tik turib jon berdi. Menga bir narsa ma'lum, u ham bo'lsa bu fojiaga to'la portretida men Abdulla Qodiriy haqida nimaiki bilgan bo'lsam va uning asarlari taassuroti ostida o'zinning hissiyotlarimni aks ettirdim”.

1992 yili shu turkumga kiruvchi Abdulhamid Cho'lpon portreti ishlandi. Rassom A.Mamatova tomonidan bu portret 1991 yil o'rtalarida O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi nazm seksiyasi a'zolari iltimosiga binoan ishlandi. XX asr O'zbekiston yangi nazmi asoschilaridan biri Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon (1897-1938) Andijon shahrida tug'ildi. Dastlab eski uslub maktabida o'qidi. Keyinchalik u rus-tuzem maktabida o'qib rus tili va adabiyotini chuqur o'rgandi. XX asr 10-yillar o'rtasida A.Cho'lponing ijodiy faoliyati boshlandi. U o'z asarlarini “Qalandar”, “Andijonlik” va “Cho'lpon” tahalluslari ostida nashr qildi. “Doktor Muhammadyor”, “Vatanim temir yo'llari” singari birinchi hikoyalari, “Adabiyot nadur” singari maqolalarida ma'rifatparvarlik, ozodlik va mustaqillik g'oyalarini targ'ib qildi. Qisqa muddatda “Tong sirlari”, “Uyg'onish”, “Buloqlar” singari she'riy to'plamlarini chop qildi. A.Cho'lpon yurtimizdagi tarjimonlar maktabi rivojiga katta hissa qo'shdi. U M.Gorkiyning “Ona”, Shekspirning “Gamlet” va A.S.Pushkinning “Dubrovskiy” kabi asarlarni o'zbek tiliga o'girdi. A.Cho'lpon butun ongli hayoti davomida o'z xalqining ozodligi va taraqqiyoti g'oyalarini targ'ib qildi. Uning “Kecha va kunduz” romani o'zbek adabiyoti tarixiga katta xissa bo'lib qo'shildi. Roman ma'rifatparvarlik ruhida yozildi, millat taraqqiyotiga to'sqinlik qilayotgan illatlar ko'rsatib berildi. 1937 yil oxirida Abdulhamid Cho'lpon “Xalq dushmani” deb e'lon qilindi va otib tashlandi”¹⁷⁵.

Rassom A.Mamatova shunday hikoya qiladi: “Eng avvalo men yozuvchilar uyushmasi nazm seksiyasi shoirlaridan ma'rifatparvar shoirning fotografiyasi va she'rlaridan iborat hujjatli materiallarni berishlarini iltimos qildim. Bir qancha muddatdan keyin O'zbekiston xalq shoiri Rauf Parfi katta, eski mashinkada yozilgan she'rlar solingan papka va shaxsiy hujjatdan olingan kichkina sarg'ayib ketgan fotografiyani qo'limga tutqazdi. Bir necha kun o'z ustaxonamdan chiqmasdan shoirning ajoyib she'rlarini qayta-qayta o'qidim, ularda insonning ko'tarinki va tushkun kayfiyatlari yorqin ifodalangan edi. Bu papkada sevgi lirikasi, insoniy munosabatlarning go'zalligini va xalq erkinligini kuylovchi she'rlar bor edi. She'rlar juda ko'p edi va ularning barchasi

¹⁷⁵ Алимova Д.А. История как история, История как наука. В 2-х т., т.2. -Т.: Узбекистан, 2009. с. 161-162.

yuksak ma'lumotli, nozik xissiyotli, isyonkor qalbli odam tomonidan yozilganligi sezilib turardi.

A.Mamatova. "Abdulhamid Cho'lpon". 1992 yil.

*Men qo'pol qoyalardan kechib,
Do'stlik vodiysiga keldim,
Bu go'zallik nigohlarimni allalab,
Yuragimda quvonchni topdim...
O'ylarimdan she'rlar tug'ilib
Sozlar chaldi pok yuragim.
Endi ezgulik ko'payib,
Jannat go'zalligini tuydim!*

XX asr boshlarida Olmoniyada tahsil olayotgan Turkistonlik talabalardan biri o'zlari nashr qilayotgan "Ko'mak" jurnalida shunday yozgan edi: "Men Shekspir lirikasi va Cho'lpon she'riyati o'rtasidagi farqni qanchalik qidirmay, uni topa olmadim. Men Cho'lponing "Uyg'onish" sonetini, Shekspir sonetlarini qayta-qayta o'qidim. Va nihoyat Shekspir – bu Cho'lpon, Cho'lpon – bu Shekspir ekanligi haqidagi xulosaga keldim". Fotografiyada A.Cho'lpon duppida, ko'zoynakda tasvirlangan, u oq ko'ylak, qora chopon kiyib olgan. Fotografiyaning sifati nihoyatda yomon edi, lekin boshqasi ham bo'lmagan edi. Men Abdulhamid Cho'lpon portreti ustida ish boshlaganimdan bir necha haftadan keyin ustaxonamga Rauf Parfi, Mirzo Kenja va Azim Suyun singari shoirlar kirib keldi. Portret ustidagi ish qo'shimcha axborotga muxtoj edi. Shoirlar A.Cho'lponning Moskvadagi hayoti, u muloqot qilgan rus teatri rejissyori Vaxtangov haqida so'zlab berdilar. So'ngra ular shoirning she'rlarini o'qishdi. Men ustaxonada bir o'zim qolgach A.Cho'lponni qora pidjak, erkin bog'langan keng to'q yashil galstuk taqilgan oq ko'ylakda tasavvur qildim. O'sha davrlarda shoirlar Yesenin va Mayakovskiy galstukni shunday bog'lar edi. Portretda shoir yelkasiga chopon tashlab qo'yildi.

Men A.Cho'lponni xuddi shunday tasvirladim. Shoir fonida Xumo qushni chizdim. Nima uchun aynan Xumo? Negaki A.Cho'lponning she'riyati O'zbekiston madaniyatidagi "Unutilmas sahifa"ga aylanib qolgan edi. Mustaqillik tufayli uning she'riyati qayta jonlandi, silkinib parvoz qildi, A.Cho'lpon she'riyatini og'ir paytlarda ham unutmagan o'zbek xalqi uni xuddi shunday Xumo qushi kabi parvoz qilishini xohlar edi. Badiiy asar yaratishga hayotning o'zi, uning hilma-xilligi, teran hissiyotlar va kechinmalar turtki beradi, ularni ijodkor inson jamiyat hayotida ro'y berayotgan voqealar va turli odamlar bilan uchrashuvda his qiladi. Bularning barchasi rassomni boyitadi va uni badiiy asar yaratishga undaydi. O'zbekiston madaniyatidagi tasviriy san'at tarixiy janrda yaratilgan asarlar hayotda ro'y beradigan voqealar va odamlar haqidagi tasavvurlar va o'ylar mevasi hisoblanadi. Hayot shunchalik tez o'tyaptiki, rassom tomonidan yoshligida ishlangan mashhur zamondoshlar portretlari u keksayganda (agar u rassom Titsian kabi uzoq umr ko'rsa) tarixiy shaxslar portretlari bo'lib qoladi.

Vaqtning o'zi bu tarixiy asarlarni baholashning oliy hakami bo'lib, inson qo'l mehnatining nomukammal mevalarini elakdan o'tqazadi. San'at tarixini chuqur bilmasdan turib rassom o'tgan asrda xalqdan sir tutilgan tarixiy haqiqatni o'z tarixiy asarlarida ochib bera olmagan bo'lar edi. Shu bilan birga tasviriy san'atdagi yangi omillar va xodisalarni davrimiz badiiy taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari bilan chog'ishtirish va bog'lash zarur bo'ldi. Rassom ijtimoiy va ma'naviy tajriba to'plashi bilan uning obrazlar qurilmasi, ifodaviy vositalari va realistik san'at usullari boyib boraveradi. Uning ijodiy asarlarida mustaqillik g'oyasi va badiiy ifoda paydo bo'ldi. Shu munosabat bilan XX asr Fransiya tasviriy san'ati ustasi Fernan Lejening quyidagi gaplarni eslash o'rinli bo'ladi: *“Biz bir nihoyasiga yetayotgan bir yangi tug'ilib kelayotgan ikki dunyo ajoyib to'qnashuv davrida yashamoqdamiz”*.

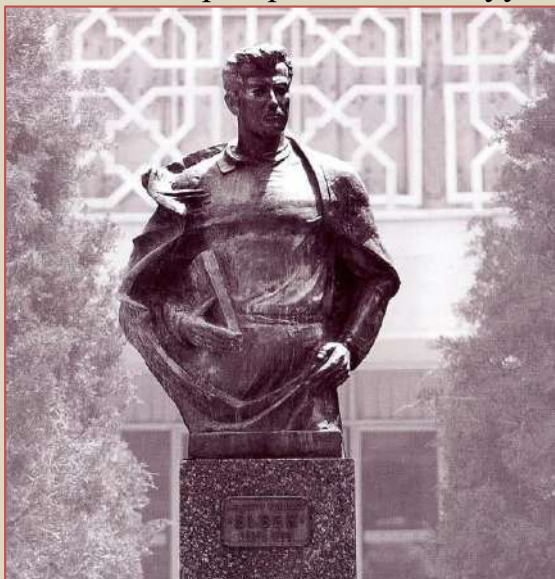
Haqiqiy rassom zamon voqealarining bu murakkabligini yaxshi his qiladi va faqat o'zining ichki e'tiqodi bilan davrimizning ezgu maqsadini anglab uni ajoyib davr deyishi mumkin. Agar tasviriy san'at ustalarining ijodiy asarlari go'zallik va insoniylikni ta'kidlasa, hayotda o'z o'rnini topadi. Haqiqiy san'at inson tabiatiga yod bo'lgan barcha narsalarga qarshi turib inson va insoniylik shaxsiyatini himoya qiladi. Rassom o'z ijodida o'z imkoniyatlari doirasida davr uning oldiga qo'ygan vazifalarni tushinib hal qildi. Uni ijodiy jarayoni ma'lum darajada sub'ektiv hisoblanadi, ammo u o'z kasbiy vazifalarini hal qila oladi. Olamning go'zalligi insoniylikning sofligini, insonning ozodligini, barkamollikka erishuvini kuylash mavzu va g'oyasi rassom Aziza Mamatova estetikasi va etikasi tashkil qildi. Xulosa qilib aytganda, davrlar o'tishi bilan voqealar shunday jadallashdiki, texnik va aloqa vositalari shunchalik cho'qiga erishdiki bir lahzada internetdan har qanday qiziqtirgan ma'lumotni topish mumkin. Shunga qaramay klassik tasviriy san'at umumiy san'at singari shoshmay, o'z qonunlari asosida rivojlanyapti, negaki u xalq badiiy va ma'naviy madaniyatining kattagina qismini tashkil etadi. Uning rivoji shoshqaloqlikni yoqtirmaydi va ulug' shoir A.S.Pushkin ta'kidlaganidek: *“Ilhom parilariga xizmat qilganda shoshilmaslik kerak”*.

Jadidlarga bag'ishlangan haykal yodgorliklari

Tasviriy san'at ustasi haykaltarosh Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiyev haqida gap ketganda, u iqtidorga, ijodiy layoqatga va mehnatsevarlik xususiyatiga ega ekanligini ta'kidlash joiz. San'atkor XX asrda yashab ijod etgan, o'zining ijodiy mehnatlari bilan tarixiy shaxs maqomiga ega bo'lib qolgan Vatanimiz adabiyoti va madaniyati taraqqiyotiga ulkan xissa qo'shgan Zulfiya, Said Ahmad, Saida Zununnova, Oybek singari xalqimizning ardoqli farzandlarining haykal yodgorliklarini yaratdi.

Portret janrida tasvirlanayotgan shaxsning yaratilyotgan obrazining ruhiy mohiyati va tashqi qobig'i orasidagi munosabat keskinroq bo'ladi. Insonning aniq tasviridan chekinish haykaltaroshga nisbatan e'tiroz uyg'otishga sabab bo'lishi mumkin, portreti olinayotgandan fotografik nusxa olish yaxshi natijaga olib kelmaydi. Haykaltarosh J.Mirtojiyev bunday kamchiliklardan yiroq bo'ldi. Uning iqtidori va me'yor hissi o'z ijodida jonsiz obrazlar yaratishga yo'l qo'ymadi. U har bir haykal portretida o'z qahramonining ichki, ruhiy mohiyatini ochib bera oldi. Ularda inson ruhiy hayoti aks etgan. 1998 yili ishlangan ma'rifatparvar Elbek portreti aynan shunday yaratilgan.

Haykal Toshkent viloyati G‘azalkent shahrida o‘rnatilgan. “Elbek yozuvchining taha-llusi. Uning ismi familiyasi Mashrik Yunusov (1893-1939). U o‘zbek shoiri, olimi, adabiyotshunos, she’riy to‘plamlar, dostonlar, masallar, ocherklar va hikoyalar muallifi hisoblanadi. Folklor materiallarini o‘rganish, o‘zbek tili va adabiyoti bo‘yicha darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar tayyorlash bilan shug‘ullandi”.

Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiyev. “Elbek”. 1998 yil.

Elbek Chimyon tog‘i etagidagi Xumson qishlog‘ida tug‘ildi. 12 yoshida bog‘bon-dehqon otasidan duo olib, piyoda Toshkentga yo‘l oldi, bu bilan u o‘zining bilimga chanqoqligini qondirmoqchi bo‘ladi. Bu yerda u to‘g‘ri kelgan joyda yashadi, ochin-to‘qin qolishiga qaramay o‘z orzusiga erishdi. U eski usul maktabini tamomladi. Bu jadid maktablarida usuli savtiyada dars berilardi.

Uning dastlabki she‘rlari 1919 yili “Ishtirokiyun” gazetasida chop etildi. Ikki yildan keyin Elbek tahallusini oladi va haqiqiy adabiy faoliyatini boshlaydi. O‘zbek adabiyoti

tarixida Elbek bolalar she‘riyati asoschisi, xalq og‘zaki ijodi yutuqlarini to‘plash tashabbuskori sifatida qoldi. 1937 yili Elbekni Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon va Abdulla Qodriylarning do‘sti va hamkori sifatida qatag‘on qilishdi, uni xalq dushmani sifatida Magadandagi Nagayevo buxtasiga surgun qilishdi. 1939 yili u vafot etdi. Tasviriy san‘at ustasi Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiyev o‘z ijodida shoir Elbek portretiga bejizga murojaat qilmadi. Bu keyin an‘anadek bo‘lib qoldi va XX asr birinchi yarmi ma‘rifatparvarlarining portretlar turkumini yaratdi. Boshi mag‘rur ko‘tarilgan, lablari, ko‘zlari biroz qimtilgan, qat‘iy va diqqat bilan tiklayotgan nigohi, tanasi va yelkaga tashlangan plash chetini ushlab turgan qo‘llari – bularning barchasi maqsad sari intiluvchan, kuchli xarakterli va irodasi bukilmaydigan kishi tasvirlangan haykal bo‘lib qoldi.

Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiyev.

“Abdulhamid Cho‘lpon”. 1997 yil.

Shoir Abdulhamid Cho‘lponga bag‘ishlangan haykal haqida gapirish zarur. Haykal 1997 yili Andijonda o‘rnatildi. Haykal kompozitsiyasi ramziy. Shoir kesib olingan chinor to‘nkasida o‘ychan o‘tiribdi. To‘nka – halqning boshidan kechirilgan ko‘p

yillik qatag‘on, milliy madaniyat, ma‘naviy merosga munosabat ramzi bo‘lib qoldi. Shoirning o‘ychan nigohi – 1937-1938-qatag‘on yillari bevaqt hayot bilan vidolashgan ko‘pgina ziyoli odamlarning fojiali tarixiga nigohdir. Abdulla Qodriyning haykal

yodgorligi san'atkor tomonidan 1994 yili yaratildi va Toshkent shahrida o'rnatildi, shuningdek 1996 yili Buxoro shahrida Abdurauf Fitrat haykal yodgorligi o'rnatildi. Bu haykallar yagona ruh bilan, tashqi, ichki va ma'nau o'xshashlikda yaratildi. Ular dahshatli Stalin davr qatag'onlarni yodga solib turadi. Haykaltarosh o'z asarlarida fojialarga to'la yillarni nihoyatda sezgirlik bilan aks ettirdi. Asar qahramonlari – yozuvchilarning bosh, yuz mushaklari harakatlari, qoshlari holatlari singari yuqorida sanab o'tilgan ziyolilarning ichki olami tabiiydan-da tabiiyroq tasvirlandi.

**O'zR FA "Shahidlar hotirasi"
yodgorlik majmui.**

"Mirmuxsin Shermuhamedov" (1967), "Abdulla Avloniy" (1979), "Ismoil Gasprinskiy" (1992), "Mahmudxo'ja Behbudiy" (1997) kitoblari muallifi filologiya fanlari doktori, professor Begali Qosimov shunday yozgan edi: "Biz jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan va hozirda ham qo'shib kelayotgan ma'rifatli millat

ekanligimizni unutib qo'ydik. To'g'rirog'i, bizning ongimizdan yulib olishdi, buning o'rniga harbiy ish bilan qiziqmaydigan, texnikaga qobiliyati bo'lmagan, tillarni o'zlashtirib olmaydigan millat sifatida o'zlariga tanishtirishga urinishdi. Natijada millatimizning yaxshi hislatlari, an'analari asta-sekin yo'qolib bordi. Shu asnodan millatning o'ziga xosligini yo'qotish jarayoni boshlandi ("Fidokor gazetasi" 2000 yil 8 iyun).

Yuqoridagilarga qo'shimcha ravishda taniqli adabiyotshunos Ozod Sharafiddinovning fikrlarini keltirish mumkin: "Ma'rifatli inson o'zini xalqning zarrasi hisoblashi, xalq qadrini tushunadigan bo'xtonlarni rad etishi va uning ma'naviy boyligi himoyachisi bo'lishi kerak". O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov "Shahidlar xotirasi" yodgorlik majmuini ochilishidagi nutqida shunday degan edi: "Odamlar qalbida og'ir iz qoldirgan qatag'on yillaridagi ovloq, tashlandiq bu joy "Alvasti ko'priki" deb atalardi va yomon arvohlar timsoli bo'lgan edi. Bu yerda xalqimizning minglab haqiqiy o'g'lonlari otib o'ldirilgan va kafansiz hamda dafn marosimlarisiz ko'mib tashlangan edi. Yaqin davrlargacha millatimizning faxri bo'lgan Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon singari O'zbekistonning o'nlab buyuk o'g'lonlari ham shu yerda o'ldirilganligini bilmagan edik. Yovuzlik va shafqatsizlik asosiga qurilgan bosqinchilik davrida kamsitilgan xalqimizning eng yaxshi odamlari o'zlarining qadr-qimmatlari va millatning buyukligini chuqur angladilar. Ular yuksak ijtimoiy-siyosiy ongga ega edilar va xalqni ma'naviyat va ma'rifat yo'lida uyg'otish va boshqarishga intildilar"¹⁷⁶.

¹⁷⁶ Каримов И.А. Наша высшая цель – независимость и процветание Родины, свобода и благополучие народа. Т.8. – Т.: «Ўзбекистон», 2000. с. 462-463.

4.3. Tasviriy san'atning tarixiy janridagi asarlarning yoshlar ma'naviy tarbiyasiga ta'siri¹⁷⁷

O'zining buyuk tarixidan kelib chiqib mavjud tabiiy iqtisodiy imkoniyatlarga tayanib, O'zbekiston o'zigagina xos bo'lgan taraqqiyot yo'lidan bormoqda va unga butun afkor omma qiziqish bildirmoqda. Ularning barchasi xalqning ma'naviy, yaratuvchanlik mehnati bilan bog'liq. Mustaqillikka erishilgach, bizning dunyoqarashimiz va tarixiy voqealarga bo'lgan munosabat o'zgardi. Bu fan tarixini va xususan tasviriy san'atni, uning taraqqiyotining asosiy tamoiylarini qayta o'rganishni taqozo qildi. Sovet, kommunistik g'oya davri san'at asarlarining mavzusi va usularini belgilab berdi. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida O'zbekiston mustaqillikka erishgach tarixiy asarlar syujetlarida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi. Qisqa vaqtda ularda mazmunning yangi mohiyati asoslari ko'rindi. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin vujudga kelgan yangi jarayonlar tasviriy san'at va madaniyat haqidagi tushunchalar jiddiy tarzda kengaydi.

Tasviriy san'atining tarixiy janridagi yangilanishlar va o'zgarishlar tushunchasi odamlarning dunyoga bo'lgan qarashini kengaytiradi. Xususan, tasviriy san'atning boshqa turlarining o'ziga xosligidan farqli tarixiy janrlar haqidagi tushuncha inson ongi va tafakkurini kengaytiradi. O'zbek tasviriy san'atida, ayniqsa uning tarixiy janrida dunyoni o'zgarishi haqidagi g'oyalar ochib berildi va yorqin tasvirlandi. Bu asarlar o'zining yaratilishi klassik shakli va asos mohiyati, ularda aks ifodalangan kishilarning ichki olamini aks ettirilishiga ko'ra boshqa janrlaridan farqlanadi. Xozirgi siyosiy sharoitlarda madaniyatning, xususan tasviriy san'atning tarixiy janrlardagi asarlarning roli nihoyatda oshib boryapti. Mashhur tarixiy asarlar madaniyat fenomeni bo'lib qoldi va xalqimiz xarakterining ma'naviy-ma'rifiy hamda ruhiy-axloqiy xususiyatini ifodalaydi. Tarixiy tasviriy san'at asarlari ma'naviy-moddiy qadriyat hisoblanib milliy ongning o'sishiga haqqoniy ta'sir qiladi. Shu munosabat bilan yoshlar tarbiyasi bo'yicha vazifalarni hal qilishiga yondashuv dolzarblashadi. Tarixiy badiiy asarlarni yangi nuqtai nazardan o'rganish madaniyatshunoslik tahlili mavzusini boyitadi va asarning badiiy shaklini tarixiylik nuqtai nazaridan ko'rib chiqish imkoniyatini ta'minlaydi.

Butun dunyoda hozirgi paytda davlatlarning mafkuraviy hayotiga amerikalik mafkurachi Z.K.Bjezinskiyning "Yumshoq mafkura"si faol tatbiq etilayotgan ekan, "Ijtimoiy hayotning muhim tomonlaridan biri bo'lgan madaniyatga mafkuraviy va axboriy qarama-qarshilik kuchayadi. U alohida e'tiborni talab qiladi. Aynan madaniyat jamiyatning an'anaviy, innovatsion va ma'naviy-ma'rifiy xususiyatining uyg'unligini aks ettiradi"¹⁷⁸. Yumshoq mafkura ma'naviy olam va yoshlarni ongli yashash, ijod qilishini yeb bitiradi, ularni "Baxt – bu boylik, iste'molchilik – bu baxt" shiori bilan yashaydigan qilib qo'yadi. Jamiyatni rivojlantirish va uni taraqqiyot yo'lidan olg'a bostirish uchun ijobiy fikrlash qobliyatiga ega bo'lgan tashabuskor yoshlarni tarbiyalash lozim. Yoshlarda ilmiy ijod fenomeni rivojlanishga tegishli turtki berishi

¹⁷⁷ Иноятов К., Маматов У. Республика ёш олимлар кенгаши. / Сборник научных статей: Диалог с молодёжью: Проблемы и решения. Международная научно-практическая конференция. 2018. с. 74.

¹⁷⁸ Мустафаева Н.А. Мустамлака ва Совет даври тарихшунослигида Ўзбекистонинг XX аср маданияти. Докторлик диссертацияси автореферати. 2016. б. 3.

mumkin, buni faqat oila, maktab va ta'lim muasasalaridan iborat jamiyatning birgalikdagi kuchi bilan amalga oshiriladi. Bu ijtimoiy ongni o'sishida muhim ahamiyatga ega va aynan shunday jamiyat murakkab davrda yashab qoladi.

Hukmdor Amir Temur o'zining "Tuzuklari"da: "Bir tashabuskor odam o'nlab befarq odamdan yaxshiroq", deb yozgan edi. Yoshlarni qadriyatlar asosida tarbiyalash lozim, bu boylik va iste'molchilikni asos qilib olish degani emas yoki yumshoq mafkurada aytilganidek mutelikni, bo'ysunuvchanlikni singdirish emas. Bu holatda xalqning kelajagi bo'lgan yoshlarda ijodga, yurt kelajagiga befarqlik ildiz otib ketadi. Shu sababli "yumshoq mafkura"ni ildizi bilan qo'porib tashlash lozim. U maxsus tadbirlar va targ'ibotni talab qilmaydi, balki reklama, teleshou va tarmoq iste'molining yangi tizimidan foydalaniladi va yoshlar ongiga tez singib ketadi. Bu mafkura "Hamma narsa sotiladi va olinadi shiori ostida maksimal iste'mol tomoniga yo'naltiradi. Tabiiyki, bu yoshlar ma'naviyatiga salbiy ta'sir qiladi, jamiyat rivojini to'xtatib qo'yadi. Natijada jamiyat insonni shaklantirishdek bosh vazifani hal qila olmay qoladi.

"Baxt – bu moddiy boylik", "Iste'molchilik – bu baxt" kabi so'zlar E.From, G.Markuzi singari olimlari asarlaridan o'rganildi va G'arbiy Yevropa va AQSh mamlakatlari mass-mediasidan olinyapti. Bu ta'limotlar asosida yoshlarning moddiy boylik ortirish, shu bilan "Baxtga erishish" tendensiyasi kuchaydi. Lekin yunon faylasufi Epikur aytgan: "Baxt bu – faravonlik, xafalikdan ozodlik, hissiyotlarning me'yor, inson, tabiat tomonidan tayinlangan chegaralarda qolishi". Bu fikrlarga A.Shopengauer nuqtai nazardan qaralsa, faylasuf shunday deydi: "Boylik insonning iste'mol muamolarini qondiradi, ammo ichki qoniqish hissini paydo qilmaydi, negaki bunday his faqat bilim olish, aqliy mehnat qilgan paytdagina paydo bo'lishi mumkin". D.Mayerning tadqiqotiga ko'ra, XX asr ikkinchi yarmida AQSh aholisi ikki barovar boyib ketgan bo'lsa ham, o'zlarini baxtli his qilmagan. Baxt manbai sifatida iste'molchilik intilish, ijodga intilish jarayonini tartibga soladi. "Shu narsa aniqki, ushbu jarayon yosh avlodning intellektual qobiliyatining doimiy susayib borishi sharoitida kechyapti, yosh avlod, shuningdek jamiyat ongida ro'y berayotgan bunday o'zgarishlar psixologik va ma'naviy qashoqlik fenomenini vujudga keltiradi"¹⁷⁹.

Aynan shuning uchun ham O'zbekiston madaniyatidagi tarixiy janr tasviriy san'at asarlari yosh avlodning ma'naviy o'sishida muhim o'rin egallashi, undan milliy ong va madaniy-ma'naviy qadriyatlarni qayta tiklashi zarur. XX oxiri XXI asr boshlarida yoshlarda xalqimizning madaniy va ma'naviy qadriyatlarga munosabat o'zgardi va fenomen darajasiga yetgan O'zbekiston madaniyatidagi tarixiy janr tasviriy san'at asarlari ham e'tibor markazida bo'lib qoldi. Tarix shuni ko'rsatadiki tarixiy asarlar bilan chuqur tanishish asnosida yoshlarning dunyoqarashi shaklangan va shaklanmoqda va ularni hayotga ma'naviy-axloqiy munosabati mustahkamlanmoqda. Bugungi kunda yoshlarimiz totalitar tuzum qolibidan qutulgan holda tarbiyalanmoqda va endi o'z xalqining tarixini erkin o'rganishi mumkin.

Bugungi kunda O'zbekiston yoshlari iqtidor, ijod, mehnat va Vatanparvarlik tuyg'ulari kuylangan tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari bilan kengroq tanishishlari lozim. Badiiy madaniyatni idrok etish erkin bo'lish kerak, tarixiy tasviriy asarlari bilan

---

¹⁷⁹ Глазунов В.В. Олигархические трансформации. [Текст]. В.В.Глазунов // Монография - Запорожья.

tanishish esa o'qish paytida yoshlikdan boshlanishi zarur. Tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlarida jiddiy yangilanishlar va yangi g'oyalar kuzatilmoqda.

Ularda insoniy olam va o'tgan davrlar voqealari aks ettirilayapti, shu asnoda tasviriy san'at yordamida o'zgarishlar imkoni paydo bo'lyapti. Tabiiyki, yosh avlod o'tmishidagi buyuk mutafakkirlar merosi va ularning fan, adabiyot, san'at sohalariga oid bo'lgan merosi bilan tanishib har tomonlama va jo'shqin rivojlanmoqda. Ma'naviyat, eng avvalo ilmiy, falsafiy, siyosiy, huquqiy, diniy sohalaridagi inson tafakkuri yutuqlarini san'at va adabiyot bilimlarini mukammal o'zlashtirib olishdan iborat bo'ladi. Xalqning o'z-o'zini anglashi o'z tarixiy ildizlarini bilish milliy madaniyatni o'zlashtirishda namoyon bo'ladi, bu erkin har tomonlama kamol topgan inson rivojidadagi muhim shart hisoblanadi. O'zbekiston madaniyatidagi tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlarida milliylik va umuminsoniylikning aloqasi o'z xalqining ma'naviy va madaniy qadriyatlariga bo'lgan ehtiyojidan kelib chiqadi.

Rauf Parfi, Ozod Sharafiddinov, Muhammad Yusuf va Chingiz Aytmatovning portretlari¹⁸⁰

Taniqli o'zbek shoiri Rauf Parfi (1943-2005) portreti rassom Aziza Mamatova tomonidan o'tgan asrning 1990-yillari boshlarida ishlandi. Shoir rassomda o'zbek ma'rifatparvarlari Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon va Usmon Nosirlarning adabiy merosi va eng avvalo Alisher Navoiyning bebaho asarlariga muhabbat uyg'otdi. 1977 yili fevral oyida "Ilhom" klubiga Toshkent shahrining ijodkor ziyolilar to'plandi. U yerda rassom Aziza Mamatovanning birinchi ko'rgazmasi bo'lib o'tdi. V.Surikov nomidagi Moskva rassomlik instituti bitiruvchisi rassom Shuxrat Abdurashidov taqdimotda uni Rauf Parfi bilan tanishtirdi.

Shoirning qarashida aql mujassam edi. U uning yumshoq xarakteridan darak berar edi, ba'zan unda kesatqli tabbasum ham zohir bo'lar edi. U kamtarona oq ko'ylak va jinsi shim kiyib olgan edi. Bashang kiyingan olimlar ham uni hurmat bilan kutib olishdi. Shu bilan birga u kam gap edi. So'zlarini shamolga sovurmasdan ma'nodor gapirar edi. Ijodkorlar orasida u nafaqat adabiy ijodi bilan, balki saxiyliги bilan ham mashhur edi. Ijodkor yoshlar doim uning atrofida to'planib "Ustoz" deb atashar edi.

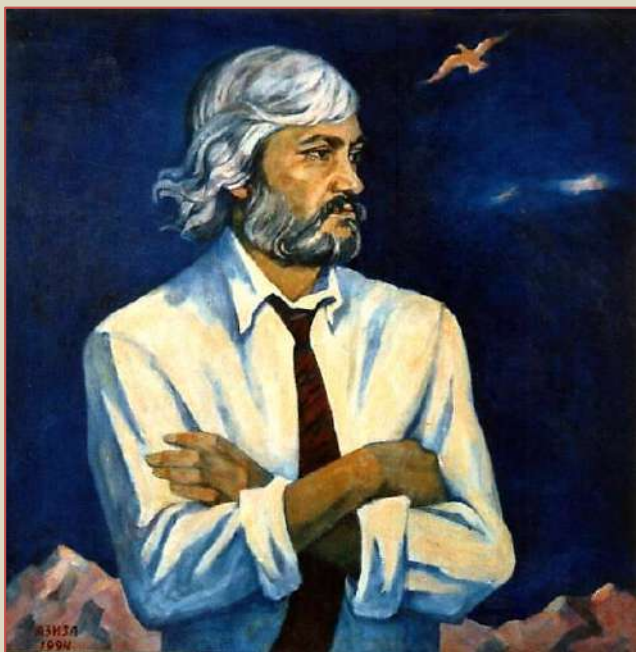
Rauf Parfi bilan biz ertasi kuni yoshligida qatag'on qilinib, yoshi o'tibroq ozod etilgan yozuvchi Shuhratning ko'rishga borib, uchrashishga qaror qildik. XX asrning ikkinchi yarmida uning "Oltin zanglamas" romani mashhur bo'lib ketgan edi. Oddiygina xonada biz besh soatdan ortiq suhbatlashdik. Biz san'at, Sibirning konsentratsion lagerlari, O'zbekistonning ijodkor yoshlari haqida gaplashdik. Keyinchalik o'sha davrlar yoshlaridan iqtidorli shoirlar shakllandilar, ularning ijodi XX asr 90-yillariga kelib O'zbekiston she'riyatining gultojisi bo'lib qoldi. Rassom portretini ishlagan Muxammad Yusuf, iqtidorli shoir va publitsist Xurshid Davron, yosh vafot etgan Shavkat Rahmon ana shu iqtidorli shoirlar qatoridan joy olgan edi. Suhbat oxirida yozuvchi Shuhrat rassomga o'zining "Oltin zanglamas" kitobini sovg'a qildi, unda "xalqning ardog'ida bo'ling" deb yozilgan edi, bu esa hayoti davomida tinimsiz mehnat qilishga chorlov bo'lgan edi.

---

¹⁸⁰ Маматов У. О портретах Азизы Маматовой. [Электронный ресурс].

Режим доступа: <http://greylib.align.ru/1089/ulugbek-mamatov-o-portretax-azizy-mamatovoj.html>

A.Mamatova. “Rauf Parfi”. 1994 yil.

Bir kuni yo‘lga chiqarman.

Siltanishga ham holing bo‘lmay,

Tangla o‘tirarsan oyna oldida,

Fikrlaring uzoqqa ketar uchib.

Sening og‘riqdan tingan ko‘zlaring,

Jonsiz ko‘chani uzoq kuzatar,

Xuddi degandek olganingni qaytar.

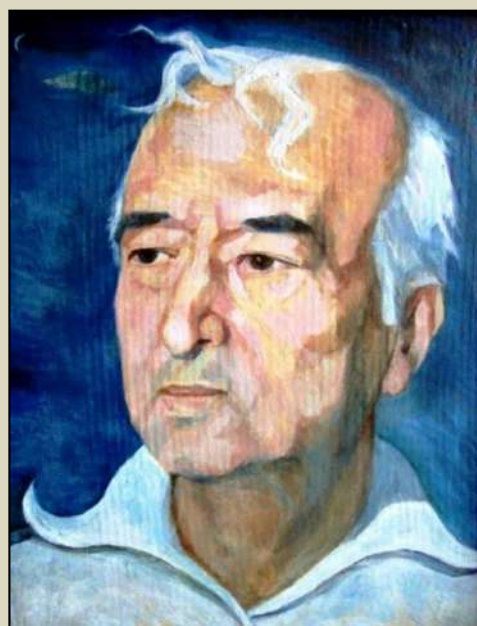
Ammo yuqotishni tan olgan ma‘qul.

Rauf Parfi portreti kanopdan to‘qilgan 90x90 xajmdagi matoda bo‘yoq bilan chizilgan edi. Shoir beligacha, qo‘llarini ko‘kragiga chalishtirgan holatda tasvirlandi. Psixologlarning ta‘kidlashicha bu inson o‘zini tashqi muhit ta‘siridan asrash xohshini anglashilgan. U cheksiz moviy

osmon fonida tasvirlandi. Pastda botayotgan quyosh nurlaridan yorishib turgan tog‘ tizmalari ifodalangan va yorqin qushcha yuqoriga osmon uzra uchib ketayapti. Rauf Parfi: *“Tanamdan qushim uchib, olislarga ketayotir, oxir-oqibat uni tutib olishmasin”* – deb mayus xazillashar edi. Rassom Aziza Mamatova shunday xotirlaydi: *“Shoir Rauf Parfi o‘ziga xos antiqa shaxs bo‘lgan. U nafaqat adabiyot bilan balki umuman O‘zbekiston madaniyatida ro‘y bergan voqealar ham qiziqar edi. Shoirni nafaqat ijodkorlar, balki boshqa sohalar vakillari ham o‘ziga tortar edi. U iqtidorli yoshlarga yordam berishni xohlardi va bu ushbu portretni yaratilishiga turtki bo‘ldi”*.

A.Mamatova. “Ozod Sharafiddinov”. 2005 yil.

Ozod Sharafiddinov portreti. *“Ozod Sharafiddinov (1929-2005) – o‘zbek ziyolilarini iqtidorli vakillaridan biri. Taniqli olim, pedagog, professor, publitsist, tarjimon, “Jahon adabiyoti” jurnalining bosh muharriri. Yurt oldida katta xizmatlari uchun “O‘zbekiston qahramoni” unvoni bilan taqdirlangan”*¹⁸¹. Rassom Aziza Mamatova shunday xotirlaydi: *“Yirik olim, adabiyotshunos Ozod Sharafiddinov bilan biz adabiyot va san‘at voqealariga bag‘ishlangan turli madaniyat tadbirlarida, ammo ko‘proq “Jahon adabiyot” jurnali tahririyatida ko‘p bora uchrashgan edik. Bu jurnal, 2000 yilda Ozod aka tashabbusi bilan tashkil qilingan edi. Jurnal muhaririyati Toshkent shahridagi Alisher Navoiy ko‘chasi 30-uy, binosidagi bir necha xonalarda joylashgan edi. Bu xonalardan birida jurnalning bosh muharriri O.Sharafiddinov ishlar edi. Bir necha marta uning portretini yaratish haqida kelishdik. Afsus, o‘sha davrlarda bu portretni ishlashga sharoit bo‘lmadi.*

¹⁸¹ Озод Шарафиддинов (1929-2005). ziyouz.uz. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.ziyouz.uz/ru/deyateli-uz/44-deyateli-nauki/70-2012-09-02-13-45-12>

2005 yil boshiga kelib, men uning portretini boshlashga qaror qildim. Shu yil mart oyida olimning uylariga keldim. Uning uyi shahar chetida edi. Ular meni aravachada o'tirgan holatda kutib oldilar. Bir-ikki piyola choydan keyin olim, mening kelishdan maqsadimni so'radilar. Uning portretini boshlamoqchi ekanligimni O.Sharafiddinov anglab, portret ishlash g'oyasi nimalardan iborat bo'lishini so'radi. O'ylab turib, bosh g'oya zamondoshimning ruhiy bardoshligi bo'lishini aytdim. "Sochlarim umuman qolmadi", deb boshini ko'rsatdilar. "Shamolda xilpirayotgan bir-ikki kokillarni yozishim mumkin", deb aytdim. Ular kulimsirab: "Yoshligimda kokillarim ko'p edi, qariganda yozuvchi Gyoteni ham sochlari qolmagan, u parik kiyib yurgandi, asrlar o'tib, uni obrazini faqat parikda tasavvur qilamiz". Men javoban: - "Bir-ikki asrdan keyin Sizni obrazingizni ham, men yaratgan portretga qarab tasavvur qilishadi". Ko'krakdan portret ishlashga Ozod aka rozi bo'ldilar va shu asnoda u kishini portreti yaratildi.

A.Mamatova. "Muhammad Yusuf". 2001-2014 yil.

Hayot shunday o'zi, so'zlarimni yodda tut:

Gullash vaqti va oltin-kuz vaqti bo'lar.

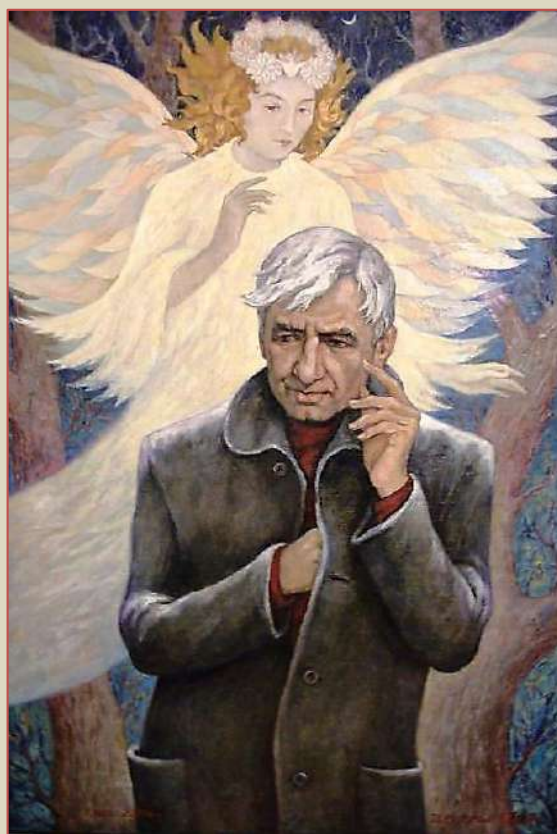
Sevgim, hamisha yuragimda bo'lgansan.

Qabrim ustida yagona o'zing bo'larsan.

Xislarimizda o'zing shafaq bo'lgansan.

Qizg'aldog'im, dalalar bezagi.

Mashhur shoir Muhammad Yusufning (1954-2001) portretini ishlash u shuhrat cho'qisida bo'lgan 2000 yili rejalandi, lekin 2001 yili boshlandi. Shoirning turmush o'rtog'i, O'zbekistonda "Tarjima nazariya" sig'a asos solgan Naim Saidov, Ninel Vladimirova kabi olimlar qatorida bo'lgan G'aybulla as-Salomning qizi edi. Biz oilaviy do'st bo'lgan edik, onalarimiz dasturxon tuzatguncha qadar otalarimiz G'aybulla as-Salom va Said Nasimxon shaxmat o'ynashar edi. Muhammad bilan biz ijodiy kechalarda uchrashib turardik. Ularni Muhammad she'rlarining ishqibozi bo'lgan talaba-yoshlar tashkil qilardi. Ba'zan Muhammad xazilashib: "Portretimni qachon chizasiz?" – der edi. Uning hislari g'alat, tez orada u Qoraqalpog'iston shimolidagi Ellikqal'a shaharchasida aynan ijodining cho'qqi pallasida yurak xurujidan vafot etdi. U yerga bir guruh shoirlar va yozuvchilar mahalliy aholi bilan uchrashuvga borgan edi. U yerda hali 45ga kirmagan shoir bu dunyoni tark etdi. Bu o'zbek xalqi, uning adabiyoti va madaniyati uchun juda katta yo'qotish bo'ldi. Rassom Aziza Mamatova shunday degan edi: "Endi bu kutilmagan fojidan o'zimizga kelib Nazira ikkimiz Muhammadning portretini ishlamoqchi bo'ldik. Bu yanvar oyi edi. Ustaxonam juda sovuq edi. Nazira paltoga o'ralib shoirning she'rlarini o'qir edi, men uning obrazini matoda yarata boshladim. Har ikkalamiz Muhammadning ruhi poki yonimizda ekanligini sezib turardik". Bu portret kanopli mato tortilgan 140x100 xajmdagi romkaga moy bo'yoq bilan ishlandi.

Shoir sovgatgan qo‘lini paltosining ko‘krak qismiga tiqib olgan, ikkinchi qo‘lini ko‘tarib she‘r o‘qimoqda. Sovuq shamol Muhammadning oppoq sochlarini xilpiratyapti, uning boshi ustida ikki qanotli farishta shoirni himoyalab uchayapti, uning yuzini Naziraning qiyofasidan chizilgan. Rassom Aziza Mamatova: “O‘n yildan ortiq vaqt davomida asarga yana va yana qaytar edim. Qor qoplagan daraxt shoxlarini, farishta qanotlarini va kartinaning boshqa qismlarini ishladim. Shunisi ajablanarliki, yillar o‘tgan sayin shoir hammamizga, qondoshlarga va umuman xalqimizga yanada qadrliroq bo‘lib qolyapti. Yoshlar shoirning xotira kechasini o‘tkazyapti, uning she‘rlari o‘qilyapti va uning she‘rlari asosida qo‘shiqlar aytilyapti. O‘zbekistonning barcha xududlarida xalqimiz uni yodda saqlaydi”.

Yozuvchi Chingiz Aytmatov (1926-2008) obrazi XXI asr boshlarida yaratildi. Yozuvchining dastlabki asarlari bilan rassom XX asrning 60-yillarida tanishdi. 1962 yili P.P.Benkov nomidagi rassomlik bilim yurtida o‘qiyotganida, opasining kitob javonidan 1952 yili nashr qilingan Chingiz Aytmatovning sevgi haqidagi fransuz tiliga yozuvchi Lui Aragon tarjima qilgan, “Jamila” qisassini topib oladi. Keyinchalik 1960-1980-yillari rassom yozuvchining “Birinchi o‘qituvchi”, “Sarviqomat dilbarim”, “Alvido Gulsari!”, “Oq kema”, “Asrlarga ta’tigulik kun”, “Qiyomat” asarlarini o‘qib chiqdi. Bu yozuvchining adabiy faoliyati xalq hayotini haqqoniy aks ettirilganligi, qahramonlarning sof va teran hislari bilan ko‘pchilikning qalbini zabt etdi. So‘ngra yozuvchi bilan tanishib, uning portretini ishlash fikri hech qachon uning hayolini tark etmadi. Ammo uzoq yillar buning imkoni bo‘lmadi.

1996 yili may oyida Toshkentga butun Markaziy Osiyodan taniqli adabiyot, madaniyat va san‘at arboblari Markaziy Osiyo xalqlari Madaniyat Assambleyasini tashkil qilish uchun yig‘ildilar. Chingiz Aytmatov uning birinchi prezidenti bo‘lib saylandi. Rassom Aziza Mamatova: “Hammayoqda bayram odamlar bir-biri bilan uchrashganidan xursand edi, ob-havo ham bayramona bo‘ldi. Osmon ko‘m-ko‘k, daraxtlarning yosh barglari yengil shabodada xilpiraydi, forum o‘tkazilayotgan “Turkiston” saroyi bayramona bezatilgan. Bu kunni men shunday eslab qoldim.

1997 yil may oyi edi. Chingiz Aytmatov yana Toshkentga keldi. Bu paytda u shtab kvartirasi O‘zbekistonning poytaxtida joylashgan Markaziy Osiyo xalqlari Madaniyat Assambleyasi raisi edi. U Qozog‘istonlik mashhur shoir Muxtor Shoxonov bilan birga keldi. O‘zbekiston Respublikasidagi Qirg‘iziston Respublikasi elchixonasida ikkovi muallifning “Tog‘ cho‘qqisida qolgan ovchining ohi-zori” kitobi taqdimotini barcha milliy madaniy markazlar ishtirokida Respublika baynalminal madaniy markazda o‘tkazish mo‘ljallangan edi.

1998 yili Toshkentda “Markaziy Osiyo madaniyati” deb nomlangan yangi umumsiyosiy xalqaro gazetasining birinchi nomeri nashr etildi. 1996 yildan Chingiz Aytmatov prezidentlik qilayotgan Markaziy Osiyo Madaniyati Assambleyasi yangi nashrning muassisi bo‘lgan. Gazetaga YUNESKO bosh kotibi Frederiko Mayor tabrik yo‘lladi. 1998 yili Chingiz Aytmatov 70 yoshi bilan tabriklandi va O‘zbekistonning oliy mukofoti bo‘lgan “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan mukofotlandi. Intermarkazda yozuvchi bilan uchrashmoqchi bo‘lgan odamlarga zaldagi joylar yetishmadi, talabayoshlar yo‘lakda tik turdilar. Chingiz Aytmatov madaniyat markazi haqida iliq fikr bildirib, uni kichik birlashgan millatlar tashkiloti deb atadi.

A.Mamatova. “Chingiz Aytmatov”. 2005 yil.

Rassom Aziza Mamatova: “Yig‘ilishda tanishlarim orasida men yaqinda portretini ishlagan o‘tmishda qatag‘on qilingan mashhur shoir Shukurulloni ko‘rib qoldim. Uning oldiga kelib ko‘rishdim, u shunday dedi: “Azizaxon Chingiz Aytmatov bilan tanishishni xohlamaysizmi? Kechki payt “Turkiston” saroyining uchrashuvlar xonasida kichikroq dasturxon yoziladi va adabiyotchilar suhbatlari bo‘lib o‘tadi. Men Sizni u bilan tanishtirib qo‘yaman va o‘zingiz suhbatlashaverasiz. Men nihoyatda xursand edim. “Turkiston” saroyi qarshisida bog‘da 17:00 gacha o‘tirdim, stol atrofidagi suhbatni boshlanishini kutdim va uning asarlarini esladim. Menda Chingiz Aytmatovning shaxsiyati unutilmas taassurot qoldirdi. Yozuvchilar, olimlar, jamoat arboblari bilan muloqotda shu narsa ma‘lum bo‘ldiki, u o‘zining iqtidori, tafakkuri, fikrlari bilan ajralib turdi, u noyob mutafakkir – ajoyib shaxs ekanligini namoyon qildi.

Ozroq o‘ylab, portretini chizish mumkinligini so‘radim. U rozilik alomatini bildirdi. Men unga portretni o‘zim qanday his qilsam shunday chizmoqchi ekanligimni aytdim. U asar xuddi shunday yozilishi kerakligini aytdi. To‘rt soat davomida davra ishtirokchilari suhbatlashdi, men yozuvchining qiyofasidan qoralama surat ishladim, ustaxonaga kelib 70x60 sm xajmdagi levkas tayyorladim. Nimagadir ramkadagi mato portret ishlash uchun ishonchsizroq ko‘rindi. Shu bir paytda portret kompozitsiyasidan eskiz qildim.

XX asr boshlarida fransuz haykaltaroshi Antuan Burdel ishlagan Betxovenning yoshligimda koʻrgan portretini esladim. U mashhur haykaltarosh Rodening shogirdi boʻlgan edi. Bu asar menda katta taassurot qoldirgan edi. Chingiz Aytmatovning portretini ishlayotganda koʻz oldimdan Betxovenning portreti ketmadi. Keyinchalik yozuvchi obrazi butun levkas yuzasini egaladi. Uning koʻzlari biroz gʻamgin boqib turadi. Bir umr u oddiy odamlar, ularning katta kichik quvonchlari va qaygʻulari haqida yozdi. Faqat Charli Chaplin kinematografda kichik odamlarni shunchalik muhabbat bilan tasvirlagan boʻlishi mumkin”.

Yozuvchi obrazi fonida, oʻngdagi yuqori burchakda oʻz mahlubini kutayotgan qizil durrali qiz tasvirlandi. Chap tomonidagi yuqori burchakda oʻz orzusi sari suzib ketgan bolaning oq kemasi tasvirlangan. Kompozitsiyaning pastdagi chap burchagida vertolyotda choʻldagi barcha jonzotni qirrayotgan odamlardan oʻz bolalarni qanday qilib asrab qolishni oʻylayotgan oq ona boʻri Akbara tasvirlangan. Nihoyat oʻngdagi past burchakda oʻz xoʻjayini bilan asrga tatigulik bir kunni boshidan kechirgan Qoranor nomli oq tuya ifodalangan. Rassom Aziza Mamatova yozuvchining mashhur qissalarining qahramonlari portretidagi obraz bilan uzoqroq saqlanib qolishini xohladi. Badiiy asarga baho berayotganda vaqt ham baholanishi lozim boʻlgan omilga aylanib qoladi. Nafaqat mutaxassislar, balki tomoshabinlarning ham eʼtibor markazida boʻlgan va vaqt sinovidan oʻtgan aynan oʻshalar, yoshlar maʼnaviy tarbiyasiga xizmat qiladi.

Tasviriy sanʼatda tarixiy realizm xususiyatlari¹⁸²

Milliy umuminsoniy qadriyatlarni, madaniy rang-baranglik va oʻziga xoslikni saqlab qolish kabilar bilan bogʻliq masalalar yoshlar maʼnaviy tarbiyasi diqqat markazida boʻlishi kerak. Oʻz mamlakati va xalqining madaniy anʼanalariga hurmat bilan munosabatda boʻlishni shakllantirish sanʼatning vazifasi hisoblanadi. Oʻz badiiy ijodi va tinchlik oʻrnatishga qaratilgan missiyasi bilan Chingiz Aytmatov jahon madaniyatining bir qismi boʻlgan uning ijodi, soʻz sanʼatkorining jahon madaniyatiga qoʻshgan hissasi misolida *“Ijod orqali tirik qolish”* shiori ostida anglashiladi... Chingiz Aytmatov shunday degan edi: *“Yer sharida insonning yo hayoti, yo oʻlimi masalasi koʻndalang turadi”*¹⁸³, bu butun insoniyat ommasining umumiy fikr bilan toʻlatiladigan inson haqidagi inson xikoyasi madaniyat va sanʼatning vazifasi boʻlib qoladi.

Sovet davrida yangi avlodning bir qismi “mafkuraviy vakuum” vaziyatida tarbiyalandi, shaxsiy farovonlik va toʻqlikka shoʻxlikdan boshqa narsani bilmadi, xalqning milliy manfaatlarga oʻzining tegishli ekanligini bilmadi. Bunday maʼnaviy muhitda ijtimoiy muqobillik, muqim taraqqiyotga erishish, milliy oʻziga xoslikni saqlash singari muamollarni hal qilish qiyin boʻldi. Shuning uchun Oʻzbekiston madaniyati, adabiyoti va sanʼati diqqat markazida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni, madaniy rang-baranglik va oʻziga xoslikni saqlab qolish masalalari turishi kerak. “Goʻzal Issiqkoʻl qirgʻogʻida 1986 yil oktyabrda Issiq koʻl uchrashuvi nomini olgan birinchi forum boʻlib oʻtdi. Umumbashariy tafakkur egasi boʻlgan Chingiz Toʻraqulovich Aytmatov birinchi forumga ilgʻor mutafakkirlar, jamoat arboblari, yozuvchilar va rassomlarni toʻpladi.

¹⁸² Маматов У. Аспекты исторического реализма в изобразительном искусстве.

// Общественное мнение. Права человека. №2, - Т., 2017. с. 142.

¹⁸³ Бер А.И. Чингиз Айтматов: «...мир как сложная мозаика национальных культур Востока и Запада».

Bu norasmiy forumga Sharq va G'arb mutafakkirlari jahonda ro'y berayotgan qal-tis voqealar haqida fikrlashib olish uchun to'plandilar. O'zlarining qarashlari bilan odamlarning umuminsoniy qadriyatlarini himoya qilayotgan qat'iy ijobiy nuqtai nazarlari bilan mashhur bo'lgan olamni irq'larga, konfessiyalarga bo'lmaydigan, boshqa xususiyatlarga ko'ra kamsitmaydigan kishilarning ongida nima kechayotganligini bilish lozim bo'ldi. Olamni yanada yaxshilash uchun nimalar qilish zarurligi haqida fikrlashib oldilar. Birinchi forum ishtirokchilari yana ko'plab savollarga javob izladilar. Birinchi marta "Yangicha yondashuv", "Yangicha tafakkur", "Olamga yangicha qarash" tushunchalar tilga olindi. Shunday qilib Ch.Aytmatovning Issiqko'l forumi yangi tafakkur boshi bo'lib qoldi. Milliy Respublikalarning mustaqillikka erishishi 1991 yili milliy ongni o'sishiga olib keldi, ayni paytda hayotning barcha sohalariga uyg'unlashuv siyosati jadal kirib keladi. Bunday vaziyatdagi qarama-qarshi omillar davrida zamonning eng muhim zamonaviy masalalariga yechim izlash kerak. Uchinchi Issiqko'l forumida oliy o'quv yurtlari, jamoatchilik vakillari, sotsiologiya, madaniyatshunoslik, ta'lim, falsafa, tarix, san'atshunoslik kabi sohalar ekspertlari Rossiya, Ukraina, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston kabi davlatlar ommaviy axborot vositalari vakillari hozirda dolzarb bo'lib turgan madaniy aloqalar xaqida fikr almashdilar. Madaniyat forumi yozuvchi Gyote ta'biri bilan aytganda, "*Insoniyat xalqlardan yuqoriroq*" turishi xaqidagi formula yagona to'g'ri yo'lni ko'rsatishini ta'kidladi.

Rembrandt Van Reyn "Adashgan o'g'ilning qaytishi" XVI asr.

Tasviriy san'at xalqning ma'naviy madaniyatini rivojlantirishga va yosh avlodni ma'naviy tarbiyasiga xizmat qilish kerak. O'tgan asrlarda va zamonaviy san'atda yaratilgan ma'naviy taraqqiyotga insoniyat tarbiyasiga xizmat qilayotgan tasviriy san'at tarixiy janrdagi asarlarga misollar juda ko'p. XVI asr Gollandiyalik buyuk rassom Rembrandt Van Reyn yoshlar tarbiyasida katta o'rin tutuvchi "Adashgan o'g'ilning qaytishi" nomli ajoyib asarini yaratdi. O'g'il o'ziga tegishli merosni talab qilib, ota-onasidan duo olmay ketib qoladi. U merosni qimorga boy beradi va o'yin kulgu qiladi. Bor budidan ajrab u uyiga, qayg'udan ko'r bo'lib qolgan otasining yoniga qaytib keladi. Asarda o'g'il otasidan kechirim so'rab tiz cho'kib o'tiribdi. Uning boshi oyoq to'piqlarini yara bosgan, ustida bir paytlar bashang bo'lgan hozirda juldur kiyim. So'qir ota egilib o'g'ilning yelkasini silaydi, uni kechiradi. Bu asar yoshlikning g'o'rliigi, o'zboshimchaligiga va otalarning kechirimligiga misol bo'la oladi va yoshlarni katta avlodga nisbatan hurmat ruhida tarbiyalaydi.

Umumiy ezgu maqsadga erishish uchun odamlarni birlashishi lozimligiga misol keltirish mumkin. Buyuk rassom Kamoliddin Behzodning “Xavarnak qal’asi qurilishi” nomli miniatyurasida kelajak binosini qurish maqsadida xalqning birlashuvi g’oyasi ilgari suriladi. Miniatyura asosini faqat birlashibgina insoniyat yer yuzida umumiy tinchlik uyini qurishi mumkin, chuqur falsafiy ma’no tashkil etgan Betxovenning 9 simfoniya sinfoniyasining to’rtinchi qismida ham miniatyuradagi kabi odamlarni birlashishga va hamkorlikka da’vat etiladi. Simfoniya Yevropa ittifoqining madhiyasi hisoblanadi.

I.Jabborov. “Xotira va qadrlash maydonidagi Motamsaro ona haykali”.

1999 yil.

Onalar o‘z o‘g‘illarini urushga kuzatishi bu insoniyat fojiasi hisoblanadi. Dushmanlik onalarning hayotdagi eng aziz mulki hisoblangan farzandlarini olib ketib ularni uqubatga ko‘madi. Shuning uchun ham buyuk shoir Alisher Navoiy odamlarni tinchlikka da’vat etadi: *“Olam ahli bilingiz ish emas dushmanlig‘, yor o‘lung bir-biringizga erur yorlig‘ ish”*. XVI asrdagi Uyg‘onish davrida haykaltarosh Mikelanjelo Buanorroti

va zamondoshimiz o‘zbek haykaltaroshi Ilhom Jabborov shu xaqda o‘ylagan bo‘lishi mumkin. Ular “Motam” afsonasi asosida “Peta” va “Motamsaro ona” haykallarni yaratdilar. Turli asrlarda yaratilgan, lekin bir fikr g‘oya talqiniga bag‘ishlangan bu haykal yodgorliklari diaxron tahlil qilinsa, har ikkala ona vafot etgan o‘g‘illariga motam tutayotganligini anglash mumkin. Haykallardan “Peta” marmardan va “Motamsaro ona” bronza singari turli materiallardan yasalgan. Bu materiallar mustahkam hisoblanadi. Ular tasviriy san’at ustalariga obrazning chuqur mohiyatini ochib berishlariga imkon berdi. “Peta” va “Motamsaro ona” asarlari Italiya va O‘zbekistonda nihoyatda qadrlanadigan yodgorliklar hisoblanadi.

“Intervyulardan birida Ilhom Jabborov shunday degan edi: “Men tasvirlagan ona – bu nafaqat o‘z o‘g‘lini urushdan qaytishini kutayotgan ayol, balki onalarning umumlashma obrazidir. Urush davrida onalar o‘z bolalari uchun ota o‘rnida ham bo‘lgan. Shuning uchun ham kelajak onalar qo‘lida, deb aytiladi. Bugungi kunda barcha yutuqlarimiz uchun biz Onalar oldida tiz cho‘kamiz, ular o‘zlarining nozik gavgdalariga qaramay o‘z farzandlari kelajagi uchun o‘zlarini qurbon qilganlar. Har yili minglab Toshkentliklar “Motamsaro ona” yoki “Kutayotgan ona” haykaliga, uning cheksiz muhabbati, chidami va qahramonligiga nisbatan hurmat bajo keltirish uchun guldastalar keltiradi”¹⁸⁴.

¹⁸⁴ Рахматова Д. Ильхом Джаббаров рассказал о тайне монумента «Скорбящая мать».

XULOSA

Ushbu monografiyada XX asr ikkinchi yarmi va XXI asr boshlari tasviriy san'at ustalari yaratgan eng yaxshi asarlar O'zbekiston madaniyatidagi tarixiy janr rivojining umumiy ko'rinishini qayta yaratish vazifasi qo'yildi. Bu asarlar madaniyat fenomeni sifatida O'zbekiston ma'naviy-moddiy xazinasiga kelib qo'shildi va yarim asrdan ortiqroq davr mobaynida xalqning ma'naviyati va madaniyatini tarbiyalab kelyapti. Rassomlarni xalq hayoti haqida ma'lumot to'plash uchun uzoq qishloqlarga, viloyat markazlariga turli muassasalarga, zavod va fabrikalarga, turli xizmat safarlarga borishi istisno emas, balki oddiy holat bo'lib qoldi, shuning uchun ham bu asarlarda ishonchli aks ettirilgan hayot haqiqatiga ishonish mumkin. Shuning uchun ham badiiy ko'rgazma zallariga odamlar oqib kelyapti, ular xalqning xurmatini qozonyapti. Ular bu san'at asarlarida ko'rsatilgan hayot haqiqatini ko'rish uchun keladi.

Mashhur san'at nazariyotchilari R.Toqtosh, L.Shostko, T.Mahmudov, A.Umarov, N.Ahmedova, D.Saidova, R.Yeremyan kabi olimlar XX asr ikkinchi yarmida butun tasviriy san'at singari portret san'atining yuksaklarga parvozi kuzatildi, degan fikrlari mubolag'a emas edi. Bu ko'tarilish XX asr oxiriga kelib sezirarli pasaydi. Bu ehtimol xalq ongida "komunizm qurilishi" afsonasini barbod bo'lishi bilan bog'liqdir, ehtimol. Bu paytda intellektual va ijodiy mexnat odamlari san'atdagi o'z yo'llari haqida fikr yuritishga majbur bo'ldilar. Ko'pgina hayotiy jixatlar tez o'zgardi. Hayotga bo'lgan qarashlar qayta anglandi. XX asr oxirida Sovet imperiyasi quladi va barcha sobiq sovet respublikalari kabi O'zbekiston ham mustaqillikka erishdi.

Tasviriy san'at ustalari o'z davrining madaniyatining ma'naviy butunligini nozik va teran angladilar, hayotga chuqur zakovat bilan nazar soldilar, "rivojlangan sotsializm" bosqichini o'tagan xalqqa nisbatan achinish xislari paydo bo'ldi. Hayotga bo'lgan keng qarashlari va olgan kasb ta'limlari va o'zlarining iqtidorlari tufayli mamlakatimiz madaniyatining arzirli mulki bo'lib qolgan asarlar yaratdilar. Bu har bir asarlar o'zgacha qalbga va hayot tajribasiga ega bo'lgan o'z mualliflari kabi betakror va individual xususiyat kasb etdi. O'zbek manzara rangtasviri otasi O'rol Tansiqboyev: "asarlarning mualliflari o'zi g'oya talqinchilari hisoblanadi", degan edi. Realistik tasviriy san'at rivojini, shuningdek XX asr ikkinchi yarmidagi san'at, adabiyot va fan taraqqiyotini shu bilan izohlash mumkin. "Ta'rifda faqat madaniyatning barcha shakllari va tiplari uchun xos bo'lganlarinigina qoldirishga intilish sxematik tarix bo'lib qolar edi, qandaydir qonuniyatlarni izlash madaniyat tarixini qiyofasiz qilib qo'yadi, negaki u har bir holatda o'ziga xos noyobdir"¹⁸⁵. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida milliy ongning o'sishining tabiiy jarayoni, xalqning ma'naviy asoslariga qaytish, uning ildizlarini anglash ham O'zbekiston madaniyatida o'z aksini topdi. Bu jarayon uzoq davrlar voqealarini aks ettiruvchi tasviriy san'atning tarixiy janridagi asarlarini yaratishga turtki berdi.

"1997 yili O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning Badiiy Akademiyani tashkil qilish haqidagi farmoni e'lon qilindi. O'zbekiston hududida qadimdan shakllangan noyob an'analarni asrab-avaylash, o'rganish, boyitish va nafosat san'at maktabining jahonaro shuhratini saqlab qolish va rivojlantirish bu

---

¹⁸⁵ Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001. с. 12.

akademiyaning maqsadi bo‘lib qoldi. Shuningdek milliy tasviriy, amaliy miniatyura san‘atlari asarlarini jahonga taqdim va targ‘ib qilish, ulardan milliy g‘urur, Vatanga va mustaqillik g‘oyalariga sadoqat hislarini kuchaytirishda keng foydalanish, davr talabiga ko‘ra badiiy ta‘lim tizimini yaratish, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, akademik va ilmiy tadqiqot ishlarini yanada takomillashtirish kabilar ham muhim vazifalariga aylandi”¹⁸⁶.

Bu farmon tasviriy san‘atda, akademik ilmiy tadqiqot ishlarida va badiiy ta‘lim sohasida tub burilish yasadi. Mamlakatimiz madaniyatini boyitishga xizmat qilayotgan tasviriy san‘at asarlarini yaratishga ilhomlantirib, tasviriy san‘at ustalarining jamiyatdagi maqomini mustahkamladi. Ta‘kidlash joizki, barcha tasviriy san‘at turlari kabi tarixiy janr ham O‘zbekiston mustaqilligi yillari yangi rivojlanish pallasiga kirdi. O‘zbekistondagi ijtimoiy o‘zgarishlar tasviriy san‘atdagi tarixiy janr asarlarining g‘oyaviy mavzuiy asosi, xarakteri va badiiy darajasiga ta‘sir qildi. Mamlakatimizda mustaqillik davridagi tasviriy san‘at yutuqlari, uning barcha ma‘naviy va badiiy izlanishlari ko‘proq xalqimizning mustaqilligi yutuqlari bilan bog‘liq va uning mevasi hisoblanadi. Ko‘pgina tasviriy san‘at ustalari mayda-chuyda mavzudan cheklanib, O‘zbekiston tarixida davlatchilik qurilishining asosiy voqealarini aks ettiruvchi tarixiy asarlarni yarata boshladilar. Yurtimiz tarixi va undagi “Unutilgan sahifa”larini qayta ko‘rib chiqish ijtimoiy ehtiyoji paydo bo‘ldi. U tasviriy san‘at ustalariga tariximizni haqqoniy aks ettiruvchi asarlar yaratishga turtki berdi. Madaniy merosni, xususan mustaqillik yillari O‘zbekiston madaniyatidagi tasviriy san‘atning tarixiy janrlaridagi asarlarini ob‘ektiv nazariy tadqiq etish zarurati paydo bo‘ldi.

Hozirgi paytda boy ma‘naviy olamga ega bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalash masalasi dolzarb bo‘lib qoldi, bu jarayonda yurtimiz tarixidagi ilg‘or shaxslarning namunasi zarur bo‘ladi. Shuning uchun badiiy tarixiy tasviriy san‘at asarlarini yaratish, ularni nazariy tadqiq etish muhim bo‘lib qoldi, negaki ular tomoshabinning ongi va qalbini bevosita oziqlantiradi. Tarixiy janrdagi asarlarning mazmuni va estetik go‘zalligi qanchalik boy bo‘lsa, yoshlarga ularni o‘rganish masalasi shunchalik dolzarb bo‘laveradi. O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: havfsizlik shartlari va taraqqiyot kafolati” asarida shunday deyiladi: “Milliy ong va milliy g‘ururni shakllanishi va o‘shida tarixiy hotira, xalqning, ona yurtning davlat xududining ob‘ektiv va haqqoniy tarixini qayta tiklash muhim o‘rin tutadi... ma‘naviy uyg‘onish – bu tafakkurini mustaqillik ruhi belgilaydigan ijodiy ziyolilarning yangi avlodini paydo bo‘lishidir. Eskirib qotib qolgan qarashlarni rad etish bizning tushunchamizda o‘z tarixiy o‘tmishidan kechish degani emas. Bu tafakkurning bir yoqlamaligi va torligidan kechish deganidir”¹⁸⁷.

M.Nabiyev, A.Ahmedov, Ch.Ahmarov, N.Qo‘ziboyev, A.Abdullayev, T.Kuryazov, I.Jabborov, J.Mirtojiyev, A.Ikromjonov, B.Jalolov, J.Umarbekov, S.Rahmetov, A.Nur, A.Mamatova, S.Abdullayev, A.Aliqulov singari tasviriy san‘at ustalarining ijodi o‘z ildizi bilan mustaqillik g‘oyasi va Vatan erkinligining eng chuqur teran tomirlariga kirib boradi.

¹⁸⁶ Указ Первого Президента Республики Узбекистан. Об организации академии Художеств Узбекистана. Вестник, №1 (25), 1997. с. 50–55.

¹⁸⁷ Каримов И.А. Узбекистан на пороге XXI века условия безопасности и гарантии прогресс. Анализ понятия национально-духовного становления народа.

Asrlarga yaratilgan tarixiy janrdagi asarlar o‘tmish asrlarda ro‘y bergan voqealar va o‘z faoliyati bilan yurtimizning dovrug‘ini olamga yoygan buyuk shaxslar haqidagi haqiqatni ochib beradi. Bu asarlar madaniyatimizni asrlar osha avlodan-avlodga meros bo‘lib qolishini ta‘minlaydi. Ular yurtimiz madaniyatida yaratilgan barcha asarlar haqida ma‘lumot beradi, teran va o‘ziga xos tafakkur yuritadigan estetik didga ega bo‘lgan barkamol insonni shakllantiradi. O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov milliy ongning o‘shida ma‘naviy qadriyatlar va an‘analarni qayta tiklashda, aholini, ayniqsa yoshlarni Vatanparvarlik va tariximizga xurmat, Vatanga muhabbat, mustaqillik g‘oyalariga sodiq bo‘lish ruhida tarbiyalashga katta e‘tibor berdi va doimiy g‘amxo‘rlik qildi. Uning asarlari xalqimizni madaniyatimiz merosxo‘ri ekanligini anglashga yordam beradi, insonlarda ma‘rifat va ma‘naviyatni tarbiyalashga muhim hissa qo‘shadi.

Tasviriy san‘atning tarixiy janrida yaratilgan asarlar bilan yoshlar maktabdayoq tanishishlari kerak. O‘zbekiston madaniyatidagi tasviriy san‘atni o‘qitishni xuddi shunday boshlash kerak. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida yoshlar nafaqat o‘zining taniqli adabiyotchilari, olimlari, siyosatdonlarini, balki ajoyib asarlar yaratgan taniqli rassomlarni ham yaxshi biladi. Rivojlangan xalq barkamol shaxslar bilan mamlakat esa o‘zining fuqorolari bilan qudratli. Ezgu g‘oyalar kishilar qalbiga bevosita yo‘l topadi. Ular badiiy asarlar, ajoyib she‘rlar va musiqalardan iborat bo‘ladi. Tasviriy san‘at ustalari qoralamadan qoramaga, eskizdan eskizga o‘tib borib o‘z maqsadiga erishishga, ya‘ni o‘z asarlarini yaratishga xarakat qiladi. Ijodiy izlanishlar jarayonida ular Sharq va G‘arbning tasviriy lisonini uyg‘unlashtirishga harakat qilmoqdalar, badiiy tasvir vositalari va usullari bilan sintez va uyg‘unlik yaratmoqdalar, bu ular yaratayotgan asarlarning shakl-shamoyili, rangi va kompozitsiyasini boyityapti. Shu asnoda asta-sekin O‘zbekiston tasviriy san‘atida asosiy asar bo‘lib qolyapti.

Zamonaviy rassomlar ijodida O‘rta Osiyo san‘ati bezak tamoyillarini qayta anglash tarixiy janrdagi asarlarga o‘ziga xos xususiyatlar olib kiryapti va hozirdagi rivojiga turtki beryapti. Ularning ijodini, bu asarlarni tasviriy san‘at nazariyasi va madaniyatshunoslik tarixi va tarixiy janrlar xususiyati nuqtai nazaridan tarixiy madaniyatshunoslik va badiiy tahlili nihoyatda muhim hisoblanadi. Bu yangi g‘oyaviy mohiyatli va tarixiy-mavzuiy mazmunli tasviriy san‘atdagi tarixiy janr asarlarini yaratish uchun turtki beradi. Yirik tarixiy voqealar va milliy qahramonlar obrazlarini klassik badiiy maktab an‘analari asosida aks ettirish tasviriy san‘atda bu janrning sifat jixatdan rivojlanishini ta‘minladi. O‘zbekiston madaniyatidagi tarixiy janr asarlari tomoshabinga xalq tarixini anglashiga yordam beradi va shu bilan uni tarbiyalaydi. O‘zbekiston madaniyatidagi zamonaviy o‘zbek tasviriy san‘atdagi tarixiy asarlarning hujjatligi, faktlarning haqqoniyliги yetakchi xususiyatlar bo‘lib qoldi, bu zamonaviy dunyoning axborotlarga to‘laligi tufayli vujudga keldi. Tarixiy voqealar qamrovining kengligi, tasviriy vositalarning ifodaviyligi tasviriy san‘atdagi tarixiy janr asarlarini boshqa turlar orasida yuqori mavqega chiqarib qo‘ydi.

Zamonaviy bilimlarni o‘tmish davrlar badiiy tajribasi bilan sintezi o‘zining dialektligiga ega. Bu ifodaviy vositalarning organik birligi tasviriy san‘atning zamonaviy ustalari tayanadigan badiiy an‘analarda mavjud bo‘lgan barcha imkoniyatlarni anglash jarayonidan iborat bo‘ladi.

“Madaniyatshunoslik, falsafa, tarix, san’atshunoslik va ular bilan bog‘liq ko‘plab fan soxalari va nazariy konsepsiyalar bor... Bular dunyoqarashning haqiqiy ko‘p qirraligidir! Ularning qismlari orasidagi chegaralar shaffof va bilinmaydi, yuzalar bir-biriga ohista o‘tib turadi, qirralari esa mantiqiy o‘zaro aloqada bo‘ladi. Insonning o‘zi va atrof muhit haqidagi bilimlari doirasini shakliga ko‘ra sirli, mazmuniga ko‘ra boy, har bir qismi mutanosibligini topish murakkab. Inson bilimlari tizimini olmos – estetik va geometrik ideal ko‘p qirra deb bo‘lmaydi. Zero olmos oniy uyg‘unlikni anglatadi, har qanday ob‘ektiv borliq xaqidagi bizning bilimlarimiz esa nisbiylik xususiyatga va organik haqqoniylikka ega. Bunda bilish mantiqi haqqoniylikka erishishdagina emas, balki anglash jarayonining o‘zining qimmatligida – haqiqiy bilimlar talqinida ko‘rinadi. Haqqoniylik bilish maqsadining sifat belgisi sifatida strategik muhim, ammo bunda efemer ma’noga ega bo‘ladi. Ammo nima uchun gnoseologiyaning global va umumlashma xarakteristikasi yuqorida eslatib o‘tilgan bilimlar tizimiga keltirilgan? Shu o‘rinda madaniyatshunoslik, falsafa, tarix va san’atshunoslik nuqtai nazaridan insoniy bilimlarning ratsional va irratsional qismlarining butun iyerarxiyasini aniq ta’riflash va tizimlashtirish mumkin bo‘ladi. Bilimning bu sohalari hayot faoliyatining intellektual poydevori hisoblanmaydi, ammo ular o‘tmishni saqlaydi va talqin etadi, xozirni tushuntiradi va kelajakni ta’minlaydi”¹⁸⁸.

O‘zbekiston madaniyatidagi tasviriy san’at tarixiy janrdagi asarlarni mohirona aks ettirish rassomning individualligi, dunyoqarashini kengligi va gumanitar fanlardan bilimining chuqurligi singari omillarga bog‘liq. Tarixiy mavzudagi asarlarni yaratish muammosi shundakki, ularni yuksak mahorat bilan, savodli, g‘oyaviy mohiyatini ochib yaratish lozim. XX asr taniqli arxitektori Oskar Nimeyr shunday yozgan edi: “O‘tkir fikrli, intiluvchan, yuksak mahorat bilan ishlovchi, o‘zining ijodini insoniyat uchun zarurligini anglovchi ijodkorlar talab qilinadi”¹⁸⁹.

Tarixiy mavzudagi tasviriy san’at asarlarini yaratuvchi rassomlarning katta muvafaqqiyatlari milliy tarixni chuqur o‘rganish va anglash, shuningdek jahon tasviriy san’atini va madaniyatini bilish bilan bog‘liq. O‘zimizning O‘zbekiston tasviriy san’ati tarixiy janridagi maktabimiz shu asnoda yaratildi. Bugungi kunda u o‘z rivojidagi murakkab davrni boshidan kechiryapti. Bu maktab vakillari yaratgan tasviriy san’at asarlari uning yetuklik pallasidan darak beradi. Ular yuksak mahorat darajasida yaratilganligi uchun turli muzeylar va gallereyalarda namoyish etilmoqda. Bunga quyidagi omillar sabab bo‘ldi:

- O‘zbekiston tarixi muzeyi, San’at muzeyi, Qatag‘on qurbonlari xotira muzeyi, hukmdor Amir Temur va temuriylar portretlari qo‘yilgan Temuriylar davri tarixi muzeyi va Alisher Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi singari Davlat muzeylariga tashriflar soni ko‘paydi;
- O‘lka muzeylarida mustaqillik yillarida yaratilgan tasviriy san’at ustalarining tarixiy janrdagi o‘nlab asrlari namoyish etilmoqda;
- Tasviriy san’at ustalarining mamlakat va xalq tarixi mavzularida yaratilgan asarlari ko‘rgazmaga qo‘yilgan Senat, Mudofaa vazirligi, Universitetlar va boshqa muassasalar, ko‘pgina davlat muassasalarida muzeylar yaratilmoqda.

¹⁸⁸ Морган Т. From Papyrus to Hologram: Modern Art in the Context of Evolution of Culture. 2013. с. 5.

¹⁸⁹ Нимейр О. Архитектура и общества. – М.: «Прогресс», 1975. с. 123.

Bu O‘zbekiston madaniyatidagi tasviriy san‘at tarixiy janridagi asarlarning yoshlarni ma‘naviy va estetik tarbiyasida rolini oshib borayotganligini ko‘rsatadi. Yuqorida aytilganlardan shunday xulosa kelib chiqadiki, mustaqillik yillari o‘zbek tasviriy san‘atida tarixiy janr faol rivojlandi. Ko‘pgina tarixiy asarlar yuksak badiiy-estetik qadrga va teran falsafiy-etik mazmunga ega. XX asr ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida yaratilgan tarixiy janrdagi tasviriy san‘at asarlarida yoshlarni ma‘naviy-axloqiy va estetik tarbiyasi vazifalari hal etildi.

Tarixiy asarlar bilan tanishayotgan yosh avlod intellektual va emotsional rivojlanmoqda, negaki bu asarlarda tarixiy shaxslarning buyuk ishlari muxrlandi, ular odamlar qalbida olov yoqdi va intellektual hamda emotsional quvvatini yaxlit qilib birlashtirdi. Tabiiyki, bizning yoshlarimiz tasviriy san‘at tarixiy asarlarida aks ettirilgan muhim tarixiy voqealar bilan tanishib va buyuk ajdodlarimiz obrazlarini ko‘rib, albatta ularning ilmiy va adabiy merosini o‘rganadi va ma‘rifatli inson bo‘lib tarbiyalanadi, ijodkor va yaratuvchan shaxs bo‘lib shakllanadi.

Akademik, realistik maktab tasviriy san‘atda o‘zining yetakchi o‘rnini saqladi, tarixiy janr esa mustaqillik davrida akademik usul bilan yaratilgan asarlarda yangicha rivojlanish yo‘liga o‘tdi. Bu asarlarda tarixning unutilgan sahifalaridagi haqiqat to‘la ochib berildi. O‘zbek tasviriy san‘at ustalari yaratgan tarixiy janrdagi tasviriy san‘at asarlarida bu haqiqat aks ettirildi. Yuqorida aytilganlardan shunday xulosa kelib chiqadiki, rivojlangan zakovatli insonni tarbiyalash, o‘z xalqi va insoniyat hayotiga daxldorlik hissi tasviriy san‘atning eng muhim vazifasi bo‘lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Алишер Навои – Поэмы. / Библиотека всемирной литературы. Серия первая. т.26. – М.: «Художественная литература», 1972.
2. Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001.
3. Ахмедова Н.Р. Исполнилось 70 лет одному из ведущих художников страны, академику Академии художеств Узбекистана Джавлону Умарбекову. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://kultura.uz/view_8_r_7288.html
4. Аббасов Шухрат Салихович. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.kino-teatr.ru/kino/director/post/5422/bio/>
5. Ахмаров Чингиз. [Альбом репродукций / Автор текста и составитель альбома А.Р.Умаров]. – Т.: «Литература и искусства», 1979.
6. Александр Пушкин. Стихи. [Эл.рес]: <http://www.stihi-rus.ru/Pushkin/stihi/237.htm>
7. А.Маматованинг “Вақт ва инсон” альбомига сўз боши. Т.: Ўз.БА., 2007.
8. Абу Али ибн-Сина. Звезда Востока. Эл.рес]:<http://tokadoka.com/stati/prim/ibnsina.html>
9. Ал-Хорезми. [Эл. ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Ал-Хорезми>
10. Акилова К. Преданность искусству. // Совет Ўзбекистон санъати. №3, 1988.
11. Ахмедова Н. Живопись Центральной Азии XX столетия: Тенденции, самобытность, диалог. – Т., 2004.
12. Амир Темур. Университет. Ташкент, 1999.
13. Ахмедова Э.Р. Предисловие к альбому С.Абдуллаева. – Т., 2006.
14. Алпатов М. История искусств. VEB. Verlag der kunst. Drezden.
15. Альбом. Равшан. – Т.: «Шарк», 2014.
16. Ахмад Даниш. Наводир ал-вақое (Редчайшие происшествия). – Т., 1964. с. 338.
17. Ахмедов С. Самаркандский скульптор из Азербайджана. art San’at. №2, 01/07/2012.
18. Алимova Д.А. История как история, История как наука. В 2-х т., т.2. -Т.: Уз., 2009.
19. Абдуазизова Н. История национальной журналистики.
20. Ашрафи М.М. Бехзод и развитие бухарской миниатюры XVI в. – Д., 1983.
21. Борис Б. Академик Сагдулла Абдуллаев подготовил к своему юбилею персональную выставку. [Эл. ресурс]. Режим доступа: http://www.kultura.uz/view_3_r_5391.html
22. Бродель Ф. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://vikent.ru/author/2270/>
23. Бурханов М. Сокровищница души (Воспоминания). Бухара, 1998.
24. Бер А.И. Чингиз Айтматов: «...мир как сложная мозаика национальных культур Востока и Запада».
25. Беседа казахского писателя М.Шаханова с Ч.Айтматовым. Исповедь на исходе века. / Тезисы международной научной конференции Амир Темур и его место в мировой истории. 1996.
26. Волков Н.Н. Композиция в живописи. – М.: «Искусство», 1977. с. 24–25.
27. Все Законодательство Узбекистана. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан. 14.03.1996 Г. N 99. Об организации мероприятий по созданию Государственного Музея истории Темуридов.
28. Государственный музей литературы имени Алишера Навои. [Электронный ресурс]: https://ru.wikipedia.org/wiki/Государственный_музей_литературы_имени_Алишера_Навои
29. Государственный музей истории Узбекистана. Информация об интереснейших музеях Ташкента.
30. Гударзи-Наджафов А. Подарок к сорокалетию. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.proza.ru/2011/08/06/395>
31. Глазунов В.В. Олигархические трансформации. [Текст]. В.В.Глазунов // Монография - Запорожья.
32. Джелал ад-Дин Менгуберди. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Джелал_ад-Дин_Менгуберди

33. Джалалова Д. Умарбеков Джавлон. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://babanata.ru/?p=18008.html>
34. Дом-музей Файзуллы Ходжаева. Файзулла Ходжаев - яркая личность на политической арене Бухары начала XX века.
35. Исхакова М. Возвращение всадника. Камиль Ярматов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kh-davron.uz/kutubxona/memuarlar/mastura-isxakova-vozvrashhenie-vsadnika-kamil-yarmatov.html>
36. Исхаков Дж. Воспоминания о мастере. Малик Каюмов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://mytashkent.uz/2017/04/24/vospominaniya-o-mastere-malik-kayumov/>
37. Исхакова М. Рыцарь восточной дамы.
38. История семьи Ган. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://sebezh.borda.ru/?1-2-0-00000090-000-0-0-1302331802>
39. Исхакова М. Аббар Хидоят и Сара Ишантураева.
40. Исламов Р. Литературное золото не ржавеет. // Правда Востока. 2008.
41. Иноят К., Маматов У. Республика ёш олимлар кенгаши. / Сборник научных статей: Диалог с молодёжью: Проблемы и решения. Международная научно-практическая конференция. 2018.
42. Илхомова С. Штрихи к портрету художника Алишера Аликулова. // art San'at. Выпуск №4, 01/10/2002.
43. Каменский А.А. Документальный романтизм. // Творчество. №10, 1982.
44. Каменский А.А. Умарбеков Джавлон. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://babanata.ru/?p=18008.html>
45. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. - Т.: “Маънавият”. 2008.
46. Красота Ташкентского метро. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.fresher.ru/2016/02/15/krasota-tashkentskogo-metro/>
47. Кази Ахмад. Трактат о каллиграфах и художниках. Введение, пер. и ком. Б.Н.Заходера. – М – Л., 1947.
48. Калантаров Эммануэль (Эмонуэль). [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_cinema/7891/Калантаров
49. Касымова Ш. Орнаментальный мир Алишера Мирзаева. // art San'at. Выпуск №1, 11.10.2015.
50. Людмила Солдадзе. Абу Али ибн-Сина (Авиценна). Страницы великой жизни. – Т.: «Литературы и искусства им. Гафура Гуляма», 1983.
51. Каримов И.А. Наша цель: Свободная и процветающая Родина.
52. Каримов И.А. Возрождение духовных ценностей и национального самосознания: https://zn.ua/ARCHIVE/vozrozhdenie_duhovnyh_tsennostey_i_natsionalnogo_samosoznaniya.html
53. Кильчевская Э. О специфике канона пластического искусства Востока. / Проблема канона в древнем и средневековье искусство Азии и Африки. – М.: «Наука», 1948.
54. Каримов Н. Махмудхўжа Бехбудий. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011. б. 24.
55. Лаковская Л.В. Династия Художников. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://art-blog.uz/archives/19439>
56. Қурбонов И.А. Санойи нафис гуруҳи иждодий фаолияти. Малакавий битирув иши. 2017.
57. Кадыров П. Бобур (Звездные ночи). Два крыла творчества.
58. Каримов И.А. Наша высшая цель – независимость и процветание Родины, свобода и благополучие народа. т.8. – Т.: «Ўзбекистон», 2000.
59. Каримов И.А. Узбекистан на пороге XXI века условия безопасности и гарантии прогресс. Анализ понятия национально-духовного становления народа.
60. Комилов Н. А.Маматованинг “Вақт ва инсон” альбомига сўз боши. Т.: Ўз.БА., 2007.
61. Морган Т. From Papirus to Hologram: Modern Art in the Context of Evolution of Culture. 2013.
62. Мастера портретного жанра Узбекистана. ч.10. Сабир Рахметов. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://art-blog.uz/archives/15792>

63. «Машина Времени» Шухрата Аббасова. Современник о классике.
64. Мой дом. Озад Хабибуллин. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://rinfom.ru/kartiny/104-zhivopis/791-ozad-khabibullin>
65. Морган Т. Cultural and historical development of the society as the dynamic expression of the self-learning human existence. 2016 г.
66. Морган Т. Factor of personal harmonious development within the structure of the global society progress. 2014 г.
67. Махмудов Т. Нозик дидли санъаткор. // Совет Ўзбекистон санъати. №3, – Т., 1979.
68. Махмудов Т. Предисловию к альбому А.Икрамджанова. – Т., 2002.
69. Мемориал памяти. Абдуллаев Абдулхак Аксакалович (1918.30.XII – 2001). [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.tashkentpamyat.ru/abdullaev-abdulhak-aksakalovich-khudozhnik-zhivopisec-.html>
70. Морозов А. Некоторые тенденции развития станковой живописи. – М.: Советский художник, 1973.
71. Машраб, Боборахим. [Эл.ресурс]: https://ru.wikipedia.org/wiki/Машраб,_Боборахим
72. Муминов И. Избранные произведения. – Т., 1976.
73. Мирная И. Народное слово. Памятник Алишеру Навои в Шанхае.
74. Маматов У. Размышление о картине художника Джавлона Умарбекова «Человек Разумный».
75. Маматов У. О произведениях монументально-декоративной живописи, созданных мастером изобразительного искусства Баходыром Джалаловым. / Сборник научных статей: Ўзбекистон замонавий санъати: Бадиий санъат талқини, ривожланиш тамойиллари. МРДИ, 2017.
76. Маматов У. Исследование трёх портретов великого поэта средневековья Алишера Навои. / Сборник научных статей: Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирлари тарихий меросида санъат ва маданият масалалари. Государственный Институт искусств и культуры Узбекистана. 2016.
77. Маматов У. Портреты поэтессы Махлар-Айим Нодирабегим (1792–1842гг), созданные узбекскими художниками XX века Чингизом Ахмаровым, Азизой Маматовой и Арифом Муиновым. // GISAP: Culturology, Sports and Art History. №8, 2016.
78. Маматов У. Портреты кинодеятелей, созданные мастерами изобразительного искусства Узбекистана во второй половине XX века. // ТЕАТР. №03, - Т., 2017.
79. Маматов У. Образ Камоледдина Бехзода в произведениях узбекских мастеров изобразительного искусства. // ГИТИС. Альманах. «Театр, Живопись, Кино, Музыка». №4, 2017.
80. Маматов У. Исследование портретов Авиценны, кисти художников Н. Кузыбаева и А. Маматовой.
81. Маматов У. The history of one life. // Gisap: Culturology, Sports and Art History. №5, 2015.
82. Маматов У. О портретах академиков Э.В.Ртвеладзе, Айбеке и авторе этих произведений художнице Хушруе (Азизе) Маматовой. / Сборник научных статей: Сохранение приоритетов образования и культуры основа человечности. Институт искусств СГУ им. Н.Г.Чернышевского. 2016.
83. Маматов У. Размышления о некоторых портретах из коллекции Государственного музея истории Темуридов. // San'at. №04, - Т., 2016.
84. Маматов У. Исторические произведения изобразительного искусства конца XX и начала XXI века созданные узбекскими художниками, отражающими науку в эпоху Темуридов. / Сборник научных статей: Наука и Культура в эпохе Темуридов. Государственный музей Темуридов АН РУз. 2013.
85. Маматов У. Развитие исторического жанра в изобразительном искусстве Узбекистана. // Общественные Науки в Узбекистане. №3, - Т., 2011.

86. Маматов У. Властелин семи планет и Амир Темур в мировой истории. / Сборник научных статей: Ўзбекистон бетакрор маданият ёдгорликлари: муамоллар, ечимлар ва истиқболлар. Государственный Музей Истории Узбекистана АН РУз. Ташкент, 2012.
87. Маматов У. Эпоха Амира Темура и темуридов, в произведениях С.Абдуллаева и Дж.Умарбекова. / Сборник научных статей: Амир Темур ва темурийлар давридаги илм-фан ва маданият ривожининг жаҳон тамаддунидаги ўрни. Государственный Музей Истории Узбекистана АН РУз. 2017.
88. Маматов У. / Роль искусства и художественного образования в духовной модернизации современного общества. [Текст]: Халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари. МРДИ. – Т.: “Санъат”, 2018.
89. Маматов У. Произведения исторического жанра изобразительного искусство Узбекистана, художников Сагдуллы Абдуллаева и Азизы Маматовой.
90. Маматов У. Властелин семи планет и Амир Темур в мировой истории. / Сборник научных статей: Ўзбекистон бетакрор маданият ёдгорликлари: муамоллар, ечимлар ва истиқболлар. Государственный Музей Истории Узбекистана АН РУз. Ташкент, 2012.
91. Маматов У. Эпоха Темуридов: проблемы и исследования. / Сборник научных статей: Таниқли ҳайкалтарош – Илхом Жабборовнинг Амир Темур ҳайкали ҳамда бошқа бадиий ёдгорлик ҳайкаллари хусусида. Государственный музей Темуридов при АН РУз. 2014.
92. Маматов У. Посвящается Памяти Мастера Ваяния, Скульптору Джалолиддину (Равшан) Миртожиеву. / Сборник Тезисов: Наука и культура в эпоху темуридов. Государственный музей Темуридов при АН РУз. 2017.
93. Маматов У. История создания художницей Азизой Маматовой портретов поэтов и писателей Усмана Насыра, Абдуллы Кадыри и Абдулхамида Чулпана.
94. Мустафаева Н.А. Мустамлака ва Совет даври тарихшунослигида Ўзбекистонинг XX аср маданияти.
95. Маматов У. О портретах Азизы Маматовой. [Электронный ресурс]: <http://greylib.align.ru/1089/ulugbek-mamatov-o-portretax-azizu-mamatovoj.html>
96. Маматов У. Аспекты исторического реализма в изобразительном искусстве. // Общественное мнение. Права человека. №2, - Т., 2017.
97. Маматов У. Рассом ижодида афсонавий аёллар. // Мозийдан Садо. №4 (52), - Т., 2011.
98. На полотнах – Современник. // Комсомольская правда. 1977.
99. Остонова Г.Р. Портреты Амира Темура и Захириддин Мухамеда Бабура в творчестве народного художника Узбекистана Малика Набиева. // Молодой ученый. №11, 2016.
100. Ойдинов Н. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар. – Т.: “Ўқитувчи”, 1996.
101. Орлова Е.Г. Мастер скульптурного портрета Жан-Антуан Гудон. // Искусство. Всё для учителя! №4, 2012.
102. Озод Шарафиддинов (1929-2005). ziyouz.uz. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.ziyouz.uz/ru/deyateli-uz/44-deyateli-nauki/70-2012-09-02-13-45-12>
103. Нимейр О. Архитектура и общества. – М.: «Прогресс», 1975.
104. Памяти мастера. // art San'at. Выпуск №1, 01.01.2012.
105. Пугаченкова Г.А. Искусства Афганистана. Три этюда. – М., 1963.
106. Ртвеладзе Э.В. О наследниках великих цивилизаций. Узбекистан на Великом Шёлковом Пути.
107. Роузенталь Ф. Торжество знания. - М.: «Наука», 1978.
108. Руи Гонзалес де Клавихо. Дневник путешествия испанского посла ко двору Тимура в Самарканд. [Эл. ресурс]. Режим доступа: <http://www.e-samarkand.narod.ru/Clavijo.htm>
109. Рахматова Д. Ильхом Джаббаров рассказал о тайне монумента «Скорбящая мать».
110. Симург. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Симург>
111. Сулаймонов М. Оразин ёпқач.
112. Словарь крылатых слов и выражений. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords/2610/Старик
113. Скульптура ферганской долины. // art San'at. Выпуск №3, 11.10.2015.

114. Тимурова Г. Певец женских образов. // San'at. №2, 2001.
115. Умаров А. Проблема искусствознание Узбекистана. – Т.: «Фан», 1997.
116. Умаров А. Ўзбекистон санъати. – Т.: “Шарк», 2001.
117. Умаров А.Р. Чингиз Ахмаров. – Т.: «Литературы и искусства», 1979.
118. Умаров Э., Абдуллаев М., Хакимов Э. Культурология. Учебное пособие для ВУЗов. – Т.: «Янги аср авлоди», 2004.
119. Указ Первого Президента Республики Узбекистан. Об организации академии Художеств Узбекистана. Вестник, №1 (25), 1997.
120. Фуркат. [Эл. ресурс]: <http://texts.news/knigi-antologiya/furkat-22135.html>
121. Форум о Хорезме. «Новости Узбекистана» 30 августа – день учреждения ордена Джалалиддина Мангуберди. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://xorazm.ixbb.ru/viewtopic.php?id=277>
122. Хукхем Х. Властитель семи созвездий. – Т., 1995.
123. Хакимов А.А. Искусство Узбекистана: история и современность // Институт искусствознания, АН РУз. – Т.: «San'at». 2010.
124. Хикматуллаева К. Художественное оформление Ташкентского метрополитена. // Звезда Востока. №1, 2014.
125. Хакимов А.А. Баходыр Джалалов. Альбом каталог. – Т., 1999.
126. Хайруллаев М. Основные предпосылки расцвета культуры в Эпоху Темура и темуридов. / Тезисы между-ной. научной конференции Амир Темур и его место в мировой истории. - Т.: «Узбекистан», 1996.
127. Хайитметов А. Боборахим Машраб. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://litena.ru/books/item/f00/s00/z0000052/st001.shtml>
128. Чингиз Ахмаров. На пути к прекрасному. Воспоминания. 11. Педагоги и ученики. Тимур Сагдуллаев. <http://greylib.align.ru/952/chingiz-ahmarov-na-puti-k-prekrasnomu-vospominaniya-11-pedagogi-i-ucheniki.html>
129. Шагаев Р. Творение Рахима Ахмедова. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nuz.uz/moi-uzbekistancy/15118-tvorenie-rahima-ahmedova.html>
130. Шагаев Р. Портрет Гафура Гуляма. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://mytashkent.uz/2013/05/12/portret-gafura-gulyama/>
131. Шулепина Н. Серго Сутягин: Люблю летать в облаках.
132. Шахназарова Л. Памятник А.С.Пушкину в Ташкенте. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://slovo.nx.uz/pamyatnik-pushkinu-v-tashkente>
133. Эгамбердыев А. Мир творчества. Как зарождается искусство живописи. // Вечерний Ташкент. 2017.
134. Эгамбердыев А. Созидательная сила таланта. // Вечерний Ташкент. 2017.
135. Юсупходжаева Ш. Народный художник Узбекистана Баходир Джалалов. [Эл. ресурс]. Режим доступа: http://artgalleryuz.blogspot.com/2016/04/blog-post_26.html
136. Юсупов Шукрулло [Эл.ресурс]: https://ru.wikipedia.org/wiki/Юсупов,_Шукрулло

ILOVALAR

I bob

1.1.

1. Alisher Navoiy tavalludining 525 yilligi bayrami. Toshkent, Navoiy ko'chasi. 1968.
2. Filologiya fanlari doktori, professor Hamid Sulaymonov turmush o'rtog'i Fozila Sulaymonova bilan. Foto Zuxra Ashrabova arxividan.
3. Institut xodimlaridan iborat ilmiy ekspedisiya Leningradda. Foto Zuxra Ashrabova arxividan.
4. O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi eksponatlari.
5. O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.

1.2.

6. Rahim Ahmedov. "Shoira Saida Zunnunova va yozuvchi Said Ahmad". m/m. 130x100. 1978 yil. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi.
7. Sa'dullo Abdullaev. "Yosh arxitektorlar". m/m. 150x150. 1976 yil. Karaganda shaharini Badiiy galereyasi.
8. Sa'dullo Abdullaev. "Toshkent oqshomi". m/m. 130x100. 1974 yil. BKD.
9. Javlon Umarbekov. "Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy yoshligi". m/m. 100x100. 1968 yil. O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.
10. Ne'mat Qo'ziboev. "Alisher Navoiy va Sulton Husayn Boyqaro". m/m. 120x100. 1968 yil. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi.
11. Javlon Umarbekov. "Katta suv". m/m. 180x160. 1977 yil. Moskva shahrini Markaziy ko'rgazmalar binosi.
12. Javlon Umarbekov. "Ongli inson". l/m. 300x200. 1980 yil. O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.
13. Aziza Mamatova. "Mexanizator qizlar". m/m. 160x180. 1974 yil. Namangan shahri.
14. Aziza Mamatova. "Saxovat". m/m. 160x180. 1986 yil. O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.
15. Aziza Mamatova. "Suhbat". m/m. 140x180. 1980 yil. Muallif mulki.

1.3.

16. Chingiz Axmarov. "Hukmdor Mirzo Ulug'bekning xorijiy mehmonlar sharafiga uyushtirilgan qabuli". 14m/5m. Yulduz kafesi. 1970 yil. Samarqand shahri.
17. "Alisher Navoiy" nomidagi metro bekati. 1984 yil. Sopol pannodan lavha.
18. Komil Yenikeev fotosi. "Alisher Navoiy" nomidagi metro bekati. 1984 yil.
19. Komil Yenikeev fotosi. "Kosmonavtlar" metro bekati. 1984 yil.
20. Komil Yenikeev fotosi. A. va B.Ganlarning "Yuriy Gagarin" medal'oni. 1984 yil. "Kosmonavtlar" metro bekati. Lavha.
21. Ozod Xabibullin. "Yozuvchi Oybek". 1984 yil. "Oybek" metro bekati.
22. Ozod Xabibullin. "Qutlug' qon". 1984 yil. "Oybek" metro bekati.
23. Bahodir Jalolov. "Mukarrama Turg'unboeva". Freska "Raqsning tug'ilishi". 3m/14m. «Baxor» konsert zali. 1981 yil. Toshkent shahri. Markaziy lavha.
24. Bahodir Jalolov. "Raqsning tug'ilishi". 1981 yil. 3m/14m. «Baxor» konsert zali. 1981 yil. Toshkent shahri. Lavha.
25. Bahodir Jalolov. "Musiqali dramatik teatr foyesidagi devoriy surat". 5m/25m. 1987 yil. Qo'qon shahri.
26. Bahodir Jalolov. "Navro'z bayrami". 5m/25m. 1987 yil. Lavha. Qo'qon shahri.

27. Bahodir Jalolov. "O'zbek teatri taraqqiyoti tarixi". 5m/25m. 1987 yil. Devoriy surat lavhasi. Qo'qon shahri.
28. Anvar Rahmatullaev, Ruvim Nemirovskiy va Griorgiy Ryova. "Al Xorazmiy". 1983 yil. Toshkent shahri.
29. Dmitriy Ryabichev va Qodir Saloxiddinov. "Alisher Navoiy". 1968 yil. Toshkent shahri.
30. Mixail Anikushin. "A.S.Pushkin". 1974 yil. Toshkent shahri.
31. Javlon Umarbekov. "Miniatyurachi rassom Kamoliddin Behzod shogird-lari bilan". 1/m. 200x120. 1970 yil. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi.
32. Timur Sa'dullaev. "Shoir Alisher Navoiyning miniatyurachi Kamoliddin Behzod bilan suhbat". 1/t. 60x40. 1975 yil. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi.
33. Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiev. "Kamoliddin Behzod". 2011 yil. Kamoliddin Behzod bog'-muzeyi yodgorligi.
34. Mirhamid Sobirov. "Kamoliddin Behzod" devoriy surat. 5m/3m. 2008 yil. Kamoliddin Behzod bog'-muzeyi yodgorligi.

II bob

2.1.

35. Mahmud Muzahhib. Miniatyura "Alisher Navoiy". XV asr.
36. Vladimir Kaydalov. "Alisher Navoiy". m/m. 180x100. 1947 yil. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi.
37. Abdulhaq Abdullaev. "Shoir Alisher Navoiy". m/m. 100x80. 1981 yil. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi.
38. Aziza Mamatova. "Ma'rifatparvar shoir Mir Alisher Navoiy". x/m. 120x80. 1995 yil. Muallif mulki.
39. Chingiz Axmarov. "Nodirabegim". m/t. 100x100. 1976y. Muallif mulki.
40. Chingiz Axmarov. "Nodirabegim". m/t. 70x60.1970 yil. O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.
41. Aziza Mamatova. "Nodirabegim". m/m. 110x95. 2005y. Muallif mulki.
42. Orif Muinov. "Nodirabegim". m/m. 100x80.2000 yil. Muallif mulki.

2.2.

43. Bahodir Jalolov. "Kinorejissyor Komil Yormatov". m/m. 200x120. 1975 yil. O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.
44. Bahodir Jalolov. "Hujjatli kino ustasi Malik Qayumov". m/m. 120x120. 1985 yil. O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.
45. Rahim Ahmedov. "Kinorejissyor Shuhrat Abbasov". m/m. 170x130. 1986 yil. BKD.
46. Alisher Mirzaev. "Kinorassom Emanuel Qalantarov". m/m. 197x120. 1982 yil. BKD. O'zBA.

2.3.

47. Abdulhaq Abdullaev. "Abror Hidoyatov Otello rovida". x/m. 1946 yil. O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.
48. Abdulhaq Abdullaev. "Shuhrat". m/m. 85x70. 1972 yil. BKD. O'zBA.
49. Abdulhaq Abdullaev. "Shukurullo". m/m. 80x65.1974 yil. BKD. O'zBA.
50. Chingiz Axmarov. "Maya Pliseskaya". m/t. 175x100. 1976y. Muallif mulki.
51. Chingiz Axmarov. "Zulfiya". m/t. 150x100.1965 yil. O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.
52. Rahim Ahmedov. "Karima". m/m. 120x90.1966 yil. O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.

53. Rahim Ahmedov. "Ona o'ylari". m/m. 120x100.1956 yil. O'zbekiston Davlat san'at muzeyi.
54. Malik Nabiev. "Abu Rayhon Al Beruniy". m/m. 126x100. 1973 yil. BKD. O'zBA.
55. Malik Nabiev. "Mirzo Bobur". m/m. 120x100. 1970 yil. BKD. O'zBA.
56. Aziza Mamatova. "Abu Ali ibn Sino". m/m. 130x140. 1993 yil. Muallif mulki.
57. Ne'mat Qo'ziboev. "Abu Ali ibn Sino". m/m. 200x120. 1980 yil. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi.
58. Ne'mat Qo'ziboev. "Muhammad Ibn Muso al Xorazmiy". m/m. 110x187. 1983 yil. BKD. O'zBA.
59. Ne'mat Qo'ziboev. "Furqat". m/m. 180x120.1978 yil. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi.
60. Ro'zi Choriev. "Sayroblik qariya". m/m. 90x75. 1979 yil. BKD. O'zBA.
61. Ro'zi Choriev. "Botir Zokirov". Shaxsiy kolleksiya.
62. Ro'zi Choriev. "Shavkat Abdusalomov". m/m. 190x160. 1985y. BKD. O'zBA.
63. Aziza Mamatova. "Cho'pon Rahimaxon". m/m. 120x90. 1975 yil. Urganch badiiy galereyasi.
64. Aziza Mamatova. "Bernara Qorieva Anna Karenina obrazida". m/m. 140x130. 1986 yil. BKD. O'zBA.
65. Aziza Mamatova. "Oybek". m/m. 100x80. 1983 yil. Oybek uy-muzeyi.
66. Sobir Rahmetov. "G'ofur G'ulom". m/m. 140x145. 1985 yil. G'ofur G'ulom uy-muzeyi.
67. Timur Sa'dullaev. "Hamid Sulaymonov". m/m. 70x55. 1975 yil. Qatag'on qurbonlari muzeyi.

III bob

3.1.

68. Kamoliddin Behzod. Miniatyura "Allomalar majlisi" XV asr.
69. Kamoliddin Behzod. Miniatyura "Husayn Boyqaro portreti" XV asr.
70. O'zR FA Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
71. M.Nabiev. "Hukmdor Amir Temur portreti". m/m. 120x95. KP 118. 1994 yil. Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
72. Akmal Ikromjonov. "Mirzo Ulug'bek portreti". m/m. 120x95. KP 111-3. 1999 yil. Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
73. Akmal Ikromjonov. "Mirzo Ulug'bek portreti". m/m. 86x81. KP 2-86. 1993 yil. Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
74. Aziza Mamatova. "Mirzo Bobur portreti". m/m. 120x95. KP 111-10. 1999 yil. Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
75. Erkaboy Masharipov. "Umarshayx Mirzo Bahodir portreti". m/m. 120x95. KP 111-1. 1999 yil. Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
76. Sh.Baxriddinov. "Abdullo Mirzo portreti". m/m. 120x95. KP 111-5. 1999 yil. Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
77. Sobir Rahmetov. "Sulton Ahmad Mirzo portreti". m/m. 120x95. KP 111-7. 1999 yil. Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
78. Alisher Aliqulov. "Sulton Halil Mirzo portreti". m/m. 120x95. KP 111-2. 1999 yil. Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
79. Akmal Nuriddinov. "Bobur Mirzo". m/m. 120x100. 1996 yil. Shaxrisabz Amir Temur nomidagi moddiy madaniyat tarix muzeyi.
80. Akmal Nuriddinov. "Bobur Mirzo". m/m. 110x90. KP 36-33. 1996 yil. Temuriylar tarixi davlat muzeyi.

81. Javlon Umarbekov. “Amir Temur portreti”. m/m. 125x100. 1996 yil. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi Ishlar Vazirligi.
82. Javlon Umarbekov. “Mirzo Bobur portreti”. m/m. 125x100. 1996 yil. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi Ishlar Vazirligi.

3.2.

83. Yan Geveliyaning “Yulduzlar katalogi” gravyurasi XVII asr.
84. M.Azlarxo‘jaev, B.Olimjonov, Sh.Baxriddinov. “Mirzo Ulug‘bek va uning maktabi”. m/m. 200x220. KP 36-39. 1996 yil. Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
85. Alisher Aliqulov. “Amir Temur qo‘shinining To‘xtamish ustidan g‘ala-basi”. m/m. 150x230. KP 36-5. 1996y. Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
86. A.Aliqulov, A.Agaxanyan, Z.Gulmetov. “Amir Temur jahon tarixida”. L. 4m/12m. 2001 yil. O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi.
87. A.Aliqulov, A.Agaxanyan, Z.Gulmetov. “Amir Temur jahon tarixida”. L. 4m/12m. 2001 yil. O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi. Lavha.
88. Sa'dullo Abdullaev. “O‘zbek Uyg‘onish davri”. m/m. 170x150.1997 yil. Markaziy ofiserlar uyi.
89. Sa'dullo Abdullaev. “Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro Hirotda”. m/m. 170x150. 1991 yil. BKD. O‘zBA.
90. Javlon Umarbekov. “Etti sayyora hukmdori”. l/m. 200x500. 1995 yil. O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi.
91. “Sanoyi-nafis” birlashmasi. T.Boltaboev, X.Nazirov, A.Kamolov, S.Qoraboev. Temuriylar davri tarixi muzeyidagi Amir Temur hukmdorligiga bag‘ishlangan devoriy surat. l/t. 200 kv.m. 1996 yil.

3.3.

92. Ilhom va Kamol Jabborovlar. “Amir Temur haykali”. 1993 yil. Toshkent shahri.
93. Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiev. “Mirzo Bobur haykali”. 1993 yil. Andijon shahri.
94. Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiev. “Mirzo Ulug‘bek haykali”. 2004 yil. Riga shahri.
95. Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiev. “Alisher Navoiy haykali”. 2004 yil. Tokio shahri.
96. Aziza Mamatova. “Shoh Bobur Mirzo (Armon)”. m/m. 110x140. 2017 yil. Muallif mulki.
97. Eynul Aliev, Nodar Bondzeladze va Vasiliy Degtyarev. “Alisher Navoiy yodgorligi”. 1991 yil. Toshkent shahri.
98. Anvar Rahmatullaev va Leonid Ryabsev. “Mirzo Ulug‘bek haykali”. 1994 yil. Toshkent shahri.
99. Bahodir Jalolov. “Abadiylik gumbazi ostida”. 1995 yil.

VI bob

4.1.

100. Ilhom Jabborov. “Boqiy va ko‘hna Buxoro yodgorligi”. 2010 yil. Buxoro shahri.
101. Sa'dullo Abdullaev. “Xoja Ahmad Yassaviy”. m/m. 60x80. 1993 yil. Muallif mulki.
102. Aziza Mamatova. “Suhbat”. m/m. 70x90. 2018 god. 2018 yil. Muallif mulki.
103. To‘ra Kuryazov. “Sulton Jaloliddin Maguberdi”. m/m. 100x80. 2001 yil. O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi.
104. Ilhom Jabborov. “Jaloliddin Manguberdi haykali”. 1999 yil. Urganch shahri.
105. Orif Muinov. “To‘maris”. m/m. 90x80. 1995 yil. Muallif mulki.
106. Orif Muinov. “Bibixonim”. m/m. 80x60. 1996 yil. Muallif mulki.
107. Ilhom Jabborov. “Boborahim Mashrab haykali”. 1992 yil. Namangan shahri.
108. Aziza Mamatova. “Boborahim Mashrab”. m/m. 120x100. 1992 yil. Namangan shahri.

4.2.

109. Muhammad Nuriddinov. Emyar Mansurov, Akmal Ikromjonov, Sobir Rahmetov va boshqalar. “Unutilmas Siymolar” turkumidan lavhalar. m/m. 55x45. 1999 yil.
110. O‘zR FA O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi.
111. Alisher Aliqulov va uning hamkasblari. “Jadidchilik harakati va 1892 yildagi Jizzax qo‘zg‘aloni”. 2001 yil. O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi.
112. Aziza Mamatova. “Usmon Nosir”. m/m. 100x80. 1990y. Shaxsiy kollek.
113. Aziza Mamatova. “Abdulla Qodiriy”. m/m. 100x80. 1989 yil. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Huzuridagi Davlat Akademiyasi.
114. Aziza Mamatova. “Abdulhamid Cho‘lpon”. m/m. 100x80. 1992 yil. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Tarix Instituti.
115. Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiev. “Elbek”. 1998 yil. G‘azalkent shahri.
116. Jaloliddin (Ravshan) Mirtojiev. “Abdulhamid Cho‘lpon”. 1997 yil. Andijon shahri.
117. O‘zR FA “Shahidlar hotirasi” yodgorlik majmui. Toshkent shahri.

4.3.

118. Aziza Mamatova. “Rauf Parfi”. 1994 yil. m/m. 80x80. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi.
119. Aziza Mamatova. “Ozod Sharafiddinov”. l/m. 60x50. 2005 yil. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iste‘dod” jamg‘armasida saqlanadi. 2005 yil.
120. Aziza Mamatova. “Muhammad Yusuf”. m/m. 140x100. 2001-2014 yil. Muallif mulki.
121. Aziza Mamatova. “Chingiz Aytmatov”. l/m. 84x66. 2005 yil. Muallif mulki.
122. Rembrandt Van Reyn “Adashgan o‘g‘ilning qaytishi” XVI asr.
123. Ilxom Jabborov. “Xotira va qadrlash maydonidagi Motamsaro ona haykali”. 1999 yil. Toshkent shahri.

SHARTLI QISQARTMALAR

m/m – mato, moybo‘yoq;

m/t – mato, tempera;

l/m – levkas, moybo‘yoq;

l/t - levkas, tempera;

BKD – Badiiy ko‘rgazmalar direksiyasi;

O‘zBA – O‘zbekiston Badiiy Akademiyasi.

Ilmiy-ommabop nashr

Monografiyaning maket mualliflari

Aziza Mamatova

Ulugʻbek Mamatov

**OʻZBEKISTON MADANIYATIDA
TARIXIY JANRDAGI TASVIRIY
SANʼAT ASARLARI
(XX asr ikkinchi yarmi – XXI asr boshlari)**

Toshkent – «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi» – 2021

Muharrir:

Sh.Kusherbayeva

Tex. muharrir:

A.Moydinov

Kompyuterda

sahifalovchi:

Sh.Mirqosimova

ISBN 978-9943-7437-0-0

E-mail: tipografiyacent@mail.ru Tel: 97-450-11-14, 93-381-22-07.

Bosishga ruxsat etildi 07.09.2021.

Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Timez Uz» garniturasida. Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabogʻi 23,5. Nashriyot bosma tabogʻi 23,0.

Tiraji 100. Buyurtma № 133.

«Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi»

bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent sh., Foziltepa koʻchasi, 22 b-uy.

